

निर्णय नं. ८५६९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
२०६२ सालको रिट नं. -९३
आदेश मिति: २०६७।१।२४।५

विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ बस्ने सरस्वती
राणा

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय
समेत

- २०२१ सालमा जारी भएको भूमिसम्बन्धी ऐनले ४६ वर्षको कालखण्डमा कतिपय व्यवहारहरूलाई मौलिक रुपबाट र कतिपय व्यवहारहरूलाई संशोधित रुपबाट नियमित गरिआएको परिप्रेक्ष्यमा ती व्यवहारहरूको वैधतालाई समेत प्रभावित तुल्याउने गरी हाल आएर उक्त ऐनको हदबन्दीसम्बन्धी मौलिक व्यवस्थालाई नै असंवैधानिक घोषित गरिपाउँ भन्ने दावी न्याय र औचित्यको दृष्टिकोणबाट समेत पुग्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
बद्रीबहादुर कार्की र श्यामप्रसाद खरेल
तथा विद्वान अधिवक्ता बल्लभ बस्नेत

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
ठाकप्रसाद शिवाकोटी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५०, नि.नं. ४७२१ पृ. १८०
- नेकाप २०५१, नि.नं. ५००१ पृ. ८५२
- नेकाप २०५६, नि.नं. ६७४६ पृ. ४७८

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ र १७, १७(१), (३), ८८(१)
- नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ग), १९

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ तथा ८८(१) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम आफू र आफ्नो परिवारसँग भएको जग्गाको फाँटवारी २०२०।४।३२ मा नै अंशबण्डा पारित गरी छुट्टी भिन्न भइसकेकोले बण्डाबमोजिम सम्पूर्ण अंशीको जम्मा ज.रो. ६६९-१०-२ को ७ नं. फाँटवारी भरी पति साम्राज्य शम्सेर ज.व.रा.ले भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंमा मिति २०२१।१।२५ मा बुझाउनु भएको थियो ।

पतिले ७ नं. फाँटवारी भरी विपक्षी कार्यालयमा बुझाएपश्चात् पटकपटकको बयान एवं बकपत्रबाट हदबन्दी छानबीन भई निर्णय हुन नसके पनि विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयको आंशिक पुःकुवाबाट ११-१-० बिक्री गर्नुका साथै निवेदकहरूको ८१-१०-०-२ जग्गा अधिग्रहणमा समेत परेको छ । निवेदकहरूका पति एवं पिताले हाम्रो तर्फबाट समेत भरेको ७ नं. फाँटवारी छानबीनको कारवाही विचाराधीन रहेकै समयमा नेपालको संविधान, २०१९ खारेज भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू भएकोमा समेत हाम्रो जग्गा सम्बन्धमा तत्काल निर्णय नभई पति, पिता साम्राज्य शम्सेरको मिति २०५१।५।१५ मा परलोक भई उक्त हदबन्दी मुद्दा हामीले सकार गरेका छौं ।

पति पिताको परलोक भएपश्चात् विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयका तर्फबाट हामी

निवेदकहरूलाई बोलाइएकोमा पति, पिताको परलोक भइसकेको र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको परिवारको परिभाषा र हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) तथा १७(१) समेतसँग बाभिएको र धारा १३१ बमोजिम स्वतः निष्क्रिय भइसकेकोले लागू हुन नसक्ने भनी बयान दिएकोमा सोको प्रतिकूल भूमिसुधार कार्यालयबाट मिति २०५४।१।२५ मा पति, पिता साम्राज्य शम्सेर र हामी निवेदकहरू मध्ये हामी पत्नीहरू १ परिवार एवं उमेर पुगेका छोराहरू भीमराज शम्सेर र इवर्ण शम्सेर गरी ३ परिवार कायम गरी हदबन्दीमा राख्न पाउने जग्गाअन्तर्गत अधिग्रहणमा परेको ८१-१०-०-२, आंशिक फुकुवाबाट विक्री भएको ११-१-१-० समेत राख्न पाउने अन्तर्गतकै मानी सो कटाएर ३ परिवारले जम्मा ७२-४-२-२ मात्र राख्न पाउने निर्णय भयो ।

विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयको उक्त फैसला विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गरी विचाराधीन रहेकै अवस्थामा म निवेदिकाका नाममा २०२९।८।५ र २०३६।१।३ मा राजीनामा गरी लीएका काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३ (द) कि.नं. ९३ क्षेत्रफल ३-१५-२-० र ऐ कि.नं. ८९ क्षेत्रफल ०-९-२-० जग्गा फाँटवारी छुट भएकोमा म निवेदिकाले मिति २०५४।१०।२० मा नै भूमिसुधार कार्यालयलाई जानकारी गराएकोमा मैले जानकारी गराएको निवेदनउपर कारवाही नगरी म निवेदिकाकै निवेदनबाट जानकारी पाएका जाहेरवाला उपेन्द्र शम्सेर ज.व.रा.ले मेरोभन्दा पछि २०५४।१।२६ मा उजूर गरेकोमा हदबन्दीतर्फको मुद्दा विचाराधीन भई सोतर्फ परेको पुनरावेदनमा फैसला नहुँदै मिति २०५५।७।२७ मा उक्त जग्गा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १८(१) बमोजिम जफत हुने भनी निर्णय भएको र सोउपर पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट हदबन्दी छानबीन मुद्दाको फैसला हुँदा उक्त मुद्दा पुनः निर्णयका लागि भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंमा फिर्ता पठाएको र जग्गा जफत समेत सोही लगाउको भई फिर्ता भएकोमा भूमिसुधार कार्यालयबाट मिति

२०५६।१।३१ मा साविकै बमोजिम जग्गा जफत हुने फैसला भई सोउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गरेकोमा भूमिसुधार कार्यालयको फैसला सदर गर्ने गरी फैसला भएको छ ।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम दोहोच्याई हेरिपाऊँ भनी निवेदन दायर गरेकोमा दोहोच्याउने निस्सा प्रदान भई पूर्ण इजलासबाट मिति २०६२।५।१६ मा पुनरावेदन पत्र खारेज गर्ने गरी फैसला भई रिट निवेदकहरूले उठाएको Ultra Vires को प्रश्न यथावत् नै रही भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा रहेको परिवारको परिभाषा एवं हदबन्दी सम्बन्धी व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको सम्बन्धमा संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया म निवेदिकालाई भएको र भूमिसम्बन्धी ऐनमा भएको उक्त व्यवस्था बदर भए पछि मैले उपचार पाउने अवस्था भएकोले दावीको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ग) एवं हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) र १७ सँग बाभिएको हुँदा निष्क्रिय घोषित गरिपाउन धारा २३ र ८८(१) बमोजिम यो निवेदन लिई उपस्थित भएकी छु ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्था नेपालको संविधान, २०१९ अन्तर्गत भएको व्यवस्था हो । सो संविधानको धारा १५ ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अपहरण हुने छैन भन्ने व्यवस्था गरी कानून बनाएर व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी हकलाई अपहरण गर्नसक्ने व्यवस्था गरेमुताविक नागरिकसँग भएको जग्गाको हद तोकी हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राज्यले प्राप्त गर्न सक्ने गरी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा व्यवस्था भएकोमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(२) ले सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन भन्ने व्यवस्था गरी सार्वजनिक

हितका लागि बाहेक राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अपहरण गर्ने कानून बनाउन वा साविकको कानून लागू गर्न नसक्ने भएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ग)को खण्ड (१) (२) (३), दफा ७, ७(१), ७(२), ७(३), ७(४), ७(५), ७(६), दफा ९, ९(१), ९(२), ९(३), ९(४), ९(६), दफा १०, १०(१), १०(२), १०(३), दफा ११, ११(१), ११(२) दफा १३, १३(१), १३(१क), १३(२), १३(२क), १३(३), दफा १४, १४(१), दफा १५, १६, १६(१), १६(२), दफा १७, १७(१), १७(२), दफा १८, १८(१), १८(२), दफा १९, १९(१), १९(२), १९(३), दफा २०, २१, २१(१), २१(२), २१(३), दफा २१(ख), दफा २२, २२(१), २२(२), २२(३), २२(४) दफा २४, २४(१), २४(२), दफा २४ क, २४क(१), २४ क(२) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) र १७(२) सँग बाभिएको हुँदा बढेर घोषित गरिपाउँ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ ले जग्गावालाको हैसियतले राख्न पाउने जग्गाको अधिकतम हद तोक्ने व्यवस्था गरेको छ । सो ऐनको दफा ९, १०, १३, १४, १५, १६, १७, १८, १९, २०, २१, २१ क, २१ ख, २२, २३, २४ क का व्यवस्थाहरू दफा ७ ले तोकेको हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा प्राप्त गर्ने प्रयोजनसँग सम्बन्धित छन् । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(२) ले सार्वजनिक हितका लागि बाहेक राज्यले व्यक्तिको सम्पत्तिमा कुनै हक सिर्जना गर्न नसक्ने गरी प्रतिबन्ध लगाएको सन्दर्भमा भूमिसम्बन्धी ऐनका उक्त दफाहरू समेत संविधानको धारा १७(१) सँग बाभिएको अवस्था छ । उक्त संविधानले सम्पत्तिको हद तोक्ने व्यवस्था र परिकल्पना समेत गरेको छैन ।

हदबन्दीकै प्रयोजनका लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ग) ले अंश छुट्टिएका वा नछुट्टिएका जे भए पनि पति पत्नी र १६ वर्ष नपुगेका छोरा र छोरीलाई एक परिवारमा गणना गर्ने गरी गरेको परिभाषाबाट जतिसुकै पत्नी वा नाबालक छोराछोरी भए पनि एक परिवारका लागि तोकिएको हदभित्र मात्र सम्पत्ति राख्न पाउने र १६ वर्ष उमेर पुगेको छोरोले आमा, बाबु र अन्य नाबालक सरह

सम्पत्ति राख्न पाउने गरी भएको व्यवस्था भेदभावपूर्ण भई संविधानको धारा ११(१) को प्रतिकूल रहेको छ ।

२०४७ सालको संविधानसँग बाभिएका भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ का उल्लिखित प्रावधानहरू संविधानको धारा १३१ बमोजिम संविधान लागू भएको १ वर्ष पछि स्वतः निष्क्रिय भए पनि विपक्षी श्री ५ को सरकारले लागू गरी नै रहेकोले उक्त सबै व्यवस्थाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३१ बमोजिम संविधान लागू भएको १ वर्ष पुग्ने मितिबाटै निष्क्रिय भएको घोषणा गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाउनु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६२।८।१७ को आदेश ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ ले प्रदान गरेको सम्पत्तिसम्बन्धी हक निरपेक्ष हक नभई कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक प्राप्त हुने कुरा धारा १७ को उपधारा (१) मा उल्लिखित व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ । अतः भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ पनि यही संविधानअन्तर्गतको कानून भएकोले उक्त ऐनको व्यवस्था संविधानसम्मत रहेको छ । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग बाभिएको भए उक्त संविधान लागू भएको १ वर्ष पछि अर्थात् २०४८।७।२२ सम्ममा बाभिएको हदसम्म स्वतः बढेर हुनुपर्नेमा यथावत् रही हदबन्दीको दायरा साँघुरो पादै लैजाने गरी मिति २०५८।४।३२ को संशोधनद्वारा सो ऐनलाई भन् परिष्कृत बनाउँदै लगेको सन्दर्भमा नेपालको संविधान, २०१९ अन्तर्गत बनेको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम भएका जग्गा हदबन्दीको निर्णय फैसलाबाट अधिग्रहण भएका जग्गाहरू वा अधिग्रहण गर्ने गरी हुने

निर्णयहरू वर्तमान संविधान, २०४७ सँग बाफिने गरी कानून बनेको नदेखिँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम विपक्षीका पति साम्राज्य शम्सेर ज. ब. रा. को क्षेत्रफल ८१-१०-०-२ जग्गा अधिग्रहण हुने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंको मिति २०५६।१।३१ को निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखितजवाफ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) मा प्रचलित कानूनको अधीनमा रही भन्ने वाक्यांश उल्लेख भएवाट भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले गरेका कानूनी व्यवस्था संविधानअनुकूल रहेका छन् । नेपाल अधिराज्यको संविधानसँग बाफिएका भूमिसम्बन्धी ऐन, तथा नियमावलीका व्यवस्थाहरूमा आवश्यक संशोधन तथा परिमार्जन भइसकेको छ । रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट किटान नगरी दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो । निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय बट्टीबहादुर कार्की र श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान् अधिवक्ता बल्लभ बस्नेतले निवेदकहरूले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि २०२० सालमै कानूनबमोजिम अंशबण्डाबाट पाएको सम्पत्तिलाई पनि उक्त ऐनले पछिबाट प्रभावित तुल्याएको छ । नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५ ले सम्पत्तिको हक सीमित रूपमा मात्र प्रदान गरेको भए पनि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ र वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १९ ले सार्वजनिक हितको लागि मात्र राज्यले

व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको हुँदा सार्वजनिक प्रयोजनको कुनै किटान नगरी स्वेच्छाचारी रूपमा जग्गामा हदबन्दी लगाउने गरेको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को व्यवस्था २०४७ सालको संविधान र वर्तमान अन्तरिम संविधानको सन्दर्भमा असंवैधानिक रहेको छ । उक्त ऐनले जग्गामा हदबन्दी लगाउने प्रयोजनका लागि गरेको परिवारको परिभाषासमेत वर्तमान सन्दर्भमा संविधानको समानतासम्बन्धी हकको विपरीत रहेको छ । २०१९ सालको संविधानमा सम्पत्तिको हक पूर्ण रूपमा प्राप्त नभएको र उक्त संविधानमा न्यायिक पुनरावलोकनको प्रावधानसमेत नभएको हुँदा तत्काल भूमिसम्बन्धी ऐनका व्यवस्थाहरूलाई चुनौती दिन सम्भव थिएन । तसर्थ निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद शिवाकोटीले निवेदकहरूको हदबन्दी मुद्दा असफल भएपछि मात्र निवेदकहरूले प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको अवस्था छ । अब आएर भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्थालाई असंवैधानिक छ भनी चुनौती दिन मिल्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनु परेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ जारी हुनुभन्दा अगावै २०२० सालमा ११ अंशियार कायम भई कानूनबमोजिम पारित भएको बण्डापत्रबाट हक प्राप्त भएको जग्गामा पछि जारी भएको उक्त ऐनले हदबन्दी लगाउने गरेको व्यवस्था र हदबन्दी लगाउने प्रयोजनका लागि उक्त ऐनले गरेको परिवारको परिभाषा समेत नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हक र धारा १७ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकको प्रतिकूल भएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा रहेको परिवारको परिभाषा र हदबन्दीसम्बन्धी समस्त प्रावधानहरू नेपाल

अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ । भूमिसम्बन्धी ऐनका उक्त व्यवस्थाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ र १७ को प्रतिकूल रहेकोमा धारा १३१ बमोजिम उक्त संविधान लागू भएको एक वर्ष पछि स्वतः निष्क्रिय हुनुपर्नेमा नभएको हुँदा सो संविधान लागू भएको एक वर्ष पुगेको मितिबाटै निष्क्रिय भएको घोषणा गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग दावी रहेको देखिन्छ ।

३. निवेदकहरूका पति, पिता साम्राज्य शम्सेरको जीवनकालमा २०२० सालमै निवेदकहरू समेत जम्मा ११ अंशियार कायम गरी अंशबण्डाको लिखत पारित गरेको र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ लागू भएपछि ११ परिवार नै कायम गरी जग्गाको फाँटवारी दाखिल गरेकोमा भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंले ३ परिवार मात्र कायम गरी हदबन्दी भन्दा बढीको जग्गा राज्यले प्राप्त गर्ने गरी मिति २०५६।१।३१ मा निर्णय गरेको र सो विषयमा मुद्दा चलेको कुरालाई निवेदकहरूले निवेदनमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

४. भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंको मिति २०५६।१।३१ को उक्त निर्णय पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर हुने ठहरी मिति २०५६।७।९ मा फैसला भएकोमा सो फैसला दोहोर्‍याई हेरिपाउँ भनी यिनै निवेदकहरूले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिएको र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५७।७।२१ मा उक्त हदबन्दी मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई संयुक्त इजलासबाट मिति २०६१।९।१२ मा निर्णय हुँदा माननीय न्यायाधीशहरूका बीच राय नमिली पूर्ण इजलासमा पेश भएकोमा पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५६।७।९ को उक्त फैसला दोहोर्‍याई हेर्नु पर्ने अवस्था नै नभएको भनी मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भन्ने निवेदन नै खारेज हुने ठहरी मिति २०६२।५।१६ मा निर्णय भई मुद्दा अन्तिम भएको कुरा मिसिल संलग्न २०६१ सालको दे.पु.इ.नं. ३२ र ३३ को उक्त हदबन्दी मुद्दाको फैसलाको छयाँप्रतिबाट देखिन्छ ।

५. दे.पु.इ.नं. ३२ र ३३ को उक्त मुद्दामा संयुक्त इजलासमा रायबाभी हुँदा भूमिसम्बन्धी

ऐन, २०२१ को दफा २(ग) समेत नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) र १७(१) तथा (२) सँग बाभिएको भनी बदर गरी पाउन संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम पुनरावेदकहरूले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन नगरेको र पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारबाट त्यसतर्फ विचार गर्न मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने समेतका प्रश्नमा मतैक्य हुन नसकी मिति २०६१।९।१२ मा रायबाभी फैसला भएको देखिन्छ । त्यसपछि मात्र मिति २०६२।८।१४ मा यी निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ ।

६. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्था र परिवारको परिभाषा उक्त ऐन प्रारम्भ हुँदाकै अवस्थादेखि रहेको पाइन्छ । उक्त ऐनले गरेको परिवारको परिभाषा र हदबन्दीको व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हक र धारा १७ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकसँग बाभिएको हुँदा उक्त संविधानको धारा १३१ बमोजिम संविधान लागू भएको १ वर्ष पुगेको मितिदेखि नै निष्क्रिय भएको घोषणा हुनु पर्दछ, भन्ने निवेदकको मागदावी रहेको छ ।

७. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हक मौलिक हक हो । त्यसैले उक्त मौलिक हकको उपभोगमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्थाले बन्देज लगाएको भन्ने नै निवेदकहरूको मुख्य जिकीर रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा साम्पत्तिक हकको विषयमा नेपालको संविधान, २०१९ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले गरेका व्यवस्थाहरू तर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

८. नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५ मा सम्पत्तिसम्बन्धी हकको व्यवस्था रहेको देखिन्छ, जसमा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अपहरण हुने छैन भनिएको पाइन्छ । त्यस्तै, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) मा सबै नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग

गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

९. सम्पत्तिको हकसम्बन्धी दुवै संविधानका उक्त व्यवस्थाहरू मौलिक हक शीर्षकअन्तर्गत नै समावेश रहेको देखिन्छ। तर दुवै संविधानहरूले गरेको उक्त व्यवस्था अध्ययन गर्दा साम्पत्तिक हक कानूनबमोजिम मात्रै संरक्षित हुने भन्ने देखिन आउँछ। विधायिकी कानूनको परिधिभन्दा माथि राखेर साम्पत्तिक हकको व्यवस्थापन र संरक्षण गर्ने भन्ने व्यवस्था दुवै संविधानहरूले गरेको देखिँदैन। यस सम्बन्धमा नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५ द्वारा प्रदत्त साम्पत्तिक हक कस्तो हक हो भन्ने प्रश्न समावेश भएको नन्दाकुमारी रावल वि. उद्योग मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (नेकाप २०५०, नि.नं. ४७२९, पृ. १८०) मा यस अदालतको विशेष इजलासबाट उक्त हक कानूनी हक हो भनी व्याख्या भइसकेको समेत देखिन्छ।

१०. त्यसैगरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ द्वारा प्रदत्त साम्पत्तिक हक पनि कानूनी हक हो भनी सीता विष्ट क्षेत्री वि. गृह मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दा (नेकाप २०५१, नि.नं. ५००१ पृ. ८५२) मा व्याख्या भएको देखिन्छ। त्यस्तै, मिथिलेशकुमार सिंह वि. प्रधानमन्त्रीको कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (नेकाप २०५६ नि.नं. ६७४६ पृ. ४७८) मा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) ले कुनै हक प्रदान गरेको नभई कानूनअनुसार प्राप्त हकलाई मान्यता दिएको सम्म हो। तसर्थ जग्गा जमिन माथिको हकको स्रोत संविधान हो भन्न नमिली सम्पत्ति आर्जन, भोग, बिक्री व्यवहार गर्ने आधार सम्बन्धित कानून नै हो भन्नु पर्ने हुन आउँछ भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट व्याख्या भएको देखिन्छ।

११. उल्लिखित मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तहरूबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) द्वारा प्रदत्त साम्पत्तिक हक कानूनद्वारा नियमित हुने हक हो भनी व्याख्या भइरहेको सन्दर्भमा व्यक्तिको जग्गामा हदबन्दी लगाउने गरेको

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को कानूनी व्यवस्था उक्त संविधानको धारा १७(१) द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकसँग बाभिएको छ भन्ने निवेदकको दावी पुग्न सक्ने देखिएन। वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) मा पनि सम्पत्तिको हकको सम्बन्धमा पूर्ववर्ती नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) मा भएकै व्यवस्था कायम रहेको हुँदा पूर्ववर्ती संविधान तथा सो संविधानअन्तर्गत यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूमा पुनर्विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था विद्यमान रहेको छैन।

१२. व्यक्तिको निजी सम्पत्ति सार्वजनिक प्रयोजनका लागि आवश्यक भएमा राज्यले त्यस्तो सम्पत्ति अधिग्रहण गरेर वा अन्य कुनै किसिमबाट प्राप्त गर्न सक्ने अधिकार राख्दछ। राज्यको यस अधिकारलाई Eminent Domain को रूपमा संसारका प्रजातान्त्रिक मुलुकहरूमा मान्यता प्रदान गरिएको पाइन्छ। तर यसरी व्यक्तिको सम्पत्ति सार्वजनिक प्रयोजनका लागि राज्यले प्राप्त गर्दा वा कुनै किसिमले त्यस्तो सम्पत्तिउपर राज्यले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दा सम्बन्धित धनीलाई उचित क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने कुरालाई महत्वपूर्ण मानिएको पाइन्छ। सोहीबमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ (३) मा सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दा दिनुपर्ने क्षतिपूर्ति, त्यसको आधार र कार्यप्रणाली कानूनद्वारा निर्धारित गरिएबमोजिम हुनेछ भनी निजी सम्पत्ति राज्यले प्राप्त गर्दा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने कुरालाई संविधानले अंगीकार गरेको पाइन्छ। वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(३) मा पनि वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्दा वा सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दा कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ। क्षतिपूर्ति र सोको आधार र कार्यप्रणाली कानूनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख भई सम्बन्धित

धनीलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने कुरालाई निरन्तरता प्रदान गरिएको देखिन्छ। उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थामुताविक भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १९ मा हदभन्दा बढी जग्गा राज्यले प्राप्त गर्दा सम्बन्धित जग्गावालालाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था उक्त ऐन प्रारम्भ हुँदाको अवस्थादेखि नै रहेको देखिन्छ। यसबाट समेत जग्गामा हदबन्दी लगाई हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा राज्यले प्राप्त गर्ने गरेको भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको छ, भन्ने निवेदकको दावी समर्थित हुनसक्ने देखिएन।

१३. भूमि माथिको हकलाई कृषिप्रधान समाजमा व्यक्तिको आधारभूत साम्पत्तिक हकको रूपमा लिने गरिन्छ। त्यसैले समाजमा भूमि माथिको स्वामित्वको न्यायोचित वितरणको प्रबन्ध मिलाई नागरिकहरूको आधारभूत साम्पत्तिक अधिकार सुनिश्चित गर्न र भूमिको उत्पादनशीलताका माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक विकासलाई सुदृढ तुल्याउन भूमि माथिको स्वामित्वको हद निर्धारण गरी हदभन्दा बढी जग्गा राज्यले प्राप्त गर्ने र भूमिहीन तथा गरिव किसानहरूलाई वितरण गर्ने उद्देश्यका साथ जारी भएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ तत्कालीन समयमा एक प्रगतिशील सामाजिक-आर्थिक विधायन (Socio-Economic Legislation) को रूपमा जारी भएको देखिन्छ। उक्त ऐन २०२१ सालमा जारी भई समय समयमा भएका परिमार्जनहरू सहित हालसम्म निरन्तर अस्तित्वमा रहिरहेको छ। सो ऐनमा समय समयमा भएका संशोधनहरू मध्ये खास गरी २०५३ सालमा भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्न मोहियानी लागेको जग्गा जग्गाधनी र मोहीका बीच आधा आधा बाँडफाँड गर्ने गरी भएको चौथो संशोधन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १७ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकसँग बाभिएको छ, भनी दायर भएको रिट निवेदन (मिथिलेश कुमार सिंह वि. प्रधानमन्त्रीको कार्यालय समेत, नैकाप २०५६, नि.नं. ६७४६ पृ. ४७८) समेत यस अदालतबाट खारेज भएको देखिन्छ।

१४. यसप्रकार उपरोक्त विश्लेषणको आधारमा २०२१ सालमा जारी भएको भूमिसम्बन्धी ऐनले ४६ वर्षको कालखण्डमा कतिपय व्यवहारहरूलाई मौलिक रूपबाट र कतिपय व्यवहारहरूलाई संशोधित रूपबाट नियमित गरिआएको परिप्रेक्ष्यमा ती व्यवहारहरूको वैधतालाई समेत प्रभावित तुल्याउने गरी हाल आएर उक्त ऐनको हदबन्दीसम्बन्धी मौलिक व्यवस्थालाई नै असंवैधानिक घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको दावी न्याय र औचित्यको दृष्टिकोणबाट समेत पुग्न सक्ने भएन। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

न्या. ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६७ साल चैत २४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८५७०

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट नं. २०६६-WF- ०००७
आदेश मिति: २०६७/१०/२७/५
मुद्दा- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: जिल्ला मोरङ, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं.६ बरगाछी
स्थायी बसोवास भई मोरङ जिल्ला
अदालतमा डिग्रा पदमा कार्यरत नरेन्द्रप्रसाद
कोइराला समेत

विरुद्ध

विपक्षी: लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय,
कमलपोखरी, समेत

- सीमित समयको लागि कार्यपालिकाद्वारा ऐनको रूपमा जारी हुने अस्थायी वा वैकल्पिक प्रकृतिको अध्यादेशको कानूनी व्यवस्था बहाल रहेको अवस्थामा उत्पत्ति भएको वा सोबमोजिम प्रारम्भ गरिएको कारवाहीको प्रक्रिया अध्यादेशको अवधि समाप्त भई निष्क्रिय रहेको अवस्थामा उक्त शुरु भएको प्रक्रिया वा कामकारवाही अन्त्य नभएसम्म सो अध्यादेशको व्यवस्थाअनुसार भएको कामकारवाही सम्पन्न नहुँदै निष्क्रिय भएको कारणले साविकमा रहेको कानूनी व्यवस्था नै लागू हुने भनी व्याख्या गर्नु कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाविपरीत हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- जारी भएको अध्यादेशको अवधि समाप्त भई ऐनको रूप लिन नसके पनि सोको परिणाम पनि ऐन खारेज भएपछिको परिणाम जस्तै हुने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री बट्टी पाठक र श्री कमलमणि निरौला

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र पोखरेल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सीताराम तिवारी र विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती,

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६१, निर्णय नं. ७४०३, पृ. ८०९, सम्बद्ध कानून:
 - निजामती सेवा ऐन (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २४घ१, उपदफा (१)
 - नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २७
 - कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ (ड)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: यस अदालतको मिति २०६६।८।१० को आदेशअनुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (ख) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

हामी निवेदकहरू मोरङ जिल्ला अदालतमा डिड्डा पदमा रही कामकाज गरी आएको अवस्था पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहको रा.प.अर्नाङ्कित प्रथम श्रेणी नायव सुब्बा पद दुईमा जेष्ठता, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा बहुवाद्द्वारा पदपूर्ति गर्ने भनी मिति २०६३।३।१२ मा सूचना प्रकाशित भई २०६२ साल आषाढ मसान्तसम्म सोही सेवा समूहको एक तह मुनिको पदमा सेवा अवधि र आवश्यक शैक्षिक योग्यता भएका सम्भाव्य उम्मेदवारले बहुवामा दरखास्त पेश गर्नु भनी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को (दोस्रो संशोधन) २०६२ को दफा २१ अनुसार सूचना प्रकाशित भएको थियो । उक्त सूचनाअनुसार रीतपूर्वक दरखास्त पेश गरी बहुवा समितिको मिति २०६३।६।२६ मा बसेको बैठकले प्राप्तिका गणना गरी निवेदकमध्ये नरेन्द्रप्रसाद कोइरालाले ९५.५ अङ्क र हरिकुमार रेग्मीले ८६.९२ अङ्क पाई पुनरावेदन अदालतबाट सोही मितिमा बहुवा सिफारिश नामावली प्रकाशित भयो । उक्त बहुवा सिफारिशअनुसार नायव सुब्बा पदको लागि चाहिने शैक्षिक योग्यता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण नभएका निवेदकहरूको बहुवा सिफारिश निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश २०६२ विपरीत रहेको भनी बहुवा समितिको निर्णय बदरको माग गरी आफूले बहुवा पाउनु पर्ने भनी विपक्षी जयप्रसाद काफ्लेले लोकसेवा आयोग समक्ष मिति २०६३।७।२८ मा उजूर गरेको कारण जनाई निवेदकहरूलाई नियुक्ति दिइएन । बहुवा समितिको निर्णयउपर परेको उजुरीमा उजूरकर्ता जयप्रसाद काफ्ले र बहुवा समितिले गरेको सिफारिशमा चित्त बुझाई बस्नु हुने रीता भट्टराई समेतको नाम बहुवा सूचीमा समावेश गरी विपक्षी लोकसेवा आयोगले

मिति २०६४।३।७ मा गरेको निर्णयले निवेदकहरूको संविधानद्वारा प्राप्त धारा १२ र १३ समेतको मौलिक हकमा आघात पुगेको स्थिति छ। बहुवा समितिको निर्णयउपर उजूर नगर्नेको हकमा समेत संशोधित नामावली प्रकाशित गरी बहुवा गर्न मिल्दैन।

बहुवा सूचना प्रकाशित भई विपक्षीहरूले बहुवाको फाराम भरी बुझाउँदा नै अध्यादेश स्वतः निष्क्रिय भैसकेको अवस्थामा तत्काल निजामती सेवा ऐन, २०४९ को व्यवस्था नै बहाल रहन्छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ लाई निष्क्रिय गराउने निजामती सेवा अध्यादेश आफै निष्क्रिय भएपछि ऐनको व्यवस्था स्वतः सक्रिय हुन्छ। निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ मिति २०६२।९।१७ मा लागू भई २०६३।३।१६ देखि समाप्त भएको र अर्को अध्यादेशले प्रतिस्थापना नगरेकोले पुरानै ऐनको व्यवस्था लागू हुने हो। विपक्षी जयप्रसाद काफ्लेले निजामती सेवा अध्यादेश, २०६२ को आधार लिई लोकसेवा आयोगमा उजुरी गर्नु भएकोमा अध्यादेश नै निष्क्रिय भैसकेको अवस्थामा मृत अध्यादेशको आधारमा लोकसेवा आयोगबाट भएको निर्णयले निवेदकहरूको हकमा प्रतिकूल असर परेको छ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ बमोजिमको बहुवा प्रक्रियाको आधारमा २०६३।३।१२ मा बहुवा समितिद्वारा प्रकाशित सूचना उक्त अध्यादेश, २०६२ को दफा २४घ१ को प्रक्रिया नअपनाएको भन्ने आधारमा दिएको उजुरीको आधारमा लोकसेवा आयोगबाट गलत निर्णय भएको भन्ने प्रष्ट देखिन्छ। निष्क्रिय भैसकेको अध्यादेशको आधारमा गरेको लोकसेवा आयोगको मिति २०६४।३।७ को निर्णयका आधारमा विपक्षीहरूलाई गरेको बहुवा सिफारिश, नियुक्तिलगायतका कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मिति २०६३।६।२६ को बहुवा समितिको सिफारिश कायम गरी नियुक्ति दिनु भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै कर्मचारी बहुवाको विषय रहेको प्रस्तुत निवेदनलाई पेसीमा अग्राधिकार प्रदान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी लोकसेवा आयोगका नाउँमा सूचना पठाई दिनु। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी विपक्षी जयप्रसाद काफ्ले समेतलाई सूचना पठाई पेश गर्नु। कर्मचारी बहुवा सम्बन्धी विषय छिटो निर्णय गर्नु उचित देखिएकोले अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।६।१९ को आदेश।

यस अदालतमा रिक्त रहेको नायव सुब्बा पद २ बहुवाद्वारा पूर्ति गर्ने सन्दर्भमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ अनुसार दरखास्त आव्हान गरिएकोमा हाल उक्त अध्यादेश निष्क्रिय रहेको र बहुवाको शर्त संशोधन भएको एक वर्ष पछिको मितिदेखि मात्र लागू हुने भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिँदा साविक निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने डिष्टा नरेन्द्रप्रसाद कोइराला र हरिकुमार रेग्मीलाई नायव सुब्बा पदमा बहुवा गर्ने बहुवा समितिले मिति २०६३।६।२६ मा गरेको हो।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएको दोस्रो संशोधन अध्यादेश, २०६२ द्वारा संशोधित दफा २४घ१ मा जेष्ठता र का.स.मू.को आधारमा बहुवा गर्दा बहुवा हुने पदभन्दा एक श्रेणी मुनीको पदमा सबैभन्दा बढी सेवा अवधि भएका उम्मेदवारहरूलाई देहायबमोजिम बहुवा गरिने भन्ने आधार उल्लेख गरी यस अदालतबाट भएको बहुवा सिफारिश बदर गरी दफा २४घ१ बमोजिमको आधार र योग्यता पुगेका उम्मेदवारहरू मध्ये बहुवा हुने पद भन्दा एक श्रेणी मुनीको पदमा सबैभन्दा बढी सेवा अवधि भएका जयप्रसाद काफ्ले र रीता भट्टराईको नाम संशोधित बहुवा सिफारिश कायम

गरी लोकसेवा आयोगबाट मिति २०६४।३।७ मा निर्णय भएको हुँदा यस अदालतको मिति २०६४।३।१४ को निर्णयले जयप्रसाद काफ्ले र रीता भट्टराईलाई नायव सुब्बा पदमा बढुवा गरिएको हो । यस्तो कार्यले निवेदकहरूको हक हनन् हुने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको बढुवा समिति पुनरावेदन अदालत, विराटनगरका तर्फबाट प्रेषित भएको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ ले दफा २४घ१ थप गरी जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा बढुवा गर्ने नयाँ व्यवस्था गरी दफा २ मा यो अध्यादेश तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ भन्ने उल्लेख भएकोले सो व्यवस्था लागू गर्न एक वर्ष पर्खनु पर्ने अवस्था नहुँदा ऐनको दफा २५ आकर्षित हुँदैन । अध्यादेश, २०६२ को दफा २४घ१ बमोजिम प्रकाशित बढुवा सूचनालाई स्वीकार गरी बढुवा प्रक्रियामा समावेश भएकोमा आफ्नो नाम समावेश नभएपछि उक्त दफा २४घ१ लागू नभई निष्क्रिय भएकोले ऐनको साविक व्यवस्था सक्रिय हुने भई सोहीबमोजिम आफूहरूले बढुवा पाउनु पर्ने भनी अर्थ गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । आयोगले तत्काल प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम गरेको कामकारवाही बढेर हुने स्थिति नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ ले थप गरेको दफा २४घ१ ले जेष्ठता र कार्यसम्पादनका आधारमा गरिने बढुवाका शर्तहरू मध्ये खण्ड (ख) को (२) मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीको पदको लागि सेवा, समूह, उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा प्रमाणपत्र तह वा सो सरहको शैक्षिक योग्यता हुनुपर्ने अनिवार्य शर्त राखेको र सो शर्त निवेदकले पूरा गर्नु भएको छैन । प्रस्तुत बढुवा सम्बन्धी व्यवस्थाको उत्पत्ति नै निजामती सेवा ऐनमा दोस्रो संशोधन गर्ने अध्यादेशबाट भएको र सो अध्यादेश क्रियाशील भएका बखत प्रस्तुत बढुवाको कार्य प्रारम्भ भएको हो । २०६३।३।१६ सम्म

उक्त अध्यादेश क्रियाशील रहेको र ०६३।३।१२ मा बढुवाको विज्ञापन भएको कुरा निवेदकहरूले स्वीकार गरेको अवस्था छ । निवेदकहरूले गरेको जस्तो अर्थ गर्ने हो भने निजहरूको नाम बढुवा समितिबाट सिफारिश भएकै बखत अर्थात् मिति २०६३।६।२६ मा उक्त अध्यादेश निष्क्रिय भइसकेको हुँदा निवेदन दावीअनुसार नै सिफारिश गर्न नमिल्ने देखिन्छ । यस बढुवामा पुरानो ऐनको व्यवस्था स्वतः क्रियाशील हुने भनी मनोगत रूपमा तर्क गर्न मिल्दैन । बढुवामा उजूरी नगर्दैमा कानूनबमोजिम बढुवा पाउने हकबाट वञ्चित गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी रीता भट्टराईको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएको (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ द्वारा संशोधित दफा २४घ१ मा जेष्ठता र का.स.मू.को आधारमा बढुवा गर्दा बढुवा हुने पदभन्दा एक श्रेणी मुनिको पदमा सबैभन्दा बढी सेवा अवधि भएका उम्मेदवारलाई देहायबमोजिम बढुवा गरिने भनी रा.प.अं.प्रथम श्रेणीको बढुवाको हकमा का.स.मू.९५ प्रतिशत वा सो भन्दा बढी अङ्क प्राप्त गरेको र प्रमाण पत्र तह वा सो सरहको योग्यता भएको हुनुपर्ने भनी तोकेका आधारहरूबाट सबैभन्दा बढी सेवा अवधि भएको उम्मेदवार बढुवा हुने हुँदा सोविपरीत गरेको बढुवा समिति पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।६।२६ को निर्णय बढेर गरी लोकसेवा आयोगले गरेको निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि रहेको छैन । आयोगको मिति २०६४।३।७ को निर्णय अनुसार २०६४।३।१४ देखि जेष्ठता कायम हुने गरी बढुवा भै सोही मितिदेखि ना.सु.पदमा कार्यरत रहेको छु । अध्यादेशले थप गरेको दफा २४घ१ ले तोकेको योग्यता पूरा नगरेका निवेदकले बढुवा पाउने अवस्था छैन । तत्काल विद्यमान कानूनको प्रक्रिया शुरुवात भएपछि सोही कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिम निर्णय गर्नु पर्छ । अध्यादेशअनुसारको सूचना प्रकाशित भई सोलाई स्वीकारी बढुवा प्रक्रियामा भाग लिई नतिजा आफूअनुकूल नभएको भन्ने आधारमा रिट क्षेत्रमा

प्रवेश गरेको देखिंदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी जयप्रसाद काफ्लेको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेशले तोकेको शैक्षिक योग्यता कायम हुने नहुने भन्ने नै मूल प्रश्न समावेश भएको छ । उपरोक्त अध्यादेशले कायम गरेको शैक्षिक योग्यताले मान्यता पाउने भए लोकसेवा आयोगले गरेको निर्णय कायम हुने देखिन्छ भने सो अध्यादेश खारेज भैसकेको हुँदा उक्त अध्यादेशले कायम गरेको शैक्षिक योग्यताको आधार लिन नमिल्ने भएमा परिणाम अर्कै हुने हुन्छ । संयुक्त इजलासबाट निवेदक रामनरेश प्रसाद विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको फैसलाको व्याख्याबाट लोकसेवा आयोगबाट भएको निर्णयलाई अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था देखिदैन । तर अर्को संयुक्त इजलासबाट बट्टीप्रसाद धिमाल विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको फैसलामा भएको व्याख्याबाट बहुवाको सूचना अध्यादेश लागू भएको अवस्थामा नै प्रकाशित भएको भएतापनि सोको कारवाही अध्यादेश खारेज भैसकेपछि भएको देखिएको स्थितिमा त्यस्तोमा अध्यादेशको व्यवस्था लागू नहुने भनी भैरहेको देखिएबाट रामनरेश प्रसाद विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको मुद्दामा भएको व्याख्याअनुरूप गर्न उल्लिखित यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको बट्टीप्रसाद धिमाल विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको मुद्दामा भएको निर्णय तथा व्याख्यासँग मेल नखाई पृथक हुने भएकोले पूर्ण इजलासबाट निर्णय हुन उपयुक्त देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(ख) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।८।१० को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री बट्टी पाठक र श्री कमलमणि निरौलाले पुनरावेदन अदालतले जेष्ठता कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा न्याय सेवा न्याय समूहको रा.प.अं.प्रथम

श्रेणीको ना.सु.पद बहुवाद्वारा पूर्ति गर्ने सम्बन्धमा प्रकाशित गरेको २०६३।३।१२ को सूचनामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २१ अनुसारको योग्यता पुगेका निवेदकहरूले बहुवा फाराम पेश गरेको आधारमा कानूनबमोजिम बहुवा समितिले मिति २०६३।६।२६ मा निवेदकहरूलाई बहुवा सिफारिश गर्ने निर्णय गरेको हो । निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ मिति २०६२।९।१७ देखि लागू भई २०६३।३।१६ मा समाप्त भइसकेको अवस्थामा उक्त अध्यादेशको दफा २४घ१ को कानूनी व्यवस्थाको आधार लिई लोकसेवा आयोगबाट ०६।४।३।७ मा बहुवा समितिको निर्णय बदर गरेको मिलेको छैन । विशिष्ट अवस्थामा कार्यपालिकाद्वारा जारी भएको अध्यादेशको अवधि २०६३।३।१६ मा निष्क्रिय भैसकेको स्थितिमा साविकको कानूनी व्यवस्था लागू गर्नुपर्नेमा अध्यादेशको व्यवस्था लागू गरी गैरकानूनी आधारमा भएको लोकसेवा आयोगको निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी लोकसेवा आयोगको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र पोखरेलले अध्यादेशको कानूनी व्यवस्थाअनुसार प्रकाशित सूचनाबमोजिम निवेदकले बहुवा दरखास्त फाराम पेश गरी बहुवामा सामेल भएको भन्नेमा विवाद छैन । बहुवा सिफारिशमा आफूहरूको नाम प्रकाशित नभएको कारण अध्यादेशको व्यवस्था लागू हुन नसक्ने भनी निवेदन दावी लिएको देखिन्छ । प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम भएको लोकसेवा आयोगको निर्णय बदर हुने अवस्था छैन भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

त्यसै गरी विपक्षी रीता भट्टराईको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले मिति २०६२।९।१७ मा जारी भएको अध्यादेशको म्याद मिति २०६३।३।१६ मा निष्क्रिय भएको भनी निवेदन दावी लिएको अवस्थामा आफूहरूको हकमा बहुवा समितिले ०६।३।६।२६ मा गरेको निर्णय कायम हुनुपर्ने भन्ने निवेदन जिकीर आफैमा खण्डित भएको छ । रीता भट्टराईले अध्यादेशको व्यवस्थाबमोजिम

पाएको बहुवालाई चुनौती दिने निवेदकले आफूहरूले बहुवा पाउनु पर्ने भन्ने कानूनी आधार देखाउन सक्नु भएको छैन । अध्यादेशअनुसारको नतिजा खोज्ने निवेदकले साविकको ऐनको व्यवस्था लागू हुनुपर्ने भनी लिएको दावी नै अमिल्दो देखिन्छ । निवेदकहरूले अध्यादेशको दफा २४घ१ ले तोकेको अनिवार्य प्रमाणपत्र तहको शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको स्थिति समेत नहुँदा ना.सु.पदमा बहुवा पाउने हकद्वैया नभएका निवेदकहरूको माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो । विपक्षी जयप्रसाद काफ्लेको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सीताराम तिवारीले निजामती सेवा ऐन (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २१ अनुसारको शैक्षिक योग्यता निवेदकहरूले प्राप्त गर्नु भएको छैन । आफूले बहुवा पाउने बहुवा समितिको निर्णय अध्यादेशको व्यवस्थाअनुसार कायम रहनु पर्ने भन्ने र सोही अध्यादेशको व्यवस्थाअनुसार लोकसेवा आयोगले गरेको निर्णय के कुन आधारले बदर हुनुपर्ने हो भन्ने कुरामा स्पष्ट निवेदन दावी छैन । अध्यादेशको कानूनी व्यवस्थाअनुसार शुरु भएको कामकारवाहीले अध्यादेशको अवधि समाप्त भएपछि मान्यता नपाउने भन्ने भन्ने कानूनी आधार नहुँदा राम नरेशप्रसाद विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार भएको लोकसेवा आयोगको निर्णय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपर्युक्त बहस सुनी रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा बट्टीप्रसाद धिमाल विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको २०६२ सालको रिट नं.०६६७ को उत्प्रेषण विषयको रिट निवेदन तथा राम नरेशप्रसाद विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको २०६४ सालको रिट नं.०२१७ को उत्प्रेषण विषयको रिट निवेदनमा अध्यादेशको विषयमा व्याख्या गरी पृथक-पृथक सिद्धान्त प्रतिपादन भई रुलिङ बाभिएको भनी एकरूपता कायम हुन संयुक्त इजलासबाट

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (ख) बमोजिम पेश हुन आएको हुँदा सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नेपाल न्याय सेवा न्याय समूह रा.प.अनङ्कित प्रथम श्रेणी ना.सु.पद २ मा जेष्ठता कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवाद्वारा पूर्ति गर्नुपर्ने भनी निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २१ अनुसार सम्भाव्य उम्मेदवारले बहुवा फाराम पेश गर्नु भनी ०६३३१२ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार दरखास्त फाराम पेश गरेकोमा बहुवा समिति, पुनरावेदन अदालतबाट २०६३।६।२६ मा बहुवा सिफारिशमा निवेदकहरूको नाम प्रकाशित भएको थियो । अवधि समाप्त भई स्वतः निष्क्रिय भइसकेको अध्यादेशद्वारा थप गरिएको ऐनको दफा २४घ१ को आधार उल्लेख गरी संशोधित बहुवा नामावली प्रकाशित गरी निवेदकहरूको नाम हटाई विपक्षी जयप्रसाद काफ्ले र रीता भट्टराईको नाम सिफारिश गर्ने गरेको लोकसेवा आयोगको मिति २०६३।३।७ को कानूनविपरीतको निर्णय बदर गरी बहुवा समितिको मिति २०६३।६।२६ को निर्णय सदर कायम राखी पाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन दावी लिएको पाइयो । निवेदकहरूले निजामती सेवा ऐन (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २४घ१ बमोजिमको बहुवा सूचनालाई स्वीकार गरी प्रक्रियामा समावेश भई बहुवा फाराम पेश गरेको र आफ्नो नाम बहुवामा समावेश नभएको अवस्थामा मात्र उक्त दफा २४घ१ को व्यवस्था निष्क्रिय भएको भनी दावी लिएको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्ने विपक्षी लोकसेवा आयोगबाट लिखित जवाफ पेश भएको देखिन्छ ।

३. निवेदकहरूलाई बहुवा गर्ने बहुवा समिति पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको मिति २०६३।६।२६ को निर्णय बदर गर्दा निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ द्वारा थप गरिएको दफा २४घ१ मा रहेको यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवा गर्दा बहुवा हुने पदभन्दा

एक श्रेणी मुनिको पदमा सबै भन्दा बढी सेवा अवधि भएका उम्मेदवारलाई देहायबमोजिम बहुवा गरिने भन्ने व्यवस्थालाई आधार लिएको मिसिल संलग्न निर्णयको प्रतिलिपिबाट देखियो । विवादमा रहेको बहुवाको विषयमा प्रस्तुत अध्यादेश २०६३।१।१७ मा जारी भएको र यसको अवधि २०६३।३।१६ देखि समाप्त भएकोले सो पश्चात निजामती सेवा ऐन, २०४९ को व्यवस्था लागू हुने हो वा बहुवा सूचना प्रकाशन मिति २०६३।३।१२ ले अर्थात् अध्यादेशको अवधिभित्रै प्रकाशित सूचनाअनुसार बहुवा प्रक्रियामा सो अध्यादेशको व्यवस्था लागू हुने हो भन्ने मूल प्रश्न समावेश भएको देखियो । अध्यादेशको सम्बन्धमा संयुक्त इजलासबाट भएका दुई पृथकपृथक सिद्धान्तको सम्बन्धमा कुन चाहीं रुलिड कायम हुने हो भन्ने कुरामा केन्द्रीत रही निर्णय हुनुपर्ने देखिन आयो ।

४. तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २७ अनुसार निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ मिति २०६२।१।१७ मा जारी भएको र अध्यादेशको अवधि संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार अन्य अवस्थाअनुसार स्वतः निष्क्रिय वा खारेज नभएमा ६ महिना अर्थात् २०६३।३।१६ सम्म कानूनको रूपमा लागू रहने देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट न्याय सेवा न्याय समूहको राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी ना.सु.पद २ मा जेष्ठता कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवाद्वारा पूर्ति गर्ने भनी निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २१ अनुसार सम्भाव्य उम्मेदवारबाट बहुवा फाराम भरी पेश गर्नु भनी २०६३।३।१२ मा सूचना प्रकाशन भएको देखिन्छ । सो सूचनाअनुसार निवेदकहरू समेतले सम्भाव्य उम्मेदवारको हैसियतले बहुवा दरखास्त पेश गरेकोमा बहुवा समितिको मिति २०६३।६।२६ को निर्णय अनुसार बहुवा सिफारिशमा निजहरूको नाम समावेश भएकोमा विपक्षी जयप्रसाद काफ्लेको उजूरीको आधारमा ऐनको दफा २४घ१ मा रहेको कानूनी व्यवस्थाको आधारमा उक्त बहुवा समितिको २०६३।६।२६ को निर्णय लोकसेवा आयोगको २०६४।३।७ को निर्णयले

बदर भई संशोधित बहुवा नामावलीअनुसार विपक्षी जयप्रसाद काफ्ले र रीता भट्टराईको नाम समावेश गरेको पाइन्छ ।

५. निवेदकहरूले अध्यादेश जारी भई बहाल रहेको अवस्था अर्थात् २०६३।३।१२ मा प्रकाशित बहुवा सूचनाअनुसार बहुवा दरखास्त फाराम पेश गरी बहुवामा समावेश भएका र अध्यादेशको अवधि ६ महिना अर्थात् २०६३।३।१६ पश्चात बहुवा समितिको २०६३।६।२६ को निर्णयसम्म अध्यादेशको कानूनी व्यवस्था अनुसार नै भएको भनी निवेदनमा समेत सोही निर्णय कायम हुनुपर्ने जिकीर लिएको देखिएको छ । उक्त बहुवा समितिको निर्णयउपर उजूरी परी लोकसेवा आयोगबाट २०६४।३।७ मा बहुवा समितिको निर्णय बदर भएपश्चात् मात्र २०६३।३।१६ देखि निष्क्रिय रहेको अध्यादेशअनुसार जयप्रसाद काफ्ले समेतलाई बहुवा सिफारिश गरेको निर्णय बदरको माग गरी प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको अवस्था मिसिलमा रहेको तथ्यबाट देखिन आयो ।

६. निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ अनुसार मूल ऐनको दफा २४घ पछि थप गरेको दफा २४घ१ को कानूनी व्यवस्था हेर्दा, जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवाको आधार अन्तर्गत उपदफा (१) मा “यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवा गर्दा बहुवा हुने पदभन्दा एक श्रेणी मुनिको पदमा सबैभन्दा बढी सेवा अवधि भएका उम्मेदवारलाई देहायबमोजिमको आधारमा बहुवा गरिने छ भनी देहाय (ख) (२) मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीको लागि प्रमाण पत्र तह वा सो सरह सेवा समूहसँग सम्बन्धित शैक्षिक योग्यता तोकेको पाइन्छ । जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा हुने भनी प्रकाशित सूचनाअनुसार राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी ना.सु.पदमा ऐनको दफा २४घ१ बमोजिमको आधार र योग्यता नपुगेको भनी निवेदकहरूको बहुवा बदर गरी विपक्षीहरूलाई बहुवा सिफारिश गरेको लोकसेवा आयोगको निर्णयमा तथ्यगत एवं कानूनी

त्रुटि देखाउन नसकी अध्यादेशको कानूनी व्यवस्थाले निरन्तरता पाउन नसक्ने भन्नेसम्म निवेदनमा जिकीर लिएको पाइन्छ। कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४(ड) ले खारेजीको परिणामको सम्बन्धमा कुनै नेपाल ऐनले अहिलेसम्म बनेको र पछि बन्ने कुनै ऐनलाई खारेज गर्‍यो भने अर्कै अभिप्राय नदेखिएमा खारेज भएको ऐनले, कुनै त्यस्तो हक, सुविधा, कर्तव्य, दायित्व, दण्ड, सजाय वा जफतका सम्बन्धमा भएको कुनै तहकीकात कानूनी कारवाही वा उपायमा यसले असर पार्ने छैन। त्यस्तो कुनै तहकीकात, कानूनी कारवाही वा उपायलाई शुरु गर्न, जारी राख्न वा लागू गर्न हुन्छ र खारेज गर्ने ऐन पास नभएसम्म गरी त्यस्तो दण्ड सजाय वा जफत गरे हुन्छ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिएबाट खारेजीको परिणामको सम्बन्धमा ऐनको व्यवस्था क्रियाशील रहेको अवस्थामा प्रारम्भ भएको कार्य जारी राख्न सक्ने भन्नेमा विवाद देखिएन।

७. सवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम सीमित समयको लागि कार्यपालिकाद्वारा ऐनको रूपमा जारी हुने अस्थायी वा वैकल्पिक प्रकृतिको देखिए तापनि सो अध्यादेशको कानूनी व्यवस्था बहाल रहेको अवस्थामा उत्पत्ति भएको वा सो बमोजिम प्रारम्भ गरिएको कारवाहीको प्रक्रिया अध्यादेशको अवधि समाप्त भई निष्क्रिय रहेको अवस्थामा शुरु भएको प्रक्रिया वा कामकारवाही अन्त्य नभएसम्म सो अध्यादेशको व्यवस्थाअनुसार भएको कामकारवाही सम्पन्न नहुँदै निष्क्रिय भएको कारणले साविकमा रहेको कानूनी व्यवस्था नै लागू हुने भनी व्याख्या गर्नु उपर्युक्त कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाविपरीत हुने देखिन्छ। यसै तथ्यसँग मिल्दोजुल्दो रहेको निवेदक जीवराज गौतम विरुद्ध लोकसेवा आयोग समेत भएको उत्प्रेषण विषयको रिट निवेदन (नेकाप २०६१, अङ्क ७, पृष्ठसंख्या ८०९, निर्णय नं. ७४०३) मा “बहुवा सूचनादेखिका यावत् प्रक्रियालाई स्वीकार गरी आफू सोबाट लाभान्वित हुन नसकेपछि पछि आएको कानूनलाई आधार टेकी निवेदक आएको अवस्था देखिँदा जुन सारवान कानूनअन्तर्गतको आधारमा कारवाही शुरु भएको

हो। सो अन्त्य नहुँदै पछिको कानूनले निवेदकलाई मद्दत गर्न सक्ने अवस्थामा नदेखिने” भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। प्रस्तुत विवादमा समेत निवेदकहरू निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को कानूनी व्यवस्थाअनुसारको बहुवा सूचनाबमोजिम सम्भाव्य उम्मेदवारको रूपमा समावेश भए तापनि कानूनले तोकेको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नभएको आधारमा बहुवा सिफारिश नभएको भन्ने लोकसेवा आयोगको निर्णयबाट देखिँदा उपर्युक्त प्रतिपादित सिद्धान्त समेतसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था देखिएन।

८. तसर्थ मिति २०६२।९।१७ मा जारी भएको निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ बहाल रहेको अवस्था २०६३।३।१२ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिम निवेदकहरू बहुवाको प्रक्रियामा समावेश भई बहुवा समितिको मिति २०६२।६।२६ को सिफारिशपश्चात् अध्यादेशको व्यवस्थाबमोजिम निवेदकहरूको शैक्षिक योग्यता नपुगेको भन्ने आधारमा लोकसेवा आयोगबाट २०६४।३।७ मा निर्णय भए पश्चात रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखियो। ऐनले तोकेको आधार र शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको भन्ने निवेदकहरूको दावी समेत नरहेको यस स्थितिमा जारी भएको अध्यादेशको अवधि समाप्त भई ऐनको रूप लिन नसके पनि सोको परिणाम पनि ऐन खारेज भएपछिको परिणाम जस्तै हुने हुँदा लोकसेवा आयोगबाट उक्त अध्यादेशको व्यवस्थाबमोजिम बहुवा समितिको निर्णय बदर गरी बहुवा संशोधित नामावली प्रकाशन गर्ने गरेको २०६४।३।७ को लोकसेवा आयोगको निर्णय अन्यथा गर्नुपर्ने देखिँदैन भनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट २०६६।८।१० मा भएको आदेश परिवर्तन गरी रहनु परेन, मिलेकै देखियो। प्रस्तुत रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासबाट समावेश भएको समान तथ्य रहेको निवेदक राम नरेशप्रसाद विरुद्ध लोकसेवा आयोगसमेत भएको संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०२१७ को उत्प्रेषण समेत विषयको (आदेश मिति २०६४।८।२) रिट निवेदनमा कायम भएको रुलिङसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था देखिएन। उक्त

रुलिड कायम हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छौं ।

न्या.खिलराज रेग्मी

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६७ साल माघ २७ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत:- पुनाराम खनाल

निर्णय नं. ८५७१

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

रिट नं. २०६७- WS- ००१०

आदेश मिति: २०६७।१।२६

विषय :- उत्प्रेषण ।

निवेदक: ललितपुर जिल्ला ललितपुर

उपमहानगरपालिका वडा नं. २ सानेपा

वस्ने अधिवक्ता चन्द्रकान्त ज्ञवाली समेत

विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापिका संसद सचिवालय समेत

- सिङ्गो देशलाई Lead गरी देशको आर्थिक विकास गर्ने, वैदेशिक नीति सञ्चालन गर्ने, देशको अन्तर्राष्ट्रिय सीमा संरक्षणदेखि लिएर आन्तरिक सुरक्षा समेत गर्ने संवैधानिक कर्तव्य बोकेको प्रधानमन्त्रीले बहुमतद्वारा विधायिका संसदको Confidence प्राप्त गर्नुपर्छ । देशको प्रधानमन्त्रीको पद कम्पनी ऐनबमोजिम गठन भएको कुनै कम्पनीको साधारण सभाबाट कुनै पदाधिकारी निर्विरोध निर्वाचन हुने पद जस्तो होइन । संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षमा गठन हुने मन्त्रपरिषद्को निर्वाचनमा निर्विरोधको कुनै स्थान हुँदैन । राजनीतिक दलको लागि

आफ्नो उम्मेदवार निर्विरोध हुन सक्छ तर सरकार प्रमुख बन्न विधायकहरूको बहुमत प्राप्त गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८(२) को प्रयोजनको लागि व्यवस्थापिका संसदमा निर्वाचन हुँदा उपस्थित संख्याको बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचन हुने हुँदा त्यस्तो विषयमा यस अदालतले संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम २२ अनुसार प्रस्ताव रद्द हुने नहुने वा कुनै खास व्यक्तिलाई प्रधानमन्त्री घोषणा गर भन्ने आदि व्यवस्थापिका-संसदको आन्तरिक कामकारवाहीमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न नसक्ने ।

- संविधानअनुसार देशको प्रधानमन्त्री बहुमतको आधारमा निर्वाचित हुन्छ । प्रधानमन्त्रीको पद कुनै संस्थाको कुनै पदाधिकारी वा कुनै अन्य वित्तीय संस्थाहरूको कुनै पदमा साधारण सभाबाट एक्लो उम्मेदवार भएका कारण निर्विरोध निर्वाचित हुने पद जस्तो होइन । जनप्रतिनिधिहरूको बुद्धिमतापूर्ण स्वविवेकबाट मत दिएको आधारमा निर्वाचित हुने पद हुँदा प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- धारा ३८(२) र धारा ५५ मा उपस्थित विधायकहरूले प्रस्तावको पक्ष वा विपक्षमा मत दिन सक्छन् तर उपस्थित भइकन Abstain गर्नसक्ने नदेखिँदा व्यवस्थापिका-संसदको हकमा मात्र धारा ३८(२) र धारा ५५ को प्रयोजनको लागि मत दिन्न भन्ने शब्द धारा ३८(२) र धारा ५५ सँग बाभेको भन्नु पर्ने हुन्छ । संसदीय परम्पराअनुसार

विधायकहरूले धारा ३८(२) को यस्तो महत्वपूर्ण प्रस्तावमा पक्ष वा विपक्षमा मतदान गर्नेपने ।

(प्रकरण नं. २३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता लक्ष्मीबहादुर निराला, विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार वस्नेत तथा स्वयं निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री श्रीहरि अर्याल, श्री यज्ञमूर्ति वन्जाडे, श्री हरिहर दाहाल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपाने, श्री शेरबहादुर के.सी. श्री बाबुराम कुँवर, श्री यदुनाथ खनाल र श्री युवराज भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३७ को उपधारा (१), (२), (३), ३८ (१), (२), धारा ५५, ५६ को उपधारा (२)
- संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ४१ र ४२, १६३

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (१) को आधारमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ४१(१),(२) ४२ (१) (क) (ख) (ग), ४२(२) (३) मा रहेको "तटस्थ" रहन चाहने सदस्यहरूलाई "मत दिन्न" भन्ने शब्द नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १,२,३६ (ख), (२), ३८(२), ७०(२) (६) संविधानसभा (व्यवस्थापिका- संसदको कार्य

सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १६३ मा रहेको "अन्य विषयमा यस संविधानसभा नियमावली, २०६५ मा लेखिएबमोजिम हुनेछ भन्ने वाक्यांशसँग बाभिएको बहुमतीय मत पद्धतिको सिद्धान्तविपरीत समेत भएकोले हालको प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनमा ८ औं पटकसम्म पनि ने.क.पा. एमाले, मधेशी मोर्चा आठौं पटकसम्मको निर्वाचनमा तटस्थ नै रहेको र पछिल्लो आठौं पटकमा एनेकपा (माओवादी) पनि तटस्थ बस्दा प्रधानमन्त्रीको उम्मेदवारले बहुमतप्राप्त नगर्दा प्रधानमन्त्री निर्वाचित हुन नसकेको र अव बन्न गइरहेको संविधान पनि संविधानसभामा संविधानको प्रस्तावना र धारा पारित गर्न तटस्थ बसेमा उक्त धारा र प्रस्तावना पारित गर्न समेत कानूनी जटिलता उत्पन्न हुन जाने भएकोले संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ । बहुमतीय मत पद्धतिको निर्वाचनमा र संविधानसभाले बनाउने संविधानको कुनै धारा र प्रस्तावना पारित गर्दा समेत उपस्थित दल तटस्थ वसी अनिवार्य रूपमा हुन्छ वा हुन्न भन्ने मत नहाली प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनको विकास ननिस्कने र संविधानसभाले समयमा संविधान निर्माण गर्न नसक्ने स्पष्ट छ ।

प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालले राजीनामा गरेको भण्डै ३ महिनासम्म पनि व्यवस्थापिका-संसदले प्रधानमन्त्री निर्वाचन गरी मन्त्रिपरिषद् गठन गरी विकास दिनु पर्नेमा ८ औं पटकसम्म पनि संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ७ को (८) बमोजिम संविधानको धारा ३८(२) बमोजिम प्राप्त गर्नुपर्ने बहुमतबाट पारित नभएसम्म प्रधानमन्त्री निर्वाचन जारी रहने, उक्त निर्वाचनमा नियम १६३ बमोजिम यस नियमावलीमा लेखिएको विषयमा यसैबमोजिम र अन्य विषयमा संविधानसभा नियमावली, २०६५ मा लेखिएको निर्वाचनमा मत हाल्ने प्रक्रिया सम्बन्धमा यस नियमावलीमा कतै उल्लेख नभएको स्थिति छ । नियम ४२ मा प्रस्तावउपर "हुन्छ" "हुन्न" र "मत दिन्न" भन्ने कानूनी व्यवस्थाले ७ औं चरणको निर्वाचनमा

असफल भएपछि प्रचण्डको उम्मेद्वारी फिर्ता भएको, एक्ला उम्मेद्वार रामचन्द्र पौडेललाई माओवादी र एमालेले मतदान प्रक्रियामा सहभागिता नजनाएकोले प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनमा बहुमतप्राप्त हुन सकेन । नवौं पटकका लागि तोकिएको मितिमा समेत एक्ला उम्मेद्वार रामचन्द्र पौडेलले ३०१ मत नल्याई निर्वाचित नहुने र तटस्थ वा मतदानमा भाग नलिई बस्ने भएमा सो निर्वाचन समेत निरर्थक हुने निश्चित छ । सरकार निर्माणमा देखिएको संकट संसदीय व्यवस्था, कानून वा संविधानको असफलताको कारण उत्पन्न भएको होइन, दलीय असक्षमता, अकर्मण्यता, कानून र संविधानको पालना नगर्ने प्रवृत्तिका कारण सिर्जना भएको हो । प्रधानमन्त्री निर्वाचन प्रक्रियामा नेकपा एमाले र मधेशी मोर्चा सम्बद्ध दलका सभासदले निर्वाह गरेको तटस्थताको गैरभूमिका सरकार निर्माणको गतिरोधका लागि मुख्य जिम्मेवार रहेको छ । उनीहरूले मतदात प्रक्रियाको ८ औं चरणमा समेत तटस्थ बस्ने निर्णय गरे । मत विभाजन भनेकै पक्ष वा विपक्षमा अर्थात् हुन्छ वा हुँदैन भन्ने मत दिनु हो । यस अर्थमा मतदान प्रक्रियामा भाग लिनु र मतदानको समयमा कुनै एक प्रस्तावको पक्ष वा विपक्षमा मत हाल्नु प्रत्येक सभासदको कानूनी दायित्व हो, तटस्थ वा अनुपस्थित रहनु कर्तव्यको उल्लंघन हो । प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनको लागि बैठकमा निर्णयार्थ प्रस्तुत भएका कुनै पनि प्रस्ताव संविधानको धारा ३८(२) बमोजिम प्राप्त गर्नुपर्ने बहुमतबाट पारित हुन नसकेमा सभामुखले सबै प्रस्तावलाई पुनः अर्को बैठकमा निर्णयार्थ पेश गर्नु पर्ने, बहुमतबाट पारित नभएसम्म जारी रहने भन्ने कानूनी व्यवस्थाले कुनै एकले बहुमत प्राप्त नगरेसम्म निर्वाचन गराउन सकिन्छ भन्ने तर्कले संसदीय व्यवस्था अन्तर्गतको निर्वाचनलाई स्वीकार गरी निर्वाचनमा भाग लिएका उम्मेद्वारहरूले त्यस्तो व्यवस्थाको आधारभूत मर्मको संरक्षण गर्नुपर्छ । सरकार विहीनताको अवस्थाले देश असफलतातिर जाने सम्भावना देखिन्छ । राजनीतिक दलहरू तटस्थ किन बस्नु परेको हो सोको औचित्य राजनीतिक दलले पुष्टि

गर्न सकेका छैनन् । हालको परिस्थितिले जति पटक मतदान भए पनि संविधानको धारा ३८(२) र संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ७(८) बमोजिम रामचन्द्र पौडेलले बहुमत प्राप्त गर्न नसक्ने देखिन्छ । संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम २२ बमोजिम रामचन्द्र पौडेलको उम्मेद्वारी स्वतः रद्द हुन जान्छ र अर्को निर्वाचनमा उम्मेद्वार बन्ने बाटो प्रशस्त हुनुपर्छ ।

माथि उल्लिखित आधार र औचित्यमा संविधानसभा नियमावली, २०६५ को परिच्छेद ७ मा रहेको नियम ४१(१), ४२(१) (क),(ख),(ग), ४२(२), (३) मा रहेको "हुन्छ" "हुन्न" पछि "मत दिन्न" भन्ने शब्दहरू संविधानको धारा १, २, ३६ (ख) २, ३८ (२), ७०(२) (६) सँग प्रत्यक्ष बाधित भएको, संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ७(८) को भावना समेत विपरीत भएकोले तटस्थ रहन चाहने सदस्यलाई "मत दिन्न" भन्ने शब्द धारा ३२ र १०७(१) बमोजिम प्रारम्भ देखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ । साथै रामचन्द्र पौडेलको उम्मेद्वारी नियम २२ बमोजिम स्वतः रद्द हुने हुँदा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम अर्को सहमतीय वा बहुमतीय निर्वाचनको लागि प्रतिस्पर्धा गराई निर्वाचन गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ । प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएका कानूनी प्रश्नहरू संवैधानिक महत्वको विषयहुँदा बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको रक्षार्थ २०६७ असोज १४ गते हुने प्रधानमन्त्री पदको निर्वाचन नगर्नु, नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी अग्राधिकार समेत पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक

प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु ।

यसमा अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि छोटो अवधिको पेसी तारेख तोकी पेश गर्न अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतको २०६७/६१४ को आदेश ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८ ले राजनीतिक सहमतिको आधारमा प्रधानमन्त्रीको चयन गरिने, सहमति कायम हुन नसकेमा व्यवस्थापिका संसदको तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको छ । व्यवस्थापिका संसदको जिम्मेवारी समेत संविधानसभामा निहित रहेकोले प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन प्रक्रिया निर्धारण गर्ने र व्यवस्थापिका संसदको बैठकको अन्य कार्यविधि तय गर्ने विशेषाधिकार संविधानको धारा ७७(२) बमोजिम संविधानसभामा निहित रहेको छ । सोही बमोजिम संविधानसभाले संविधान निर्माण कार्यको लागि संविधानसभा नियमावली, २०६५ र नियमित व्यवस्थापिका कार्यको लागि संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ निर्माण गरेको हो । संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ७ ले प्रधानमन्त्री पदको लागि व्यवस्थापिका संसदको तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमत आवश्यक पर्ने संवैधानिक व्यवस्थाको अधीनमा रही अन्य निर्वाचन प्रक्रिया निर्धारण गरेको छ । प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन विशुद्ध राजनीतिक प्रकृतिको प्रश्न हो । यस्तो निर्णय गर्न सर्वोच्च अदालतलाई न्यायिकरूपमा पत्ता लगाउन सकिने मापदण्ड (Judicial Determinable Standard) को अभाव हुने भएकोले प्रस्तुत निवेदनउपर अदालतले विचार गर्नु पर्ने अवस्था छैन । संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ४१ र ४२ मा रहेको संविधानसभाले निर्णय गर्ने प्रक्रियामा

रहेको "मत दिन्न" भन्ने शब्दहरू संविधानको धारा १,२,३६(ख) (२), ३८ (२), ७०(२) र (६) समेतसँग बाभिएको भनी दावी लिए पनि के कुन कारणबाट उक्त नियमावलीको व्यवस्था बाभिएको भन्ने ठोस आधार देखाउनु भएको छैन । व्यवस्थापिका-संसदमा विचाराधीन कुनै प्रश्नलाई बैठकसमक्ष निर्णयार्थ प्रस्तुत गर्दा त्यस्तो प्रश्नमा "हुन्छ" वा "हुँदैन" वा "मत दिन्न" भन्ने तीन प्रकारको मत प्रकट गर्न पाइने व्यवस्था रहेको छ । व्यवस्थापिका संसदको कुनै सदस्य बैठकमा अनुपस्थित हुने (Absent) मतदानबाट अलग रहने (Abstain From Voting) कुरा स्वयंमा असंवैधानिक वा असंसदीय व्यवहार होइन । कार्यपालिका र व्यवस्थापिकाको एकलौटी अधिकारक्षेत्रभित्र रहेका विषयमा सम्बन्धित अङ्ग नै सम्पूर्ण रूपमा उत्तरदायी रहने विषयमा अदालतले हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन । निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको संविधानसभा सचिवालय र व्यवस्थापिका संसद सचिवालय तर्फबाट र संविधानसभाका अध्यक्ष सुवासचन्द्र नेम्वाङ्का तर्फबाट प्रेषित एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

निवेदकले निवेदन व्यहोरामा तटस्थ बस्न नमिल्ने भनी उल्लेख गरेको हकमासम्म आफ्नो सहमति रहेको छ । अन्य विषयको हकमा, प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालले राजीनामा दिएपछि सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट संविधानको धारा ३८(१) बमोजिम सहमतिको आधारमा प्रधानमन्त्रीको चयन गर्न सात दिनको समयावधि भित्र धारा ३८(१) बमोजिम सरकार गठन हुन नसकेपछि धारा ३८(२) बमोजिम बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचन गर्न व्यवस्थापिका संसदबाट तोकिएको दिन आफूले प्रधानमन्त्रीको रूपमा मनोनयन दर्ता गरी निर्वाचन प्रक्रियामा सहभागी भएको तथ्य स्पष्ट छ । प्रधानमन्त्रीका लागि माननीय भलनाथ खनाल र माननीय पुष्पकमल दाहाल प्रचण्ड दुवैको प्रस्ताव फिर्ता भएकोले अहिलेको एकलो उम्मेदवारको रूपमा प्रस्तुत भएको छु । व्यवस्थापिका संसद नियमावली, २०६५ को नियम ७ (५) को व्यवस्थाअनुसार

प्रधानमन्त्रीको पदको निमित्त एकमात्र प्रस्ताव रहेको अवस्थामा सभामुखले प्रस्तावित सदस्यलाई निर्विरोध निर्वाचित भएको घोषणा गर्नुपर्ने परिस्थिति रहेको छ। तर सभामुखले उक्त व्यवस्थाविपरीत रुलिङ्ग गर्नु भएको छ। दुईजनाको प्रस्ताव फिर्ता भएको अवस्थामा मेरो प्रस्ताव नियम २२ बमोजिम स्वतः रद्द हुन सक्ने अवस्था छैन भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी नेपाली कांग्रेस संसदीय दलका नेता तथा प्रधानमन्त्री पदका उम्मेदवार रामचन्द्र पौडेलको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५६ को उपधारा (२) ले व्यवस्थापिका-संसदलाई आफ्नो आन्तरिक कामकारवाही नियमित गर्ने पूर्ण अधिकार रहने र कुनै कामकारवाही नियमित वा अनियमित छ वा छैन सो सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार व्यवस्थापिका-संसदलाई मात्र हुने व्यवस्था छ। प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन गर्ने विषय र त्यसको कार्यविधि सो उपधाराको प्रयोजनको लागि व्यवस्थापिका संसदको आन्तरिक कामकारवाही हुनाले सो विषय न्याययोग्य (Justicial) हुन सक्दैन। व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालनमा यस मन्त्रालयको कुनै भूमिका नरहने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता लक्ष्मीबहादुर निराला, विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार वस्नेत तथा स्वयं निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त ज्ञवालीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८(१) ले राजनीतिक सहमतिको आधारमा प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन हुने व्यवस्था गरेको र सो सहमति हुन नसके उपधारा (२) अनुसार बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको छ। प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनमा बाधक रहेको संविधानसभा नियमावली, २०६५ को तटस्थ रही "मत दिन्न" भन्ने व्यवस्था संविधानको धारा १, २, ३६ र ३८(२) को समेतको

प्रतिकूल रहेको छ। संवैधानिक व्यवस्थासँग मेल नखाएको नियमको "मत दिन्न" भन्ने व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसै गरी विपक्षी रामचन्द्र पौडेलका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री वद्रीबहादुर कार्की, श्री श्रीहरि अर्याल, श्री यज्ञमूर्ति वन्जाडे, श्री हरिहर दाहाल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपाने, श्री शेरबहादुर के.सी. श्री बाबुराम कुँवर, श्री यदुनाथ खनाल, श्री युवराज भण्डारीले निवेदकले तटस्थ वसी मत दिन्न भन्न नपाइने भनी निवेदनमा लिएको जिकीरको हकमा सम्म कुनै आपत्ति गरिएको छैन। निवेदकले "मत दिन्न" भन्ने संविधानसभा नियमावलीको शब्द अमान्य र बदरको माग गरेपनि रामचन्द्र पौडेलको उम्मेदवारी रद्द गराउने अभिप्राय राखेको देखिन्छ। "मत दिन्न" भन्ने शब्द संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ७(८) को भावना विपरीत भनी दावी गर्ने निवेदकले रामचन्द्र पौडेलको उम्मेदवारी स्वतः रद्द भएको भन्न मिल्दैन। व्यवस्थापिका-संसदको कामकारवाहीको विषयमा छुट्टै अस्तित्व रहेको संविधानसभा नियमावलीको व्यवस्था बदरको माग गर्न पनि पाइदैन। प्रभुकृष्ण कोइरालाको मुद्दामा यस अदालतले बोलेको कुरा पनि हेरिनु पर्दछ। कल्पनामा आधारित भै अपरिपक्व अवस्थामा दायर भएको प्रस्तुत निवेदन दावीअनुसार कुनै आदेश जारी हुने अवस्था छैन। रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

विपक्षी व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले व्यवस्थापिका-संसदको कामकारवाहीमा अदालतले प्रश्न उठाउनु न्यायोचित हुँदैन। राजनीतिक सहमतिको आधारमा प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन हुने कुरा संविधानले परिकल्पना गरेको छ। व्यवस्थापिका संसदका सदस्यको दायित्व यो हुने भनी अदालतले बोल्न मिल्दैन। संविधान र कानूनको पालना सांसदहरूले

गरेनन् भनी रिट निवेदनमा जिकीर लिएको अवस्था हुँदा संविधानसभा नियमावली, २०६५ मा रहेको व्यवस्था अमान्य र बदर हुने अवस्था छैन। निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मुख्य माग दावी देहायबमोजिम देखियो:

१. प्रधानमन्त्री पदका उम्मेद्वार रामचन्द्र पौडेलको उम्मेद्वारी संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम २२ बमोजिम स्वतः रद्द हुने हुँदा निर्वाचनको लागि उम्मेद्वारी दिन अर्को प्रतिस्पर्धा गराई निर्वाचन गर्नु गराउनु भनी परमादेशको माग।
२. संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ४१ र ४२ को उपनियमहरूमा रहेको तटस्थ रहन चाहने सदस्यहरूले “मत दिन्न” भन्ने शब्द संविधानको धारा १०७ (१) बमोजिम अमान्य र बदर गरिपाऊँ।

२. प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएका विवाद हेर्दा उपरोक्त दुई प्रश्नमा विवेचना गर्नुभन्दा पहिला संविधानले गरेको कार्यपालिका व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाका काम, कर्तव्य र अधिकारहरू हेर्नु आवश्यक देखियो। संविधानको भाग ५ मा कार्यपालिकाको व्यवस्था छ। धारा ३७ मा कार्यकारिणी अधिकारको व्यवस्था छ। उपधारा (१) मा नेपालको कार्यकारिणी अधिकार मन्त्रपरिषद्मा निहित हुने व्यवस्था भएको छ। उपधारा (२) मा नेपालको शासन व्यवस्थाको सामान्य निर्देशन नियन्त्रण र सञ्चालन मन्त्रपरिषद्ले गर्ने व्यवस्था छ। भाग ६ को धारा ५९ मा संविधानसभाले व्यवस्थापिका संसदको अधिकार प्रयोग गर्ने व्यवस्था छ। भाग ८ मा व्यवस्थापन कार्यविधि छ। भाग १० मा न्यायपालिका सम्बन्धी व्यवस्था छ र धारा

१०० मा नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार संविधान र अन्य कानून तथा न्यायको मान्य सिद्धान्तअनुसार अदालत तथा न्यायिक निकायहरूबाट प्रयोग गरिनेछ भन्ने व्यवस्था छ। उल्लिखित व्यवस्थाहरू हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले कार्यकारिणी अधिकार मन्त्रपरिषद्मा, विधायिकी अधिकार व्यवस्थापिका-संसदमा र न्याय सम्बन्धी अधिकार अदालतमा रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। केही अपवादहरू बाहेक अन्तरिम संविधानले शक्ति पृथकीकरणको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। लिखित संविधानले कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको अधिकार छुट्टयाएको हुँदा न्यायिक पुनरावलोकन Judicial Review र असाधारण अधिकार Extra ordinary Jurisdiction को नाममा कार्यपालिकाको नीतिगत निर्णय गर्ने विषय वा व्यवस्थापिका-संसदको आन्तरिक कामकारवाहीमा अर्थात् स्वभावैले विधायिकाको Domain भित्र पर्ने विषयमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन।

३. निवेदकले उठाएको पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा हेर्दा प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालले राजीनामा गरेपछि अर्को प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा मन्त्रपरिषद् गठन भई सक्नपर्नेमा राजीनामा गरेको भण्डै तीन महिनासम्म पनि व्यवस्थापिका संसदले प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन गरी मन्त्रपरिषद् गठन गरी देशलाई निकास दिन नसकेको, आठौँ पटक निर्वाचन हुँदा पनि संविधानको धारा ३८(२) बमोजिम बहुमत प्राप्त गर्न नसकेको हुँदा बहुमतबाट पारित नभएसम्म निर्वाचन जारी रहने स्थिति देखिन्छ। संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १६३ मा यस नियमावलीमा लेखिएका विषयमा यसै बमोजिम र अन्य विषयमा संविधानसभा नियमावली, २०६५ मा लेखिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएको कारणबाट संविधानसभा नियमावलीको नियम ४१ र ४२ को व्यवस्थाको प्रयोग गरी निर्वाचनलाई निरन्तर रूपमा प्रयोग गरी सभासदहरू तटस्थ वस्न सक्ने व्यवस्थाले अन्य उम्मेद्वारले प्रस्ताव फिर्ता लिएको अवस्थामा समेत प्रधानमन्त्रीका एक्ला उम्मेद्वार रामचन्द्र पौडेलको

उम्मेदावरी निरर्थक देखिएकोले निजको उम्मेदवारी स्वतः रद्द हुने भन्ने समेत निवेदन जिकीर लिएको पाइन्छ ।

४. संविधानले कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको काम कर्तव्य र अधिकारको बेग्लाबेग्लै व्यवस्था गरी ३ वटै अंगको Separation of Power को व्यवस्था गरेको छ भनी माथि विवेचना गरियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५६ को उपधारा (२) मा व्यवस्थापिका संसदलाई आफ्नो आन्तरिक कामकारवाही नियमित गर्ने र त्यस्तो कामकारवाहीमा अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाइने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ ।

५. प्रचलित संवैधानिक मान्य व्यवस्था, परम्परा र प्रचलन (Practice) अनुसार राज्यका तीनवटै अंगहरू आ-आफ्नो काममा स्वतन्त्र हुन्छन् । कार्यकारिणी अधिकार व्यापक छ । कार्यकारिणी अधिकार भनेको व्यवस्थापिकाको अधिकारभित्र पर्ने कुरा, न्यायपालिकाको अधिकारभित्र पर्ने कुरा, प्रचलित कानूनले अन्य अधिकारलाई तोकेका कुरा बाहेक बाँकी सम्पूर्ण अधिकार कार्यकारिणीमा रहन्छ । सबै कार्यकारिणी अधिकार कानूनमा लेखर सम्भव हुँदैन । त्यसैले राज्यको कार्यकारिणी अधिकारको व्याख्या गर्दा व्यवस्थापिकाको अधिकार र न्यायपालिकाको अधिकार कटाएर बाँकी सबै कार्यपालिकाको अधिकार हुन्छ भनिन्छ । कार्यकारिणी अधिकारलाई Residuary Power पनि भनिन्छ । यही Residuary Power अन्तर्गत कार्यपालिकाले नीति निर्माण गर्दछ । राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीति लागू गर्दछ, विदेश नीति सञ्चालन गर्दछ, शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्दछ, प्रचलित कानूनविपरीत नहुने सम्पूर्ण काम गर्दछ र व्यवस्थापिकाले बनाएको कानून लागू गर्दछ ।

६. राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू क्रमशः लागू गरी आर्थिक विकासको माध्यमद्वारा नेपाललाई जनकल्याणकारी राज्यमा परिणत गर्ने अभिभारा मन्त्रपरिषद्मा रहेको हुन्छ । त्यसैले सिङ्गो देशको कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने कार्यकारी प्रमुख प्रधानमन्त्रीले विधायिका संसदको बहुमतद्वारा विश्वास प्राप्त गर्नु पर्छ । संविधानको

धारा ३८(१) अनुसार राजनीतिक सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद् गठन हुन्छ । उपधारा (१) बमोजिम मन्त्रपरिषद् गठन हुन नसकेको अवस्थामा धारा ३८ को उपधारा (२) अनुसार व्यवस्थापिका संसदमा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन हुन्छ ।

७. प्रधानमन्त्री देशको कार्यकारी प्रमुख हो । प्रधानमन्त्री सरकार प्रमुख पनि हो, न्यायपालिका र व्यवस्थापिकाको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने कामकुराहरू र प्रचलित कानूनले अन्य अधिकारीलाई तोकेको काम कुरा बाहेक अन्य काम कुराहरू कार्यपालिकाको Domain भित्र पर्दछ । प्रधानमन्त्रीले अध्यक्षता गर्ने मन्त्रपरिषद्ले देशको नीति निर्माण गरी लागू गर्दछ । नीति लागू गर्ने कानून आवश्यक भएमा विधायिका संसदमा विधेयक पेश गरी कानून बनाई नीति लागू गर्दछ । प्रधानमन्त्रीलाई देशको Steward मानिन्छ । प्रधानमन्त्रीको Stewardship मा अर्थात् नेतृत्वको मन्त्रपरिषद्ले देशको वैदेशिक नीति सञ्चालन गर्छ । देशको आर्थिक विकास, जनताको जीउ धनको सुरक्षालगायतको कार्य गर्दछ । प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वको मन्त्रपरिषद् जसलाई नेपाल सरकार भनिन्छ, नेपाली नागरिकको हक अधिकारको Custodian पनि मानिन्छ । देशका नागरिकहरूको जीउधनको सुरक्षा गरी मौलिक हक र मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने प्रथम दायित्व पनि अन्ततः प्रधानमन्त्रीकै हो ।

८. हाम्रो व्यवस्था अमेरिकाको Presidential form of Government को व्यवस्था जस्तो होइन । Presidential Form of Government मा संसदीय व्यवस्थामा जस्तो राष्ट्रपतिले विधायिकाबाट बहुमत प्राप्त गर्नु पर्दैन । संसदीय व्यवस्थामा कार्यकारी प्रमुख प्रधानमन्त्री हुन्छ । प्रधानमन्त्रीले संसदबाट Composite Floor Test हुँदा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमत प्राप्त गर्न सक्नु पर्दछ । तब मात्र प्रधानमन्त्री पदमा निर्वाचन हुन्छ । मतदान गर्ने विधि संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ अर्थात्

उक्त नियमको नियम १६३ (आवश्यकताअनुसार संविधानसभा नियमावली, २०६५ पनि) मा तोकिएअनुसार मतदान कार्यक्रम सञ्चालन हुँदा प्रधानमन्त्री पदको निर्वाचनको प्रस्ताव विधायिका संसदमा मतदानको लागि प्रस्तुत हुँदा "हुन्छ" भन्ने र "हुन्न" भन्ने पंक्ति विभाजन हुँदा 'हुन्छ' भन्ने अर्थात् Yeah Vote ले बहुमत प्राप्त गर्न सक्नु पर्छ । यसरी बहुमतबाट हुन्छ भन्ने मत प्राप्त गरेपछि प्रधानमन्त्रीले विधायिकाको विश्वास प्राप्त गरेको मानिन्छ र राष्ट्रध्यक्षबाट प्रधानमन्त्री पदमा नियुक्ति गरिन्छ ।

९. संविधानको धारा ३८(१) मा राजनीतिक सहमतिको आधारमा प्रधानमन्त्री र निजको अध्यक्षतामा मन्त्रपरिषद् गठन हुने व्यवस्था छ । यसको अर्थ निर्विरोध निर्वाचित भएको भन्ने होइन । धारा ३८(१) अनुसार सहमतीको आधारमा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा मन्त्रपरिषद् गठन हुन नसकेपछि धारा ३८(२) को अवस्थामा प्रधानमन्त्री पद निर्विरोध निर्वाचित हुने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन । सिङ्गो देशलाई Lead गरी देशको आर्थिक विकास गर्ने, वैदेशिक नीति सञ्चालन गर्ने, देशको अन्तर्राष्ट्रिय सीमा संरक्षणदेखि लिएर आन्तरिक सुरक्षा समेत गर्ने संवैधानिक कर्तव्य बोकेको प्रधानमन्त्रीले बहुमतद्वारा विधायिका संसदको Confidence प्राप्त गर्नुपर्छ । देशको प्रधानमन्त्रीको पद कम्पनी ऐनबमोजिम गठन भएको कुनै कम्पनीको साधारण सभाबाट कुनै पदाधिकारी निर्विरोध निर्वाचन हुने पद जस्तो पद होइन । संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठन हुने मन्त्रपरिषद्को निर्वाचनमा निर्विरोधको कुनै स्थान हुँदैन । राजनीतिक दलको लागि आफ्नो उम्मेदवार निर्विरोध हुन सक्छ तर सरकार प्रमुख बन्न विधायकहरूको बहुमत प्राप्त गर्नुपर्छ । प्रधानमन्त्रीको पद Composite Floor Test बाट बहुमत प्राप्त गर्न सक्ने सदस्य निर्वाचित हुने पद हो ।

१०. प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन गर्ने कार्य विशुद्ध व्यवस्थापिका संसदको आन्तरिक कामकारवाही हो । विश्वभरमा नै हेर्दा सार्वभौम विधायिकाको आन्तरिक कामकारवाही आफै

व्यवस्थित गर्दछ । व्यवस्थापिकाको आन्तरिक कामकारवाहीमा अदालतले पनि हस्तक्षेप गर्न पाउँदैन । हाम्रो सम्बन्धमा धारा ५६(२) मा व्यवस्थापिका संसदभित्रको आफ्नो कामकारवाहीमा "यस सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने छैन" भनी आन्तरिक कामकारवाहीमा धारा १०७(२) द्वारा प्रदत्त यस अदालतको असाधारण अधिकारलाई समेत बाहेक (Oust) गरिएको छ । यस सम्बन्धमा धारा ५४ पनि महत्वपूर्ण छ । धारा ५४ मा व्यवस्थापिका संसदको कुनै कारवाहीमा भाग लिन नपाउने कुनै व्यक्तिले भाग लिएको कुरा पछि पत्ता लागेमा पनि त्यस्तो अनधिकृत व्यक्तिको उपस्थितिमा भएको कामकारवाही पनि वैध मानिने गरी धारा ५४ मा Omnibus Curative Clause को व्यवस्था भएकोबाट पनि प्रधानमन्त्रीको उम्मेद्वारी सम्बन्धी विषय संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम २२ अनुसार व्यवस्थापिका संसदले निर्णय गर्ने विषय हो । सो विषय व्यवस्थापिका संसदको आन्तरिक कामकारवाही हो ।

११. धारा ३८(२) को प्रयोजनको लागि व्यवस्थापिका संसदमा निर्वाचन हुँदा उपस्थित संख्याको बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचन हुने हुँदा त्यस्तो विषयमा यस अदालतले संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम २२ अनुसार प्रस्ताव रद्द हुने नहुने वा रामचन्द्र पौडेललाई प्रधानमन्त्री घोषणा गर भन्ने आदि व्यवस्थापिका-संसदको आन्तरिक कामकारवाहीमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न सक्दैन । संविधानअनुसार देशको प्रधानमन्त्री बहुमतको आधारमा निर्वाचित हुन्छ । प्रधानमन्त्रीको पद कुनै संस्थाको कुनै पदाधिकारी वा कुनै अन्य वित्तीय संस्थाहरूको कुनै पदमा साधारण सभाबाट एक्लो उम्मेद्वार भएका कारण निर्विरोध निर्वाचित हुने पद जस्तो होइन । जनप्रतिनिधिहरूको बुद्धिमतापूर्ण स्वविवेकबाट मत दिएको आधारमा निर्वाचित हुने पद हुँदा प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न सक्दैन ।

यस सम्बन्धमा यहाँ सन् १८८० को Bradlaugh v. Gosset (coleridge c.j.QB. 273-274) को मुद्दामा वेलायतको House of Lords को फैसला प्रासंगिक देखिन्छ । संसद भित्रको विवाद अदालतले हेर्न सक्दैन भनी House of Lords ले"Even if the house of commons forbade a member to do what statutes required him to do and in order to enforce the prohibition excluded him from the house the court had no power to interfere because the house of common is not subject to the control of the court in the administration of that part of the statute law which has relation to it's own internal porceeding even if the interpretation should be erroneous, This court has no power to interfere with it directly or indirectly भन्ने व्याख्या भएको छ ।

Preble v. Television New Zealand (1994) 3, All E.R 407 मा Privy council ले विधायिकाको आन्तरिक कामकारवाही जसलाई विधायिका भनिन्छ, विधायिकाको विशेष अधिकारमा अदालतले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न हुँदैन भनी "That the freedom of speech and debates or proceeding in parliament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of parliament भन्ने व्याख्या भएको छ ।

१२. १९७६ मा Lord Salmonले तयार गरेको Royal commission on standards of conduct in public life को प्रतिवेदनमा पनि "Only parliament can decide what constitutes a breach of privilege or a contempt of parliament. In cases that are adjudged to be contempt the house may exercise it's penal jurisdiction to punish the offenders भन्ने व्यवस्था गरी व्यवस्थापिकाको आन्तरिक कामकारवाहीमा अदालतले Self restraint गर्नुपर्छ हस्तक्षेप गर्न हुँदैन भनेको छ । M.N.Kaul & S.L. Shakhdher को Practice and procedure of Parliament पुस्तकको

Chapter XI शीर्षक Power, privileges and Immunities of Houses. Their Committees and members को पेज २१० उपशीर्षक Right of each House to be the sole judge of the Lawfulness of its own proceeding मा Parliament is sovereign within the limities assigned to by the constitution. There is an inherent right in the souse to conduct its affairs without any interference from and outside body. The constitution specifically bars the jurisdiction of courts of law in respect of anything said or any vote given by a member in the House. In the Matter of judging the validity of its proceeding the House has exclusive jurisdiction भनिएको देखिन्छ । संसारको जुनसुकै प्रजातान्त्रिक देश चाहे त्यो अमेरिकाको जस्तो Presidential of Government भएको देश वा वेलायत वा भारत जस्तो संसदीय प्रणाली भएको देश सबै प्रणालीमा विधायिका राज्यको एक अंग भएको र कानून निर्माण गर्ने कार्यमा विधायिका सर्वोच्च Sovereign र Supreme हुने हुँदा Seperation of Power को सिद्धान्तले निर्वाचन गर्ने जस्तो विधायिकको आन्तरिक कामकारवाहीमा अदालतले हस्तक्षेप गर्न सक्दैन । अदालतले हस्तक्षेप नगर्ने भनेको न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने अधिकार अदालत आफैले Abdicate गर्‍यो भन्ने गलत अर्थ गर्न हुँदैन । अदालतले न्यायको मान्य सिद्धान्तअनुसार आफू सरहको राज्यको Legislative Department को आन्तरिक कामकारवाहीमा हस्तक्षेप नगरेको मान्नुपर्छ । भारतको सर्वोच्च अदालतले P.V.Narsimha Rao v. State को मुद्दामा सरकार विरुद्ध अविश्वासको मत प्रस्ताव दर्ता भई मतदान हुँदा सदस्यहरूलाई रिसवत दिएको र रिसवतको आधारमा मतदान भएको भन्ने आदि विवादमा सर्वोच्च अदालतले भारतको संविधानको धारा १०५ (२) को व्याख्या गरी रिसवतको आधारमा मत दिएको मानेमा पनि मत दिने काम संसदभित्रको आन्तरिक कार्य हो । विधायिका अदालतप्रति

Answerable हुन नपर्ने भनी अदालतले हस्तक्षेप गर्न नहुने व्याख्या भएको देखिन्छ। उक्त मुद्दामा ५ जना न्यायमूर्तिको बृहत इजलासले Constitution of India, 1950–Article 105(2)-NO Proceeding Against MP for Anything said or Vote Given By Him In Parliament-Charge in instant case that alleged bride-takers received bribes to secure defeat of no confidence motion-Nexus between alleged conspiracy, bribe and no confidence motion-Explicit-They bartered most solemn trust committed to them by those they represented -Even so entitled to protection under Constitution- Alleged bribe takers except accused No. 15 viz. Ajit Singh protected u/Art. 105(2)-Not answerable in Court of Law for alleged conspiracy and agreement-Accused No. 15 not having cast vote on no confidence motion Derives no immunity from Art. 105(2). भन्ने व्याख्या भएको देखिन्छ। तसर्थ प्रस्तुत निवेदनको पहिलो प्रश्न अर्थात् प्रधानमन्त्रीका उम्मेदवार वा निर्विरोध छानिने सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८ को व्यवस्था र संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ७ को (८) व्यवस्थाअनुसार प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन गर्ने कार्य व्यवस्थापिका संसदको आन्तरिक कामकारवाही हो। सार्वभौम व्यवस्थापिका-संसदको त्यस्तो आन्तरिक कामकारवाहीमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न सक्दैन।

१३. विपक्षी तर्फबाट २०६७ सालको रिट नं. Wo-०३५१ निवेदक प्रभुकृष्ण कोइराला समेत विरुद्ध संविधानसभाको सचिवालयसमेत भएको निवेदनमा यस अदालतले सो सम्बन्धमा व्याख्या गरिसकेकोले उक्त मुद्दामा स्थापित भएको नजीर समेतको आधारमा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुनपर्छ भनी विपक्षी तर्फका कानून व्यवसायीले बहस जिकीर लिनु भएको छ। उक्त फैसलामा निवेदकले उठाएको कानूनी प्रश्नको व्याख्या हुन सकेको देखिँदैन। यस

अदालतको फैसलाले नजीरको हैसियत प्राप्त गर्न मुद्दामा सुनुवाई हुँदा मुद्दाको पक्ष विपक्षले उठाएको विवादित विषयमा Contest भई विवाद सँग सम्बन्धित कानूनको व्याख्या गरी विवादको अन्त्य गरी दिएको हुनुपर्छ। त्यस्तो व्याख्या र विवादको अन्त भएपछि त्यस्तो आदेशले नजीरको रूप धारण गर्दछ। संविधानको धारा ११६ अनुसार त्यस्तो फैसलासँग समकक्षी अर्थात् Co-ordinate Bench ले या त त्यसलाई मान्नुपर्छ या नमानी आफ्नो आधार कारणसहित असहमत जनाई त्यसलाई बढी संख्याको अर्को इजलासमा पठाउनु पर्छ। बढी संख्याको अर्को इजलासले पनि पहिले कायम भइरहेको व्याख्यालाई Overrule गर्नुपर्छ भन्ने होइन। बढी संख्याको इजलासले पहिला भई राखेको व्याख्या नै कायम राख्न पनि सक्छ। धारा ११६ (२) मा “मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त नेपाल सरकार तथा सबै अड्डा अदालतहरूले मान्नु पर्नेछ” भन्ने उल्लेख छ। कानूनी शासनको एक प्रमुख विशेषता नजीरको पालना पनि हो। नजीरको पालना नगर्ने हो भने Legal Anarchy सिर्जना हुन जान्छ। तर संयुक्त इजलासबाट भएको प्रभुकृष्ण कोइरालाको मुद्दाको फैसला हेर्दा उक्त मुद्दामा कानूनको कुनै व्याख्या नभई ध्यानाकर्षण हुन विपक्षी व्यवस्थापिका संसदको सभामुख एवं अध्यक्ष संविधान सभा समक्ष लेखी पठाउनेसम्म ठहर्छ” भनी “ध्यानाकर्षण” गरिएको भन्ने देखिएकोले उक्त मुद्दामा कानूनको व्याख्या पनि भएको देखिएन। धारा १०७ (१) वा (२) अन्तर्गतको आदेश पनि जारी भएको देखिएन। उक्त ध्यानाकर्षणमा कुनै Ratio Decidendi देखिएन। तसर्थ उक्त ध्यानाकर्षणलाई संविधानको धारा ११६ को हैसियत दिन मिलेन। सम्पूर्ण फैसला हेर्दा Advisory opinion जस्तो देखिएकोले “ध्यानाकर्षणले” धारा ११६ को हैसियत र सम्मान प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा उक्त ध्यानाकर्षणलाई Overrule पनि गर्न परेन।

१४. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ बिचार गर्दा, व्यवस्थापिका संसदको काम सहमतिको आधारमा

सरकार दिने, सहमतिको आधारमा दिन नसके धारा ३८(२) अनुसारको सरकार दिने, बजेट पारित गर्ने आदि हुन् । संविधानको धारा ३७ मा कार्यकारिणी अधिकारको व्यवस्था छ, कार्यकारिणी अधिकार मन्त्रपरिषद्मा रहन्छ, मन्त्रपरिषद्को अध्यक्षता प्रधानमन्त्रीबाट गरिन्छ । प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन व्यवस्थापिका संसदको सदस्यहरूबाट बहुमतको आधारमा गरिन्छ भनी माथि भनियो । संक्षेपमा भन्नु पर्दा देशको प्रशासन सञ्चालन गर्न प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा सक्षम मन्त्रपरिषद् दिने काम व्यवस्थापिका संसदको हो । व्यवस्थापिका संसदले आफ्नो काम व्यवस्थापिका-संसदको सदस्य सभासदमार्फत् सम्पन्न गर्दछ । सभासदहरू १८ वर्ष नाघेका नेपाली नागरिकहरूले चुनेर पठाएका प्रतिनिधिहरू हुन् । नेपाली जनताहरूले संविधान लेख्न, बलियो, स्थायी र दिगो सरकार बनाउन समेत सभासदहरूलाई चुनेर पठाएका हुन् । सभासदहरू नेपाली जनताले आ-आफ्नो Constituency बाट चुनेर पठाएका प्रतिनिधिहरू हुन् यसमा विवाद हुन सक्दैन । प्रजातन्त्रमा आम नागरिक कानून नतोडी आफ्नो मत दिने अधिकार प्रयोग नगरी पनि बस्न सक्छन् । तर आम नागरिकले चुनेर पठाएका सभासदहरूको हैसियत फरक हुन्छ । आम नागरिकले संविधान सभामा विधायिकाको लागि चुनेर पठाएका सभासदहरूको उत्तरदायित्व Accountability संविधान र जनताप्रति हुन्छ । मन्त्रपरिषद्को गठन आम नागरिकबाट हुन सक्दैन । मन्त्रपरिषद्को गठन आम नागरिकको चाहनाअनुसार सभासदमार्फत् मात्र हुन सक्छ । देशमा बलियो र बहुमतप्राप्त मन्त्रपरिषद्को अभावमा राज्य सञ्चालन हुन सक्दैन र यसमा पनि विवाद हुन सक्दैन ।

१५. केही अपवादवाहेक नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुसार वर्तमान राजनीतिक व्यवस्थालाई संसदीय व्यवस्था नै मान्नुपर्छ । संसदीय व्यवस्था संसदको बहुमत प्राप्त गर्नसक्ने दलको नेता मात्र प्रधानमन्त्री बन्न सक्छ । वर्तमान संविधानको धारा ३८ (२) ले यही व्यवस्था गरेको

छ । सो प्रयोजनको लागि धारा ३८(१) को व्यवस्था पनि बहुमत सरहकै हो । संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षताको मन्त्रपरिषद् विनाको सरकार सम्भव हुँदैन । कार्यकारिणी अधिकार प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा मन्त्रपरिषद्मा रहन्छ, राष्ट्रध्यक्ष राष्ट्रपतिमा होइन । कार्यकारिणी अधिकारको स्रोत नै मन्त्रपरिषद् हो । राष्ट्रपतिले मन्त्रपरिषद्को Aid & Advice मा मात्र कार्यकारिणीको काम गर्दछ । संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार राष्ट्रध्यक्ष संवैधानिक राष्ट्र प्रमुख Head of the State वा Ceremonial दुईमध्ये एक हुन्छ ।

१६. वर्तमान संविधानको धारा ३८ मा प्रधानमन्त्री निर्वाचन हुने व्यवस्था छ भने धारा ३८ (७) (क) मा प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिएमा पद मुक्त हुने व्यवस्था छ । प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिएको कारणबाट आज यो निवेदन सुनुवाई हुँदाको अवस्थामा उपधारा (९) बमोजिम मन्त्रपरिषद् Caretaker को रूपमा कार्यरत छ । अर्को प्रधानमन्त्री निर्वाचन गर्न धारा ३८(१) बमोजिम सहमति हुन नसकेकोले धारा ३८(२) बमोजिमको प्रक्रिया अपनाउँदा १७ औं पटक चुनाव हुँदा पनि सभासदहरूले संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ४२ बमोजिम मत दिन्न भन्ने अधिकार प्रयोग गरी रहेको कारण १७ औं पटक मतदान हुँदा पनि प्रधानमन्त्री निर्वाचन हुन नसकेकोले नियमावलीबमोजिम मत दिन्न भन्ने तटस्थ बस्ने व्यवस्था अमान्य गरिपाउँ भनी प्रस्तुत निवेदनको मुख्य माग देखिन्छ ।

१७. वर्तमान संवैधानिक व्यवस्थामा प्रधानमन्त्री कार्यकारी प्रमुख हो । संसदीय व्यवस्था नै भन्न पर्ने वर्तमान व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीले अध्यक्षता गरेको मन्त्रपरिषद् विनाको अवस्था संविधानले परिकल्पना गर्न सक्दैन । राजीनामा दिएका प्रधानमन्त्री Caretaker काम चलाउसम्म मात्र हो । Caretaker प्रधानमन्त्रीले दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्ने बाहेक महत्वपूर्ण र देशलाई लामो असर पर्ने

कुनै निर्णय गर्न सक्दैन । जवकि देशमा हरेक दिन आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिकका साथै कुटनीतिक आदि विभिन्न विषयमा अनगिन्ती र महत्वपूर्ण निर्णयहरू गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता प्रशासनिक प्रकृतिका कार्य कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने सरकारबाट हुने हुँदा सरकार विहीनतामा मुलुक एकक्षण पनि रहनु हुँदैन । तसर्थ व्यवस्थापिकामा प्रतिनिधित्व गर्ने प्रत्येक राजनीतिक दल र राजनीतिक दलका तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने प्रत्येक सभासद्/ सांसदको पहिलो कर्तव्य देशलाई प्रधानमन्त्री र प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वको मन्त्रिपरिषद् दिने हो । सरकार गठन गर्ने आफ्नो संविधानप्रदत्त दायित्वबाट व्यवस्थापिका संसद विचलित वा विमूख हुन सक्दैन ।

१८. व्यवस्थापिका संसद कानूनबमोजिम मतदान गर्ने उमेर पुगेका प्रत्येक नागरिकहरूको प्रतिनिधिहरूको समूह हो । यसका सदस्यहरूलाई सभासद्/संसद पनि भनिन्छ । चुनेर पठाउने नागरिकहरूले आफूले पठाएको प्रतिनिधिले व्यवस्थापिकामा हुने सम्पूर्ण काममा सक्रिय भाग लिएर सक्रिय भूमिका खेलेर सरकार निर्माण गर्ने काममा, कानून बनाउने काममा, संसदीय सुनुवाई हुने काममा, सन्धि सम्झौता अनुमोदन हुने काममा, बजेट माथि छलफल गर्ने र पारित गर्ने काममा, समितिमा छलफल हुनेलगायत सम्पूर्ण विधायिकी काममा सक्रिय भूमिकाको अपेक्षा गरेर पठाएका हुन्छन् । वर्तमान व्यवस्थापिका-संसद संविधानसभा पनि भएकोले संविधान निर्माणको प्रमुख काम पनि रहने हुँदा सो कामका बारेमा यहाँ उल्लेख गरिरहन परेन । त्यसैले व्यवस्थापिका संसदको प्रसंगमा व्यवस्थापिका संसदका सदस्यहरूले व्यवस्थापिका संसदमा हुने छलफल र मतदानमा तटस्थ रहने भन्ने संविधानले परिकल्पना गरेको छैन ।

१९. सो सम्बन्धमा यहाँ भारतको M. N. Kaul & S. L. Shakhder को Practice & Procedure of Parliament पुस्तकको पृष्ठ ३३३ को सभासद्हरूको Leave of absence chapter XVI मा सांसदहरू काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति परी संसदमा उपस्थित हुन नसकेको अवस्थामा बाहेक

सांसदहरू संसदमा अनुपस्थित हुन नहुने भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । जसमा भनिएको छ Each constituency expects that the member it elects will take his seat in Lok Sabha and attend its proceedings, except when it is necessary for him to remain absent on account of unavoidable reasons. It is the right of Lok Sabha to receive from him an account as to why he was absent. The duty of members to the House is paramount and they are expected to remain absent from the sittings thereof only when there are compelling reasons for doing so. विधायिकामा विधायकहरू कै Compelling reasons बाहेक निरन्तर उपस्थिति अत्यावश्यक हुन्छ । संसदमा सांसदहरूले उठाएको हरेक विषय जस्तै प्रश्न, प्रस्ताव, Motion, विधयक, कुनै संशोधन वा अन्य कुरामा पहिले सूचना दिनु पर्छ । तत्पश्चात् व्यवस्थापिकाको कार्यविधि पूरा गरेपछि अन्तिममा निर्णयको लागि पेश हुन्छ । त्यस्ता विषयमा संसदको बहुमतको आधारमा निर्णय हुन्छ । सभासदले प्रस्तावमा हुन्छ भन्नेले हुन्छ र हुँदैन भन्नेले हुँदैन भन्नेमा मत दिई निर्णय गरिन्छ । हुन्छ भन्ने पक्षमा बहुमत पुगे प्रस्ताव पारित भएको मानिन्छ भने हुन्न भन्ने पक्षमा बहुमत पुगे प्रस्ताव अस्वीकृत भएको मानिन्छ । तर, सरकार निर्माण गर्ने जस्तो विधायिकाको महत्वपूर्ण प्रस्तावको कुनै पनि पक्षमा मत नदिई तटस्थ रहन पाउने व्यवस्था संसदीय प्रणालीमा हुँदैन ।

२०. व्यवस्थापिका-संसदका सदस्यहरू जनताबाट चुनिएका जनप्रतिनिधिहरू हुन् । संसदीय व्यवस्थामा प्रत्येक Constituency ले आफूले चुनेर पठाएका विधायकले काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति परेको अवस्थामा बाहेक संसदको प्रत्येक कामकारवाहीमा सक्रियताका साथ भाग लिई जनताप्रति आफूले गरेको प्रतिज्ञा पूरा गर्दछ भन्ने मानिन्छ । प्रत्येक विधायकको संसदमा उपस्थिति आवश्यक र महत्वपूर्ण हुन्छ । काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति अपवाद हो । भारतको Parliament को

सम्बन्धमा Practice & Procedure of Parliament पुस्तकको पृष्ठ ३३२ मा कुनै विधायक लगातार ६० दिनभन्दा बढी अनुपस्थित रहन नपाइने कुरा उल्लेख छ । यतिसम्म कि विधायकहरूको हरेक दिनको उपस्थितिको प्रमाणस्वरूप हाजिर कपी समेत रहने व्यवस्था रहेको छ । 17 R(CAM-5LS/ adopted by Loksabha on 3-12 19...मा विधायिकाबाट खास अवस्थामा मात्र अनुपस्थित रहने सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

संसदीय व्यवस्थामा विधायिकामा कुनै प्रस्तावमा छलफल हुँदा आफ्नो दलको संसदहरूको भोटको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन, विश्वास र अविश्वासको मतलगायत कुनै पनि विषयमा विधायकहरूको भोटले नै दिशा निर्देशन गर्दछ । कुनै प्रस्तावको वारेमा निर्णय गर्नुपर्दा निर्णायक मत गणना अगाडि कुनमा भोट दिने हो सोको लागि तयार भएर बस्नुपर्छ यसको लागि Whip को महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

२१. हाम्रो सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदका सभासदहरूले प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनमा मत दिन्न भनी तटस्थ भएर बस्न सक्छन् सक्दैनन् भनी हेर्दा धारा ३८ मा मन्त्रपरिषद्को गठन राजनीतिक सहमतिको आधारमा हुने भन्ने व्यवस्था भएको छ तर उपधारा (१) अनुसार राजनीतिक सहमतिको आधारमा सरकार गठन हुन नसकेकोमा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचन हुनेछ भन्ने व्यवस्था सोही उपधारा (२) मा रहेको देखिन्छ । उपधारा (२) मा बहुमतको आधारमा भन्ने उल्लेख भएको र उपधारा (२) मा कतै Proviso राखी सभासदहरूले मत दिन्न भन्न पाउने व्यवस्था गरेको देखिँदैन । सभासदहरू जनप्रतिनिधिहरू हुन् । सभासदहरू आफ्नो Constituency का Delegate प्रतिनिधिहरू हुन् । सभासदहरूको Agenda वा Menifesto लाई जनताहरूले मन पराएर चुनेर पठाएको हो । जनताहरूले आफ्नो कुरा विधायिका संसदमा राख्न र विधायिका संसदमा सक्रिय भूमिका खेल्न

प्रतिनिधि पठाएको हो । विभिन्न कामहरूमध्ये विधायिका संसदको प्रमुख काम देहाय बमोजिमको छ :-

- (क) मन्त्रपरिषद् गठन गरी देशलाई सरकार दिने,
- (ख) विपक्षी दलको नेता दिने,
- (ग) विधयेकमाथि छलफल गरी कानून निर्माण गर्ने,
- (घ) बजेट पारित गर्ने,
- (ङ) संसदीय सुनुवाइमार्फत् शक्ति सन्तुलन गर्ने ।

२२. नेपालको वर्तमान राजनीतिक व्यवस्थामा मन्त्रपरिषद् व्यवस्थापिका संसदभित्रबाट मात्र बन्न सक्दछ । मन्त्रपरिषद्को अध्यक्षता प्रधानमन्त्रीबाट गरिन्छ । प्रधानमन्त्री व्यवस्थापिका संसदभित्रबाट बहुमतको आधारमा निर्वाचित हुन्छ । बहुमत भन्नाले तत्काल कायम रहेको संसद संख्याको बहुमतलाई जनाउने हुँदा राज्य सञ्चालनमा नै Paralyse हुने गरेर विधायकहरूले मत दिन्न भनी बस्न पाउने देखिँदैन । प्रत्येक विधायक संविधान र जनताप्रति Accountable छन् । आम चुनाव सम्पन्न भएपछि पहिलो काम सरकार बनाउने हुन्छ । प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा जनताहरू आफैले चुनेको व्यक्तिबाट आफू शासित हुन चाहन्छन् । त्यसैले संसदीय व्यवस्थामा सरकार बनाउने जस्तो महत्वपूर्ण काममा विधायकहरूले प्रस्तावमा भाग लिई आ-आफ्नो तर्फबाट सक्रिय भूमिका खेल्न Mandate दिई चुनेर पठाएका व्यक्तिले मतदानमा भाग नलिई बस्न सक्दैनन् ।

२३. विधायकहरूको काम जनप्रतिनिधिको हैसियतले सवै विषयमा छलफलमा सक्रिय भाग लिई प्रस्तावमा मतदान गर्नु पनि हो । चुनेर पठाउने जनताले अर्थात् Electorate ले हो भने आफ्नो भोट दिने कानूनी अधिकार मन नलागे कुनै कारण नै नजनाई प्रयोग नगर्न पनि सक्छन् । भोट दिने अधिकार wave गरी भोट नदिन पनि

सकन्छन् । तर जनताले विधायिकामा सक्रिय भूमिका खेल्न पठाएको र चुनावको वेलामा भोटको लागि विधायिकामा पुगेपछि सक्रिय भूमिका खेल्छु भनी सार्वजनिक रुपमा आफ्नो Constituency मा सवै सामू प्रतिज्ञा गर्ने विधायक जो जनता र संविधानप्रति Accountable हुन्छन्, त्यस्तो व्यक्ति चुनाव जिती सकेपछि कतै पनी भोट नदिई तटस्थ बस्न सक्दैनन् । उनीहरू विधायिकामा पेश भएका प्रस्तावमा मत दिन्न भनी कतै पनि मत नदिई बस्नु भनेको जनताले विधायिकामा सक्रिय भूमिका खेल्न दिएको Mandate विपरीत गर्नु हो । धारा ३८(२) र धारा ५५ ले विधायकहरूलाई मत दिन्न भन्ने अधिकार दिदैन । धारा ३८(२) मा प्रधानमन्त्री तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको बहुमतबाट निर्वाचित हुने भनेको र धारा ५५ मा पनि "मतदान गर्ने" भनेको हुँदा विधायकहरू शारीरिक रुपले उपस्थित भई मत दिन्न भन्न पाइने देखिँदैन । धारा ३८(२) र धारा ५५ मा उपस्थित विधायकहरूले प्रस्तावको पक्ष वा विपक्षमा मत दिन सक्छन् तर उपस्थित भइकन Abstain गर्न सक्ने नदेखिँदा व्यवस्थापिका-संसदको हकमा मात्र धारा ३८(२) र धारा ५५ को प्रयोजनको लागि मत दिन्न भन्ने शब्द धारा ३८(२) र धारा ५५ सँग बाभेको भन्नु पर्ने हुन्छ । संसदीय परम्पराअनुसार विधायकहरूले धारा ३८(२) को यस्तो महत्वपूर्ण प्रस्तावमा पक्ष वा विपक्षमा मतदान गर्नेपर्ने हुन्छ ।

२४. निवेदकको माग संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ४१ र ४२ मा रहेको प्रस्ताव माथि निर्णयार्थ पेश हुँदा छलफलमा तटस्थ रही "मत दिन्न" भन्ने शब्द अमान्य गरिपाऊँ भन्ने छ । अव सभासदहरूले संविधानको धारा ३८ (२) बमोजिम प्रधानमन्त्रीको निर्वाचनको लागि मतदान हुँदा मत दिन्न भनी तटस्थ रहन सक्छन सक्दैनन् भनी हेर्दा धारा ३८(२) मा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतको आधारमा प्रधानमन्त्री निर्वाचन हुने भन्ने उल्लेख छ ।

संविधानको धारा ५५ मा मतदानको व्यवस्था छ । धारा ५५ मा भएको व्यवस्थाअनुसार बैठकमा निर्णयको लागि प्रस्तुत गरिएको जुनसुकै प्रश्नको निर्णय उपस्थित भै मतदान गर्ने सदस्यहरूको बहुमतबाट हुनेछ भन्ने प्रष्ट उल्लेख छ । संसदीय परम्पराअनुसार विधायिका संसदभित्र प्रस्तावमा छलफल हुन्छ र उक्त प्रस्तावमा टुंगो लगाउन मतदान गरिन्छ । मतदान हुँदा हुन्छ भन्ने र हुन्न भन्नेमा मत बराबर भएमा अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत हाली बहुमत कायम गरिन्छ । अध्यक्षको एकमतले निर्णायक मत भएमा पनि त्यस्तो मतलाई बहुमत मानी प्रस्ताव पारित गरेको मानिन्छ । संविधानको धारा ३८(२) र ५५ मा कतै पनि तटस्थ रही मत नदिने व्यवस्था भएको देखिँदैन । विधायकहरू विभिन्न कारणले कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम शारीरिक रुपले अनुपस्थित रहन सक्छन् वा आफ्नो पार्टीको ह्वीपअनुसार प्रस्तावको विपक्षमा हुन्न भन्ने मत हाल्न सक्छन् तर शारीरिक रुपले उपस्थित हुने तर मतदान हुँदा मत दिन्न भनी Abstain हुने व्यवस्था हाम्रो संविधानको धारा ३८(१) र धारा ५५ लगायत संविधानको कुनै पनि धाराले व्यवस्था गरेको देखिँदैन । यतिसम्म कि संविधानको अध्ययन गर्दा Abstain को परिकल्पना गरेको समेत देखिँदैन ।

२५. संविधानको धारा ३८(२) ले प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतको आधारमा निर्वाचित हुने भनेको, धारा ५५ को मतदान शीर्षकमा पनि कुनै पनि प्रस्तावको निर्णय सदस्यहरूको बहुमतबाट हुने भनेको हुँदा व्यवस्थापिका संसदको कामकारवाहीमा शारीरिक रुपले उपस्थित भई मत दिन्न भनी तटस्थ बस्ने व्यवस्था रहेको पाइँदैन । धारा ५५ मा मतदान गर्ने भन्ने स्पष्ट उल्लेख छ । मतदान गर्ने भन्नाले Voting Right Exercise गर्ने भनेको हो । कुनै प्रस्तावको निर्णय बहुमतबाट हुने भनेको प्रस्तावको पक्षमा हुन्छ भन्नेको संख्या बढी हुनु हो । "हुन्छ" भन्ने मत र "हुन्न" भन्ने मत दुवै

Voting Right Exercise को उपज हो । तर मत दिन्न भनेको मतदान प्रक्रियामा भाग नलिएको कार्य हो । धारा ५५ ले मतदान नगर्ने अधिकार प्रदान गर्दैन ।

२६. तसर्थ संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १६३ को आधारमा धारा ३८(२) अनुसार प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन प्रक्रियामा संविधानसभा नियमावली, २०६५ पनि लागू हुने र धारा ३८(२) र धारा ५५ मा प्रस्तावमा मतदान हुँदा मत दिन्न भनी Abstain हुने व्यवस्था नै नभएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८(२) को प्रयोजनको लागि सम्म संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ४१ र ४२ को विभिन्न उपनियमहरूमा रहेका तटस्थ रहन चाहने सदस्यहरूले “मत दिन्न” भन्ने शब्द संविधानको धारा ३८ (२) र धारा ५५ समेतको विपरीत देखिएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम आजैका मितिदेखि लागू हुने गरी अमान्य र बदर घोषित गरिदिएको छ । प्रस्तुत विवाद संविधानसभा सम्बन्धी नभएकोले संविधानसभाको प्रयोजनको लागि संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ४१ र ४२ का विभिन्न उपनियमहरूमा परेको उल्लिखित “मत दिन्न” भन्ने शब्द बदर गरिरहनु परेन, कायमै रहन्छ । विपक्षीहरू समेतको जानकारीका लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइ मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६७ साल पुस २ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत:- पुनाराम खनाल

निर्णय नं. ८५७२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
पुनरावलोकन निस्सा नं. ०६५-NF-००३२
फैसला मिति: २०६७/११/१९।५
विषय : पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊं ।

मुद्दा : अंश ।

निवेदक/प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ३३ घर भै हाल
संयुक्त राज्य अमेरिकाको अक्लोहामा
राज्यको एडा शहरमा बस्ने डा. पुष्करराज
पाण्डे समेत

विरुद्ध

विपक्षी/वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ४ बस्ने सविना
पाण्डे

- एक देशको अदालतबाट भएको फैसला अर्को देशको अदालतले मान्यता (Recognition) दिने नदिने भन्ने महत्वपूर्ण कानूनी प्रश्न हो । सार्वभौमसत्ताको कारण आ-आफ्नो भू-भागभित्र प्रत्येक राष्ट्र सार्वभौम मानिन्छ । आफ्नो भू-भागभित्र त्यस देशभित्र बसोवास गर्ने प्रत्येक व्यक्ति र त्यहाँको सम्पत्तिमाथि त्यस देशको कानून लागू हुन्छ र Exclusive Jurisdiction ग्रहण गरेको हुन्छ । कुनै पनि देशले आफ्नो देशको कानूनबाहेक अन्य देशको कानून लागू गर्दैन । तर यस्तो Exclusive Jurisdiction पहिला पहिला सम्भव भएपनि आजको पारस्परिक निर्भरतायुक्त (Interdependent) विश्वमा सम्भव

हुँदैन । त्यसैले आजका राष्ट्रहरूले Territorial Sovereignty को नाममा विदेशको कानून र विदेशको अदालतबाट भएका फैसलाहरू बेवास्ता गर्न सकिँदैन । Public Policy विपरीत नभएका फैसलाहरूलाई मान्यता प्रदान गरी कानूनको रीत पुन्याई Reciprocity, Comity समेतको आधारमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- अमेरिकाको अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा Fair trial र Due Process को अवलम्बन गरियो गरिएन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतले प्रश्न उठाउन सक्दैन । एक देशको अदालतले अर्को सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रको अदालतको फैसलालाई पुनरावेदन सुने जस्तो गरी वा फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा इन्साफ जाँच गरे जस्तो गरी हेर्न नहुने ।

(प्रकरण नं. १२)

- विदेशको अदालतबाट भएको फैसलाले मान्यता पाउन मुद्दाको कारबाहीमा प्रतिवादी बनाइएको व्यक्तिको प्रभावकारी उपस्थितिको अवसर महत्वपूर्ण हुन्छ । मुद्दाको कारबाहीमा विभिन्न बाह्य कारणले गर्दा उपस्थिति सम्भव नभएको कारण भएको फैसलालाई Fair Trial मानिँदैन र त्यस्तो फैसलाले मान्यता नपाउने ।

(प्रकरण नं. १६)

- महंगो अदालती कारबाही, अपरिचित कार्यविधि र आफ्नो विरुद्धको मुद्दामा आफ्नो उपस्थिति र आफ्नो जिकीर प्रमाणित गर्न साक्षी प्रमाण नै उपस्थित गराउन नसकिने कारबाहीलाई Fair Trial मानिँदैन भने Fair Trial नभएको फैसलालाई मान्यता प्रदान गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. १७)

- आजको विश्व एक अर्कामा निर्भर रहेको र भू-मण्डलीकरणको प्रभावका कारणले गर्दा नेपाल पनि अरुसँग अलगिएर बस्न नसक्ने भएकाले वैवाहिक विवाद, करारीय विवाद, लगानी सम्बन्धी विवाद आदि विवादहरूमा एक देशको अदालतले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी फैसला गरी अर्को देशको अदालतद्वारा मान्यता दिने तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २९)

निवेदक/प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्यामप्रसाद खरेल, श्री पवनकुमार ओझा र श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू श्री अम्बरप्रसाद पन्त, श्री प्रकाश राउत र श्री सेमन्त दाहाल विपक्षी/वादी तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू श्री ईश्वरीप्रसाद भट्टराई र श्री पूर्णप्रसाद राजवंशी

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०४८, नि.नं. ४३५०, पृष्ठ ४५०

सम्बद्ध कानून:

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख)

फैसला

न्या.बलराम के.सी.: पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम दोहोच्यार्इ हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६४।१२।१५ को फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भनी परेको निवेदनमा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :

प्रतिवादीमध्येका डा.पुष्करराज पाण्डेसंग कुल, रीत र परम्पराअनुसार मिति २०५३।०।२८ मा म फिरादीको विवाह काठमाडौंमा सम्पन्न भई हाम्रो वैवाहिक जीवन प्रारम्भ भएको थियो । तत्पश्चात् विपक्षी पतिको समेत सल्लाहमा निजको साथ लागी म पनि संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयोर्क गई पति पत्नीको हैसियतले जीवन निर्वाह गर्न थाल्यौं । म फिरादीको सहयोग र सहमति समेतबाट संयुक्त राज्य अमेरिकाको ओक्लोहामा भन्ने ठाउँको इण्डियन हेल्थ फेमिली हस्पिटलमा पतिले चिकित्सकको नोकरी पाएपछि न्यूयोर्कबाट उक्त नयाँ ठाउँमा गई बस्न थाल्यौं । पतिले सान्फ्रांसिस्को भन्ने शहरमा एम.डि.को परीक्षा दिन जान्छु भनेकाले एकलै बस्न सुरक्षित नहुने ठानी मलाई फकाई निज पतिले वासिङ्गटन डि.सी.मा कार्यरत मेरो दाजुकहाँ निज पति नफर्किउञ्जेल सम्मका लागि पठाई दिनु भयो । दुई हप्तामा परीक्षा सकी तिमिलेलाई बोलाउँछु भनी गएका विपक्षी पतिले ओक्लोहामा फर्केर आइसकेपछि पनि बोलाउनु भएन । विवाह भएको १ वर्ष पनि नपुग्दै हेलाँ गरी शिक्षित प्रतिष्ठित विपक्षीहरूले मलाई विदेशमा लगी एकलै छाडी लालनपालन गर्नु त परै जावस् खोजखवर समेत नगरी भोकभोकै छाड्ने, बेसहारा पार्ने वदनीयतपूर्ण एवं अमानवीय व्यवहार गरी त्यागेको र त्यहाँ बस्न नसकी विवशतापूर्ण परिस्थितिमा नेपाल फर्की पतिको घरमा बस्न जाँदा बस्नसम्म पनि नदिएबाट बाध्य भै लोग्नेस्वास्नीको महलको ४ नं. बमोजिम हाल मलाई थाहा भएअनुसारको अशियारहरू विपक्षी ससुरा, सासू, जेठाजु सागरराज पाण्डे, पति डा.पुष्कारराज पाण्डे समेतका ४ व्यक्तिहरूको चार अंशबाट विपक्षी पतिको १ भाग अंश छुट्याई सोबाट मलाई आधा भाग अंश छुट्याई अदालतबाट नै चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी सविना पाण्डेको फिराद पत्र ।

मैले विपक्षीको पालन पोषण हेरविचार नगरेको र मेरो मातापिता समेतको मिलोमतोबाट विपक्षीलाई घर परिवारबाट निकाला गरेको भन्ने फिरादपत्र व्यहोरा विल्कुल गलत एवं भूठा हो ।

मैले विपक्षीलाई खान लाउन नदिई बेसहारा छाडेको होइन । विपक्षी स्वयंले दाजुकहाँ जान्छु भनी अगष्ट १४, १९९७ मा गै ऐ. अगष्ट २७ मा फकिर्ने गरी फिर्ती टिकट समेत मैले खरीद गरी पठाएको हो र पटकपटक मैले फोन गरी कुरा भएकोले नबोलाएको भन्नु र आफैले टिकट किनी फर्की आएँ भन्नु सरासर गलत हो । विपक्षीको दावीअनुसार मैले वा मेरो माता पिता समेतको मिलोमतोमा विपक्षीलाई खान लाउन नदिई निकाला नगरेको र विपक्षी आफूखुशी गएकोले र लोग्नेस्वास्नीको ४ नं. लाग्ने अवस्था समेत नभएकोले फिराद खारेजभागी छ । म र विपक्षी आपसमा नमिल्ने भएकोले सम्बन्ध विच्छेद गरी पाउन ओक्लोहामा राज्यको पोन्टोटेक काउन्टी जिल्ला अदालतमा यो मुद्दा पर्नु अगाडि नै मैले सम्बन्ध विच्छेदका लागि निवेदन दिएकोमा विपक्षीको जिकीर समेत पेश भै मुद्दा विचाराधीन भएको समेत सादर अनुरोध छ, भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डेको प्रतिउत्तर पत्र ।

हामी कसैले पनि विपक्षीलाई खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरेको होइन, छैन । हाम्रो काठमाडौंको घरमा विपक्षी जाँदा बस्दा पस्न नदिएको भन्ने कुरा समेत भूठा हो । विपक्षीले फिरादको प्रकरण नं. ३ मा विपक्षी हाम्रो काठमाडौंस्थित घरमा बस्न जाँदा हामी अमेरिकामा बसेका र हामीले घरमा बस्न नदिनु भनी घरमा काम गर्ने व्यक्तिलाई भनेको भनी फिरादमा लेखिएको व्यहोरा समेत सम्पूर्ण कुरा कपोलकल्पित हो । लोग्नेस्वास्नीको ४ नं. को अवस्था विद्यमान नभएको हुँदा फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अम्बिकादेवी पाण्डे समेतको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी र प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डेबीच अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पोन्टोटेक काउन्टीको जिल्ला अदालतबाट डि ९८-१३ मा सम्बन्धविच्छेद हुने ठहरी अन्तिम फैसला भएको देखिन्छ । तसर्थ सम्बन्ध विच्छेद भैसकेकी स्वास्नीले लोग्नेबाट अंश पाउने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा प्रतिवादीहरूबाट अंश दिलाई पाऊँ भनी वादीले गरेको फिराद दावी मनासिव मान्न सकिने अवस्था

नहुँदा फिराद दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५८।११।२१ को फैसला ।

शुरु जिल्ला अदालतले अमेरिकी अदालतबाट क्षेत्राधिकारको अभावमा भएको तथा अन्तिम तहबाट सुनुवाइ भई किनारा नभएको फैसलालाई मान्यता दिई वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको हचुवा एवं कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तप्रतिकूलको फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा नेपाली नागरिकहरूका बीच नेपालमा भएको वैवाहिक सम्बन्धमा विच्छेद मुलुकी ऐन लाग्नेस्वास्तीको महलमा व्यवस्था गरिएको प्रावधान अन्तर्गत मात्र हुनसक्ने भन्ने भएको अवस्थामा विदेशी मुलुकमा प्रचलन भएको ऐन कानून अन्तर्गत विदेशी मुलुकमा भएको सम्बन्धविच्छेदको फैसलालाई आधार मानी वादी दावीबमोजिम अंशमा दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थीहरूलाई छलफलका लागि विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।४।२३ को आदेश ।

वादी र प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डेबीच अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पोन्टाटेक काउन्टीको जिल्ला अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी फैसला भई सो फैसला अन्तिम भइरहेको देखिँदा वादी यी प्रतिवादीहरूका अंशियार नै हुन नसक्ने देखिँदा निज वादी सविना पाण्डेले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउन नसक्ने हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५८।११।२१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।१०।६ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला विवाह दर्ता ऐन, २०२८ को कानूनी व्यवस्था

र व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने ऐन, २०३३ को दफा ४ को समेत प्रतिकूल छ । हिन्दू कानूनमा आधारित नेपालको मुलुकी ऐन लाग्नेस्वास्तीको महलमा रहेको कानूनी व्यवस्थाअनुसार पुरुष र नारीबीच एक पटक लाग्नेस्वास्तीको सम्बन्ध कायम भएपछि सो सम्बन्ध विच्छेद सोही कानूनले निर्धारण गरेको देशको कानूनबमोजिम मात्र हुन सक्ने हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्थाको विपरीत अमेरिकी कानूनको प्रयोग गरी अमेरिकी अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद भैसकेकोले अंश नपाउने भनी प्रतिवादीले लिएको पुनरावेदन जिकीरको आधारमा पुनरावेदन अदालत पाटनले अंश नपाउने ठहर गरी गरेको फैसला कानून र न्यायको रोहमा नमिलेकोले सो फैसला दोहोर्‍याई हेरी उल्टी गरी फिराद दावीबमोजिम फैसला गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी सविना पाण्डेले यस अदालतमा गरेको निवेदन जिकीर ।

अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम भएको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको फैसलाबाट नेपाली नागरिक यी पक्ष विपक्षहरूको सम्बन्ध विच्छेद भैसकेको मान्न मिल्ने नमिल्ने र त्यस फैसलाबाट नेपालको मुलुकी ऐनको लाग्नेस्वास्तीको १ नं., १क नं. अनुसार प्रक्रिया पूरा भएको मान्न मिल्ने नमिल्ने कानूनी प्रश्न प्रस्तुत मुद्दामा निहीत रहेको देखिएको परिप्रेक्ष्यमा वादी दावी नपुग्ने गरेको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा लाग्नेस्वास्तीको १ नं., १क नं. र अंशबण्डाको १ नं. तथा नेकाप २०२९, नि.नं. ७०८, पृष्ठ ३६६ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको त्रुटि विद्यमानता रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई दिने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६१।१२।१७ को आदेश ।

जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतले कानूनको गलत व्याख्या गर्दै वादी र प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डेबीचको सम्बन्धविच्छेद हुने ठहरी अमेरिकाको ओक्लोहामा अदालतले गरेको फैसलालाई एकमात्र निर्णयाधार बनाई वादीले

प्रतिवादीहरूबाट अंश नपाउने ठहराई गरेको फैसला नमिलेकोले बदर गरिदिएको छ। प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे र यी वादी सविना पाण्डेबीच पति पत्नीको नाता कायमै रही सगोलको अंशियार भएको र सबै प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियार रहे भएकोले अरु केही बुझ्नु आवश्यक भए सो समेत बुझी दुबै पक्षबीच मानो छुट्टिएको मितिबाट बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको तायदाती समेत लिई फैसला गर्नु भनी उपस्थित पक्ष विपक्षलाई तारिख समेत तोकी निर्णयार्थ मिसिल पुनरावेदन अदालत पाटनमा पठाई दिने समेत ठहराई भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।१२।१५ को फैसला।

सर्वोच्च अदालतबाट फैसला हुँदा अमेरिकी अदालतको फैसलाको सम्बन्धमा सीमित रही विवेचना गरिएको, तर जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ बमोजिम सम्बन्ध विच्छेदको प्रमाणपत्र प्राप्त नगरेको हुँदा हाल प्राप्त गरेको उक्त प्रमाणलाई समेत ग्रहण गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम संयुक्त इजलासको फैसला पुनरावलोकन हुनुपर्ने अवस्था छ। यो कानूनी व्यवस्थालाई स्वीकार गर्नुपर्ने अनिवार्यता सम्मानित सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट भएको फैसलाले स्पष्ट गरेको छ। नैकाप २०४८, नि.नं. ४३५०, पृष्ठ ४५० मा प्रतिपादित सिद्धान्तले कानून व्याख्याको सिद्धान्त समेतका आधारमा अमेरिकी अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद भएकोले मान्यता पाउँदैन भन्नु एवं सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउने व्यवस्था नेपाली कानूनमा भएको र त्यसलाई सार्वजनिक नीति समेत मान्नु पर्नेमा सो विपरीत भएको फैसला यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको प्रतिकूल रहेको हुँदा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६४।१२।१५ को फैसला पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका तर्फबाट यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र।

यसमा वादी तथा प्रतिवादी दुबै नेपाली नागरिक भएको र वादी सविना पाण्डे तथा

प्रतिवादीमध्येका पुष्करराज पाण्डेबीच नेपालमा नै विवाह भएको देखिन्छ। आफू अमेरिकामा बसोवास गरेको अवस्थामा प्रतिवादीमध्येका पुष्करराज पाण्डेले अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पेन्टोटोक काउण्टी जिल्ला अदालत (District Court in and for Pentotoc County) मा सम्बन्ध विच्छेदका लागि दर्ता गरेको निवेदनका सम्बन्धमा अदालतको प्रक्रियाअन्तर्गत नै यी वादी सविना समेत आफ्ना कानून व्यवसायीमार्फत् उक्त अदालतमा उपस्थित भई सुनुवाई गरिएको भन्ने कुरा पनि मिसिलबाट देखिएको छ। विश्वव्यापीकरणको प्रभावस्वरूप राष्ट्रहरूका बीचको अन्तरनिर्भरता र एक देशका नागरिकहरू अर्को देशमा गई बसोवास एवं व्यवसाय गर्ने कुरामा हुँदै आएको अत्यधिक अभ्यास समेतको परिप्रेक्ष्यमा Private International Law को प्रभावलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्ने देखिन्छ। वादी प्रतिवादी दुबै जना अमेरिकामा रहे बसेको समेत देखिएको र प्रस्तुत अंश मुद्दा पर्नु अगावै अमेरिकाको अदालतमा प्रारम्भ भएको सम्बन्ध विच्छेदको प्रक्रियाअन्तर्गत त्यहीँको कानूनबमोजिम भएको फैसला र त्यसले सिर्जना गरेको वादी प्रतिवादीको वैवाहिक हैसियतका साथै नेपालको कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्ध विच्छेद भएकी स्वास्नीमा स्वाभाविक रूपमा गाँसिएर आउने साम्प्रतिक हकको प्रश्न समेतलाई प्रस्तुत मुद्दामा हेर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४(२) मा गरिएको “व्यक्तिगत घटना नेपाल बाहिर घटेको भए उपदफा (१) बमोजिम सो घटनाको सूचना दिनुपर्ने कर्तव्य भएको व्यक्ति नेपालमा आएपछि निजले साठी दिनभित्र सूचना दिनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था र सम्बन्ध विच्छेदलाई व्यक्तिगत घटनाअन्तर्गत परिभाषित गरिएको (ऐ. ऐनको दफा २(क)) समेतको पनि व्याख्या हुनुपर्ने अवस्था देखिन्छ। उल्लिखित तथ्यगत एवं कानूनी प्रश्नहरूको सन्दर्भ र अदालतले व्याख्या गर्दा संकुचित वा अनुदार व्याख्या होइन, उदार र फराकिलो व्याख्या गर्नु उपयुक्त र न्यायोचित हुने भनी यस अदालतबाट

प्रतिपादित सिद्धान्त (नेकाप २०४८, नि.नं. ४३५०, पृष्ठ ४५०) समेतको परिप्रेक्ष्यमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१२।१५ मा भएको फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्नुपर्ने अवस्थाको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६५।१।१४ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक/प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्यामप्रसाद खरेल, श्री पवनकुमार ओझा र श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू श्री अम्बरप्रसाद पन्त, श्री प्रकाश राउत र श्री सेमन्त दाहालले देहायबमोजिम बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो :

- सामान्यतया एक देशमा भएको फैसलाले अर्को देशमा मान्यता प्राप्त गर्दछ, Sanctity of Judgement का लागि पनि त्यो आवश्यक छ ।
- एक देशमा भएको सम्बन्धविच्छेदको निर्णयलाई अर्को देशले मान्यता दिनुभन्दा पहिला सक्षम अदालतबाट भएको हो वा होइन र प्राकृतिक न्यायविपरीत भएको हो वा होइन भन्ने सम्म हेर्ने गरिन्छ । यी वादीलाई अमेरिकी अदालतले म्याद जारी गरी बुझेको र वादीले अमेरिकी अदालतमा आफ्नो प्रतिनिधित्व समेत गराई फैसला भएकोले सो फैसला प्राकृतिक न्यायका दृष्टिले पनि अन्यथा छैन ।
- कुनै पनि Legal System सँग व्यक्तिको Connection का लागि Citizenship वा Domicile मध्ये एक हुनु नै पर्याप्त हुन्छ । प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे अमेरिकाको Domicile भएकाले त्यहाँको Legal System सँग निजको सम्बन्ध कायम हुन पुगेको हो । त्यस आधारमा पनि अमेरिकी

अदालतको फैसलाले मान्यता पाउनु पर्ने अवस्था छ ।

- विदेशको सक्षम अदालतबाट भएको फैसलालाई मान्यता दिइने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता प्रतिकूल रहेको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला उल्टी हुनु पर्दछ ।

त्यसैगरी विपक्षी/वादी तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू श्री ईश्वरीप्रसाद भट्टराई र श्री पूर्णप्रसाद राजवंशीले देहायबमोजिम बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

- वादी नेपाल आइसकेपछि मात्र अमेरिकामा मुद्दा दर्ता भएको, वादीले अंश मुद्दा दर्ता गरेपछि मात्र अमेरिकामा मुद्दा चलेको जानकारी वादीलाई प्राप्त भएको र अमेरिकाको अदालतमा चलेको मुद्दामा प्रतिवाद गरेपनि त्यसमा सार्थक रूपमा प्रतिनिधित्व गर्ने सामर्थ्य यी वादीमा नरहेको समेतका तथ्यहरू प्रस्तुत मुद्दामा विचारणीय छन् ।
- नेपालमा समेत अंश मुद्दा दायर भै विचाराधीन रहेको अवस्थामा अमेरिकाको अदालतबाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसूस नगरिएको हो । त्यसैले सो फैसलामा चित्त बुझाएको भनी मान्न र सम्झन मिल्दैन ।
- विदेशी फैसलालाई मान्यता दिने सम्बन्धमा पक्षले समर्पण गरेको अवस्थालाई पनि आधार बनाइन्छ, तर प्रस्तुत मुद्दाका वादीले अमेरिकाको अदालतको प्रक्रियामा आफूलाई समर्पण नगरी त्यसलाई इन्कार नै गरेको अवस्था हुँदा सो फैसलालाई मान्यता दिन मिल्दैन ।

आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी सम्पूर्ण मिसिलहरू अध्ययन

गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पति पुष्करराज पाण्डे एम.डि.को परीक्षाका लागि भनी अमेरिकाको सानफ्रान्सिस्को शहरमा गएको, परीक्षा सम्पन्न गरेपछि पुनः ओक्लोहोमा राज्यमा नै आउने र त्यसरी फर्की नआउन्जेलसम्मको लागि पत्नी सविना पाण्डे अमेरिकाको वासिङ्गटन डि.सी.मा बसेका आफ्ना दाजुको घरमा बस्ने शर्त भएकोमा पति पुष्करराज फर्की आएनन्, नत दाजुको घरमा नै लिन आए । भेट्न समेत आएनन्, खर्च पनि दिएनन् र त्यहाँ बाँच्न नसक्ने भएकोले दाजुसँग खर्च लिएर २०५४।१।२७ मा नेपाल फर्की आएँ । नेपाल फर्केर पतिको घरमा बस्न जाँदा विपक्षी सासू ससुरा समेत विपक्षी पतिसँग अमेरिकामा नै बसेको बुझिन आएको र काठमाडौँस्थित घरमा जाँदा त्यहाँ काम गर्ने व्यक्तिले बस्न दिन इन्कार गरेकोले माइतीमा बस्दै आएको छु । तसर्थ विपक्षीहरूबाट तायदाती लिई मुलुकी ऐन अंशबण्डाको महलको १, २, ३, ४, २०, २१, २२ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट चार भागको एक भाग अंश दिलाई पाऊँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेकोमा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद भैसकेकी स्वास्नीले लोग्नेबाट अंश पाउने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश नपाउने भनी भएको फैसलाउपर परेको पुनरावेदनको रोहमा पुनरावेदन अदालत पाटनले शुरु फैसला सदर हुने ठहर्‍याई फैसला गरेको देखिन्छ । सो फैसलाउपर वादीका तर्फबाट यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी परेको निवेदनका आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुँदा संयुक्त इजलासबाट देहायको आधार ग्रहण गरी फैसला भएको देखिन्छ :

- क. नेपालको कानून र अमेरिकी राज्य ओक्लोहामाको कानूनी व्यवस्था पूर्ण रूपले फरक रहेको अवस्थामा नेपालमा रहेको नेपाली नागरिकउपर ओक्लोहामामा सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दायर गरी नेपालको कानूनले निर्दिष्ट गरेको आधारहरू भन्दा भिन्न आधारमा सम्बन्ध विच्छेद हुने ठहरी ओक्लोहामामा भएको फैसला नेपालमा स्वतः मान्यता प्राप्त गर्न र कार्यान्वयन हुन योग्य नदेखिने ।
- ख. यी वादीले अमेरिकी अदालतमा आफ्नो प्रतिनिधित्व गराएको देखिए तापनि निजले सम्बन्ध विच्छेद गर्न स्वीकार नगरेको, सम्बन्ध विच्छेदलगायत विहावारी सम्बन्धी मुद्दा नेपाल कानूनले फौजदारी मुद्दाको श्रेणीभित्र राखेको (अ.व. ९नं.) र त्यसको लागि ऐनले नै अवस्था र प्रक्रिया निर्धारण गरेको अवस्थामा त्यसको विपरीत वा त्यसको अनुशरण नगरी भएको कुनै पनि निर्णय मान्नु वा त्यसको कार्यान्वयन नेपालमा गर्नु नेपाल कानूनको र यहाँको सार्वजनिक नीति (Public Policy) को विपरीत हुन जाने ।
- ग. यी वादी र प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे बीच ओक्लोहामा राज्यको अदालतले गरेको भनिएको सम्बन्ध विच्छेदको निर्णयको आधारमा नेपाल कानूनबमोजिम व्यक्तिगत घटनाको रूपमा जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ द्वारा निर्धारित प्रक्रियाबमोजिम सम्बन्ध विच्छेद दर्ता पनि भएको छैन । त्यस कारण ओक्लोहामा राज्यको अदालतले गरेको भनिएको सम्बन्ध विच्छेदको निर्णय प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा अस्तित्वहीन (Non existent) भएकोले यी वादी र प्रतिवादीबीचको सम्बन्धविच्छेद हुँदै नभइ यी दुईबीच वैवाहिक सम्बन्ध कायमै रहेको ।

घ. अमेरिकी अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदको फैसलालाई आधार बनाई यी वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश नपाउने भनी वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।१०।६ को फैसला नमिलेकोले बदर हुने ।

यसरी संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।१०।६ को फैसला नमिलेकोले बदर हुने र वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर प्रतिवादी पक्षबाट पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भनी निवेदन गर्दा देहायबमोजिमको जिकीर लिइएको देखिन्छ :

- क. सर्वोच्च अदालतमा फैसला हुनु पूर्व अमेरिकी अदालतको फैसलाको सम्बन्धमा सम्म सीमित रही विवेचना गरिएको, तर जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐनबमोजिम सम्बन्ध विच्छेदको प्रमाणपत्र प्राप्त नगरेको हुँदा हाल प्राप्त गरेको उक्त प्रमाणलाई समेत ग्रहण गरी संयुक्त इजलासको फैसला पुनरावलोकन हुनुपर्ने ।
- ख. ऐन नै निष्क्रिय हुने परिणामको व्याख्या गर्न नहुने भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोमा सोअनुसार जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐनको व्यवस्थालाई निष्क्रिय पार्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको ।
- ग. प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे अमेरिकामा काम गरी बसेको र विपक्षी वादी स्वयं पतिमा आश्रित भिसामा बसेको र सम्बन्ध विच्छेद हुनुपर्ने कारण अमेरिकामा नै सिर्जित भएको अवस्थामा अमेरिकी अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद भएकोले मान्यता पाउँदैन भन्नु एवं सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउने व्यवस्था नेपाली कानूनमा

भएको र त्यसलाई सार्वजनिक नीति समेत मान्नु पर्नेमा सोविपरीत भएको फैसला यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको प्रतिकूल रहेको हुँदा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६४।१२।५ को फैसला पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ ।

सो निवेदनउपर प्रतिवादीका तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरिपाऊँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासले देहायको आधारमा पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान भै यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखिन्छ:

- क. विश्वव्यापीकरणको प्रभावस्वरूप राष्ट्रहरूका बीचको अन्तरनिर्भरता र एक देशका नागरिकहरू अर्को देशमा गई बसोवास एवं व्यवसाय गर्ने कुरामा हुँदै आएको अत्यधीक अभ्यास समेतको परिप्रेक्ष्यमा Private International Law को प्रभावलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्ने ।
- ख. वादी प्रतिवादी दुबै जना अमेरिकामा रहे बसेको समेत देखिएको र प्रस्तुत अंश मुद्दा पर्नु अगावै अमेरिकाको अदालतमा प्रारम्भ भएको सम्बन्ध विच्छेदको प्रक्रियाअन्तर्गत त्यहीँको कानूनबमोजिम भएको फैसला र त्यसले सिर्जना गरेको वादी प्रतिवादीको वैवाहिक हैसियतका साथै नेपालको कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्ध विच्छेद भएकी स्वास्नीमा स्वाभाविक रूपमा गाँसिएर आउने साम्पत्तिक हकको प्रश्न समेतलाई प्रस्तुत मुद्दामा हेर्नुपर्ने ।
- ग. यसै सन्दर्भमा जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४(२) मा गरिएको “व्यक्तिगत घटना नेपाल बाहिर घटेको भए उपदफा (१) बमोजिम सो घटनाको सूचना दिनुपर्ने कर्तव्य भएको व्यक्ति नेपालमा आएपछि

निजले साठी दिनभित्र सूचना दिनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था र सम्बन्ध विच्छेदलाई व्यक्तिगत घटनाअन्तर्गत परिभाषित गरिएको (ऐ. ऐनको दफा २(क)) समेतको पनि व्याख्या हुनुपर्ने ।

घ. अदालतले व्याख्या गर्दा संकुचित वा अनुदार व्याख्या होइन, उदार र फराकिलो व्याख्या गर्नु उपयुक्त र न्यायोचित हुने भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त (नेकाप २०४८, नि.नं. ४३५०, पृष्ठ ४५०) समेतको परिप्रेक्ष्यमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१२।५ मा भएको फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्नुपर्ने ।

उल्लिखित समग्र तथ्यको अध्ययन गर्दा निवेदक/प्रतिवादीमध्येका पुष्करराज पाण्डे र विपक्षी/वादी सविना पाण्डेका बीचमा मिति २०५३।८।२८ मा नेपालमा हिन्दू परम्पराअनुसार विवाह सम्पन्न भएको भन्ने कुरामा विवाद देखिएन । वादी र प्रतिवादीमध्येका पुष्करराज पाण्डेको दाम्पत्य सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा पति पुष्करराज पाण्डे र पत्नी सविना समेत १२ डिसेम्बर, १९९६ मा अमेरिका गएको भन्ने तथ्य पनि मिसिलबाट देखिन्छ । अमेरिका पुगेपछि मिति ३० डिसेम्बर, १९९७ सम्म निजहरू एकसाथ रहे बसेको भन्ने कुरा पनि निर्विवाद रूपमा देखिएको छ । प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यमा बसेको भन्ने देखिन्छ । अमेरिकामा पति एच-१ भिसामा र पत्नी Spouse Visa भिसामा गएको भन्ने पनि मिसिलबाटै देखिएको छ ।

उल्लिखित तथ्य समेतलाई मध्यनजर गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्यतः देहायका दुई प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो :

१. अमेरिकाको अदालतमा भएको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दालाई यस अदालतले मान्यता (Recognition) दिनुपर्छ वा पर्दैन ?
२. वादीले फिराद दावीअनुसार अंश पाउनु पर्ने हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नमा स्वाभावतः निजी अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Private International Law) सम्बन्धी विषयवस्तु निहित रहेको छ । वादी प्रतिवादी दुवै नेपाली नागरिक रहेको र वादी प्रतिवादीको नेपाली परम्परा र रीतिरिवाजअनुसार नेपालमा विवाह भएको भन्ने कुरामा पनि विवाद देखिएन । अर्थात् वादी प्रतिवादीको बीच सम्पन्न विवाहमा Lex Loci Celebrationis नेपाल कानून हो भन्ने कुरामा दुवै पक्षबीच मुख मिलेको देखिन्छ । अंश मुद्दाका प्रतिवादी अर्थात् पति पुष्करराज अमेरिकामा गएको मात्र होइन त्यहीं बसोवास समेत गरेको र वादी अर्थात् पत्नी सविना पाण्डे नेपाल फर्की आएको वेलामा अमेरिकामा बसेका पतिले नेपालमा फर्की सकेकी पत्नी सविना पाण्डेका विरुद्धमा अमेरिकी अदालतमा सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दायर गरेको र अमेरिकी अदालतले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी वादी र प्रतिवादीबीच चलेको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी गरेको फैसलालाई यस अदालतले मान्यता (Recognition) दिनु पर्छ वा पर्दैन भन्ने प्रश्न उपस्थित हुन आएको छ ।

३. एक देशको अदालतबाट भएको फैसला अर्को देशको अदालतले मान्यता (Recognition) दिने नदिने भन्ने महत्वपूर्ण कानूनी प्रश्न हो । सार्वभौमसत्ताको कारण आ-आफ्नो भू-भागभित्र प्रत्येक राष्ट्र सार्वभौम मानिन्छ । आफ्नो भू-भागभित्र त्यसदेशभित्र बसोवास गर्ने प्रत्येक व्यक्ति र त्यहाँको सम्पत्तिमाथि त्यस देशको कानून लागू हुन्छ र Exclusive Jurisdiction ग्रहण गरेको हुन्छ । कुनै पनि देशले आफ्नो देशको कानून बाहेक अन्य देशको कानून लागू गर्दैन । तर यस्तो Exclusive Jurisdiction पहिला पहिला सम्भव भएपनि आजको पारस्परिक निर्भरतायुक्त (Interdependent) विश्वमा सम्भव हुँदैन । त्यसैले आजका राष्ट्रहरूले Territorial Sovereignty को नाममा विदेशको कानून र

विदेशको अदालतबाट भएका फैसलाहरू बेवास्ता गर्न सकिँदैन । Public Policy विपरीत नभएका फैसलाहरूलाई मान्यता प्रदान गरी कानूनको रीत पुऱ्याई Reciprocity, Comity समेतको आधारमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४. एक देशको अदालतले गरेको फैसलालाई अर्को देशको अदालतले मान्यता दिने र कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा Case by case basis मा Public Policy र आ-आफ्नै विधिशास्त्र (jurisprudence) को विकास गर्ने गरिन्छ । यसलाई विभिन्न आयामबाट हेर्न सकिन्छ । कुनै देशले अर्को देशको अदालतको फैसलालाई मान्यता दिई कार्यान्वयन गर्ने गर्दछन् भने कुनै देशले दिँदैनन् । कुनै देशले Res Judicata अर्थात् Issue Estoppel को कुरा उठाएर एक देशको अदालतबाट विवाद समाधान भएकोले अब त्यही विषय पुनः अर्को देशमा उठाउन पाइदैन, विवादको विषयले अन्तिमता (Finality) पाइसकेको छ भन्ने जिकीर पनि गरिन्छ । कुनै कुनै देशको अदालतले अर्को देशको अदालतको फैसलालाई मान्यता दिई विवादको विषय समाधान भई अन्तिम भएको भनी मान्यता दिने गरेको देखिन्छ । यी कुराहरू प्रत्येक देशको आफ्नो आफ्नो निजी अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Private International Law) को विकासमा भर पर्दछ ।

५. विदेशी अदालतबाट भएको फैसला कस्तो अवस्था र के अवस्थामा मान्यता प्रदान गर्ने भन्ने कुरा द्विपक्षीय सम्झौता वा कानूनको अभावमा अदालतले निर्णय गर्ने कुरा हो । एक देशको अदालतबाट भएको फैसला अर्को देशमा मान्यता दिने र कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा Reciprocity, Comity र Public Policy को आधारमा निर्णय गरिने गरेको देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा विभिन्न आधारहरू निर्धारण हुन्छन् । जसमध्ये प्रमुख देहायबमोजिम रहेका छन्:

- क. विदेशी अदालतको अधिकारक्षेत्र हुनुपर्ने
- ख. फैसलामा Fraud भएको हुन नहुने
- ग. सार्वजनिक नीति (Public Policy) को विपरीतको फैसला भएको हुन नहुने

घ. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत फैसला भएको हुन नहुने ।

ङ. फैसला अन्तिम भएको हुनु पर्ने

च. अदालत स्वतन्त्र र निष्पक्ष हुनुपर्ने आदि ।

६. सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा एक देशको अदालतबाट भएको फैसलालाई अर्को देशको अदालतले मान्यता प्रदान गर्न विपक्षी प्रतिवादी त्यस्तो देशको Domicile हुनुपर्ने कुरालाई एउटा आधार मानिन्छ । तर Domicile नै नभए पनि त्यस्तो देशको अदालतको अधिकारक्षेत्र र मुद्दाको Merit मा नै विपक्षीले Unqualified रुपमा स्वीकार र समर्पण गरेको छ भने यस्तो अवस्थामा विदेशी अदालतका फैसलाले मान्यता (Recognition) पाई कार्यान्वयन हुन सक्छ । यसको लागि अर्को देशको अदालतले विपक्षीको नाउँमा उसले थाहा पाउन सक्ने गरी रीतपूर्वकको म्याद पठाई विपक्षीलाई जानकारी गराएको हुनुपर्छ ।

७. अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्ने अर्को देशको अदालत स्वतन्त्र हुनुपर्छ । त्यस्तो देशको अदालतले मुद्दाको कारवाही अगाडि वढाउनेसम्बन्धी कार्यविधि कानूनले स्वच्छ सुनुवाई (Fair trial) अर्थात् Due process का सबै तत्वहरू प्रत्याभूत गरेको हुनुपर्छ ।

८. अर्को देशको अदालतबाट भएको फैसला Fraud बाट भएको हुनु हुँदैन र मान्यता दिने सम्बन्धित देशको सार्वजनिक नीति (Public Policy) को विरुद्धमा पनि हुनु हुँदैन । यस्ता विभिन्न अवस्थामा एउटा देशको अदालतले गरेका प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत नभएका फैसलाहरूलाई अर्को देशले मान्यता दिन सकिन्छ ।

९. प्रस्तुत मुद्दाका सम्बन्धमा हेर्दा वादी प्रतिवादीबीच नेपाल कानूनअनुसार नेपालमा नै विवाह सम्पन्न भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिएन । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे अमेरिकामा एच-१ भिसामा गएको र वादी सविना निजको पत्नी भएको कारण Spouse Visa मा निजसँगै गएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न वादीले प्रतिवादीलाई लेखेको पत्र हेर्दा पतिको अध्ययन पूरा भएपछि ओक्लोहामा राज्यबाट क्यालिफोर्निया राज्यमा स्थायी

बसोवास गर्ने योजना भएको भन्ने देखिएकोले शुरुमा वादीको पनि Domicile अमेरिका बनाउने उद्देश्य भए पनि पछि पतिसँगको सम्बन्धमा आएको विवादको कारण वादी अमेरिका बस्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न भएकोले वादी नेपालमा फिर्ता आएको देखिँदा वादीको Domicile अमेरिका भन्न मिलेन ।

१०. वादी सविना अमेरिकाको Domicile नभएको, निज पति पुष्करसँग आश्रित (Dependent) भई अमेरिका गएकोमा पतिसँगको सम्बन्ध विग्रेको, वादीको अमेरिकामा कुनै रोजगारी समेत नभएको, वादीको Spouse Visa को हैसियतका सम्बन्धमा हेर्दा पतिसँगको सम्बन्धका कारण अब सो भिसाको सहूलियत र सुविधा वादी सविनाले प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नरहेको र वादीले अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पेन्टाटोक काउण्टी जिल्ला अदालतमा प्रतिउत्तर फिराउँदा अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्र आफूलाई लागू नहुने भनी अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्रका सम्बन्धमा र मुद्दाको Merit मा नै पनि प्रारम्भदेखि नै अस्वीकार गरी अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्रलाई इन्कार गर्दै आएको देखिन्छ । यसका साथै वादीले अमेरिकाको अदालतमा प्रतिउत्तर फिराउँदा नेपालको अदालतमा नेपाल कानूनअनुसार पनि प्रतिवादीका विरुद्ध अंशसम्बन्धी मुद्दा दायर गरी विचाराधीन रहेको भन्ने समेतको जिकीर गर्दै अमेरिकी अदालतको अधिकारक्षेत्र आफूलाई आकर्षित नहुने भनी उत्तर पठाएको देखिन्छ ।

११. सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको वादी अर्थात् प्रस्तुत अंश मुद्दाका प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डे अमेरिकामा काम गरेको र निजले अमेरिकाको अदालतमा सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दिएको कारण अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्रका साथै निज पुष्करराज पाण्डेको हकमा Lex Domicile र Lex Fori अमेरिकाको लागू हुन सक्ला । तर प्रस्तुत अंश मुद्दाका वादी सविना पाण्डे अमेरिकाको Domicile नभएको, निजले सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको प्रतिवादीको हैसियतले अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्र

शुरुदेखि नै अस्वीकार गरेको र वादीले अंश दावी गरेको प्रतिवादीको सम्पत्ति पनि नेपालमा नै रहेको र वादी सविना पाण्डे र प्रतिवादी पुष्करराज पाण्डेबीचको विवाह पनि नेपालमा नै नेपालको कानून र परम्पराअनुसार सम्पन्न भएको हुँदा वैवाहिक सम्बन्धमा Lex Loci Celebrationis र वादीको हकमा Lex Loci नेपाल कानून लागू हुनेमा विवाद भएन ।

१२. अमेरिकाको अदालतबाट वादी प्रतिवादीबीचको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा Fair trial र Due Process को अवलम्बन गरियो गरिएन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतले प्रश्न उठाउन सक्दैन । एक देशको अदालतले अर्को सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रको अदालतको फैसलालाई पुनरावेदन सुने जस्तो गरी वा फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा इन्साफ जाँच गरे जस्तो गरी हेर्न हुँदैन । निवेदक प्रतिवादी र वादीबीच अमेरिकाको अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको फैसलाको Merit मा यो अदालत प्रवेश गर्दैन ।

१३. प्रस्तुत मुद्दाका वादी र निजको पतिबीच मतभिन्नता भई यी वादीलाई पति पुष्करराज पाण्डेले आर्थिक रूपमा मद्दत समेत नगरेको कारण निज अमेरिका छाडी आएको भन्ने भनाइ हुँदा सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको प्रतिरक्षाका लागि वादी आफैं अमेरिकाको अदालतसमक्ष उपस्थित हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । वादीको पनि यही जिकीर रहेको छ । हुनत कानून यवसायीमार्फत् पनि मुद्दाको प्रतिरक्षा गर्न सकिन्छ, तर नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ को धारा २४(१) ले मुद्दाका पक्षलाई आफ्नो उपस्थितिमा मुद्दाको कारवाहीमा भाग लिने अधिकार प्रदान गरेको छ र Due Process Clause को एक प्रमुख विशेषता पनि यही हो । यदि मुद्दाको पक्षले त्यस्तो अधिकार उपभोग गर्न पाउँदैन भने त्यस अवस्थामा मुद्दाको कारवाही मा Fair trial अर्थात् Due process clause अनुरूप नभई एकपक्षीय (Ex-parte) भएको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१४. स्वच्छ सुनुवाइ (Fair Trial) को सिद्धान्त प्राकृतिक न्याय (Natural Justice) को उपज हो । स्वच्छ सुनुवाइ Due process को पनि Corollary मानिन्छ । स्वच्छ सुनुवाइको मान्य सिद्धान्त देवानी एवं फौजदारी दुवै मुद्दामा आकर्षित हुन्छ । फौजदारी एवं देवानी दुवै प्रकारको मुद्दाको कारवाही दुवै पक्षलाई न्याय हुने गरी सञ्चालन गरिनु पर्दछ । मुद्दामा वादी वा प्रतिवादी जे हैशियत भएपनि विवादको विषयमा आफ्नो कुरा भन्ने र आफ्नो साक्षी प्रमाण पेश गर्ने सुविधा, अवसर, मौका, सहूलियत दुवै पक्षलाई बराबर र समान हैशियतले सरल र सुलभ तरिकाले प्राप्त हुनुपर्छ । Fair Hearing हुन वा मानिनको लागि देहायको अवस्था विद्यमान हुनु पर्दछ :

- Right of access to a court
- Right to equality of arms
- Right to hearing by a competent tribunal
- Right to hearing by an independent & impartial tribunal
- Reasonable opportunity of presenting the parties case
- Reasonable opportunity of an accused to defend himself.

१५. अमेरिकाको अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दाका वादी प्रतिवादीबीच चलेको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा यस मुद्दाका वादी सविना पाण्डेलाई माथि उल्लिखित कुनै पनि सुविधा वा अधिकार प्राप्त हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । अदालतमा सहज पहुँच, आफूसँग सम्बन्धित मुद्दाको कारवाहीमा सहभागी भै आफ्नो भनाइ राख्न पाउने अवसर, आफ्नो प्रमाण र साक्षी प्रस्तुत गर्न पाउने लगायतका आधारभूत कुरा विना रोकतोक पाउनु पर्दछ र मुद्दाका पक्षलाई मनासिब र पर्याप्त सुविधा प्राप्त हुनु पर्दछ । अमेरिकाको न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता, सक्षमता र निष्पक्षताका सम्बन्धमा र अमेरिकी अदालतको कार्यविधि र कामकारवाहीमा Due Process Clause को सम्बन्धमा यस अदालतले

प्रश्न उठाउन मिल्दैन र सक्दैन । तर नेपाली नागरिकका रूपमा रहेकी वादीलाई पतिको कारण प्राप्त Spouse Visa को हैशियत नरहेकोले अमेरिकाभित्र वादीको प्रवेश र अमेरिकाको अदालतमा वादीको नेपाली साक्षी प्रस्तुत गर्न अमेरिकाको भिसासम्बन्धी जटिलताले सम्भव नभएको हुँदा वादीको लागि स्वच्छ सुनुवाइको प्रमुख आधारका रूपमा रहेको अदालतमा सहज पहुँच र आफ्नो साक्षी प्रमाण पेश गर्न पाउने सुविधाको उपभोग यी वादीले गर्न नसक्ने र अमेरिकाको कठोर अध्यागमन व्यवस्थाको कारण र यी वादीको आफ्नो आयस्रोत नभई आर्थिक रूपमा प्रतिवादीकै आश्रित रहेको समेत कारणले यस मुद्दाका वादीको प्रतिनिधित्व प्रभावकारी रूपमा हुन नसकेको अवस्थामा यस मुद्दाका वादीको निजका पति पुष्करराज पाण्डेसँग सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी भएको अमेरिकी अदालतको फैसला हुने प्रक्रियामा वादीले Fair Trial को वास्तविक सुविधा उपभोग गर्न सकेको अवस्था विद्यमान थियो भनी मान्न सकिने ।

१६. विदेशको अदालतबाट भएको फैसलाले मान्यता पाउन मुद्दाको कारवाहीमा प्रतिवादी बनाइएको व्यक्तिको प्रभावकारी उपस्थितिको अवसर महत्वपूर्ण हुन्छ । मुद्दाको कारवाहीमा विभिन्न बाह्य कारणले गर्दा उपस्थिति सम्भव नभएको कारण भएको फैसलालाई Fair Trial मानिँदैन र त्यस्तो फैसलाले मान्यता पाउँदैन । प्रभावकारी उपस्थितिको अभावको साथै आर्थिक रूपले खर्चिलो र प्रतिवादको समयाभावले पनि प्रभाव पार्दछ ।

Joyce v Joyce (1979) Fam Div 93 को मुद्दामा वेलायतको अदालतले "Respondents financial resources and time to defend or be represented in the foreign proceedings र The opportunity is not to be limited to the mere taking part in the proceedings, it must be an effective opportunity to place views before the court भन्ने व्याख्या भएको देखिन्छ ।

१७. वास्तवमा महंगो अदालती कारवाही, अपरिचित कार्यविधि र आफ्नो विरुद्धको मुद्दामा

आफ्नो उपस्थिति र आफ्नो जिकीर प्रमाणित गर्न साक्षी प्रमाण नै उपस्थित गराउन नसकिने कारबाहीलाई Fair Trial मानिँदैन भने Fair Trial नभएको फैसलालाई मान्यता प्रदान गर्न सकिँदैन ।

१८. वादीको Domicile अमेरिकामा नभएको, वादी प्रतिवादीबीच नेपालमा विवाह भई Lex Loci Celebrationis नेपाल कानूनअनुसार भएको, प्रतिवादीको सम्पत्ति नेपालमा भएको, वादीले सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको प्रतिवादीको हैसियतले पारम्भदेखि नै अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्रलाई इन्कार गरेको, वादीलाई अमेरिका प्रवेश गर्न सहज नभएको, अमेरिकाको भिसासम्बन्धी जटिल प्रक्रिया समेतको कारणले पनि अमेरिकी अदालतमा निजको उपस्थिति वा प्रभावकारी प्रतिनिधित्व सहज रूपमा सम्भव देखिँदैन । प्रतिवादीका लागि Lex Domicile र Lex Fori अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको कानूनमा पहुँच भए पनि वादी र वादीका साक्षीको लागि अमेरिका प्रवेश नै सहज नभएको हुँदा वादी प्रतिवादीबीचको मुद्दा हेर्ने अदालत स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्ष भई कार्यविधिका सम्बन्धमा Due Process अपनाइने भएतापनि वादी अमेरिकाको Domicile पनि नभएको र वादी र वादीका साक्षी प्रमाणको पहुँच अमेरिकी अदालतमा सहज नै नभएकोले वादीका लागि उक्त अदालतमा प्रभावकारी पहुँच सम्भव नभएको र वादीले अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्र स्वीकारेको Forum Prorogatum अर्थात् An implied consent of the parties by acts conclusively establishing such consent अर्थात् By Conduct बाट पनि नदेखिएकोले नेपालको नागरिक रहेकी प्रस्तुत मुद्दाकी वादी सविना पाण्डेलाई यस अदालतको अधिकारक्षेत्र इन्कार (Deny) गर्नु भनेको आफ्नै नागरिकलाई न्यायमा सहज पहुँच (Access to Justice) को अधिकारबाट समेत वञ्चित गरेको मानिन्छ । त्यसो गर्दा स्वाभाविक रूपमा सार्वजनिक नीति (Public Policy) को समेत विपरीत हुन जान्छ । वास्तवमा अदालतको मन्त्र भनेको "Nulli vendemus nulli Negabimus Justiciam" अर्थात्

अदालतले Does not sell justice र Does not deny justice नै हो । यदि अमेरिकाको अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी फैसला भएको भन्ने आधारमा पतिबाट पत्नीले अंश पाउने र वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भएपनि पत्नीले अंश पाउने सार्वजनिक नीति (Public Policy) को रूपमा रहेको नेपालको सार्वजनिक नीतिविपरीत हुनुका साथै आफ्नै नागरिक यी वादीलाई यस अदालतले पनि अंश हकबाट वञ्चित गर्ने हो भने वादीका लागि यथार्थमा न्याय प्रदान गर्न इन्कार गरेको (Justice Deny) हुन जान्छ । तसर्थ वादी र निजको साक्षीको अमेरिका प्रवेश नै सहज र सम्भव नभएकोले अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पेन्टोटोक काउण्टी जिल्ला अदालतमा पुष्करराज पाण्डे र सविना पाण्डेबीच चलेको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी भएको फैसलालाई अंशवण्डा सम्बन्धी विवादमा निर्णय गर्ने प्रयोजनका लागि यस अदालतले मान्यता (Recognition) प्रदान गर्न सक्दैन ।

१९. यसै सन्दर्भमा विदेशमा विवाह सम्पन्न भएको र विदेशको अदालतमा नै सम्बन्ध विच्छेद भएपछि पत्नीले नेपालको अदालतमा अंशमा दावी गर्न पाउने नपाउने भन्ने निजी अन्तर्राष्ट्रिय कानून समावेश भएको संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०६६-WO-०५४०, निवेदक मारिया भिक्टोरिया सुविराना सोट्टिगेज वि. अध्यागमन विभाग समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा Fair Trial को लागि विदेशी नागरिकले आफ्नै उपस्थितिमा नेपालको अदालतमा मुद्दा Defence गर्न पाउने गरी पनि यस अदालतबाट सिद्धान्त स्थापित भएको छ । सो रिटमा निवेदिका स्पेनको नागरिक भएको र विपक्षी नेपाली नागरिक भएको, निवेदक र विपक्षीबीच स्पेनको कानूनअनुसार स्पेनमा विवाह सम्पन्न भई स्पेनको अदालतमा नै आपसी सहमतिमा सम्बन्ध विच्छेद भएको उक्त मुद्दामा निवेदिका स्पेनको नागरिक र विपक्षी नेपाली नागरिक भएपनि निवेदिकाको Lex Domicile स्पेन देखिएको, सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको Lex Fori स्पेनको कानून भएको,

विवाह सम्पन्न Lex Loci Celebrationis कानून स्पेनको भएपनि निवेदिका पत्नीले विपक्षी कामी शेर्पासँग नेपालको कानूनअनुसार अंश माग गरी नेपालको अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरेकोले नेपालको अदालतको अधिकारक्षेत्रमा समर्पण गरेको हुँदा निवेदिकाले उक्त अंश मुद्दामा आफ्नो उपस्थितिमा प्रतिरक्षा गर्न र साक्षी प्रमाण पेश गर्न पाउने गरी उक्त मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागुन्जेलसम्मका लागि भिसा उपलब्ध गराउन परमादेश जारी गरिएको थियो । तर जसरी स्पेनको नागरिक मारिया भिक्टोरिया सुविराना रोट्रिगेज वि. अध्यागमन विभागसमेत भएको मुद्दामा कसैले नेपालको अदालतको अधिकारक्षेत्रमा नेपालको कानूनको आधारमा नेपालको कानूनले दिएको हक उपभोग गर्न पाउनु पर्दछ भनी नेपालको अदालतमा समर्पण गर्छ भने ICCPR को धारा २४ तथा Fair Trial र Natural Justice का मान्य सिद्धान्तलाई ध्यानमा राखी मुद्दाको कारबाहीको अन्तिम किनारा नहुञ्जेलसम्मका लागि नेपाल प्रवेश सहज र सरल तुल्याउन अध्यागमन विभागलाई आदेश गरियो । तर, त्यस्तै सुविधा यी वादी सविनालाई अमेरिकाको अध्यागमनबाट प्राप्त नहुन सक्दछ । जुन देशभित्र प्रवेश नै सहज रूपमा सम्भव हुँदैन भने त्यस देशको अदालतमा प्रवेश कसरी सम्भव हुन्छ ? अदालतमा पहुँच नै हुन सक्दैन भने Fair Trial कसरी हुन सक्छ ? र मुद्दाको पक्षको प्रवेश नै निश्चित र सहज छैन भने एक पक्षले मुद्दा दर्ता गराउँदा अर्को पक्ष विरुद्ध कसरी फैसला गर्न मिल्छ ? भन्ने जस्ता प्रश्नहरू उठ्नु स्वाभाविक हुन्छ । त्यसैले मुद्दाको पक्षहरूले विदेशको अदालतको अधिकारक्षेत्रमा विना शर्त समर्पण र स्वीकार गर्छ भने त्यस्तो अवस्थामा मात्र अर्को देशको अदालतको फैसलालाई यस अदालतले मान्यता दिने र त्यस्तो फैसलाको कार्यान्वयनको लागि वा विदेशको अदालतमा परेको त्यस्तो मुद्दाको Corollary वा लगाउको रूपमा यस अदालतमा पनि मुद्दा गर्न सक्ने गरी यस अदालतबाट उक्त मुद्दामा सिद्धान्त कायम गरी सो सम्बन्धमा

आफ्नै सार्वजनिक नीति (Public Policy) विकास गरिएको छ ।

२०. सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा अर्को देशको अदालतबाट भएको फैसलाको मान्यताका सम्बन्धमा Doctrine of Comity पनि विचारणीय हुन्छ । संघीय राज्य व्यवस्था भएको देश जहाँ प्रत्येक प्रान्त वा प्रदेश वा राज्य जहाँ आ-आफ्नै वेगलावेगलै कानून हुन सक्छ, त्यस्तो देशमा एक प्रान्त वा प्रदेशको अदालतले सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी गरेको फैसला अर्को प्रान्त वा प्रदेशमा मान्यता र कार्यान्वयन हुन सक्छ । तर विदेशको अदालतबाट भएको फैसला स्वतः मान्यता र कार्यान्वयन हुँदैन । संघीय राज्य व्यवस्था भएका त्यस्ता देशमा संघीय विधायिकाले विदेशको अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी भएको फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी कानून नबनाएको अवस्थामा विदेशको अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेद फैसलालाई मान्यता दिँदैन र कार्यान्वयन पनि गर्दैन । तर यदि Mutual Recognition of Divorce Judgements सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौतामा पक्ष बनेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा सदस्य राष्ट्रहरूको अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी भएको फैसलालाई मान्यता दिई कार्यान्वयन गरिन्छ । हुनत Doctrine of Comity भन्दैमा विदेशी अदालतको फैसला कार्यान्वयन Mandatory होइन । यस अन्तर्गत Courtesy को आधारमा Recognition दिइन्छ । नेपाल सरकार र अमेरिकी सरकारबीच एक देशको अदालतले गरेको फैसला अर्को देशको अदालतले Comity र Reciprocity को आधारमा मान्यता दिने गरी कुनै प्रकारको समझदारी वा कुनै सम्झौता समेत भएको नदेखिएकोले पनि अमेरिकाको अदालतबाट भएको उक्त सम्बन्ध विच्छेदको फैसलालाई मान्यता (Recognition) दिन सकिएन ।

२१. एक देशको अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदको फैसलालाई अर्को देशको अदालतले मान्यता दिने नदिने सम्बन्धमा R v Lolley को मुद्दादेखि लिएर Indyka v. Indyka (1967) 2 AER

69 सम्मका मुद्दामा हेर्दा विदेशी अदालतबाट भएको फैसलाको मान्यता र कार्यान्वयनको सम्बन्धमा एकरूपता देखिँदैन । Lolley को मुद्दामा वेलायतमा सम्पन्न भएको विवाहमा विदेशको अदालतले सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्दैन भन्ने मान्यता देखिन्छ भने Indyka को मुद्दामा विदेशको अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदलाई मान्यताको सम्बन्धमा एउटा नयाँ Jurisprudence विकास गरेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा पति पत्नी दुवै चेक नागरिक थिए । विवाह चेक राज्यमा सम्पन्न भएको थियो । पतिले १९४६ मा वेलायतको Domicile प्राप्त गरेको, तर उसको पत्नी आफ्नो देश चेक छान्डिनन् । चेक नछान्डेको हुँदा पत्नी भएपनि पतिको Domicile वेलायत हुँदा पत्नीको Domicile पनि वेलायत हुने भन्ने भएन । पत्नीले १९४९ मा चेक अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद गरिन्, १९४९ मा पतिले वेलायतमा दोस्रो विवाह गरेकोमा सम्बन्ध विच्छेद भयो । पतिले आफ्नो पहिलो चेक पत्नीको चेक अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेद बदर गर्न वेलायतको अदालतमा मुद्दा हाले । पतिले मुद्दामा आफ्नो एवं पूर्व पत्नी दुवैको Domicile वेलायत भएकोले चेक अदालतले अधिकारक्षेत्र नै ग्रहण गर्न सक्दैन भनी लिएको जिकीरमा वेलायतको House of Lords ले चेक अदालतको अधिकारक्षेत्र हुन्छ भनी चेक अदालतबाट भएको फैसलालाई मान्यता दिएको देखिन्छ ।

२२. सम्बन्ध विच्छेदको सम्बन्धमा विदेशी अदालतको फैसलाको मान्यताको सम्बन्धमा Y Narshimha Rao & others v Y Venkta Lakshmi & others को मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले Domicile र विदेशी अदालतको अधिकारक्षेत्रमा समर्पण गरे नगरेको महत्वपूर्ण हुने भन्ने सिद्धान्त स्थापित गरेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा विदेशी अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदले मान्यता पाउन भारतको CPC को Section 13 को व्याख्या गर्दै वैवाहिक सम्बन्धका सम्बन्धमा विदेशको अदालतको फैसलालाई मान्यता प्रदान गर्न मुद्दाका पक्षहरूले विवाह सम्पन्न गर्दा लागू हुने कानूनअनुसार हुन्छ भनी सिद्धान्त कायम गरेको देखिन्छ । जस अनुसार: -

The jurisdiction assumed by the foreign court as well as the grounds on which the relief is granted must be in accordance with the matrimonial law under which the parties are married. The exceptions to this rule may be as follows:

- i. Where the matrimonial action is filed in the forum where the respondent is domiciled or habitually and permanently resides and the relief is granted on a ground available in the matrimonial law under which the parties are married;
- ii. Where the respondent voluntarily and effectively submits to the jurisdiction of the forum as discussed above and contests the claim which is based on a ground available under the matrimonial law under which the parties are married;
- iii. Where the respondent consents to the grant of the relief although the jurisdiction of the forum is not in accordance with the provisions of the matrimonial law of the parties.

२३. उल्लिखित फैसलाले पनि विदेशको अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदले अर्को देशमा मान्यता पाउन विवाह सम्पन्न भएको देशको कानूनअनुरूप सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी फैसला भएको हुनु पर्ने र त्यसको Exception मा विपक्षीको Domicile र Submission लाई नै मानेको देखिन्छ । Rao को उक्त मुद्दामा भएको व्याख्या हेर्दा प्रतिवादीको Domicile र प्रतिवादीले विदेशी अदालतको अधिकारक्षेत्र स्वीकार गरेको अवस्थामा विदेशी अदालतको फैसलाले मान्यता पाउने देखिन्छ ।

२४. यस आधारमा हेर्दा पनि यस मुद्दाको वादी र सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाका प्रतिवादी सविना पाण्डेले अमेरिकाको अदालतको अधिकारक्षेत्रलाई शुरुदेखि नै इन्कार र अस्वीकार गरेको मात्र होइन, निज त्यहाँको Domicile नै नभएको हुँदा अमेरिकी अदालतको फैसलालाई मान्यता प्रदान गर्न सकिँदैन ।

२५. यसरी माथि विवेचना गरिएका विभिन्न आधारहरूबाट यी वादी प्रतिवादीबीच अमेरिकी अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदको फैसलालाई प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा मान्यता प्रदान गर्न नमिल्ने भएकाले स्वभावतः वादी सविना पाण्डे र प्रतिवादीहरू सगोलको अंशियारका रूपमा रहेको कुरामा विवाद नभएको र हाम्रो विद्यमान कानूनअनुसार अंश पाउने हक प्रत्येक अंशियारको नैसर्गिक हकका रूपमा रहेको र वादी प्रतिवादी बीच अंश भई नसकेको भन्ने तथ्यमा पनि विवादको अवस्था नरहेको हुँदा वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने नै देखियो ।

२६. प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादी तर्फबाट परेको पुनरावलोकनको निवेदनमा निस्सा प्रदान गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) लाई आधार बनाइएको देखिन्छ । न्याय प्रशासन ऐनको दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को व्यवस्थाले पुनरावलोकन गराउन चाहने पक्षलाई मुद्दा फैसला हुँदासम्म थाहा नभएको, मुद्दा फैसला भएपछि मात्र थाहा हुन आएको प्रमाणलाई संकेत गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐनअन्तर्गत अमेरिकाको अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद भएको फैसला दर्ता गराई त्यसलाई प्रमाणको आधार बनाइएको भन्ने देखिन आउँछ । अर्थात् अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पेन्टोटोक काउण्टी जिल्ला अदालतबाट पुष्करराज पाण्डे र सविना पाण्डेका बीचको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाको फैसलालाई नै न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) को प्रमाण भनेको देखिन्छ । अंश मुद्दाको लागि प्रमाण भनेको अंशियार हो वा होइन भन्ने, सगोलको भनेको दावी गरेको सम्पत्ति बण्डा गर्नुपर्ने पैतृक हो वा होइन भन्ने, विवादित सम्पत्ति स्त्री अंश धनको वा दाइजो पेवा हो वा होइन भन्ने, अंशियारबीच विधिवत् वण्डापत्र खडा भई रजिष्ट्रेशन समेत पारित भए वा नभएको

भन्ने र वण्डापत्र नभएपनि व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टी भिन्न भएको हो वा होइन भन्ने आदि प्रमाण हो । विदेशको अदालतबाट प्रतिवादी स्वयं वादी बनी आफैँले दायर गरेको फिरादअनुसार भएको सम्बन्ध विच्छेद जुन प्रतिवादीसँग रहने कागज हो, नेपालमा जन्म मृत्यु तथा व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी ऐनअनुसार अमेरिकाको अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदको व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्दैमा त्यसले अंश मुद्दाको लागि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को उद्देश्य र प्रयोजनका लागि मुद्दा फैसला हुँदा आफूसँग नभएको तर पछि फेला परेको प्रमाणको रूप लिन सक्दैन । अमेरिकाको ओक्लोहामा राज्यको पेन्टोटोक काउण्टी जिल्ला अदालतको सो फैसलाले प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्न सक्दैन, त्यसमाथि पनि प्रतिवादी पक्षलाई यस अदालतबाट अंश मुद्दा फैसला भएपछि मात्र उक्त कुरा जानकारीमा आएको नभै संयुक्त इजलासमा पनि सो फैसलाका सम्बन्धमा छलफल भै सो फैसलालाई नेपालको सार्वजनिक नीति (Public Policy) को प्रतिकूल भनी मान्यता प्रदान नगर्ने निर्णय पछि सोही फैसला जन्म, मृत्यु तथा व्यक्तिगत घटना दर्ता ऐनबमोजिम दर्ता गराएकै भरमा त्यसलाई नयाँ प्रमाणको संज्ञा दिन मिल्ने भएन ।

२७. साथै प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) लाई समेत आधार बनाई अदालतले व्याख्या गर्दा संकुचित वा अनुदार व्याख्या होइन, उदार र फराकिलो व्याख्या गर्नु उपयुक्त र न्यायोचित हुने भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त (नेकाप २०४८, नि.नं. ४३५०, पृष्ठ ४५०) समेतको परिप्रेक्ष्यमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।२।५ मा भएको फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्नु पर्ने भनी आदेश भएको देखिन्छ । तर नेकाप २०४८, नि.नं. ४३५०, पृष्ठ ४५० मा प्रकाशित उक्त सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा प्रासंगिक र सान्दर्भिक समेत देखिएन ।

२८. यस इजलासबाट अमेरिकी अदालतबाट वादी प्रतिवादीबीच सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी भएको फैसलालाई मान्यता दिन नमिल्ने भनी निष्कर्षमा पुगेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाका वादी सविना पाण्डेलाई मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको महल र लोग्नेस्वास्नीको महलबमोजिम अंशमा दावी गर्न पाउने अधिकार रहे भएकै देखिन आयो। मुलुकी ऐन, लोग्नेस्वास्नीको महलको साविक व्यवस्थाअनुसार सम्बन्ध विच्छेद भएपछि स्वास्नीको हैसियत कायम नहुने हुँदा अंशियार नै नहुने हुनाले अंश पाउने अवस्था थिएन। तर, अमेरिकाको अदालतको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दालाई यस अदालतले मान्यता प्रदान नगरेको हुँदा त्यो अवस्था पनि रहेन। त्यसैले विकसित विधिशास्त्रीय मान्यता समेतका आधारमा पनि वादीले अंश पाउने ठहर्‍याई बुझ्नु पर्ने आवश्यक कुरा समेत बुझी दुवै पक्षबीच मानो छुट्टिएको मितिबाट बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको ताथदाती समेत लिई फैसला गर्नु भनी मिसिल निर्णयार्थ पुनरावेदन अदालत पाटनमा पठाइदिने गरी भएको यस अदालत, संयुक्त इजलासको मिति २०६४।१२।५ को फैसलामा कुनै परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिंदैन।

२९. निजी अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Private International Law) प्रत्येक देशले माथि उल्लिखित शर्तअनुसार रही सार्वजनिक नीति (Public Policy) विपरीत नहुने गरी विकास गर्दै जाने विषय हो। सार्वजनिक नीति (Public Policy) कुनै कानूनमा संहिकृत (Codify) गरिंदैन। मुद्दाको विषयवस्तु, पारस्परिकता (Reciprocity), फैसला गर्ने अर्को देशको अदालतको न्यायपालिकीय स्वतन्त्रतालाई जीवन्त राख्न त्यस्तो देशले अपनाएको Due Process वा Fair Trial सम्बन्धी आधारहरू, मुद्दाका पक्षहरूको Domicile, मुद्दा चलेको देशले सम्बन्धित पक्षका लागि उपलब्ध गराउने सहज पहुँच (Access) को अवस्था, सम्पत्ति रहेको देशमा विद्यमान रहेको कानूनी व्यवस्था सम्बन्धित देशका अदालतहरूले एक अर्काका प्रति देखाउँदै आएका पारस्परिक सौहार्दता (Comity) आदि समेतलाई हेरी सार्वजनिक नीति (Public Policy) तय गरिन्छ। आजको विश्व एक अर्कामा निर्भर रहेको र भूमण्डलीकरणको प्रभावका कारणले गर्दा नेपाल पनि अरुसँग अलग्गिएर

बस्न सक्ने अवस्थामा छैन। वैवाहिक विवाद, करारीय विवाद, लगानी सम्बन्धी विवाद आदि विवादहरूमा एक देशको अदालतले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी फैसला गरी अर्को देशको अदालतद्वारा मान्यता दिने तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ यस्तो विवादमा तत्कालै न्याय निरूपण गरिनु पर्ने समेतका कारणहरूले गर्दा विदेशको अदालतबाट भएको फैसला नेपालमा र नेपालको अदालतबाट भएको फैसला विदेशमा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने वा मान्यता दिनुपर्ने परिस्थिति आउन सक्छ। सार्वजनिक नीति (Public Policy) प्रत्येक मुद्दामा अदालत आफैले विकास गर्दै जाने भएपनि अहिलेको परिस्थितिलाई विचार गर्दा विदेशी अदालतका फैसलाको मान्यता र कार्यान्वयन (Foreign Judgment Recognition & Enforcement) सम्बन्धी कानून आवश्यक भइसकेको देखिन्छ। तसर्थ निजी अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Private International Law) का विज्ञहरू समेतलाई सहभागी गराई एउटा अध्ययन समिति गठन गरी विदेशी फैसलाको मान्यता र कार्यान्वयन (Foreign Judgment Recognition & Enforcement) सम्बन्धी ऐन (Act) तर्जुमा गरी लागू गर्नु भनी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको नाउँमा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ। यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् कानून तथा न्याय मन्त्रालयलाई दिई यो आदेशको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समेत फैसलाको प्रतिलिपि सहित जानकारी गराउनु।

प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१२।५ मा भएको फैसला समेतका आधारमा मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.भरतराज उप्रेती

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६७ साल फागुन १९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८५७३

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फौ.पु.नं. २०६५-CF-००१४
फैसला मिति: २०६७।१।१२।५

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी इटहरी
नगरपालिका वडा नं.३ घर भै हाल
कारागार कार्यालय मोरङमा थुनामा रहेको
लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर विश्वकर्मा
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: सुस्मिता राईको जाहेरीले नेपाल
सरकार

अधि फैसला गर्ने:-

जि.न्या.श्री शिवप्रसाद पराजुली

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री दीपककुमार कार्की
मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास :-

मा.न्या.श्री बलराम के.सी.
मा.न्या.श्री गिरीशचन्द्र लाल

- घटना वारदात घटिसकेपछि मौकामा आफन्त समेतलाई घटनाको यथार्थ व्यहोरा नबताई आफू अपराधबाट उम्कन सकिन्छ कि भन्ने दुष्प्रयास गरी लास फालेको भोलिपल्ट आफूले लास देखेको भनी मृतकका परिवारलाई खबर गर्नुका साथै आफूले गरेको कसूर अपराधप्रति पश्चाताप नगरी अपराध लुकाउने दवाउने नियतले मानिस मरिसकेपछि पनि लास बोरामा हाली आफ्नै कालगतिले वा अरु कसैको कर्तव्यले मरेको भन्ने भान पार्न खोज्नेसम्मका

घटनापश्चात्का पछिल्ला क्रियाकलाप समेतलाई दृष्टिगत गर्दा अ.बं.१८८ नं. बमोजिम सजाय घटाई १० (दश) वर्ष कैद हुन मनासिब नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
श्री भोजेन्द्रबहादुर खत्री

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५७, अङ्क १०,
नि.नं.६९४३, पृष्ठ ७०४

सम्बद्ध कानून:

- ज्यान सम्बन्धी महलको १३ र १३(३) नं.
- अ.बं.१८८ नं.
- अ.बं.२१५
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० को उपदफा (३)

फैसला

न्या.तपबहादुर मगर: पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम प्रतिवादीको पुनरावेदन परी यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।३० को आदेशबमोजिम यस पूर्ण इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

इटहरी न.पा.३ स्थित पूर्वमा बुढीखोला, पश्चिममा सिसौघारी, उत्तरमा हर्कबहादुर बि.क.को घर र दक्षिणमा सिसौघारी यति चार किल्लाभिन्न खाली खेतमा उत्तानो अवस्थामा लास फेला परेको भन्ने मिति २०६३।४।१७ गतेको घटनास्थल लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६३।४।१६ गते साँझको ५ बजेको समयमा मेरो छोरा डम्बरबहादुर राई घरबाट ५०० मीटर पूर्व दक्षिण खेतमा गोरु पगाहा लगाएको ठाउँमा गोरु लिन भनी गएको, तर साँझको ७ बजेसम्म गोरु घरमा लिई नआएको हुँदा श्रीमतीले गोरु घरमा

ल्याई छोरा कहिँ गयो होला भनी सो रात त्यसै गयो । भोलिपल्ट लामकाँधे वि.क.ले डम्बर जस्तै मानिस खेतको आलीमा लडिरहेको छ भन्ने खबर दिई मेरो बुहारी उक्त स्थानमा गई हेर्दा, छोरा डम्बरको लास रहेको हुँदा को कसले कर्तव्य गरी मारेका हुन् खोजतलास गरी कारवाही गरिपाउँ भन्ने प्रितीबहादुर राईको जाहेरी ।

मिति २०६३।४।१६ गतेका साँझको समयमा मेरो श्रीमान् डम्बरबहादुर राई खेतमा गोरु लिन जान्छु भनी घरबाट गएको तर डम्बरबहादुर राई घरमा नआएको र सोही बाटो आली हुँदै डम्बरको आमाले गोरु लिई घरमा आउँदा लास फेला परेको । श्रीमान् डम्बर र लामकाँधे वि.क.को बीचमा कुलो पानीको विषयमा विवाद हात हालाहाल भई निज लामकाँधे वि.क.ले देखाई दिउंला, तँलाई बनाई दिन्छु भनी धम्की दिएको हुँदा मेरो पति डम्बरलाई निज लामकाँधे वि.क., पदम निरौला र राम मगरले कर्तव्य गरी मारेको हुँदा पक्राउ गरी कारवाही गरिपाउँ भन्ने सुस्मिता राईको जाहेरी ।

मेरो श्रीमान् लामकाँधे वि.क., पदम निरौला र राम मगर तथा डम्बरबहादुर राईसँगै बाहिर खाटमा बसी रक्सी र मासु खाएका र मेरो बुहारी मिना वि.क.लाई किन भारतको जोगवनी बेचन लगेको भनी वादविवाद गालीगलौज भएको र डम्बर चिच्याएको आवाज आई हेर्दा, पदम निरौलाले निज डम्बरलाई छुरी प्रहार गरेको मैले देखेकी हुँ । सो पछि डम्बरको टाउको बोरामा हाली घरबाट १०० फीट दक्षिणमा निजलाई मारी फाली दिई निजको लास लगेको बोरा लामकाँधे वि.क.ले लिई घरमा ल्याई छानोमा सिउरी राखेको हो भन्ने फूलमाया वि.क.को कागज ।

मिति २०६३।४।१६ गते पदम निरौला, राम मगर तथा मेरो बुवा लामकाँधे वि.क. र डम्बरबहादुर राईसँगै बाहिर खाटमा बसी रक्सी र मासु खाएको र सो क्रममा पदम निरौला, राम मगर र डम्बरका बीचमा वादविवाद भएको र डम्बरले चिच्याएको आवाज सुनी बाहिर आउन खोज्दा पदम निरौलाले बाहिर ननिस्कन धम्की दिएको थियो भन्ने बुझिएकी मीना वि.क.को कागज ।

मिति २०६३।४।१६ गते साँझको समयमा म, राम मगर र पदम निरौला एकआपसमा रक्सी खाँदै गर्दा डम्बरबहादुर राई आएको हुँदा निजलाई समेत रक्सी खुवाएको हो, सो क्रममा छोरी बुहारीलाई जोगवनी लगेको विषयमा वादविवाद भएको र मेरो पनि पहिला पानीको विषयमा वादविवाद भएकोले बाहिरबाट दाउराको चिरपट ल्याई राम मगर र मैले निजको टाउकोमा प्रहार गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लामकाँधे वि.क.को अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान ।

मैले मृतक डम्बरबहादुर राईलाई कर्तव्य गरी मारे मराएको छैन । किन नाम त्यसरी पोल गरेका हुन् थाहा भएन । तर डम्बरकी बुहारी र लामकाँधे वि.क.को छोरी घुमाउन भनी जोगवनी लाँदा वादविवाद सम्म भएको थियो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर मगरको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष भएको बयान ।

मैले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारे मराएको होइन । म मिति २०६३।४।१६ गते साँझको समयमा आफ्नै घर र पसलमा छु । मृतक डम्बर र मेरोबीचमा डम्बरको बुहारी र लामकाँधे वि.क.को छोरीलाई आजभन्दा ३ महिना अगाडि जोगवनी घुमाउन लगेको र जोगवनीमा माइती नेपालले निजको छोरी बुहारीलाई पक्राउ गरेको हुँदा मृतक र मेरोबीचमा वादविवाद भएको सम्म हो भन्ने समेत व्यहोराको पदम निरौलाको मौकामा भएको बयान ।

मिति २०६३।४।७ गतेका दिन बिहान डम्बरबहादुर राईको मृतक लास फेला परेको छ भन्ने सुनी गई हेर्दा, देखेको हो । बुभ्दा लामकाँधे वि.क.को घरमा राम मगर र पदम निरौलाले बारम्बार मासु र रक्सी खाने गरेको, लामकाँधे वि.क. र मृतकका बीचमा कुलो पानीको विषयमा र पदम र राम मगरको समेत डम्बरसँग लामकाँधे वि.क.को छोरी र डम्बरको बुहारी भारतको जोगवनी लगेको विषयमा वादविवाद भगडा भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूले डम्बरको कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूको भनाइ रहेको ।

मृतक डम्बरबहादुर राई र लामकाँधे वि.क.को कुलो पानीको विषयमा भृगडा वादविवाद र हात हालाहाल भएको, त्यसै गरी लामकाँधे वि.क.को छोरी र डम्बरबहादुर राईको बुहारीलाई पदम निरौला, राम मगरले घुमाउन भनी जोगवनी लगेको विषयमा निजसँग डम्बरको विवाद भएको र मृतक डम्बरलाई हालेको बोरा समेत लामकाँधे वि.क.को घरबाट वरामद भएको देखिँदा निजै लामकाँधे वि.क., राम मगर र पदम निरौलाले डम्बरबहादुर राईको कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका सूर्य निरौला, पार्वती खनाल, सानु राई समेतको छुट्टाछुट्टै रूपमा एकै मिलानको मौकाको कागज ।

मिति २०६३।४।१६ गते बेलुका हाम्रो घरमा राम मगर, पदम निरौला, डम्बरबहादुर राई र मेरो बुवा लामकाँधे वि.क. भई बाहिर खाटमा बसी रक्सी खाँदै गर्दा निजहरूका बीचमा भृगडा भएको सुनी हेर्दा, डम्बरबहादुर राईलाई कुट्दै गरेको मैले देखेको हो । त्यसपछि मलाई पदमले भित्र बस भनेपछि म भित्र गएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको टेकबहादुर विश्वकर्माको मौकाको कागज ।

मिति २०६३।४।१६ गते साँझको समयमा प्रतिवादीहरू बसी रक्सी खाँदै गर्दा डम्बर समेत आई बसी रक्सी खाँदा रिसइवी साँध्ने मौका परी निजसँग विवाद गरी प्रतिवादी लामकाँधे वि.क., राम मगर र पदम निरौलाले दाउराको चिरपट समेतले निज मृतक डम्बरबहादुर राईको शरीरका यत्रतत्र भागमा प्रहार गरी मारी फालेको तथ्य पुष्टि हुन आयो । अतः प्रतिवादी लामकाँधे वि.क., पदम निरौला, राम मगर समेतको उल्लिखित कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं.र १३ (३) नं.अनुसारको कसूरमा निज प्रतिवादीहरू लामकाँधे वि.क., राम मगर र पदम निरौलालाई ऐ. ऐनको १३(३) नं.बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिइएको छ । साथै प्रतिवादीमध्ये राम मगर र पदम निरौलाका उपर सानु राईको जाहेरी परेको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा अनुसन्धान भइरहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाबाट छुटी जाने भएमा निज प्रतिवादीलाई इलाका प्रहरी

कार्यालय इटहरीमा फिर्ता पठाई दिनु हुन भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र माग दावी ।

मैले डम्बरबहादुर राईलाई मारे मराएको होइन । म उपरको जाहेरी दरखास्त, वस्तुस्थिति मुचुल्काको मानिसहरूको भनाइ र मौकामा कागज गर्ने मानिसहरूको भनाइ भूठा हो । मेरो प्रहरी कार्यालयमा भएको भनिएको बयान मैले खुशीराजीबाट लेखाएको होइन । जवरजस्ती सहिछाप गराएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका लामकाँधे वि.क.ले अदालतमा गरेको बयान ।

मैले मृतक डम्बरबहादुर राईलाई चिनेको छैन । मैले डम्बरबहादुर राईलाई कुटपीट गरी मारी म समेत भै खेतमा फालेको होइन । म समेत उपरको जाहेरी भूठा हो । मौकाको कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरूको भनाइ र कागज गर्ने मानिसहरूले म उपर लेखाएको व्यहोरा भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पदम निरौलाले अदालतमा गरेको बयान ।

मैले मृतक डम्बरबहादुर राईलाई चिनेको छैन । मैले डम्बरबहादुर राईलाई कुटपीट गरी मारी म समेत भै खेतमा फालेको होइन म समेत उपरको जाहेरी भूठा हो । मौकाको कागज वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरूको भनाइ र ठाडो कागज गर्ने मानिसहरूको भनाइ समेत भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राम मगरले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरवाला सुस्मिता राई, प्रतिवादी पदम निरौलाको साक्षी बाबुराम राई, प्रतिवादी रामबहादुर मगरको साक्षी प्रेम कुमार राई, मौकाको कागज गर्ने पार्वती खनाल, प्रतिवादी हर्कबहादुर भन्ने लामकाँधे वि.क.का साक्षी अजय वराईली, वादीका साक्षी एवं वस्तुस्थितिका माधव नेपाल, सानु राई, सूर्य निरौला, दिनेश कार्की, मौकामा कागज गर्ने मीना वि.क., टेकबहादुर वि.क., फूलमाया वि.क.ले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर विश्वकर्माले मृतक डम्बरबहादुर राईलाई कर्तव्य

गरी मारेको पुष्टि भएकोले निजलाई अभियोग माग दावीबमोजिम ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३ (३) नं. अनुसारको कसूरमा सोही १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्छ । प्रतिवादी पदम निरौला, राम मगरले सबूद प्रमाणको अभावमा अभियोग माग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६४।२।३० को फैसला ।

शुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन । जाहेरवालाले शंका र अनुमानको भरमा जाहेरी दिएको अवस्था छ । अदालतको बयान मा म कसूरमा पूर्णत इन्कार रहेको र सो इन्कारी बयान वादी तर्फबाट बुझिएका मानिसले र मेरा साक्षी प्रमाणका मानिसहरूले समेत समर्थन गरी बकपत्र गरेका छन् । वादी पक्षले शंकारहित तवरले म उपरको कसूर प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा मलाई कसूरदार ठहर गरेको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी हर्कबहादुर वि.क.को पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरू पदम निरौला, राम मगरसमेतले आरोपित कसूर अपराध गरेको भन्ने कुरा पुष्टि भइरहेकोमा निजहरूलाई सफाइ दिने गरी शुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएकोले वदर गरी निज प्रतिवादीहरूलाई समेत अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा ३ जना प्रतिवादीहरू मध्ये १ जना लामकाँधे वि.क.ले आरोपित कसूर गरेको ठहराई शुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको छ । निज लामकाँधे वि.क.लाई अभियोग मुताबिक कसूरदार ठहराई सकेपछि निज सरहका प्रतिवादीहरू पदम निरौला, राम मगरलाई सफाइ दिने ठहर्न्याएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने

देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६४।१।१५ को आदेश ।

प्रतिवादी लामकाँधे वि.क.को अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान मा मृतकलाई दाउराको चिरपटले हानी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कुरामा सावित भै बयान गरेको र जाहेरवाली सुस्मिता राईको जाहेरी तथा निजले अदालतमा गरेको बकपत्रमा समेत निज लामकाँधे वि.क. मृतक डम्बरबहादुर राईलाई मार्ने कार्यमा संलग्न रहेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । रगत लागेको बोरा प्रतिवादी लामकाँधे वि.क.कै घरबाट वरामद भएको र घटना भएको स्थान प्रतिवादीकै घर भएको तथ्य पनि स्थापित छ । वस्तुस्थिति मुचुल्काका दिनेश कार्की, सूर्य निरौला, सानु राई, माधव नेपाल, पार्वती खनाल समेतको अदालतमा भएको बकपत्रबाट समेत प्रतिवादीको कसूर स्थापित भएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी लामकाँधे वि.क.ले मृतक डम्बरबहादुर राईलाई कर्तव्य गरी मारेको ठहराई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने गरी भएको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६४।२।३० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ ।

प्रस्तुत मुद्दाको जाहेरी दरखास्तपश्चात्का अनुसन्धानका क्रममा तयार भएका सम्पूर्ण विवरणबाट मृतक र प्रतिवादी समेत एकै ठाउँ प्रतिवादीको घरमा बसी रक्सी खाएको भन्ने तथ्य स्थापित भएको छ । निजहरूको बीच कुलोपानीसम्बन्धी विवाद भएको भनिए पनि त्यति धेरै ठूलो विवाद नदेखिएको कुरा प्रतिवादीको घरमा संगसाथ रही रक्सी खाएको घटनाले समेत पुष्टि गर्छ । रक्सी खाँदा तत्काल विवाद उठी प्रस्तुत घटना घट्न गएको परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दा जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने हुँदा १० (दश) वर्षको कैद सजाय हुन उपयुक्त देखी अ.बं.१८८ नं. बमोजिम राय व्यक्त गरिएको छ ।

प्रतिवादी पदम निरौला, रामबहादुर मगरका हकमा परेको वादी नेपाल सरकारको

पुनरावेदन हेर्दा निजहरूका हकमा कसूर प्रमाणित हुने तथ्यगत अन्य आधार समेत नदेखिँदा निज प्रतिवादीहरू पदम निरौला, रामबहादुर मगरलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी भएको मिति २०६४।२।३० को शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६५।४।१५ गतेको फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलाउपर साधक जाँचको लागि प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतमा दायर भएको रहेछ ।

मृतक डम्बरबहादुर राईको लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, मृतक र प्रतिवादी लामकाँधे वि.क.बीच कुलोपानीको विषयमा विवाद हुनु, घटना वारदात प्रतिवादी लामकाँधेको घरमा हुनु जस्ता तथ्य प्रमाणको श्रृंखला एक आपसमा मिल्नु, जाहेरवालीले अदालतमा आइ बकेको बकपत्र समेतका आधारमा यी प्रतिवादीले मृतक डम्बरबहादुर राईलाई कर्तव्य गरी मारेको ठहर्छ । प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. लाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने गरी भएको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६५।४।१५ को फैसला मिलेकै देखिँदा साधकको रोहमा सदर हुने ठहर्छ । घटनाको प्रकृतिबाट अ.बं.१८८ नं.को कानूनी व्यवस्थाको आधारमा १० वर्ष मात्र कैदको सजाय गर्दा पनि Miscarrige of Justice नहुने हुँदा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको राय सदर हुने ठहर्छ । अ.बं.१८८ नं.बमोजिम १० वर्ष कैद मिनाहा भैसकेको हुँदा कारागार ऐन नियम वा कुनै अवसर पारी पुनः सजाय घटाउने कार्य नगर्न महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउनु भन्ने समेत व्यहोराको साधकको रोहमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट २०६६।३।२१ मा भएको फैसला ।

मृतकका पिता प्रितिबहादुरले शंकाको भरमा दिएको जाहेरीमा घटनाको बारेमा स्पष्टता प्रकट

गरेका छैनन् । मैले मृतकलाई मार्नुपर्ने कारण केही छैन । मृतकको लास भेटी खबर गरिदिएको व्यक्तिले आफैले मारेको भनी घटनाको तथ्यलाई लोप गरी मलाई भूठा अभियोग लगाइएको छ । अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान स्वेच्छाविपरीत रहेको भनी अदालतसमक्ष बयान गरेको छु । घटना वारदात मेरो घरमा भएको भए वारदातस्थलमा रगतका टाटालगायतका दशी वरामद हुनुपर्ने अवस्था रहन्छ । सरकारी पक्षले वास्तविक अपराधी पत्ता लगाउन नसकी मेराउपर अभियोग लगाएको अवस्थामा जन्मकैदको सजाय गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको त्रुटिपूर्ण फैसला वदर उल्टी गरी सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.को यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम सुनसरी जिल्ला अदालतले जन्मकैद हुने ठहर्‍याएको फैसलाउपर प्रतिवादी समेतको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०६५।४।१५ मा शुरु फैसला सदर हुने ठहराई जन्मकैदको सजाय चर्को पर्ने देखिई १० वर्ष कैद सजाय हुने गरी अ.बं.१८८ नं.बमोजिम राय व्यक्त गरिएको पाइन्छ । पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर साधक जाँचको लागि संवत् २०६५ सालको साधक नं.४६ मा दर्ता भै पुनरावेदन अदालतको फैसला साधकको रोहबाट सदर गर्ने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।३।२१ मा फैसला भैसकेको देखिएकोमा प्रतिवादी हर्कबहादुर वि.क.को २०६५।१।१६ मा पुनरावेदन दर्ता भै पेश हुन आएको देखियो । यसै अदालतको समानस्तरको इजलासबाट न्यायिक निरोपण भैसकेको विषयमा प्रतिवादीको पुनरावेदनउपर सोही समानस्तरको इजलासबाट पुनः इन्साफ जाँच गर्न न्याय र कानूनको रोहमा मिल्ने नदेखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलास समक्ष पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।३० को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री भोजेन्द्रबहादुर खत्रीले मृतक र प्रतिवादीबीच मार्नु पर्नेसम्मको पूर्व रिसइवी रहेको देखिदैन । मृतकउपर धारिलो हतियार प्रयोग भएको भन्ने पनि देखिदैन । मृतक जाँड रक्सी सेवन गर्ने व्यक्ति हुन् भन्ने कुरा मिसिलको तथ्यबाट देखिएको छ । प्रतिवादीको घरमा जाँड रक्सी खान मृतक आफै आएका छन् । अपराधको प्रकृति हेर्दा ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं.आकर्षित हुने जस्तो देखिएको छ । अ.बं.१८८ नं.प्रयोग गरी १० वर्ष कैदको सजाय गरे पनि घटना वारदातको प्रकृतिबाट जन्मकैद ठहर गरेको शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन । यस अदालतबाट साधकको रोहमा फैसला गर्दा अ.बं.१८८ नं.को आधारमा १० वर्ष कैदको सजायको राय व्यक्त गरी उक्त १० वर्ष कैदको सजायमा कारागार ऐन नियमको प्रयोग गरी पुनः सजाय घटाउने कार्य नगर्नु भनी कानूनले पाउने सुविधामा बन्देज लगाएको मिलेको छैन । संयुक्त इजलासबाट साधकको रोहमा व्यक्त रायको विषय कानूनको मर्मविपरीत छ । नेपाल सरकारले माफी दिन सक्ने कानूनी व्यवस्थालाई निष्क्रिय पार्ने किसिमबाट फैसलामा उल्लिखित व्यहोरा वदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको उपर्युक्त बहस सुनी पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न लिखित प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

- (१) मृतक डम्बरबहादुर राईको मृत्यु स्वाभाविक वा अस्वाभाविक के हो ?
- (२) मृतकको मृत्युको सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. को के कस्तो संलग्नता रहेको छ ? पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छैन तथा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने, नसक्ने के हो ?

२. माथि उल्लिखित प्रश्नहरूको निरूपण हुनु पूर्व प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. लाई जन्मकैद ठहरेउपर यस अदालत संयुक्त इजलासबाट साधकको रोहमा भएको फैसला तर्फ हेर्नुपर्ने हुन आयो । प्रस्तुत मुद्दामा साधकको रोहबाट प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.लाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैदको सजाय गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई अ.बं.१८८ नं.बमोजिम १० वर्षको कैद सजाय हुने गरी व्यक्त गरिएको राय समेत सदर ठहर्‍याई मिति २०६६।३।२१ मा फैसला भएको देखिन्छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० को उपदफा (३) मा “साधक जाहेर भएको मुद्दामा पुनरावेदन परेमा पुनरावेदनको रोहबाट र एउटै मुद्दामा कसैको पुनरावेदन पत्‍यो र कसैको परेन भने पुनरावेदन नगर्नेको हकमा पनि साधकको रोहबाट इन्साफ जाँची मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । साथै “मुद्दाको साधक जाहेर गरेकोमा पुनरावेदन परेको रहेछ भने साधकको लगत काटी सो मुद्दा पुनरावेदनको तहबाट हेर्नुपर्छ”... भन्ने मुलुकी ऐन अ.बं.२१५ नं.मा रहेको कानूनी व्यवस्था समेतले साधक जाहेर गर्नुपर्ने प्रकृतिका मुद्दा साधक जाहेर भएपनि पुनरावेदन परेको रहेछ भने स्वतः साधकको लगत काटी पुनरावेदनको रोहबाट तल्लो अदालतको इन्साफ जाँच्नु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखियो ।

३. कानूनबमोजिम परिरहेको पुनरावेदनको रोहबाट सुनुवाई हुने हुँदा साधकको रोहबाट भएको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५३।१।२।८ को फैसला स्वतः वदर हुने भनी पुनरावेदक प्रतिवादी हिमाकुमारी भट्टराई विरुद्ध केशुनाथ उपाध्यायको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार भएको संवत् २०५४ सालको फौ.पु.इ.नं.३२ कर्तव्य ज्यान मुद्दा (ने.का.प.२०५७, अङ्क १०, निर्णय नं.६९४३, पृष्ठ संख्या ७०४) मा “पुनरावेदन परिरहेको अवस्थामा साधकको रोहबाट फैसला भैसकेको भन्ने आधारमा पुनरावेदनको मार्गलाई निष्प्रभावतुल्य बनाउन मिल्ने

देखिदैन । साधकको रोहबाट माथिल्लो अदालतले सुपरीवेक्षकीय अधिकारअन्तर्गत तल्लो अदालतको निर्णय जाँच्नेसम्म हो । तर पुनरावेदकीय मार्ग भनेको व्यक्तिको कानूनी अधिकार भएको र सो कानूनी अधिकार प्रयोग गर्दा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले पुनरावेदकले उठाएका प्रश्नहरूको समेत निराकरण गरी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था रहन जाने हुन्छ । साधकको रोहबाट इन्साफ जाँच भैसकेको भन्ने अर्थ गर्दा पुनरावेदन गर्न पाउने व्यक्तिको सारवान अधिकार (Substantive Right) मा नै संकुचन लाग्न जाने सम्भावना रहन्छ । जुन सर्वथा न्यायिक स्वविवेकअनुकूल हुन सक्दैन” भनी यस अदालतका पाँच जना माननीय न्यायाधीशहरूको पूर्ण इजलासबाट उल्लिखित न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० को उपदफा (३) एवं मुलुकी ऐन अ.बं.२१५ नं.को कानूनी व्यवस्थाको विस्तृत व्याख्या विश्लेषण भई सिद्धान्त स्थापित भैरहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दामा साधकको रोहबाट भएको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।३।२१ को फैसला उपर्युक्त स्थापित सिद्धान्त समेतबाट स्वतः बदर हुन्छ । साधकको रोहबाट भएको फैसला बदर भएको हुँदा अब प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर बि.क. को तर्फबाट दायर भएको प्रस्तुत पुनरावेदन जिकीर समेत हेरी इन्साफ गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

४. मृतक डम्बरबहादुर राईको मृत्यु स्वाभाविक अस्वाभाविक के हो भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर बि.क., पदम निरौला, राम मगर समेत र मृतकका बीच भै भगडा र विवाद समेतको रिसइवी रहेकोमा २०६३।४।१६ गते साँझको समयमा प्रतिवादीहरू तीन जना बसी रक्सी खाँदै गर्दा डम्बर राई आई बसी रक्सी खाएको मौकामा निजसँग विवाद गरी प्रतिवादीहरू तीनै जनाले दाउराको चिरपट समेतले डम्बरबहादुर राईको यत्रतत्र भागमा प्रहार गरी मारी फालेको हुँदा ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३ नं.को कसूरमा ऐ.को १३(३) नं.बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिई अभियोग पत्र दायर भएको पाइयो । प्रतिवादी मध्येका लामकाँधे भन्ने

हर्कबहादुर बि.क.लाई अभियोग माग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैदको सजाय ठहर गरी प्रतिवादी पदम निरौला र रामबहादुर मगरको हकमा अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको २०६४।२।३० मा भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट सदर हुने ठहर्‍याई भएको २०६५।४।१५ को फैसलाउपर प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर बि.क.को पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ ।

५. मिति २०६३।४।१६ गते साँझ ५ बजे गोरु लिन गएको छोरा डम्बरबहादुर राई रातिसम्म घरमा नआएको र भोलिपल्ट विहान लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर बि.क. को खेतको आलीमा घोप्टो परी मृत अवस्थामा फेला परेकोले को कसको कर्तव्यबाट निजको मृत्यु भएको हो ? आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भनी मृतकका बाबु प्रितीबहादुर राईले जाहेरी दिएको देखिन्छ । अनुहारमा रगत लागेको दाहिनेपट्टि छातीमा ३ इञ्च जति छाला खोल्सिएको, बाँयापट्टि पेटमा १ इञ्च छाला खुइलिएको, दाहिने कानबाट रगत बगेको, पेट सुनिएको भन्ने लास जाँच मुचुल्का, मृतकको मृत्युको कारण Due to haemorrhagic shock as a result of injury to vital organs भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको र Enternal examination मा Right side of liver and right lung lacerated भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइयो । पति डम्बरबहादुर राई र लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर बि.क. बीच कुलोको विषयमा भगडा परी हात हालाहाल भै निज हर्कबहादुर बि.क.ले तलाई बनाउँछु भनी पतिलाई धम्की दिएको, निज प्रतिवादीले नै आफैले शौचालय जाँदा लास देखेको भनी घटना विवरण सुनाएको हुँदा निज समेतको कर्तव्यबाट पतिको मृत्यु भएको विश्वास लाग्छ भनी ०६३।४।३१ मा सुस्मिता राइले दिएको जाहेरी दरखास्त समेतका तथ्यबाट मृतक डम्बरबहादुर राईको मृत्यु स्वाभाविक रुपमा आफ्नो कालगतिले भएको नभई कर्तव्यबाट भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिएन ।

६. अब प्रस्तुत घटना वारदातमा पुनरावेदक प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. को के कस्तो संलग्नता रहेछ भन्ने दोश्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, मृतकको बाबु प्रितिबहादुरले दिएको जाहेरी दरखास्तमा छोराको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको भनी अपराधी पत्ता लगाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको उल्लेख गरेको पाइन्छ । घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्का तथा शव परीक्षण प्रतिवेदन पश्चात् मृतककी श्रीमती सुस्मिता राइले दिएको जाहेरी दरखास्तमा आफ्नो श्रीमान् डम्बरबहादुर राई र लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. बीच घटना हुनु केही समय अघि कुलोपानीको विषयमा वादविवाद हात हालाहाल भई निज लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.ले तलाई बनाउँछु भनी पतिलाई धम्की समेत दिएका थिए । निज लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. समेतले पतिलाई कर्तव्य गरी मारी फालेको कुरामा विश्वास हुँदा कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । प्रहरीमा बुझिएकी फूलमाया वि.क.ले २०६३।४।१६ गते बेलुका मेरो घरमा पति लामकाँधे, पदम निरौला, राम मगर र मृतक डम्बरबहादुर राई सँगैबसी रक्सी खाएको अवस्था वादविवाद भै डम्बर चिच्याएको सुनेकी हुँ । पदम समेतका तीन जनाले सेतो बोरामा मृतक डम्बरको लास हाली घरदेखि दक्षिणतर्फको खेतको गरामा फालिदिएका रहेछन् । डम्बरलाई हालेको बोरा मेरा श्रीमान्ले घरमा ल्याई छानामाथि राखेका हुन् । डम्बरको जस्तो लास खेतमा छ भनी पतिले नै जाहेरवालाको घरमा पहिले खबर गरी दिएका हुन् भन्ने व्यहोराको कागज गरी दिएको देखिन्छ । प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. ले आफू र मृतकबीच केही समय पहिले कुलोपानीको विषयमा झगडा भएको थियो । २०६३।४।१६ गते बेलुका ७ बजेको समयमा पदम निरौला र राम मगरले ल्याएको रक्सी मेरो घरमा बसी खाइरहेको अवस्था डम्बरबहादुर राई पनि आएकोले निज समेत बसी रक्सी खाँयौं । पदम निरौला, राम मगर र डम्बरबहादुर राईबीच छोरी बुहारीको विषयमा वादविवाद भैरहेको र पानीको

विषयमा मृतकसँग मेरो पनि रिसइवी हुँदा तीनै जनाले दाउराको चिरपटले डम्बरलाई हानी भूईंमा लडिसकेपछि घरदेखि दक्षिणतर्फ घरमा भएको बोरामा हाली फालिदिए पश्चात् बोरा लिई घरमा आएको हुँ भनी मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको कुरा स्वीकार गरी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गरेको देखिन्छ ।

७. यिनै प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.ले अदालतसमक्ष बयान गर्दा, अभियोग माग दावीबमोजिम आफूले डम्बरबहादुर राईलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन । प्रहरीले कुटपीट गरी मेरो इच्छाविपरीत बयान गराएको हो । २०६३।४।१७ गते बिहान शौचालय जाँदा मेरो घरदेखि तल खेतमा डम्बरबहादुर राईको लास देखी मृतकको घरमा खबर दिएको हुँ भनी घटना वारदातमा आफ्नो संलग्नता नरहेको भन्ने व्यहोरा लेखाए तापनि आफूउपर प्रहरीले कुटपीट गरी बयान लेखाउनु पर्ने कुनै कारण र प्रयोजन रहेको भन्न सकेको अवस्था देखिएन । त्यसै गरी घटना वारदातको समयमा घरमा रहेकी यिनै प्रतिवादीको श्रीमती फूलमाया वि.क.समेतले प्रहरीसमक्ष घटना विवरण उल्लेख गरी लेखाएको कागज व्यहोरा समेत कुटपीट गरी लेखाएको भनी अनुमान गर्ने अवस्था देखिएन । अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ भै आएपश्चात् प्रहरीद्वारा कुटपीट गरिएको स्थिति भए म्याद थप गर्दाको समयमा समेत आफ्नो व्यहोरा लेखी लेखाई अदालतसमक्ष निवेदन दिएको वा कुटपीट घाउचोटको अवस्था भए अदालतमा बयान गर्दाको अवस्थामा समेत सो व्यहोरा लेखाउनु पर्नेमा सो सम्बन्धमा कुनै जिकीर लिएको समेत पाइएन । जाहेरवाली सुस्मिता राइले कुलोपानीको विषयमा पति डम्बरबहादुर राईसँग प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.को विवाद परिरहेको र त्यही कुलोपानीको रिसइवीको कारण पतिलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भनी जाहेरी दरखास्तको व्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतसमक्ष बकपत्र गरेको देखिन्छ ।

८. यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष लेखाएको बयान व्यहोरा,

जाहेरवाली सुस्मिता राइले जाहेरी दरखास्तको व्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र, आफ्नै घरमा बसी मृतक समेतले रक्सी खाएको र सोही समयमा वादविवाद भै मृतक चिच्याएको सुनेकी हुँ, आफ्नै घरमा रहेको बोरामा मृतक डम्बरबहादुर राईको लास राखी खेतको गरामा फाली प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.ले बोरा आफ्नो घरमा ल्याई घरको छानोमा राखेको भनी यिनै प्रतिवादीको श्रीमती फूलमाया वि.क.ले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज व्यहोराले प्रतिवादीको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान कथनलाई फरक नपारी समर्थन गरेको देखिन्छ। प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क.ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष लेखाएको बयान व्यहोरालाई निजउपरको किटानी जाहेरी दरखास्त र सोलाई समर्थन गरी जाहेरवालीको अदालतसमक्ष भएको बकपत्र, अनुहारमा रगत लागेको, दाहिनेपट्टि छातीमा ३ इञ्च छाला खुइलिएको, दाहिने कानबाट रगत बगेको, पेट सुनिएको भन्ने मृतकको लास जाँच मुचुल्का एवं लासको आन्तरिक अङ्गको परीक्षणबाट Right side of liver and right lung lacerated भएको भन्ने उल्लेख भै शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण Shock as a result of injury to vital organs भनी उल्लेख भएका बस्तुनिष्ठ प्रमाणले समर्थन गरेको पाइयो। घटना वारदात सम्बन्धमा मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाणबाट मृतकलाई कर्तव्य गरी मार्नमा यी प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. को संलग्नता पुष्टि भएको अवस्था देखिएको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं.विपरीत १३(३) नं.को कसूरमा ऐ. महलको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैदको सजाय ठहर गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन।

९. अब पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. लाई ज्यान

सम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम भएको जन्मकैदको सजाय चर्को पर्ने भनी अ.बं.१८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको राय व्यक्त गरेको तर्फ हेर्नु पर्ने हुन आयो।

१०. सो सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन अ.बं.१८८ नं.को कानूनी व्यवस्था हेर्दा, “ऐनले सर्वश्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्नुपर्ने भएका मुद्दामा सावित ठहरे पनि इन्साफ गर्ने हाकिमका चित्तले भवितव्य हो कि भन्न हुनेसम्मको शंकाले वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसूरदारलाई ऐनबमोजिमको सजाय दिँदा चर्को हुने भई घटी सजाय हुनुपर्ने चित्तले देखेमा ऐनले गर्नुपर्ने सजाय ठहराई आफ्ना चित्तले देखेको कारण सहितको खुलासा राय पनि साधक तोकमा लेखी जाहेर गर्नु हुन्छ। अन्तिम निर्णय दिनेले पनि त्यस्तो देखेमा ऐनले हुने सजायमा घटाई तोक हुन्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले प्रतिवादी कसूर अपराधमा सावित रहेपनि अपराधको प्रकृतिबाट इविलाग वा मनसाय नभै त्यस्तो कसूरबाट मानिस मर्ला जस्तो नदेखिई भवितव्य हो कि भन्ने सम्मको शंका मिसिल कागजबाट देखिएको वा अपराध हुँदाको अवस्थालाई समेत विश्लेषण गरी इन्साफ गर्नेका चित्तले यतिसम्म सजाय गर्दा कानूनको मकसद पूरा हुने देखेको अवस्था भए मात्र घटी सजाय तोकन सक्ने तजविजी किसिमको अधिकार रहेको देखिन्छ। कानूनले प्रष्ट रूपमा तोकको आधार भन्दा अलग्गै रूपमा हेरी प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाको प्रयोग हुन सक्दैन। मुद्दामा रहेको तथ्य हेर्दा यी प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. को घरमा प्रतिवादी र मृतक समेतका व्यक्तिहरू बसी रक्सी सेवन गरेको र सो अवस्था मृतकसँग वादविवाद भगडा भई मृतक चिच्याएको भन्ने कुरा यिनै प्रतिवादीको श्रीमती फूलमायाले प्रहरी समक्ष लेखाएकी छिन्। प्रतिवादी लामकाँधे भन्ने हर्कबहादुर वि.क. र मृतकबीच प्रस्तुत घटना वारदात हुनु अघिदेखि कुलो पानीको विषयमा वादविवाद भै हात हालाहालको स्थिति रहेको भन्ने

जाहेरी लगायत प्रतिवादीको अनुसन्धान अधिकारी समक्षको बयान बाट समेत देखिन आएको छ । प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा सो घटनामा अन्य व्यक्ति समेतलाई पोल गरी आफू समेत प्रत्यक्ष संलग्न रही मृतकलाई दाउरा चिरपटले हानी मारेको र मृतक भूईंमा लडेपछि आफ्नै घरमा रहेको बोरामा लास राखी अन्यत्र फाली सो रगतको दाग लागेको बोरा घरमा ल्याई छानामा सिउरी राखेको अवस्थामा वरामद भएको भन्ने देखिन आएको छ । अदालतसमक्ष बयान गर्दा घटना वारदात मिति समयमा आफू घरमा बसेको र उक्त कसूर अपराधमा आफ्नो कुनै पनि संलग्नता नरहेको भनी पूर्ण इन्कारी व्यहोरा लेखाएको देखिएको छ । प्रतिवादीको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान र अदालतसमक्ष गरेको बयान व्यहोराले पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धान तथा मुद्दाको न्याय निरूपणमा सहयोग पुऱ्याएको भन्ने अवस्था पनि देखिएन । घटनासँग सम्बद्ध तथ्यहरूले मृतकलाई मार्नमा यी प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्नता देखिएरहेको छ । यी प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा घटना वारदातको पूरै तथ्यमा इन्कार रही घटनालाई सहज रूपमा नलिई इन्साफ गर्ने कार्यलाई जटिलतातर्फ लैजान खोजेको समेत देखिन्छ । घटना वारदात घटिसकेपछि पनि मौकामा मृतकका आफन्त समेतलाई घटनाको यथार्थ व्यहोरा नवताई आफू अपराधबाट उम्कन सकिन्छ कि भन्ने दुष्प्रयास गरी लास फालेको भोलिपल्ट आफूले लास देखेको भनी मृतकका परिवारलाई खबर गरेको भन्ने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त आफूले गरेको कसूर अपराधप्रति पश्चाताप नगरी अपराध लुकाउने दवाउने नियतले मानिस मरिसकेपछि पनि लास बोरामा हाली आफ्नै कालगतिले वा अरु कसैको कर्तव्यले मरेको भन्ने भान पार्न खोज्नेसम्मका घटना पश्चातका यी प्रतिवादीका पछिल्ला क्रियाकलाप समेतलाई दृष्टिगत गर्दा अ.बं.१८८ नं.बमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट पुनरावेदक प्रतिवादीलाई १० वर्ष कैदको सजाय

हुन व्यक्त गरिएको राय मनासिब देखिएन । व्यक्त राय कायम हुँदैन सोअनुरूप गर्न पर्दैन ठहर बमोजिम नै सजाय हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल फागुन १२ गते रोज ५ शुभम
इजलास अधिकृत :- पुनाराम खनाल

निर्णय नं. ८५७४

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
रिट नं.२०६६-WS- ००५१
आदेश मिति: २०६७/१०/६

मुद्दा- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.३५ बस्ने
अधिवक्ता राजीव वास्तोला समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय
समेत

- करारीय आधारमा भाडामा लिनेदिने सम्भौता भएपछि सोही सम्भौताका शर्तको अधीनमा रही दुबै पक्षले आ-आफ्नो आचरण र व्यवहार गर्नु बाञ्छनीय मानिन्छ । भाडामा बसेको अवधिमा बसोवासका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम पूर्वाधार, सुविधा र वातावरण खोज्नु भाडावालको अधिकार हुन सक्छ तर त्यतिकै भरमा भाडामा बसिएको सम्पत्ति वा

घरमाथि नै भाडावालको बसोवासको दीर्घकालीन अधिकार स्थापित (Right to Habitat) हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण न.५)

- घर बहालको सम्बन्धमा अन्य खास कानूनी व्यवस्था नभएको र भएको व्यवस्था घर बनाउनेको ८ नं. लाई पनि बदर गर्ने हो भने मुलुकमा घर बहाल सम्बन्धमा कानूनविहीन अवस्था सिर्जना हुन जान्छ । यसबाट घर बहालमा दिनेभन्दा घर बहालमा बस्ने व्यक्ति नै असुरक्षित हुने स्थिति रहन्छ, जुन सार्वजनिक हितको स्थिति नदेखिने ।

(प्रकरण न.११)

- घर बहालमा दिन कर लगाउन वा बहालमा बसेको आधारमा घरधनीको विरुद्ध बहालवालालाई बसोवासको हक हुने गरी सर्वसामान्य व्यवस्था गर्नुपर्छ भन्न न्यायसंगत र कानूनसंगत नहुने ।

(प्रकरण न.१३)

- बहालमा बस्ने अधिकारलाई बसोवासको आधारभूत मानव अधिकारबाटै बञ्चित हुने अवस्थाको जस्तो समकक्षमा राखेर बुझ्न वा अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण न.२२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू राजीव बास्तोला, पुण्यप्रसाद दंगाल, रविनारायण खनाल, शान्ति खनाल, शारदाराज पोखरेल, चन्द्रकान्त ज्ञवाली

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१), १९, १०७(२)
- मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८, ९ नं.

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (१) र (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

हामी निवेदकहरू कानून व्यवसाय गर्दै आएका नेपाली नागरिक हौं । विधिको शासन, आधारभूत मानव अधिकार, सामाजिक न्याय आदि विषयमा हाम्रो व्यावसायिक सरोकार भएकोले यसतर्फ सक्रिय रहँदै आएका छौं ।

उचित वासस्थानको अभावमा मानव समाजको कल्पना गर्न सकिदैन । घरवार र आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति विनाको स्वतन्त्रता र अधिकारको कुनै अर्थ हुँदैन । यी कुरालाई परिपूर्ति गर्नु राज्यको अन्तिम लक्ष्य मानिन्छ । विश्वका सबै देश कुनै न कुनै रूपमा यसमा लागेकै देखिन्छ ।

अन्तराष्ट्रिय प्रयासतर्फ हेर्दा श्रमिकहरूको बारेमा चासो राख्ने अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनले सन् १९४४ मा फिलाडेल्फिया बैठक गरी पारित गरेको घोषणापत्रको धारा III (i) मा बासस्थान उपलब्ध गराउने कार्यक्रम परिस्कृत गर्नुलाई ILO को स्थापनाको उद्देश्य मानेको देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघको आर्थिक, सामाजिक एवं सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ (ICESCR) को धारा ११(१) मा "The state Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing and to the continuous improvement of living conditions." भनिएको छ । नेपालले उक्त अनुबन्धलाई १४ मे १९९१ मा विना कुनै शर्त अनुमोदन गरेको छ । यसका साथै उक्त अनुबन्धअन्तर्गतको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय समितिको टिप्पणीले बासस्थान अधिकारमा Legal security of tenure, adequate services, materials, infrastructure, affordability, habitability,

accessibility, location and cultural adequacy भन्ने सात तत्व समावेश गरेको पाइन्छ ।

सन् १९७६ मा Vancouver मा मानव बसोवाससम्बन्धी पहिलो विश्व शिखर सम्मेलन गरियो । सन् १९७८ मा संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव बसोवास कार्यक्रम (UN Habitat) स्थापना गरियो, जसलाई Habitat-I को रूपमा पनि जानिन्छ । यसको उद्देश्य मानव बसोवास र बासस्थान सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय क्रियाकलापहरूलाई समन्वय गर्नु थियो । सन् १९८७ मा घरवारविहीनहरूको बसोवासका लागि अन्तराष्ट्रिय वर्ष मनाइयो । सन् १९९६ मा टर्कीको Istanbul सहरमा Habitat-II भयो । Istanbul Declaration on Human settlements of 1996 ले सबैको लागि पर्याप्त बसोवास उपलब्ध गराउने लक्ष्य सहित सामाजिक र वातावरणीय सहनयोग्य नगरको विकास गर्ने UN-Habitat लाई निर्देशित गर्‍यो । यसको धारा ८ मा "We reaffirm our commitment to the full and progressive realization of the right to adequate housing as provided for in international instruments" भनिएको छ ।

नेपालमा मुलुकी ऐन घर बनाउनेको ८ र ९ नं.मा घर बहालमा दिने र घरबाट निकाल्न पाउने व्यवस्था रहेको छ । जसअनुसार बहाल लिने वा नलिने गरी कसैलाई पनि आफ्नो घरमा राख्न सक्ने घरधनीको स्वविवेकीय अधिकार छ । तर त्यसरी बस्न दिँदा बहाल अवधि भने महत्वपूर्ण गरिएको छ । म्याद किटी लिखत गरी बस्न दिएकोमा लिखतैबमोजिम हुने, बीचमा उठाउन नहुने, शर्त नगरी बसेकोलाई पाँच वर्षसम्म उठाउन नहुने, तर लिखत भएकोमा पनि धनी आफैलाई चाहिएमा वा घरधनीका बिरुद्ध नैतिक पतन हुने फौजदारी अपराध गरेको ठहर्‍यो भने म्याद नपुग्दै उठाउन पाउने आदि व्यवस्था गरिएको छ ।

कुनै पनि भाडावाल निश्चित अवधिसम्म भाडामा बस्न पाउने सम्भौता गरी वा नगरी बसेको हुन सक्छ । उसले आफू बस्ने घरमा फर्निचर सोफा राख्न वा घरको मर्मत सम्भार गर्न केही रूपैया पनि

खर्च गरी सकेको हुन्छ । व्यापार व्यवसायका लागि भाडामा लिइएको घर कोठाहरूमा मर्मत सम्भार तथा आन्तरिक साजसज्जाको लागि लाखौं खर्च भैसकेको हुन्छ । घरधनीले आफूलाई चाहिएको बहाना गरी तुरुन्तै उठाई दिँदा आर्थिक नोक्सानी हुनुका साथै व्यापारिक साख समेत गिर्ने हुन्छ । यस्तो कानूनी व्यवस्था घर मालिकको पक्षमा र भाडावालको हितविपरीत छ । उक्त घर बनाउनेको ८ नं.को कानूनबाट भाडावाललाई घरधनीलाई सरह समान व्यवहार प्राप्त नभई सो व्यवस्था संविधानको धारा १२(१) प्रदत्त जीवनको हक र धारा १३(१) को समानताको हकविपरीत भएकोले असंवैधानिक छ ।

विधिशास्त्रको दृष्टिकोणबाट पनि घरधनी र बहालमा बस्ने बीच हुने भेदभावलाई उचित मान्न सकिदैन । भारतको सर्वोच्च अदालतले पनि Malpe Vishwanath Achary vs. State of Maharastra, (AIR 1998 SC 602) को मुद्दामा घरवाला र बहालमा बस्नेबीच गरेको भेदभावलाई उचित मानेको छैन । नेपालमा पनि संविधानको धारा ३४(१) ले लोक कल्याणकारी व्यवस्थाको अभिवृद्धिलाई राज्यको प्रमुख उद्देश्यका रूपमा किटान गर्नुका साथै धारा ३५(१) ले जनसाधारणको जीवनस्तर बृद्धि गर्ने नीति लिएको छ । यसका लागि आवास जस्ता कुराहरूको विकास गर्ने प्रतिवद्धता गरिएको छ । यसबाट पनि घरवाला र बहालमा बस्नेबीच हुने भेदभावलाई उचित र संविधानसम्मत भन्न मिल्दैन ।

अतः माथि उल्लिखित आधार र औचित्यमा मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महल अन्तर्गत ८ नं.को कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १२(१), १३(१) प्रतिकूल भएकोले उक्त ८ नं.लाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, ३२ तथा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर गरी घरधनी र बहालमा बस्ने दुवै पक्षको हित सन्तुलन हुने र बहालमा बस्ने मानिसहरूको मानव जीवन संरक्षण हुने गरी घर बहालका सम्बन्धमा छुट्टै कानून बनाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भन्ने सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६७।२।२९ मा भएको आदेश ।

कानून निर्माणको सन्दर्भमा विधायिकी अंग स्वयं क्रियाशील नहुने हुँदा यसको अगसर (Proactive) भूमिका हुँदैन । कुनैपनि विषयमा कानून निर्माणको लागि यस सम्बन्धी विधेयक पेश भएमा यथाशीघ्र प्रक्रिया प्रारम्भ गरी कानूनको रूपमा पारित गर्ने दिशामा संविधानसभा निरन्तर रूपमा प्रतिबद्ध र क्रियाशील रहने कुरा निवेदन गर्दछु । के कस्ता विषयमा कस्तो कानून कहिले निर्माण गर्ने भन्ने कुरा विधायिकी विवेक र बुद्धिमत्ताभित्रको कार्य भएकोले यस्तो विषयमा अदालतबाट आदेश जारी गर्न उपयुक्त हुँदैन । अतः निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.संविधानको धारा १३(१) ले प्रत्याभूत गरेको समानताको हकविपरीत भएको भन्ने कुराको पुष्टि हुने कुनै तथ्ययुक्त सबूद प्रमाण निवेदकले पेश गर्न सक्नु भएको छैन । उक्त कानूनी व्यवस्था विवेकपूर्ण बर्गीकरणको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरी सक्षम विधायिकाबाट बनेको वैध कानून हो । शंकास्पद बर्गीकरण अन्तर्गत निर्माण भएको होइन । कुनै कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक छ भन्ने लागेमा सो कुराको प्रमाणको भार पुऱ्याउने दायित्व निवेदकमा रहन्छ । निवेदकले सो गर्न सक्नु भएको छैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्थापिका संसदलाई कानून निर्माण गर्ने सर्वोच्च निकायका रूपमा स्वीकार गरेको हुँदा अदालतबाट यो यस्तो विषयमा कानून निर्माण गर्नु भनी आदेश दिँदा शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तविपरीत हुन्छ । नेपाल सरकारले नागरिकको इच्छा र चाहनालाई आत्मसात

गरी प्रचलित नेपाल कानूनमा समयानुकूल संशोधन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यकताअनुरूप व्यवस्थापिका संसदमा विधेयक पेश गर्ने गरेको र भविष्यमा समेत यसले निरन्तरता पाउने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.मा भएको व्यवस्था घरभाडामा दिने र लिनेबीचमा तय हुने देवानी प्रकृतिको सम्भौतामा आधारित विषय भएकोले त्यस्तो देवानी प्रकृतिको विषयमा करारका दुबै पक्षहरू एकआपसमा सहमत भई करार गर्न स्वतन्त्र हुने भएको हुँदा यस्तो विषय स्वतन्त्रताको हक र समानताको हकप्रतिकूल रहेको भन्ने जिकीर तर्कसंगत छैन । हाल घर बहालसम्बन्धी व्यवस्था मुलुकी ऐन तथा करार ऐन, २०५६ द्वारा व्यवस्थित हुँदै आएको छ । नेपाल सरकारबाट गठित देवानी सुधार तथा परिमार्जन कार्यदलले तयार गरेको देवानी संहिताको मस्यौदामा घरधनी र बहालमा बस्ने व्यक्तिको हक अधिकार तथा दायित्वको सम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरी सकिएको र सो संहिताले कानूनी रूप धारण गरेपछि घरधनी र बहालमा बस्ने दुबैपक्षको बृहत हित हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा पक्ष विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीरको सार संक्षेप देहायबमोजिम रहेको छः-

निवेदक अधिवक्ता राजीव बास्तोला

आवासको अधिकारको सम्बन्धमा संविधानले स्पष्टरूपमा सम्बोधन गरेको देखिँदैन । तर जीवनको अधिकारअन्तर्गत बसोवासको अधिकार समाहित भएको छ । संविधानको धारा ३५ ले पनि नागरिकको आवासलगायतका विषयमा राज्यले काम गर्नुपर्ने भनेको छ । अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा बसोवासको

अधिकारलाई उच्च महत्व दिइएपनि नेपालमा यस सम्बन्धमा ठोस प्रयास हुन सकेको छैन । ४० वर्ष अघि बनेको मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.को व्यवस्था घरधनीको हितमा मात्रै रहेको हुँदा भाडामा बस्ने मानिसहरू असुरक्षित भएका छन् । भाडामा बस्ने मानिसहरूलाई भेदभाव गर्ने सो कानून समानताको हकविपरीत बदरभागी छ ।

अधिवक्ता पुण्यप्रसाद दंगाल

मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.संविधानसँग बाभियो भन्ने भन्दा पनि सो कानूनी व्यवस्था अपर्याप्त छ भन्ने निवेदकको माग हो । यस सम्बन्धमा छुट्टै कानून बनाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिनु पर्दछ ।

अधिवक्ता रवीनारायण खनाल

खाद्य संप्रभुताको अधिकारलाई नेपालको अन्तरिम संविधानले मौलिक हकको रूपमा समावेश गरेको छ । यस अन्तर्गत खानेकुराको अतिरिक्त कपडा र बस्ने घरको प्रत्याभूति समेत पर्दछ । संविधानले यस कुरालाई सम्बोधन गरेको भए तापनि बसोबासको अधिकारका सम्बन्धमा राष्ट्रिय रूपमा कुनै कार्य हुन सकेको छैन । त्यसैले उपयुक्त कानून निर्माण गर्नु भन्ने परमादेश जारी हुनुपर्दछ ।

अधिवक्ता शान्ति खनाल

घर बहालमा बस्ने व्यक्तिहरू विरुद्ध घरधनीबाट अमानवीय व्यवहार भएका थुप्रै दृष्टान्त छन् । सुत्केरी हुने अवस्थाकी महिलालाई घर फोहोर हुन्छ भनी घर छाड्न भनिन्छ । भाडामा बस्नेले पनि बसोबासका आधारभूत सुविधा उपभोग गर्न पाउनु पर्दछ । घरधनी र भाडावालको सम्बन्ध करारीयका साथै मानवीय समेत भएकोले सोही आधारमा यस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

निवेदक अधिवक्ता शारदाराज पोखरेल

घर बहालमा बस्नेको कानूनी पहिचान नभएकोले धेरै सुविधा उपभोग गर्नबाट बञ्चित हुनु परेको छ । पर्याप्त कानूनी व्यवस्था हुन नसकेबाट राज्य घर बहाल करबाट बञ्चित भएको छ । पुरातन कानूनले घरधनी र बहालमा

बस्नेबीचको सम्बन्धमा धेरै विषय सम्बोधन गर्न सकेको छैन । त्यसैले उपयुक्त कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेश जारी गरिनु पर्दछ ।

अधिवक्ता चन्द्रकान्त ज्ञवाली

घर बनाउनेको ८ नं.संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदन दावीका सम्बन्धमा मेरो कुनै टिप्पणी

छैन । तर नागरिकलाई उचित र पर्याप्त बसोबासको अधिकार हुनुपर्छ भन्ने विषय महत्वपूर्ण छ । घरधनीले भाडा मात्रै लिएर भएन पर्याप्त पूर्वाधार पनि उपलब्ध गराउनु पर्दछ । ICCPR को धारा ११ ले गरेको व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन गर्नेतर्फ राज्यको ध्यान जानु आवश्यक छ । कर र बीमा सुविधाका विषयहरूलाई घर बनाउनेको ८ नं.ले समेट्न सकेको छैन । यो सामान्य कानून मात्र हो । प्रस्तावित देवानी संहिताले पनि सबै कुरा समेट्न सकेको छैन । त्यसैले यस विषयमा छुट्टै विशेष कानून आवश्यक छ । कानूनको अपर्याप्ततामा परमादेश जारी भएका दृष्टान्त छन् । जेष्ठ नागरिकका सम्बन्धमा उचित कानून बनाउनु भनी अदालतबाट आदेश जारी भए लगत्तै (ने.का.प.२०६३ पृष्ठ ११०) यस विषयमा कानून बनेको छ । त्यसैले घर बहालमा दिने र लिने विषय, घरधनीको भाडामा बस्नेको सम्बन्ध, कर्तव्य र अधिकार, बहालमा लगाउने घरको पूर्वाधार, घरधनी र बहालमा बस्ने व्यक्ति तथा राज्य प्रतिको दायित्व आदि विषय सम्बोधन हुने गरी नयाँ कानून बनाउनु भनी परमादेश जारी हुनु पर्दछ ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

रिट निवेदनमा Right to Habitat को पृष्ठभूमि र सन्दर्भ प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । तर सो आधार दिएर घर बनाउनेको ८ नं.संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदन दावी छ । Right to Habitat र घर बनाउनेको ८ नं.को सन्दर्भलाई निवेदकले जोड्न सक्नु भएको छैन । भारतीय सर्वोच्च

अदालतको निर्णय असान्दर्भिक छ। घर बनाउनेको ८ नं.ले लिखत भए लिखतबमोजिम नभए पाँच वर्षसम्म बहालवालालाई उठाउन नपाउने व्यवस्था गरेको छ। घरधनीलाई आवश्यक परे वा बस्नेले घरधनी विरुद्ध नैतिक पतन हुने अपराध गरे हटाउन सकिने व्यवस्था छ। यसरी हटाउनु पर्दा ३५ दिनको अग्रिम सूचना दिनुपर्ने र आफूलाई चाहिएको भनी हटाएकोमा तीन वर्षभित्र अन्य व्यक्तिलाई राख्न नहुने व्यवस्था गरेको छ। उक्त व्यवस्था दुवै पक्षका हितमा छन्। जथाभावी हटाएमा कानूनी उपचार दिने यो व्यवस्था हटाउँदा भाडामा बस्नेलाई कुनै लाभ मिल्दैन। उल्टै समस्या उत्पन्न हुन्छ। तत्कालीन अवस्थामा घरभाडामा दिने र बस्ने कुरालाई नियमन गर्न गरिएको उक्त व्यवस्था संविधान प्रतिकूल छैन। रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ।

निवेदन दावीको पक्ष विपक्षमा पेश भएका उपरोक्त बहस जिकीर सुनी रिट निवेदन सहितको फायल अध्ययन गरी हेर्दा मूलतः देहायका विषयहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छः-

१. मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महल अन्तर्गत ८ नं.मा गरिएको कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को व्यवस्थासँग बाभिएको अवस्था विद्यमान छ वा छैन ?
२. घर बहालमा लगाउने सम्बन्धमा मुलुकी ऐनमा भएका कानूनी व्यवस्थाहरू पर्याप्त छन्, छैनन् ? र यस विषयमा छुट्टै विशेष कानून निर्माण हुनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ वा देखिदैन ?
३. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको उपरोक्त पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले मुख्यतः मुलुकी ऐन घर बनाउनेको महल अन्तर्गत ८ नं. को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) र १३(१) समेतसँग

बाभिएकोले अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने दावी गरेको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा घरभाडामा लिने र दिने विषयलाई नियमन गर्न मुलुकी ऐनमा भएको सो व्यवस्था करारीय प्रकृतिको भएको र उक्त व्यवस्था यो यस कारणले संविधानसँग बाभिएको भन्ने स्पष्ट आधार सहितको माग दावी नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइयो।

३. निवेदकले बसोवासको अधिकार (Right to Habitat) का सम्बन्धमा अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा भएका पहल कदमीहरूको दृष्टान्त पेश गर्दै नेपाल राज्यले यस विषयमा उल्लेखनीय कार्य गर्न नसकेको भन्ने सन्दर्भ उल्लेख गर्दै अन्ततः मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.को कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १२(१) प्रदत्त जीवनको अधिकार र धारा १३(१) प्रदत्त समानताको अधिकार प्रतिकूल भएको भन्ने दावी प्रस्तुत गर्न खोजेको देखिन्छ। साथै सो कानूनी व्यवस्थाले भाडामा बसेको मानिसलाई घरधनीले आफूलाई चाहिएको बहाना गरी जुनसुकै बखत उठाउन सक्ने भएबाट भाडावालले फर्निचरलगायत आन्तरिक सजावटका लागि गरेको आर्थिक लगानी नोक्सान हुने हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्था घर मालिकको पक्षमा तथा भाडावालको हितविपरीत असमान छ भन्ने निवेदन कथन रहेको पाइन्छ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ ले प्रत्येक नागरिकलाई कानूनबमोजिम सम्पत्ति प्राप्त गर्न, भोग र बिक्री व्यवहार गर्ने समेतको मौलिक हक प्रदान गरेको देखिँदा प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्तिको उपभोग गर्न पाउने नागरिकको मौलिक हकलाई पनि यस सन्दर्भमा विचार पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ। व्यक्तिले पैतृक रुपमा वा आफ्नो ज्ञान, सीप वा प्रयास समेतबाट कानूनबमोजिम प्राप्त गरेको सम्पत्ति उपभोग गर्ने सम्बन्धमा कानूनबमोजिम नै अन्यथा शर्त बन्देज नरहेसम्म पूर्ण स्वतन्त्रता पाएको हुन्छ। खास गरी लोकतन्त्र र विधिको शासन प्रणालीमा यी कुराहरू आधारभूत नागरिक हकअन्तर्गत पर्ने विषयहरू हुन्।

नियन्त्रित शासन प्रणाली अवलम्बन गरिएका केही सीमित मुलुकहरूमा मात्र व्यक्तिगत सम्पत्ति उपभोग गर्ने विषयहरू व्यक्तिको भन्दा राज्यको इच्छामा बढी निर्भर हुने गरेका दृष्टान्त पाइन्छन् । कुनै अमुक नामबाट छिटपुट अवशेषको रूपमा बाँकी रहेका मानव सभ्यता एवं मूल्य मान्यताविपरीतका यस्ता अभ्यासहरूलाई आजको २१ सौं शताब्दीको विश्वले सहन गर्न नसकी प्रतिरोध गर्दै गएको देखिँदा संविधानतः लोकतन्त्र र विधिको शासन अवलम्बन भएको हाम्रो जस्तो मुलुकमा नागरिकले व्यक्तिगत सम्पत्ति उपभोग गर्न नपाउने अवस्थाको परिकल्पनासम्म पनि गर्न सकिँदैन ।

५. व्यक्तिगत सम्पत्ति उपभोग गर्न पाउने कुरामा केवल सीमित संवैधानिक र कानूनी सीमा रहन सक्छन् भन्ने कुरा माथि उल्लेख भैसकेकोले यसलाई थप तर्क वा विश्लेषणबाट पुष्टि गर्नुपर्ने आवश्यकता छैन । कुनैपनि नागरिकको घर वा अन्य कुनै सम्पत्ति कसरी उपभोग गर्ने, भाडामा लगाउने वा नलगाउने, लगाउँदा के कस्ता शर्त बन्देज निर्धारण गर्ने, कति अवधिसम्म बस्न दिने गरी सम्झौता गर्ने, भाडा कति निर्धारण गर्ने, घरधनीको दायित्व के हुने, भाडामा बस्नेको कर्तव्य के हुने आदि जस्ता विषयहरू नितान्त रूपमा घरधनी र भाडामा बस्ने दुई पक्षबीचको आपसी सहमतिबाट तय गरिने करारीय प्रकृतिका विषयहरू हुन् । यसरी करारीय आधारमा भाडामा लिनेदिने सम्झौता भएपछि सोही सम्झौताका शर्तको अधीनमा रही दुवै पक्षले आ-आफ्नो आचरण र व्यवहार गर्नु बाञ्छनीय मानिन्छ । भाडामा बसेको अवधिमा बसोवासका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम पूर्वाधार, सुविधा र वातावरण खोज्नु भाडावालको अधिकार हुन सक्छ तर त्यतिकै भरमा भाडामा बसिएको सम्पत्ति वा घर माथि नै भाडावालको बसोवासको दीर्घकालीन अधिकार स्थापित (Right to Habitat) हुन्छ भन्न मिल्दैन । निवेदकले उल्लेख गरेका अन्तराष्ट्रिय दस्तावेजहरू भाडामा बसेको घरमाथि भाडावालको दीर्घकालीन अधिकार स्थापित गर्ने विषयभन्दा पनि राज्यले आफ्ना नागरिकहरूको

जीवन रक्षा हुने गरी उचित र पर्याप्त बसोवासको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ भन्ने विषयसँग बढी निकट रहेको देखिन्छन् । त्यसैले Right to Habitat को पृष्ठभूमि र दृष्टान्त दिई मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.को व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदकको प्रस्तुतीमा कुनै सँगति र सम्बन्ध रहेको पाइएन ।

६. अब निवेदकले संविधानसँग बाभिएको भनी दावी लिएको मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.को कानूनी व्यवस्था दृष्टिगत गरौं । उक्त ८ नं.मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था उल्लेख भएको देखिन्छ:-

“८ नं.॥ घर पसलका धनीले बहाल लिने गरी वा नलिने गरी आफ्नो घर पसलमा अरुलाई बस्न दिँदा म्याद किटी लिखत गरी गराई बस्न दिएकोमा लिखतै बमोजिम हुन्छ । वीचमा उठाउन हुँदैन । यस बखत छाडी दिनु भन्ने शर्त नगरी बसेकालाई भने पाँच वर्षसम्म उठाउन हुँदैन । धनी हकदार आफूहरू नै बस्नलाई चाहिने भयो वा बहालमा बस्नेले घर पसलका धनीका विरुद्ध नैतिक पतन देखिने कुनै फौजदारी अपराध गरेको ठहर्‍यो भने लिखत भए पनि उठाउन पाउँछ । आफूहरू बस्नलाई भनी बहाना गरी वा अत्तो लगाई उठाउन र अरुलाई राख्न भने पाउँदैन । आफूहरू बस्नलाई भनी उठाई पठाएको तीन वर्षभित्र अरुलाई राखेमा सो राखेका मितिले पैतिस दिनभित्र अघि बस्नेले बस्न पाउँ भनी उजूर गरे उसैलाई बस्न दिनु पर्छ ।”

७. घर बनाउनेको ८ नं.को उल्लिखित कानूनी व्यवस्था घर बहालमा दिने र लिने विषयलाई नियमन गर्ने सारवानका साथै कार्यविधि कानूनको रूपमा समेत रहेको देखिन्छ । उक्त ८ नं.ले खास गरी देहायका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्न खोजेको देखिन्छ:-

१. घर पसलका धनीले बहाल लिने वा नलिने गरी आफ्नो घर पसल बहालमा दिन हुन्छ ।
२. त्यसरी बस्न दिएकोमा यति समयसम्म बस्न दिने भनी समय निश्चित गरिएकोमा बीचैमा

उठाउन नमिली सोही लिखतमा उल्लेख भए बमोजिम हुन्छ ।

३. यति समय सम्म बस्न पाउने भनी शर्त नगरी बसेको अवस्थामा समेत पाँच वर्षसम्म उठाउन मिल्दैन ।
४. धनी आफैलाई चाहिने र बहालमा बस्नेले धनीका विरुद्धमा नैतिक पतन हुने फौजदारी अपराध गरेको अवस्थामा अवधि नपुगेको भए पनि उठाउन मिल्छ ।
५. धनी आफू स्वयं बस्नु पर्ने अवस्था नपरी आफूलाई बस्न आवश्यक परेको भन्ने बहाना बनाई बसी रहेकोलाई उठाउन र अरुलाई बहालमा राख्न हुँदैन ।
६. त्यसरी धनीलाई आवश्यक परेको भनी बहालमा बसी रहेको व्यक्तिलाई उठाई तीन वर्षभित्र अरु व्यक्तिलाई बहालमा राखेमा अघिबाट बस्नेले ३५ दिनभित्र उजूर दिएमा उसैलाई बस्न दिनु पर्छ ।

८. घर बनाउनेको ८ नं.मा रहेका उपरोक्त व्यवस्थाहरूको सरसर्ती अध्ययनबाट निवेदकले दावी लिएको जस्तो ती व्यवस्थाहरू घरधनीको हितमा र बहालमा बस्ने व्यक्तिको अहितमा रहेका छन् भन्ने अवस्था देखिन आउँदैन । खास गरी घर बहालमा बस्न दिँदा अवधि कितान भएकोमा सो अवधि नपुग्दै भाडावाललाई उठाउन नमिल्ने, अवधि कितान नगरिएको अवस्थामा पनि पाँच वर्ष उठाउन नपाउने, घरधनीलाई आफूलाई बस्न आवश्यक परी उठाएकोमा तीन वर्षसम्म अरुलाई बहालमा राख्न नहुने र राखेमा ३५ दिनभित्र अघिबाट बहालमा बस्नेले उजूर दिएमा उसैलाई बस्न दिनुपर्ने लगायतका व्यवस्थाहरू भाडावालकै हितमा रहेका देखिन्छन् । उक्त व्यवस्थाहरूबाट घरधनीले आफूलाई आवश्यक परेको अवस्थामा बाहेक स्वेच्छाचारी रूपमा भाडामा बस्ने व्यक्तिलाई हटाउन मिल्ने अवस्था देखिँदैन । जसको घर हो उ स्वयंलाई बस्न आवश्यक परेको अवस्थामा भाडावाललाई उठाउन सक्ने व्यवस्था औचित्यपूर्ण नै देखिन्छ । त्यसरी उठाउन पर्दा समेत घर बनाउनेको ९

नं.बमोजिम ३५ दिन अगावै जनाउ दिनुपर्ने हुँदा भाडामा बसी रहेको व्यक्तिलाई नयाँ वासस्थानको खोजी वा तयारी गर्ने अवसर प्राप्त हुने देखिन आउँछ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा नै घर पसलबाट अनधिकृत रूपमा हटाएको भन्ने दावी लिई अदालतमा उल्लेख्य संख्यामा मुद्दा आउने गरेका र अदालतले समेत आधार अवस्था हेरी गैरकानूनी निष्काशन विरुद्ध उपचार प्रदान गर्दै आएको अवस्था छ ।

९. मुलुकी ऐन, २०२० जारी हुँदाको समय अर्थात् २०२० सालमा नेपालको आर्थिक र सामाजिक विकासको अवस्था, जनसंख्या र शहरीकरण तथा आजको समयको आर्थिक एवं विकास तथा तीव्र शहरीकरण र शहरमाथि परेको जनसंख्याको चाप आदि कुराको तुलना नै हुन सक्दैन । अध्ययन, पेशा व्यवसाय, रोजगारीको अवसर आदि कारणबाट नेपाल लगायतका विकासोन्मुख मुलुकहरूमा शहरी क्षेत्रमाथि अत्याधिक मानवीय चाप परेको छ । अनियन्त्रित रूपमा बढेको शहरीकरण, तथा शहर व्यवस्थित पार्ने ठोस सरकारी योजना, रणनीति र कार्यक्रमको अभावमा अन्यत्र भैं नेपालको शहरी क्षेत्रको बसोवास पनि जोखिममुक्त छैन । यसको नकारात्मक असर पर्यावरण, मानव स्वास्थ्यलगायत अन्य सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रहरूमा समेत विस्तारित भैरहेको छ । अव्यवस्थित वस्ती विस्तारले देशका अन्य शहर मात्र होइन नेपालको राजधानी सहरमा समेत खानेपानी, सरसफाइ, विद्युत, सडक, ढल निकास, खुला क्षेत्र जस्ता आधारभूत मानव आवश्यकताका विषयहरू दुरुह बन्न पुगेका छन् । शहरी क्षेत्रमा आपराधिक गतिविधिहरूमा समेत उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको पाइन्छ । यसका साथै आवासीय र ठूलठूला व्यापारिक भवन र कम्प्लेक्सहरूबाट उठने अरवौंको घरभाडामाथि राज्यको कर प्रशासनको पहुँच पुग्न नसक्दा राज्यलाई ठूलो नोक्सानी भएको छ । त्यसैले २०२० सालको तत्कालीन अवस्थालाई सम्बोधन गर्न निर्माण गरिएको मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.को व्यवस्था आधा शताब्दि पछिको आजको समयका

सवै आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सक्ने हैसियतमा छ भन्न सकिदैन । यस विषयलाई नियमन गर्न पृथक नीतिगत व्यवस्था, कानून, योजना र ठोस कार्यक्रमको आवश्यकता टड्कारो देखिएको छ । यसतर्फ राज्यका जिम्मेवार निकायको अविलम्ब ध्यानाकर्षण हुन आवश्यक छ । तर यसो भन्दैमा भैरहेको अपर्याप्त वा छिटपुट व्यवस्थालाई नै समाप्त पार्नु पर्छ भन्ने तर्क गर्नु उचित हुन सक्दैन । घर बहालसम्बन्धी नयाँ कानून नबन्दै घर बनाउनेको ८ नं.मा भएको उक्त व्यवस्था अमान्य र बदर गर्ने हो भने निवेदक जस्ता बहालमा बस्ने कैयौं नागरिकको हित हुने नभई भाडाँको बसाई थप कष्टकर र असुरक्षित बन्ने निश्चित प्रायः छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाको अनुपस्थितिमा घरभाडामा बस्ने व्यक्तिको भाडाँको बसाई कानूनद्वारा संरक्षित हुन नसक्ने भै घरधनीले स्वेच्छाचारी ढंगबाट जुनसुकै बखत निकाल्न सक्ने र त्यस्तो कार्यउपर कानूनी उपचार नहुने अवस्था उत्पन्न हुने हुँदा कानून शून्यताको स्थिति आउने त्यसतर्फको निवेदन दावी स्वयंमा घातक र आधारहीन देखिएकोले त्यस्तो औचित्यहीन दावीका सम्बन्धमा थप विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिएन ।

१०. यथार्थमा मुलुकी ऐनमा घर बनाउनेको महल अन्तर्गत ८ नं. को कानूनी व्यवस्था समावेश गर्दाको पृष्ठभूमिलाई ध्यानमा राख्ने हो भने करार कानूनको विकास नभएको अवस्थामा उक्त व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । घर बहालमा दिने वा नदिने, दिँदा के कस्तो शर्तहरू तोक्ने र शर्तहरू उल्लंघन भएको अवस्थामा के कस्तो उपचार दिने भन्ने कुराहरू घर बहालसम्बन्धी करारले नै सम्बोधन गर्ने कुराहरू हुन् । घर बहाल सम्बन्धी करारमा रहन सक्ने अनुचित वा कानूनविपरीतको प्रावधान भएमा त्यसको सामान्य असरहरूलाई न्यूनीकृत गर्न वा प्रभावकारी उपचार गर्नलाई राज्यले कानून बनाई थप हस्तक्षेप गर्नुपर्ने परिस्थिति पर्ने हो । उपरोक्त घर बनाउनेको ८ नं.को व्यवस्थाले लिखत गरी बहालमा बस्न वा बसाउन मञ्जूर

गरेका अवस्थामा लिखतका शर्तहरूलाई मान्यता दिएकै पनि छ । र सो बाहेकको परिस्थितिको लागि उक्त कानूनले व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

११. घर बहालको सम्बन्धमा अन्य खास कानूनी व्यवस्था नभएको र भएको घर बनाउनेको ८ नं. को व्यवस्थालाई पनि समग्रमा बदर गर्ने हो भने मुलुकमा घर बहाल सम्बन्धमा कानूनविहीन अवस्था सिर्जना हुन जान्छ । यसबाट घर बहालमा दिने भन्दा घर बहालमा बस्ने व्यक्ति नै असुरक्षित हुने स्थिति रहन्छ, जुन सार्वजनिक हितको स्थिति देखिएन ।

१२. वस्तुतः आफ्नो सम्पत्तिको हकभित्रको घरलाई बहालमा दिने वा नदिने भन्ने कुरा सम्बन्धित व्यक्तिको स्वेच्छा वा आवश्यकताअनुसार निर्णय गरी दिने विषय हो । कसैको बसोबासको आवश्यकता पूर्ति गर्ने कर्तव्य खास व्यक्तिको नभई राज्यको हुन आउँछ । राज्यले पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य अमुक व्यक्तिले गर्नुपर्छ भन्न वा राज्यले आफ्नो कर्तव्य आफूले पूरा नगरी अमुक कुनै व्यक्तिउपर दायित्व हस्तान्तरण गरी पूरा गर्न लगाउन सक्छ, भन्न पनि मिल्दैन । घर हुने व्यक्तिलाई कानून बनाई उसको हकमा अनुचित बन्देज लगाई राज्यको दायित्व पूरा गर्ने प्रक्रियाको कडी बनाइयो भने पनि त्यो उचित र न्यायसंगत हुँदैन ।

१३. सम्पत्तिको हक वा त्यसको परिमाणमा नै सीमित गर्ने कानून प्रणाली विकसित भएको अवस्था भए अर्कै कुरा, अन्यथा घर बहालमा दिन कर लगाउन वा बहालमा बसेको आधारमा घरधनीको विरुद्ध बहालवालालाई बसोबासको हक हुने गरी सर्वसामान्य व्यवस्था गर्नुपर्छ भन्न न्यायसंगत र कानूनसंगत हुँदैन ।

१४. वस्तुतः नागरिकलाई आवाससम्बन्धी हक वा सुविधाको व्यवस्था गर्ने कुरा राज्यको वृहत्तर दायित्वको विषय हुन सक्ने भए पनि आवासको हक वा सुविधा एक नागरिकले अर्को नागरिक उपर दावी गरी पूरा गराउन सकिने किसिमको दायित्व सिर्जना गर्न समेत मिल्दैन । आवासको हक भन्नु र

एकाको घर अर्कालाई बहालमा लिनेदिने कुरा एकै होइनन् । पहिलो संविधान वा कानूनद्वारा सिर्जित अवस्थामा राज्यको उत्तरदायित्वको विषय बन्दछ, भने दोश्रो आफ्नो हक स्वामित्व भएको घरको सम्बन्धमा बहालमा दिने वा नदिने कुराको स्वेच्छक निर्णय गरी बहालमा दिने भएमा करारमा शर्तहरू तोकी व्यवस्थित गरिने कुराहरू हुन् । कुनै विषयलाई एउटै जस्तो मानी वस्तुतः हेर्न मिल्ने देखिन्छ ।

१५. उपरोक्त ८ नं. मा बसोवासको हकको सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्था नभै घरबहाल दिएको अवस्थाको लागि व्यवस्थित केही शर्तहरू तोकिएकोसम्म देखिने र बहालमा दिँदा शर्तहरू उल्लेख नभएको अवस्थाको हकमा केही खास करारको हकमा कानूनद्वारा व्यवस्थित गर्न खोजिएको देखिएको र उपरोक्त व्यवस्थाहरू बहालमा बस्ने व्यक्ति समेतको संवैधानिक एवं कानूनी हकविपरीत भएको भन्न तथा अन्यायपूर्ण भन्न मिल्ने स्थितिको समेत नदेखिएकोले उक्त प्रावधान नै खारेजयोग्य छ भन्न मिल्ने देखिएन ।

१६. अब घर बहालमा लगाउने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महल अन्तर्गत भएका व्यवस्था पर्याप्त छन् छैनन् भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोश्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौं ।

१७. आजभन्दा करीव ५० वर्षअघिको नेपालको घर बहाल सम्बन्धी विषयलाई नियमित गर्ने प्रयोजनले मुलुकी ऐन घर बनाउनेको ८ नं.को तर्जुमा भएको हो । त्यस बखतको आर्थिक, सामाजिक विकास, जनसंख्या र शहरीकरणको अवस्था तथा हालको अवस्थामा ठूलो परिवर्तन आइसकेको भन्ने कुराको संक्षिप्त प्रसंग माथिल्लो प्रकरणहरूमा उल्लेख भैसकेको छ । उपरोक्त विश्लेषणको पुनरोक्ति नगर्दै त्यसैको आधारमा मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं. लगायतको कानूनी व्यवस्था पर्याप्त भए वा नभएको भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ ।

१८. निवेदकले रिट निवेदनको पृष्ठभूमिमा वासस्थानको अधिकार (Right to Habitat) को प्रसंग उठाउँदै अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा खासगरी अन्तराष्ट्रिय श्रम सँगठन र संयुक्त राष्ट्रसंघले यस दिशामा

गरेका प्रयासहरूको दृष्टान्त पेश गर्नु भएको छ । वस्तुतः हरेक मानिसको लागि उचित वासस्थानको आवश्यकता पर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । गास, बास र कपास हरेक मानिसको लागि अहरणीय (Non derogable) तथा आधारभूत मानव अधिकार नै हुन् । तथापि नेपाल लगायत विश्वको जनसंख्याको ठूलो हिस्सा आजपनि घरवास विहीन अवस्थामा रहेको तथ्यले सभ्य र विकसित भनिने मुलुक एवं महल र गगनचुम्बी भवनको आरामदायी जीवनयापन गर्नेहरूलाई चुनौति दिइ रहेको अवस्था छ । उचित बसोवास त परै जावस ओत लाग्ने सानो ठाउँको अभावमा नेपालका धेरै नागरिक आज पनि खुल्ला आकासमुनि घाम, पानी र हावा हुरीको प्रताडना सहन गर्न विवश पारिएका छन् ।

१९. नेपालले संयुक्त राष्ट्र संघको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ (ICESCR- 1966) लाई अनुमोदन गरेको पनि आधा शताब्दिभन्दा बढी समय व्यतित भैसकेको छ । यस अनुबन्धको धारा ११(१) मा अन्य कुराका अतिरिक्त नागरिकको उचित बसोवासको मानव अधिकारलाई हरेक पक्ष राष्ट्रले सम्मान गर्ने र त्यसको परिपूर्ति वा व्यवस्थापन गर्नेतर्फ आवश्यक पहल गर्ने (The state parties to the present covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, in including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The state parties will take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international cooperation based on free consent) छन् भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । पक्ष राष्ट्रको हैसियतले अन्तराष्ट्रिय समुदाय समक्ष प्रतिबद्धता जनाएको नागरिकको बसोवासको अधिकार सम्बन्धी यस अभिसन्धि प्रति इमान्दारिता प्रदर्शन गर्नु नेपाल राज्यको नैतिक दायित्व हो । ICESCR को धारा ११(१) कै विषयलाई लिएर महासन्धि अन्तर्गतको मानव

अधिकार समितिले सन् १९९१ को १३ डिसेम्बरमा सामान्य टिप्पणी (General comments.4) पारित गरेको छ । उक्त टिप्पणीमा अन्य कुराका अतिरिक्त उचित बसोवासको मानव अधिकार सबै आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार उपयोगको केन्द्र बिन्दू (The Human Rights to adequate housing, which is thus derived from the rights to an adequate standard of living, is of central importance for the enjoyment of all economic, social and cultural rights.) हो भनिएको छ । उक्त टिप्पणीमा उचित बसोवासको अधिकारले अन्य कुराका अतिरिक्त बसाई अवधिको कानूनी सुरक्षा, भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धता, ग्रहण क्षमतायोग्य, बसोवास मैत्री, पहुँचयोग्य, उपयुक्त स्थान र सांस्कृतिक पर्याप्तता (Legal service of tenure, availability of services, materials, facilities and infrastructure, affordability, Habitability, Accessibility, Location, and cultural adequacy) आदि विषयको सुनिश्चितता खोज्दछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त संयुक्त राष्ट्र संघकै पहलमा टर्कीको इस्तानबुल शहरमा सन् १९९६ को जुन ३ देखि १४ सम्म भएको UN Conference on Human settlements (Habitat-II) ले इस्तानबुल घोषणामार्फत् यस अधिका Habitat Agenda हरूलाई पुनरावलोकन गर्दै हालसम्म भएका प्रगतिको मूल्याङ्कन, नवीन प्रवृत्ति र अवरोधको पहिचान तथा बसोवासका मुद्दाहरूको पूर्ण कार्यान्वयनको प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको छ । यसका साथै संयुक्त राष्ट्रसंघको पहलमा भएका अन्य थुप्रै महासन्धि, अभिसन्धि घोषणापत्र, आदिले बालबालिका, श्रमिक, वृद्ध, महिला, विरामी, अपाङ्ग, लगायत जातीय उत्पीडन र प्राकृतिक प्रकोपबाट पीडितहरूको उचित बसोवासको अधिकारका बारेमा उल्लेखनीय व्यवस्था गरेका छन् । ती सबैको प्रसंग उल्लेखन गर्न प्रस्तुत सन्दर्भमा सम्भव नहुने भएकोले संक्षिप्त दृष्टान्त सम्म उल्लेख गरिएको हो ।

२०. उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय पहलहरूप्रति संयुक्त राष्ट्रसंघको एक सदस्यका हैसियतले नेपालले जनाएको प्रतिवद्धताको अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि यस विषयमा केही व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा १२(१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था गरिएको छ । यस हक अन्तर्गत मानव अधिकारका समग्र पक्षहरू अन्तर्निहित रहेका हुन्छन् । उचित बसोवाससम्म पनि नभएको व्यक्तिको सम्मानपूर्वक होइन सामान्य ढंगबाट समेत जीवनयापन हुन असम्भव रहेकोले मानवीय जीवनयापनको अत्यावश्यक पूर्वाधारको रूपमा वासस्थानको अधिकारलाई ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसै गरी संविधानको धारा १८ ले रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हक अन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई कानूनबमोजिम खाद्य संप्रभुताको हक हुने मौलिक हकको प्रत्याभूति गरिएको पाइन्छ । खाद्य संप्रभुताको हकको व्यापक दायरा वासस्थानको अधिकारसम्म विस्तारित हुने भएकोले यसतर्फ पनि राज्यले उचित ध्यान दिनु पर्दछ । संविधानको धारा ३५ राज्यको नीति शीर्षक अन्तर्गत उपधारा (१) मा अन्य कुराका अतिरिक्त सबै क्षेत्रका जनताको आवास जस्ता कुराहरूको विकास गरी जनसाधारणको जीवनस्तर बृद्धि गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ, भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । संविधानमा उल्लेख भएका यस प्रकारका राज्य नीति केवल संविधानको धारामा सजावटका विषयमा मात्र सीमित रहनु लोक कल्याणकारी र जनउत्तरदायी राज्य एवं सरकारका लागि शोभा दिने विषय होइनन् । संविधानले दिशा निर्देश गरेका राज्यका नीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने तर्फ आवश्यक कानूनीलगायत अन्य आवश्यकीय प्रवन्ध गरी नागरिकलाई नीति कार्यान्वयनको वास्तविक अनुभूति गराउनु हरेक राज्य संयन्त्रको दायित्व नै हो ।

२१. निवेदकले रिट निवेदनको उठान नागरिकको उचित वासस्थानको अधिकार (Right to adequate Habitat) बाट गर्न खोजेको देखिन्छ । तर त्यसतर्फ व्यापक अध्ययन र खोजीनीति गरी के

कति वर्ग र क्षेत्रको जनसंख्या घरवास विहीन रहेको छ, उनीहरूको जीवनस्तर के कस्तो छ, त्यसबाट सिर्जना भएको असर र असरको दुस्परिणाम के कस्तो देखिएको छ भन्ने जस्ता पक्षहरू उजागर गरी तथ्याङ्कसहित व्यापक सार्वजनिक हितसँग सम्बन्धित माग दावी लिन सकेको पाइदैन । निवेदनमा केवल उक्त कुरालाई दृष्टान्तको रूपमा उल्लेख गरी घर बनाउनेको ८ नं.ले भाडामा बस्ने व्यक्तिहरूलाई भेदभाव गरेको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने सीमित दावी लिएको छ । तथापि निवेदकले आफ्नो निजी स्वार्थ वा हकहितको विषय नउठाई सार्वजनिक हकहित र सरोकारकै विषय उठाउन खोजेको र आफूले उठाएको सो विषयलाई सही ढंगबाट प्रस्तुतिकरण गर्ने ढंग र क्षमता नराखेकै कारणबाट यस अदालतको न्यायिक जानकारीमा आएको उक्त महत्वपूर्ण सार्वजनिक सरोकारको विषयलाई प्राविधिक कारण देखाई वेवास्ता गर्नु वा पन्छाउनुले यस अदालतलाई संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) ले प्रदान गरेको पूर्ण न्याय गर्नुपर्ने दायित्व निर्वाह हुन सक्दैन । त्यसैले नेपालले अन्तराष्ट्रिय समुदाय समक्ष उपरोक्त सन्धि सम्झौतामार्फत् जाहेर गरेको प्रतिवद्धता एवं नेपालको अन्तरिम संविधानमा विद्यमान रहेका प्रावधानहरूको आधारमा आम नागरिकको वासस्थान माथिको पहुँचको स्थिति के कस्तो रहेको छ, वासस्थानको अभावबाट सिर्जित समस्या र त्यसबाट परेको असर वा प्रभाव समेतको बारेमा अन्तराष्ट्रिय जगत र विज्ञहरूको सहयोगमा व्यापक रूपमा अध्ययन अनुसन्धान गरी समस्या हल गर्ने तर्फ आवश्यक नीति, कानून, कार्यक्रम र विशेष रणनीति समेत बनाई सरोकारवाला नागरिकको समस्या सम्बोधन हुने कार्य अविलम्ब हुनु बान्छनीय देखिएकोले यस सम्बन्धमा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको ध्यानाकृष्ट गराइएको छ ।

२२. जहाँसम्म घर बहालमा लगाउने र बस्ने सम्बन्धमा पर्याप्त कानूनी व्यवस्था हुन नसकेको भन्ने विषय छ, घरवास नै नहुनु वा त्यसमा पहुँच नै हुन नसक्ने अवस्था र घरभाडामा

बस्ने अवस्था बीच केही भिन्नता रहेको छ । आफ्नो घरवास नभएको कारणले मात्र अरुको घरमा बहालमा बस्नु पर्ने अवस्था सिर्जित हुने नभई अध्ययन, रोजगारी वा पेशा व्यवसायका क्रममा आवश्यकता र औचित्यको आधारमा अरुको घरमा भाडामा बस्नु पर्ने अवस्था आउन सक्दछ । आवासीय र व्यापारिक दुवै प्रयोजनको लागि घर बहालमा लिइन्छ । त्यसैले बहालमा बस्ने अधिकारलाई बसोवासको आधारभूत मानव अधिकारबाटै वञ्चित हुने अवस्थाको जस्तो समकक्षमा राखेर बुझ्न वा अर्थ गर्न मिल्दैन ।

२३. घरभाडामा लिनेदिने विषय सामान्यतः दुई पक्षबीचको करारीय सम्बन्धका आधारमा निर्धारण हुने विषय हो । के कस्ता शर्त बन्देजको अधीनमा रही घरभाडामा दिने वा लिने भन्ने विषयमा सम्बन्धित करारका पक्षहरू स्वतन्त्र हुन्छन् । तथापि घरभाडामा दिने व्यक्तिको भाडामा बस्ने व्यक्ति प्रति के कस्तो दायित्व रहने, घरको भौतिक अवस्था, बसोवास योग्यता, सुरक्षा र बहालमा बस्ने व्यक्तिको पनि घरधनीप्रतिको जवाफदेहिता र सम्बन्ध आदि विषयहरू प्रष्टसँग परिभाषित गरिएको कानूनको आवश्यकतालाई सहजरूपमा इन्कार गर्न मिल्ने स्थिति देखिदैन । निवेदकको तर्फबाट बहसमा सहभागी हुनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले खास गरी विरामी र सुत्केरी हुने अवस्थाका महिलाहरूलाई बसिरहेको घरबाट निकाल्न खोज्ने प्रवृत्ति रहेको, जातीय आधारमा भाडामा बस्न दिनबाट इन्कार गर्ने गरेको, भाडामा बस्न दिएपछि घरधनीले भाडा असुलु वाहेक घरको भौतिक अवस्था, खानेपानी, विद्युत, सरसफाइ आदिमा ध्यान नदिएको, घरभाडाबाट उठाएको रकमबापत राज्यलाई कर दस्तूर आदि नतिर्ने गरेको आदि जस्ता विविध समस्याहरू उजागर गर्न खोज्नु भएको छ । विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसमा उठाएका ती विषयहरू विचारणीय नै रहेका छन् ।

२४. माथि प्रसंगवश उल्लेख गरिएको ICESCR को धारा ११(१) सँग सम्बन्धित उचित

वासस्थानको अधिकारका सम्बन्धमा उक्त महासन्धिअन्तर्गतको मानव अधिकार समितिको सामान्य टिप्पणीमा नं.४ ले पनि यस विषयमा प्रकाश पारेको छ । उक्त टिप्पणीमा अन्य कुराका अतिरिक्त घरभाडामा बस्ने व्यक्तिको भाडा अर्वाधिको कानूनी सुरक्षा (Legal security of Tenure) हुनुपर्ने र त्यस्तो सुरक्षा अन्तर्गत जथाभावी निष्काशन तथा भाडामा बस्नेलाई दुर्व्यवहार वा अन्य प्रकारका धम्कीहरू दिइनु नहुने र त्यस विरुद्ध राज्यले कानूनी सुरक्षा प्रदान गर्नुपर्ने Tenure takes a variety of forms, including (Public and private) accomodation... land or property. notwithstanding the type of tenure, all persons should possess a degree of security of tenure which guarantees legal protection against forced eviction, harassment and other threats. State parties should consequently take immediate measures aimed at conferring legal security of tenure upon those persons and households, currently lacking such protection, in genuine consultation with affected persons and groups.) भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ८ नं.ले लिखत भएकोमा लिखतबमोजिम तथा नभएकोमा पाँच वर्षसम्म भाडामा बस्ने व्यक्तिलाई घरबाट उठाउन नपाउने भन्ने समयवाधि सम्बन्धी सामान्य कानूनी सुरक्षा प्रदान गरेको देखिए पनि घरधनीलाई आवश्यक पर्दा ३५ दिनको सूचना दिई जुनसुकै बखत उठाउन पाउने व्यवस्था गरेको छ । घरधनीलाई आवश्यक परेको भन्ने आधारमा जुनसुकै बखत उठाउन पाउने उक्त कानूनी व्यवस्थाले बहालमा बस्ने व्यक्तिको बहालमा बस्न पाउने अर्वाधि (Tenure) असुरक्षित भएको देखिन्छ । यसबाट व्यवसायीक उद्देश्यले बहालमा बस्ने व्यक्तिले आफू बसेको घरमा गरेको भौतिक र स्थिर चिजवस्तुको लगानी खेर जाने, व्यापारिक शाखमा नोक्सानी पर्ने लगायतका समस्या आउने अवस्था हुन्छ । यस्तो अवस्थालाई सम्बोधन गर्न आकस्मिक निकालाको मनासिब आधार र अवस्था तथा त्यस्तो अवस्थामा

भाडावालको तर्फबाट गरिएको लगानी तथा भएको नोक्सानी बापत उचित क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने सुनिश्चितता घर बहाल सम्बन्धी कानूनमा रहनु आवश्यक देखिन्छ ।

२५. त्यसै गरी घरधनीलाई आवश्यक परेको भनी भाडावाललाई उठाउने तर तीनवर्ष नपुग्दै अन्य व्यक्तिलाई भाडामा लगाउँदा निष्कासन गरिएको व्यक्तिले उजूरी गर्न सक्ने अवस्था घर बनाउनेको ८ नं.मा गरिएको देखिए पनि यससम्बन्धी विवाद हेर्ने छुट्टै न्यायिक निकायको अभाव हुँदा सामान्य अदालती प्रक्रियाबाट उपचार माग गर्नु पर्दा लामो समय लाग्ने भै ढिलो गरी उपचार प्राप्त भए पनि सो निस्प्रयोजित हुने अवस्था छ । त्यसैले घरभाडासम्बन्धी कानून अन्तर्गतका विवादहरू छिटो छरितो कारवाही किनारा गर्नको लागि सो कानूनमा छिटो छरितो विवाद समाधान गर्ने छुट्टै प्रक्रिया वा छुट्टै न्यायाधिकरणको गठन र स्थापना सम्बन्धी व्यवस्था हुन बाञ्छनीय देखिन्छ । घरधनीले बहालमा बस्ने व्यक्ति विरुद्ध गर्ने दुर्व्यवहार (Harassment) र अन्य धम्की तथा भाडामा बस्नेले घरधनी विरुद्ध गर्ने दुर्व्यवहार लगायतका अन्य कार्यका सम्बन्धमा पनि विद्यमान मुलुकी ऐनअन्तर्गत कुनै कानूनी व्यवस्था भएको पाइदैन । यस विषयलाई सम्बोधन गर्नका लागि समेत यस सम्बन्धी विषयगत कानूनको अपरिहार्यता देखिन आउँछ ।

२६. भाडामा लगाइने घरको भौतिक पूर्वाधार के कस्तो हुनुपर्ने, घरधनीले न्यूनतम रुपमा के कस्तो सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने, नियमित मर्मत सम्भार कसले गर्ने आदि विषयहरूलाई पनि विद्यमान कानूनले समेट्न सकेको पाइएन । पर्याप्त आवासको अधिकार (Right to adequate Housing) को विषयमा मानव अधिकार समितिले दिएको टिप्पणीमा यस विषयमा पनि जोड दिइएको छ । खास गरी उचित वासस्थानमा प्राकृतिक र साभा स्रोत साधनहरू जस्तै खानेपानी, पकाउने, न्यानो पार्ने, प्रकाश, ढल निकास, सरसफाइ, संकटकालीन प्रबन्ध (All beneficiaries of the right to adequate housing should have sustainable access to natural and common resource, safe drinking

sanitation and washing facilities, means of food storage, refuse disposal, site drainage and emergency services.) आदि गरिएको हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। नेपालमा यस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नहुनु छँदैछ सोचसम्म पनि विकास भएको देखिँदैन। भाडामा बस्ने ठाउँ उपलब्ध गराई दिएपछि घरधनीको उपरोक्त सबै दायित्व पूरा भएको मानिने र सबै कुराको व्यवस्थापन भाडामा बस्ने व्यक्तिले मिलाउनु पर्ने स्थिति रहेको छ। भाडामा लगाएको घरका सम्बन्धमा सम्बन्धित घरधनीको के कस्तो दायित्व रहने हो भन्ने विषयको सम्बोधन पनि कानूनी तवरबाटै गरिनु उपयुक्त देखिन्छ।

२७. घरभाडामा बस्नको लागि घरभाडालगायतका विषय भाडामा बस्ने व्यक्तिले धान्न सक्ने स्तरमा हुनु (Affordability) पनि उत्तिकै आवश्यक छ। व्यक्तिको आम्दानी र घरभाडाबीच तादात्म्यता भएन र घरभाडा तिर्नमा व्यहोर्नु पर्ने अतिरिक्त व्ययभारले व्यक्तिका अन्य आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिमा चुनौति उत्पन्न हुने वा सम्भौता गर्नुपर्ने स्थितिलाई पनि उपरोक्त टिप्पणीमा Right to adequate housing को प्रतिकूल अवस्था मानिएको छ। उक्त टिप्पणीमा उल्लेख भएको Personal or household financial cost associated with housing should be at such a level that the attainment and satisfaction of other basic needs are not threatened or compromise: भन्ने वाक्यांशबाट सो कुराको थप पुष्टि भएको छ। यसको लागि सरकारले घर निर्माणको लागि सहूलियत दिने लगायतका आवश्यक कार्य गर्नुपर्नेतर्फ समितिको टिप्पणीले औल्याएको देखिन्छ।

२८. भाडामा बस्ने व्यक्तिलाई अनुचित भाडा दर र जथाभावी भाडा बृद्धिबाट रोक्नु राज्यको दायित्व हुने भन्दै उक्त टिप्पणीमा थप (In accordance with the principle of affordability, tenants should be protected by appropriate means against unreasonable rent levels or rent increases. In societies where natural materials constitute the chief sources of building materials for housing, steps should be taken

by states parties to ensure the availability of such materials.) प्रकाश पारिएको देखिन्छ।

२९. यस्तो अवस्था राज्यले नै घर निर्माण गरी आवासको लागि उपलब्ध गराएको वा घरभाडामा दिने प्रयोजनको लागि आवश्यक प्रोत्साहनको व्यवस्थासहित निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गरी पर्याप्त मात्रामा घर निर्माण भै घरहरूको आवश्यकता पूर्ति भएमा मात्रै सम्भव हुन्छ। घरहरू दुर्लभ भएमा जस्तोसुकै अवस्थाको घर पनि भाडाँको लागि मञ्जूर गर्न बाध्य हुनुपर्ने हुन्छ र राज्यले पनि कानूनमा नियमित गर्न खोजेर पनि गर्नसक्ने खास कुरा रहने देखिन्छ।

३०. त्यसैले राज्यले सर्वसाधारणको लागि आवास प्रयोजनको लागि छुट्टै कार्यक्रम बनाई खास मापदण्ड सहितको घर बनाई वा न्यायोचित शर्तहरूमा उपलब्ध गराउन सक्नु पर्दछ र यस कार्यमा निजी क्षेत्रलाई पनि आवश्यक मापदण्ड निर्धारण गरी घर बनाउन प्रोत्साहित गर्न र भाडामा बस्न पर्ने कारण परेका व्यक्तिहरूको लागि आवश्यक न्यायोचित शर्तहरू सहित भाडामा दिन सक्ने अवस्थाहरू सिर्जना गर्नु पर्दछ। आवासको व्यवस्था जीवनको हकको अभिन्न अंग भै अन्य मानव अधिकारहरूको उपभोगको लागि पनि पूर्वशर्तको रूपमा रहने हुनाले राज्यबाट दायित्वबोध नगरेसम्म स्वतः पूर्ति हुने अवस्था देखिन्छ। राज्यले पनि केवल भाडासम्बन्धी कानून बनाई नियन्त्रणमुखी व्यवस्था गर्दैमा पनि आवास आवश्यकताको स्वाभाविक एवं यथेष्ट मात्रामा आपूर्ति हुन सक्ने देखिन्छ। आवाससम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यक्तिको मौलिक एवं मानव अधिकारसम्बन्धी हक खास गरेर सामाजिक, आर्थिक एवं सांस्कृतिक हक समेतको पुरक व्यवस्थाको रूपमा अंगीकार गरी आवश्यक कानून बनाउने र जनसाधारणका लागि मान्य मापदण्डका आधारमा आवास योजना बनाई वितरण गर्ने वा उपलब्ध आवासहरू पनि मानवोचित रूपमा वितरण गर्न लगाउने व्यवस्था गर्न जरुरी हुन्छ। यो मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन एवं राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूको कार्यान्वयनको हिसाबले पनि महत्वपूर्ण देखिन आउँछ।

३१. नेपालमा भाडादर निर्धारण गर्ने कुनै कानून छैन । जसको कारण घरधनीले आफूले चाहेको भाडादर निर्धारण गर्ने गरेको पाइन्छ । भाडामा बस्नेको तिर्नसक्ने क्षमताभन्दा पनि भाडामा बस्नु पर्ने वाध्यताका कारण अन्य आधारभूत आवश्यकतासँग सम्झौता गरी अवाञ्छित रूपमा भाडा तिर्नु पर्ने अवस्था छ । यसबाट भाडामा बस्ने आम मानिसहरूको गाँस काटिएको वा उनीहरूका बालबालिकाको उचित शिक्षाको अवसर पाउने हकलगायतमा प्रत्यक्ष असर पर्न गएको छ । यसका साथै घरधनीले समय समयमा अवाञ्छित तवरले भाडावृद्धि गरिदिँदा भाडावालको आर्थिक अवस्था नराम्रोसँग खस्किएको स्थितिलाई नकार्न सकिदैन । एकातर्फ यस्तो अवस्था छ भने अर्कोतर्फ नेपालमा के कति घरहरू भाडामा लगाइएको छ भाडाबाट कति रकम घरधनीले असूल गरेका छन् र त्यसबाट राज्यलाई कति कर तिरेका छन् वा छैनन् भन्ने तथ्याङ्क राज्यसँग भएको पाइदैन । भाडामा बस्नु पर्ने व्यक्तिले अनुचित भाडा तिर्नुपर्ने र राज्यले घर बहाल कर नपाउने वर्तमान कानून शून्यता वा कार्यान्वयन नहुने स्थितिको जतिसक्दो छिटो सम्बोधन हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

३२. भाडामा बस्न दिने घर बसोवासयोग्य (Habitability) हुन पनि त्यतिकै जरुरी हुन्छ । खास गरी वासस्थान व्यक्तिलाई घाम, पानी, हावा, हुरी, चिसो, गर्मी आदि प्रतिकूलताबाट जोगाउन सक्ने हुनु पर्दछ । त्यसै गरी स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने फोहोर र रोगव्याधि लाग्ने वा सार्ने घरलाई पनि उचित वासस्थान मान्न सकिन्न । WHO को Health Principles of Housing ले घरको नराम्रो वातावरणलाई थुप्रै संक्रामक र सरुवा रोगको कारक मानेको छ । बसोवास अयोग्य घरका कारण मातृ मृत्यु र शिशु मृत्युदर बढेको पनि WHO को प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालको राजधानी शहरमा अवस्थित पर्याप्त घाम, प्रकाश र हावा नछिर्ने साँघुरा गल्लीका अग्ला घरका चिसा छिडीमा प्रसूति हुने महिला र जन्मने बालकको स्थितिलाई WHO को यस उल्लेखनले साक्षात्कार गरेको अनुभूति गर्न सकिन्छ । यस खालका

समस्याहरूलाई पनि राज्यले बेलैमा समाधान गर्नेतर्फ आवश्यक पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३३. घरभाडामा बस्नेहरूको समस्याहरूको चर्चा गर्ने क्रममा पहुँच (Accessibility) को प्रसंग नउठाउने हो भने यो अधुरै रहन्छ । भाडामा बस्ने व्यक्तिको भाडामा बस्ने घरमा पहुँच हुनु नितान्त जरुरी हुन्छ । भाडामा बस्ने व्यक्ति दलित, पिछडिएको वर्ग, बृद्ध, वयस्क, शारीरिक रूपले अशक्त, अपाङ्ग, HIV Positive भएको, मानसिक रोगी आदि हुन सक्दछ । नेपालमा बनेका अधिकांश घर सवलाङ्ग वा सक्षम व्यक्तिका लागि मात्र मैत्रीपूर्ण रहेका छन् ।

३४. सक्षम वा सवलाङ्ग भएकाहरूको लागि घर बनाउन अपेक्षाकृत सजिलो हुन सक्दछ भने अपाङ्गता भएका वर्गको लागि तिनीहरूको आवश्यकता सुहाउँदो अतिरिक्त सुविधाहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित आवास आयोजनाहरूमा यस्तो विशेष रूपले सम्बोधन गर्नुपर्ने वर्गको आवश्यकतालाई कमै मात्रामा लक्षित गरेको हुन सक्तछ । सरकारी कार्यालयहरूमा वा सार्वजनिक क्षेत्रबाट सञ्चालित हुने आवास गृहहरूमा समेत यस्तो अपाङ्ग मैत्री दृष्टिकोण कमै मात्रामा राखिएको पाइन्छ । सरकारले आवाससम्बन्धी नीति वा मापदण्ड बनाउँदा यस्तो वर्गको आवश्यकतालाई समेट्ने गरेको खण्डमा अपाङ्गहरूले पनि उपभोग गर्न सक्ने सेवा सुविधाहरूको सिर्जना हुन सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । अपाङ्गमैत्री आवास गृहहरूको व्यवस्था गर्ने प्रारम्भिक दायित्व राज्यकै देखिन आउँछ ।

३५. अपाङ्ग जस्तो विशेष वर्गको लागि निजी क्षेत्रमार्फत् वा निजी क्षेत्रबाट पनि आवास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नसकिने होइन । त्यसको लागि राज्यबाट आवश्यक कानूनी मापदण्ड र प्रोत्साहनको समेत व्यवस्था हुन जरुरी देखिन्छ ।

३६. विशेष रूपले पछाडि परेका वर्गहरूको वा भेदभावमा परेका वर्गहरूले सार्वजनिक वा निजी आवासमा बसोवासको सुविधा वा हकको पहुँचबाट बहिष्कृत हुने परिस्थितिलाई विशेष रूपले सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ । कुनै खास जातजाति वा स्वास्थ्य

वा धर्मको भएको कारणले कुनै क्षेत्रमा बस्न नपाउने वा बस्न नदिने, भाडामा लगाइने घरमा समेत उपरोक्त कुनै आधारमा भाडामा बस्न चाहने व्यक्तिलाई इन्कार गरी अर्को वर्गलाई स्थान दिने एउटा जटिल समस्या समाजमा विद्यमान रहेको देखिन्छ। भाडाँका शर्तहरू बाहेक भाडामा बस्ने व्यक्तिका व्यक्तिगत आस्था वा निष्ठाका कुराहरू वा घरधनीको स्वास्थ्यसम्बन्धी खतराको वैज्ञानिक आधार भएमा बाहेक स्वास्थ्य स्थितिको कारणले भाडाँका लागि राखिएका घरहरूमासम्म पनि खास वर्गका व्यक्तिले पहुँच नपाउने हो वा भेदभावजन्य व्यवहार घरधनी भएको नाताले मात्रै गर्न दिने हो भने त्यो पनि न्यायोचित हुन सक्दैन। कानूनी भेदभावलाई समूल उन्मूलन गर्न भेदभावलाई नारामा होइन व्यवहारहरूबाट समेत उन्मूलन गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले यस्ता कुराहरूलाई सम्बोधन गरी समाजमा आवास सम्बन्धी सेवा प्रदायक र सेवाग्राहीहरू बीच न्यायपूर्ण सम्बन्ध स्थापना गर्नको लागि पनि अशक्त वर्गका व्यक्तिको पहुँच हुने गरी आवास नीति वा कानून बनाउनु पर्नेतर्फ पनि राज्यको ध्यान पुग्नु पर्दछ।

३७. WHO ले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तहरूमा अन्य कुराहरूको अतिरिक्त भाडामा लगाइने घरको अवस्थिति (Location) रोजगारी, स्वास्थ्य सेवा, विद्यालय, बाल स्याहार केन्द्र लगायत अन्य सामाजिक सुविधा उपलब्ध हुने स्थानको सुगम पहुँचमा रहनु पर्ने कुरामा पनि उपरोक्त टिप्पणीमा जोड दिइएको छ। मानव स्वास्थ्यमा हानि पुऱ्याउने प्रदूषित क्षेत्रमा घर बनाउन तथा बनाइएका घरहरू भाडामा लगाउन प्रतिबन्ध लगाउनु पर्दछ भन्ने पनि उक्त टिप्पणीमा उल्लेख भएको छ। उपरोक्त विषयहरूमा समेत राज्यको ध्यान केन्द्रीत भै आवश्यक नीति र कार्यक्रम बनाउनेतर्फ पहल हुन जरुरी देखिन्छ।

३८. उपरोक्त विषयका अतिरिक्त सांस्कृतिक उपलब्धता (Cultural Adequacy) लाई पनि उचित बसोबासको अधिकारसँग जोडेर हेर्ने गरिएको पाइन्छ। खास गरी आधुनिक प्रविधिको अत्याधिक प्रयोगले गर्दा मौलिक संस्कृति झल्कने बसोबास वा बस्तीहरू लोप हुने खतरामा रहेका छन्। नेपालको राजधानी

शहरको आधुनिक स्वरूपले यहाँको परम्परागत वास्तुकला र सांस्कृतिक पक्षको खलन भएको देखिन्छ। खास गरी भाडामा लगाउनको लागि ठूला ठूला व्यवसायिक र आवासीय भवनहरूको निर्माण गर्ने क्रमसँगै बनावट र स्वरूपमा मौलिक पक्ष खस्कदै गएको पाइन्छ। हरेक समाज वा सभ्यतामा आफ्नो स्थानीय वातावरणको विशेषतालाई ध्यानमा राखी विशेष वास्तुकलाको प्रयोग भएको हुन्छ। जुन स्थान विशेषको लागि उपयुक्त ठानिएको हुन्छ। खास सोच वा अध्ययनवेगर परम्परागत रूपमा विकसित वास्तुकला र सांस्कृतिक पहिचानका आवासहरूलाई विस्थापित हुन दिँदा समाजमा विद्यमान ज्ञानका लाभहरूलाई नजानिँदो रूपमा परित्याग गरेका वा गुमाएका हुन सक्छौं। यसतर्फ पनि राज्यको सचेत र सकारात्मक प्रयास बाँड्नुपर्ने छ।

३९. नेपालमा विद्यमान मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महलले यी र यस्ता अनगिन्ती सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न नसकेको मात्र होइन सम्बोधन गर्नेतर्फ राज्यको सोच समेत निर्माण हुन सकेको पाइँदैन। सामाजिक रूपमा घरधनी र घरभाडामा बस्नेहरू बीच ठूलो विभेद रहेको छ। घरधनीहरूले भाडामा बस्ने व्यक्तिलाई हेय दृष्टिकोण अवलम्बन गर्ने र उनीहरूको अधिकारप्रति संवेदनहीन बन्ने गरेको पाइँन्छ। कतिपय भाडामा बस्ने व्यक्तिले पनि घरधनीलाई दुःख हैरानी दिएका दृष्टान्त मुद्दाका रूपमा अदालतसमक्ष पेश भएको न्यायिक अनुभव नै छ। त्यसैले घर बहालसम्बन्धी माथि उल्लेख भएका र अन्य आवश्यक विषयहरू समेत समेटने गरी यस सम्बन्धमा पृथक कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन आएको छ।

४०. अब, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौं। माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महल अन्तर्गत ८ नं.मा भएको कानूनी व्यवस्थाले घर बहालसम्बन्धी सम्पूर्ण अवस्थालाई सम्बोधन गर्न सकेको नदेखिए तापनि धेरै अधिदेखि बहाल रहेको

सो व्यवस्थाले थोरै मात्र भए पनि स्वयं घर बहालमा बस्ने व्यक्तिहरू समेतको हकहितको संरक्षण गरी रहेको पाइँदा निवेदकको मागबमोजिम बदर गर्दा कानूनी रिक्तता सिर्जना हुने र उपलब्ध लाभ पनि गुम्ने अवस्था देखियो । त्यसैले उक्त व्यवस्था निवेदकको मागबमोजिम नै पालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को संवैधानिक प्रावधानसँग बाभिएको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी अमान्य र बदर गर्नुपर्ने देखिएन । तर सो कानूनी व्यवस्थाले घर बहालसम्बन्धी विद्यमान सामाजिक अवस्था, घरधनी र बहालमा बस्नेको हक, अधिकार, दायित्व र सम्बन्ध तथा घरधनीको राज्यप्रतिको दायित्व समेतलाई यथोचित ढंगले समेट्न सकेको नदेखिएको हुँदा जनताको मानव अधिकारको रूपमा आवाससम्बन्धी हकलाई हृदयंगम गरी व्यापक रूपमा वैज्ञानिक ढंगले आवास नीति तयार पार्नुपर्ने र त्यस्तो नीतिमा माथि दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणमा उल्लेख गरिएका न्यूनतम मापदण्डहरू समेत समावेश गरी घर बहाल सम्बन्धी विशेष कानून बनाउने र उपरोक्त आवास नीति कार्यान्वयन गर्नेतर्फ यो आदेश प्राप्त भएका मितिले एक वर्षभित्र कार्य प्रारम्भ गर्नु भनी प्रत्यर्थी नेपाल सरकार समेतका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरी दिएको छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत प्रत्यर्थीहरूलाई गराई आदेश कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखामा आदेशको प्रतिलिपि पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी फायल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या.गिरीश चन्द्र लाल
न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल माघ ६ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:-नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८५७५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
२०६७- WF- ०००६
आदेश मिति: २०६८।१।२२।५
मुद्दा :- उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं १७, धोबीचौर
बस्ने डा. परमेश्वरी श्रेष्ठ समेत
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या
मन्त्रालय समेत

- प्रतिस्पर्धात्मक आधारमा पदपूर्ति गर्नुपर्ने पदहरूको पदपूर्ति गर्दा फराकिलो आधारमा प्रतिस्पर्धा हुन सक्ने अवस्थाहरूको अख्तियार गर्नु स्वाभाविक र युक्तिसंगत हो, तर सो सिलसिलामा कुनै खास पत्रिकामा विज्ञापन वा सूचना प्रकाशित भए सबैले थाहा पाउने र कुनै अन्यमा सूचना प्रकाशित गर्दा अरुले थाहा नपाउने भनी निष्कर्ष निकाल्न नहुने ।
- कुनै खास र सबैभन्दा बढी प्रति प्रकाशित हुने वा बिक्री वितरण हुने राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा मात्र सूचना प्रकाशित गर्नुपर्छ भन्ने मानेको खण्डमा समान वर्गका पत्रिकाहरूको बीचमा सम्भाव्य प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता समाप्त हुन जाने ।
- कानूनले तोकेको वर्गको राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्दागर्दै पनि मनोगत आधार लिई अमुक खास पत्रिकामार्फत नै सूचना प्रकाशित गर्नु भनी निर्देशन गर्नु र सो नगरेको कारणले राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा प्रकाशित सूचना

रद्द गर्ने गरी भएको कारवाही समेत बदर गर्नु भेदभावपूर्ण र अस्वच्छ भन्नुपर्ने ।

- कानूनबमोजिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीले खुल्ला बजारमा उपलब्ध विभिन्न राष्ट्रियस्तरका पत्रिकाहरू मध्ये कुनै खास पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्ने निर्णय गर्नु प्रशासनिक स्वविवेकको कुरा हो र यसबाट कानूनको कुनै खास प्रावधानको उल्लंघन नभएको अवस्थामा हस्तक्षेप गरी कुनै अर्को निर्देशन जारी गर्नु नपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री उद्धवकुमार के.सी र अधिवक्ता डा.श्री भीमार्जुन आचार्य

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल, विद्वान अधिवक्ता श्री श्यामबहादुर पाण्डे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को नियम ५.४, (१)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दर्ता भै संयुक्त इजलासमा मतैक्यता कायम हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(क) बमोजिम निर्णयार्थ पूर्ण इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

विपक्षी शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालको पदपूर्ति समितिले मिति २०६५।७।८ मा अस्पताल विकास समितितर्फका विभिन्न पदहरूको खुल्ला प्रक्रियाद्वारा स्थायी रूपमा पदपूर्ति गर्न हिमालय

टाइम्स राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा विज्ञापन गरी दर्खास्त आव्हान गरेको थियो ।

सो विज्ञापनअनुसार हामी निवेदक डा. परमेश्वरी श्रेष्ठ, डा. राजेशकुमार शाह, डा. सन्तोषानन्द भाले विज्ञापन नं. १।०६५।०६६ को सातौं तह, मेडिकल अफिसर पदको लागि, संगीताकुमारी अधिकारीले विज्ञापन नं. २।०६५।०६६ को रा.प.अ. प्रथम श्रेणी कम्प्युटर सहायक पदको लागि, सन्देश कार्की, प्रचण्ड आचार्य, अनूप श्रेष्ठले विज्ञापन नं. ३।०६५।०६६ को सहायक चौथो तह ल्याब असिष्टेन्ट पदको लागि, प्रदीपकुमार के.सी., सुरज राउत, सुरेश श्रेष्ठ, रजनी श्रेष्ठ, मिरिन्द्र वीर डंगोलले विज्ञापन नं. ४।०६५।०६६ को रा.प.अन. द्वितीय श्रेणी खरीदार पदको लागि, सुरेन्द्र खत्रीले विज्ञापन नं. ५।०६५।०६६ को श्रेणीविहीन हलुका सवारी चालक पदको लागि, भीमादेवी रिजालले विज्ञापन नं. ६।०६५।०६६ को रा.प.अन. तृतीय श्रेणी मुखिया पदको लागि, दुर्गा मैनालीले श्रेणीविहीन माली पदको लागि, दिलीप, पोडे, रमिला नेपाली, सीता शाही, लक्ष्मी बलामी, धनमाया पौडेलले विज्ञापन नं. ८।०६५।०६६ को श्रेणीविहीन स्वीपर पदको लागि दर्खास्त गरी उक्त पदहरूका लागि लिइएको लिखित परीक्षामा सहभागी भई सोको नतिजाको प्रतिक्षामा थियौं ।

विपक्षी अस्पतालको पदपूर्ति समितिले लिखित परीक्षा सञ्चालनको लागि मिति २०६५।९।१९ मा ६ सदस्यीय परीक्षा सञ्चालन समिति गठन गरी सोही मितिमा पदपूर्ति समितिले अन्तर्वार्ताको लागि अन्तर्वार्ता समितिसमेत गठन गरेको थियो । हामी निवेदक लिखित परीक्षाको नतिजाको प्रतिक्षामा रही अन्तर्वार्ताको लागि समेत तयारी गर्दै आइरहेका थियौं ।

यसैबीच विपक्षीमध्येका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६५।९।२६ मा शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले विभिन्न पदपूर्ति गर्न मिति २०६५।७।८ को हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मात्र विज्ञापन प्रकाशित भएको देखिएको हुँदा पदपूर्तिको लागि १५ दिने सूचना पुनः गोरखापत्र र

कान्तिपुरलगायतका प्रमुख दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा दक्ष कर्मचारी छनौट गर्न अस्पताललाई निर्देशन दिने मिति २०६५।११।२० मा निर्णय भएको हुँदा निर्णयानुसार गर्नु भनी अस्पताललाई पत्राचार गरेको रहेछ ।

विपक्षी अस्पतालको पदपूर्ति समितिको अचानक मिति २०६५।१२।३१ गतेको गोरखापत्र दैनिकमा “यस अस्पताल विकास समितितर्फका विभिन्न तहका २२ पद स्थायी गर्ने हिमालय टाइम्स राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा मिति २०६५।७।८ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार, लिइएको लिखित परीक्षा र अन्तर्वार्ता मिति २०६५।१२।१२ को पदपूर्ति समितिको निर्णयअनुसार रद्द गरिएको छ” भनी सूचना प्रकाशित गरियो ।

अतः विपक्षी अस्पतालबाट मिति २०६५।७।८ मा प्रकाशित विज्ञापनअनुसार लिइएको मिति २०६५।१०।१९ र २० गतेको लिखित परीक्षा र मिति २०६५।१०।२६ र २७ को अन्तर्वार्ता रद्द गरिएको विपक्षी अस्पतालको पदपूर्ति समितिको मिति २०६५।१२।१२ को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित गरिएको मिति २०६५।१२।३१ को सूचनालगायत विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।११।२० मा भएको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा भएको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा पदपूर्ति सम्बन्धी विज्ञापन पुनः गर्नु भन्ने मिति २०६५।११।२६ को परिपत्र नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७ (२) अनुसार उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी अस्पतालले २०६५।७।८ मा प्रकाशित गरेको सूचना अनुसार लिइएको लिखित परीक्षाको अविलम्ब नतिजा प्रकाशित गरी कानूनबमोजिम अन्तर्वार्ता लिई सफल उम्मेदवारको नाम नियुक्तिका लागि सिफरिश गरी नियुक्ति दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेशसमेत जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म विपक्षीले मिति २०६५।७।८ मा गरेको विज्ञापनअनुसारको पदहरूमा कुनै पनि तरिकाले पदपूर्ति नगर्नु नगराउनु भनी

विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई सूचना दिई मिति २०६६।१।३०।४ मा पेश गर्नु भन्ने मिति २०६६।१।२१ गतेको यस अदालतको आदेश ।

विपक्षीमध्येका शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।११।२६ च.नं. ९३९ को पत्रबाट प्राप्त निर्णय कार्यान्वयन गर्नेसम्बन्धी निर्देशनको आधारमा निवेदनमा उल्लिखित पदपूर्तिसम्बन्धी विज्ञापन र सो बमोजिम भएको परीक्षा समेत रद्द गर्ने गरेको देखियो । विपक्षीमध्येका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उपरोक्त पत्रबाट विपक्षी पदपूर्ति समितिले अख्तियारको दुरुपयोग वा अनुचित कार्य गरेको देखिने वा पदपूर्तिसम्बन्धी विज्ञापन प्रकाशित गर्दा प्रचलित कानूनको खास व्यवस्थाविपरीत भएको भन्ने देखिने कुनै आधार नै उल्लेख नगरी भै रहेको विज्ञापन प्रकाशित भएको कुरा र सोबमोजिम भएको परीक्षालाई प्रभावित गरेको देखिएकोले पछि अन्तिम निर्णय हुँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा उक्त मिति २०६५।११।२६ को पत्रको कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल टेकुलाई लेखी पठाउनु भन्ने व्यहोराको मिति २०६१।१।३०।४ को यस अदालतको आदेश ।

शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले विकास समितितर्फका अस्थायी कर्मचारीहरूलाई स्थायी गर्ने उद्देश्यले सार्वजनिक रूपमा विज्ञापन प्रकाशित नगरी गोप्य रूपमा विज्ञापन

प्रकाशित गरी अन्य बाहिरका व्यक्तिहरूलाई दर्खास्त फाराम समेत नदिई निरुत्साहित गरेकोले छानबीन गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने उजूरीका सम्बन्धमा, शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालबाट स्थायी पदपूर्तिको लागि मेडिकल अधिकृत, कम्प्यूटर सहायक, ल्याब असिस्टेण्ट, खरीदार, हल्का सवारी चालक, मुखिया, माली र स्वीपर गरी विभिन्न ८ पदको विज्ञापन गोरखापत्र, कान्तिपुर दैनिक लगायतका पत्रिकाहरूमा समेत एकैसाथ प्रकाशित गर्नु पर्नेमा मिति २०६५।७।८ को हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मात्र प्रकाशित भएको देखिएको, प्रकाशित सूचनामा कुन पदको लागि कति दस्तूर तिरी फाराम भर्नुपर्ने हो र म्याद सकिएपछि ७ (सात) दिनसम्म दस्तूर तिरी फाराम भर्ने कुरा छुट्ट भएको, अस्पतालबाट पदपूर्तिको लागि आम प्रतिस्पर्धाबाट दक्ष कर्मचारी छनौट गर्नुपर्ने सास्वत मान्यतालाई गौण रूपमा लिई हिमालय टाइम्समा मात्र सूचना प्रकाशित भएको पाइएका आधारहरूबाट उल्लिखित पदहरूको पदपूर्तिको लागि १५ दिने सूचना पुनः गोरखापत्र र कान्तिपुर लगायतका प्रमुख दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा नियमानुसार दक्ष कर्मचारी छनौट गर्न शुक्रराज ट्रपिकल अस्पताललाई निर्देशन दिने गरी आयोगबाट मिति २०६५।११।२० मा निर्णय भएको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१) (ग) ले कुनै कार्यालयबाट भएको कार्य त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यस्तो कार्य सच्याउन कारण र आधारसहित सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउन सक्ने अधिकार आयोगलाई प्राप्त भएकै देखिँदा सोहीअनुसार गरिएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

प्रत्यर्थीको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक हनन् हुन गएको हो, सोको उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । प्रत्यर्थीको कुनैपनि कामकारवाहीबाट निवेदकको कानूनी हक हनन् भएको छैन । विपक्षी बनाएकै कारणले मात्र कुनै आदेश जारी हुनु नपर्ने हुँदा विपक्षीको आधारहीन

निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

वास्तवमा लिखित जवाफवाला अस्पताल विकास समितिमा कर्मचारीको अत्यावश्यक भएका कारण मन्त्रालयबाट सहमतिप्राप्त गरी सोही मुताबिक पदपूर्ति समितिसमेत गठन गरी उक्त पदपूर्ति समितिले केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को अधीनमा रही विज्ञापन समेत प्रकाशित गरी सोही मुताबिक लिखित परीक्षासमेत लिई आएको र सोको नतिजा प्रकाशित हुन बाँकी रहेकै अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट विज्ञापन गरिएका पदहरूको पदपूर्तिको लागि १५ दिने सूचना पुनः गोरखापत्र र कान्तिपुर लगायतका प्रमुख दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा नियमानुसार दक्ष कर्मचारी छनौट गर्ने भन्ने विषयमा मिति २०६५।११।२८ गते पत्र प्राप्त भएकाले सोही मुताबिक उक्त विज्ञापन रद्द गरिएकोसम्म हुँदा विपक्षीहरूको मौलिक हक हनन् हुने गरी यस अस्पताल, पदपूर्ति समिति समेतले कुनै किसिमले हस्तक्षेप नगरेको अवस्थामा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल टेकु समेतको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरूको लिखित परीक्षा लिन तथा विज्ञापन रद्द गर्ने लगायतका कार्य यस विभागबाट नभएकोले बिना आधार कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाइएको देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

यसमा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी गर्ने गरी माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माबाट भएको आदेशसँग मतैक्यता कायम हुन नसकी रिट निवेदन खारेज हुने गरी माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लालबाट छुट्टै राय व्यक्त भै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ नियम ३(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्ने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६७।३।९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा रिट निवेदक प्रदीपकुमार के.सी समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री उद्धवकुमार के.सी र अधिवक्ता डा.श्री भीमार्जुन आचार्यले २०६५।७।८ मा शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालको पदपूर्ति समितिले विभिन्न पदहरूको खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्ने गरी हिमालय टाइम्समा ३० दिनको म्याद दिई सूचना प्रकाशन गरेकोमा विवाद छैन। योग्य उम्मेदवारहरूले परीक्षा फाराम भरी लिखित परीक्षामा सामेल भई नतिजाको प्रतिक्षामा रहेको अवस्थामा २०६५।११।२६ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताललाई कानूनविपरीत आदेश दिएको देखिन्छ। अख्तियारको आदेश कार्यान्वयन गर्न भनी अस्पतालको पदपूर्ति समितिले २०६५।७।८ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार लिइएको लिखित परीक्षा र अन्तर्वार्ता समेत २०६५।१२।१२ को पदपूर्ति समितिको निर्णयअनुसार रद्द गरिएको छ भनी गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरेको स्थिति छ। अस्पतालले केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ बमोजिम सम्पूर्ण कार्यविधि पूरा गरी पदपूर्ति गर्ने कार्य प्रारम्भ गरेकोमा कुनै आधार र कारण नखुलाई पदपूर्तिको लागि पुनः १५ दिने सूचना गोरखापत्र र कान्तिपुर दैनिक लगायतका प्रमुख पत्रिकाहरूमा प्रकाशन गरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा दक्ष कर्मचारी छनौट गर्न अस्पताललाई निर्देशन दिने भनी मिति २०६५।११।२० मा भएको निर्णयअनुसार मिति २०६५।११।२६ मा अस्पताललाई पत्राचार गरी अस्पतालले प्रारम्भ गरेको पदपूर्तिको कार्य रोक्ने गरी अख्तियारले दिएको निर्देशन कानूनसम्मत छैन। शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले नियमानुसारको प्रक्रिया पूरा गरी सञ्चालन गरेको परीक्षा रद्द गरी पुनः सूचना प्रकाशन गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन दिँदा सोको आधार स्पष्ट उल्लेख गर्न सकेको पाइदैन। हिमालय टाइम्स

‘क’ श्रेणीको राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका भएको हुँदा उक्त पत्रिकामा निकालिएको सूचना कानूनसम्मत हुँदाहुँदै गोरखापत्र र कान्तिपुरमा नै सूचना निकाल्नु पर्ने कुनै वस्तुनिष्ट कारण उल्लेख गरिएको देखिदैन। केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ ले खुला तथा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आधारमा उम्मेदवारको छनौट गर्नु पर्दा सर्वसाधारणले थाहा पाउने गरी राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको हकमा सम्बन्धित उम्मेदवारहरूले थाहा पाउने गरी अस्पतालको सूचना पाटीमा कम्तीमा ३० दिनको म्याद राखी विज्ञापन प्रकाशन गर्नुपर्ने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। नियमावलीमा गोरखापत्र र कान्तिपुरमै सूचना निकाल्नु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको अवस्था नहुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले अस्पतालको पदपूर्ति समितिले आफूलाई भएको अधिकार बमोजिम परीक्षा रद्द गर्ने निर्णय गरेको हो। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१)(ग) अनुसार कुनै कार्यालयबाट भएको कार्य त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यस्तो कार्य सच्याउन कारण र आधारसहित सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउन सक्ने अधिकार आयोगलाई भएको हुँदा सो अधिकारअनुसार आयोगले शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताललाई निर्देशनसम्म दिएको हो। सर्वसाधारण सबैले प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा सामेल हुन पाउन भनी पवित्र भावनाबाट अख्तियारले निर्देशन दिएको कार्य कानूनसम्मत भएकोले प्रस्तुत निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसैगरी विपक्षी शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री श्यामबहादुर पाण्डेले अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशन बमोजिम अस्पतालको पदपूर्ति समितिले आफूलाई भएको अधिकार प्रयोग गरी अस्पतालले पहिले लिएको परीक्षा रद्द गरी पुनः राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिका गोरखापत्र र कान्तिपुरमा सूचना प्रकाशित गरेको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहससमेत सुनी निवेदन सहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल टेकुद्वारा मिति २०६५।७।८ को हिमालय टाइम्स पत्रिकामा प्रकाशित सूचनाअनुसार विभिन्न पदहरूको लागि २०६५।१०।१९ मा लिइएको लिखित परीक्षामा सहभागी भै नतिजाको प्रतिक्षामा रही आएका थियौं । यसैबीच विपक्षीमध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।११।२० को निर्णय अनुसार शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताललाई २०६५।११।२६ मा परिपत्र गरी हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मिति २०६५।७।८ मा प्रकाशित सूचना रद्द गरी पदपूर्तिसम्बन्धी सूचना गोरखापत्र र कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित गर्न निर्देशन दिएबमोजिम विपक्षी शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालबाट २०६५।१२।३१ गतेको गोरखापत्र दैनिकमा सूचना प्रकाशित गरेको हुँदा विपक्षीहरूबाट भएका उपरोक्तबमोजिमका निर्णय परिपत्र एवं कामकारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हिमालय टाइम्समा मिति २०६५।७।८ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिम लिइएको लिखित परीक्षाको नतिजा अविलम्ब प्रकाशित गरी अन्तर्वार्ता लिई सफल उम्मेदवारलाई नियुक्ति दिनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी रहेको पाइन्छ ।

३. शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल विकास समिति टेकुको हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मिति २०६५।७।८ मा प्रकाशित पदपूर्तिसम्बन्धी सूचना हेर्दा मेडिकल अधिकृतलगायत विभिन्न तहका २२ पद खुल्ला प्रक्रियाद्वारा स्थायी रूपमा पदपूर्ति गर्नुपर्ने भएकोले योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकहरूबाट ३० दिनको म्याद दिई दरखास्त आहवान गरेको देखिन्छ । प्रकाशित सूचना अनुसार सम्भावित योग्यता पुगेका उम्मेदवारहरूको दरखास्त परी मेडिकल अधिकृत तथा असिष्टेन्ट र खरीदार पदको लागि मिति २०६५।१०।१९ गते र २० गते लिखित परीक्षा लिनुका साथै माली र स्वीपर पदको लागि मिति २०६५।११।२६ र कम्प्युटर सहायक, मुखिया र हल्का सवारी चालक पदको लागि २०६५।१०।२७ मा अन्तर्वार्तासमेत लिई पदपूर्तिसम्बन्धी कार्य अगाडि बढेको मिसिलबाट देखिन्छ । यसैबीचमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।११।२० को निर्णयअनुसार २०६५।७।८ को हिमालय टाइम्स पत्रिकामा प्रकाशित सूचनामा कुन पदको लागि कति दस्तूर तिरी फारम भर्नुपर्ने हो र म्याद सकिएपछि ७ दिनसम्म डवल दस्तूर तिरी फाराम भर्न सकिने कुरा समेत छूट भएको देखिँदा उल्लिखित पदहरूको पदपूर्तिको लागि १५ दिने सूचना पुनः गोरखापत्र र कान्तिपुर लगायतका प्रमुख दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरी प्रतिष्पर्धात्मक रूपमा दक्ष कर्मचारी छनौट गर्नु भनी मिति २०६५।११।२६ को पत्रद्वारा शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालको नाउँमा निर्देशन दिएको देखिन आउँछ ।

४. शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल टेकुको लिखित जवाफमा अस्पतालमा रिक्त हुन आएका विभिन्न पदहरूको पदपूर्तिसम्बन्धी कार्य केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को अधीनमा रही विज्ञापन प्रकाशित गरी सोहीअनुसार लिखित परीक्षासमेत लिई सोको नतिजा प्रकाशित हुन बाँकी रहेको भन्ने देखिन्छ । केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को परिच्छेद-५ मा पदपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत नियम ५.४ को

सार्वजनिक रुपमा विज्ञापन प्रकाशन गर्नुपर्ने शीर्षक अन्तर्गत उपनियम (१) "खुला तथा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आधारमा उम्मेदवारको छनौट गर्नुपर्दा सर्वसाधारणले थाहा पाउने गरी राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको हकमा सम्बन्धित उम्मेदवारहरूले थाहा पाउने गरी अस्पतालको सूचना पाटीमा कम्तीमा एक महिनाको दरखास्त दिने म्याद राखी विज्ञापन प्रकाशन गर्नुपर्ने छ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम प्रकाशन गरिने विज्ञापनमा पूर्ति गर्नुपर्ने पदको नाम, पदसंख्या, सेवा, समूह, उपसमूह, आवश्यक न्यूनतम योग्यता, उमेरको हद, नागरिकता, कामको किसिम, काम गर्नुपर्ने स्थान, परीक्षाको किसिम, परीक्षा दस्तूर, दरखास्त दिने अन्तिम मिति आदि कुराहरू स्पष्ट रुपमा खुलाउनु पर्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

५. शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल टेकुबाट प्राप्त हुन आएको प्रमाण मिसिल संलग्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।११।२६ को पत्र हेर्दा शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले विकास तर्फका अस्थायी कर्मचारीहरूलाई स्थायी गर्ने उद्देश्यले सार्वजनिक रुपमा विज्ञापन प्रकाशित नगरी गोप्य रुपमा विज्ञापन गरी बाहिरका अन्य व्यक्तिहरूलाई दरखास्त फाराम समेत नदिएकोले छानबीन गरी कारवाही गरिपाउँ भन्ने उजूरीको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबीन गरी २०६५।७।८ मा हिमालय टाइम्स पत्रिकामा प्रकाशित सूचना रद्द गरी १५ दिने सूचना पुनः गोरखापत्र र कान्तिपुर लगायतका प्रमुख दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरी प्रतिष्पर्धात्मक रुपमा नियमानुसार दक्ष कर्मचारी छनौट गर्न अस्पताललाई निर्देशन दिने भनी आयोगको मिति २०६५।११।२० को बैठकबाट निर्णय भएको निर्णयानुसार हुन निर्देशन दिएको देखिन्छ ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ हेर्दा पदपूर्तिका लागि

आम प्रतिष्पर्धाबाट दक्ष कर्मचारी छनौट गर्नुपर्ने शाश्वत मान्यतलाई शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले गौण रुपमा लिई हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मात्र सूचना प्रकाशित भएको पाइएबाट पुनः १५ दिने सूचना गोरखापत्र र कान्तिपुर लगायतका पत्रिकाहरूमा सूचना प्रकाशन गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१) अनुसार निर्देशन दिएको भन्ने पाइन्छ ।

७. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१) अनुसार "आयोगले आफ्नो कामकारवाहीको सिलसिलामा जानकारीमा आएको तथ्यहरूको आधारमा सम्बन्धित कार्यालय, पदाधिकारी वा सार्वजनिक संस्थालाई देहायबमोजिम सुभाब दिन सक्नेछः-

- (क) कुनै कानून, निर्णय, आदेश वा कारवाही अव्यवहारिक, अवाञ्छित वा असंगत भएकोले त्यसमा संशोधन हुनुपर्दछ भन्ने आयोगलाई लागेमा कारणसहित संशोधनको सुभाब दिने,
- (ख) कुनै विषयमा आयोगले नेपाल सरकार वा कुनै सार्वजनिक संस्थाबाट वा नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थाको कुनै कार्यालय वा पदाधिकारीबाट सतर्कता अपनाउनु पर्ने वा कार्यालय वा कुनै कदम उठाउनु पर्ने देखेमा के कस्ता सतर्कता अपनाउनु पर्ने वा कदम उठाउनु उपयुक्त हुन्छ भनी सुभाब दिने, वा
- (ग) नेपाल सरकार वा कुनै सार्वजनिक संस्थाको कुनै परिपाटी वा कार्यप्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्याउन र त्यसबाट उत्पन्न निराकरण गर्न कारण र आधारसहितको सुभाब दिने" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

८. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट विपक्षीमध्येको शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को नियम ५.४ मा भएको कानूनी व्यवस्थाको

उल्लंघन हुने गरी अख्तियारको दुरुपयोग वा अनुचित कार्य गरेको देखिने वा हिमालय टाइम्समा २०६५।७।८ मा प्रकाशित सूचना नियमविपरीत भएको देखिने कुनै आधार र कारण उल्लेख गरी निर्देशन वा सुभाष दिएका देखिँदैन । साथै शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले हिमालय टाइम्समा प्रकाशित विज्ञापन अनुसारको पदहरूको लागि लिइएको परीक्षा तथा अन्तर्वार्ताको सूचनालगायतका कामकारवाही अस्पताल पदपूर्ति समितिको २०६५।१२।१२ को निर्णयद्वारा रद्द गरी गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित २०६५।१२।३१ को सूचनासमेत उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम कुनै युक्तियुक्त आधार र कारण खुलाएको देखिन आएन ।

९. पत्रिकाको मापदण्ड निर्धारण गर्ने निकाय प्रेस काउन्सिलद्वारा वितरित मिसिल संलग्न प्रमाणपत्रमा हिमालय टाइम्स 'क' वर्गको राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिका भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । हिमालय टाइम्स पत्रिकामा २०६५।७।८ मा प्रकाशित विज्ञापनअनुसार दक्ष कर्मचारी पदपूर्ति हुन नसक्ने तथा गोरखापत्र दैनिक एवं कान्तिपुर दैनिकलगायतका पत्रिकामा प्रकाशित सूचना सर्वसाधारण सबैको पहुँच हुन सक्ने आधार उल्लेख गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालको नाउँमा निर्देशन दिएको समेत देखिन आउँदैन । साथै कुनै अमुक पत्रिकाको नाम किटान गरी केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को नियम ५.४ को व्यवस्था विपरीत १५ दिने सूचना प्रकाशित गर्नु भनी दिएको निर्देशन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१) अनुरूप भएको भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल, पदपूर्ति समितिको तर्फबाट प्रकाशित विज्ञापनमा केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ ले तोकेको कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको भनाइ समेत रहेको अवस्था छैन । संवैधानिक अंगको रूपमा रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफूलाई संविधान

एवं कानूनद्वारा प्रदत्त जिम्मेवारी पूरा गर्दा संवैधानिक एवं कानूनी दायराको सीमाभित्र रहेर कार्य गर्नुपर्नेमा सोको पालना समेत गरेको देखिन आएन ।

१०. प्रतिस्पर्धात्मक आधारमा पदपूर्ति गर्नुपर्ने पदहरूको पदपूर्ति गर्दा फराकिलो आधारमा प्रतिस्पर्धा हुन सक्ने अवस्थाहरूको अख्तियार गर्नु स्वभाविक र युक्तिसंगत हो, तर सो सिलसिलामा कुनै खास पत्रिकामा विज्ञापन वा सूचना प्रकाशित भए सबैले थाहा पाउने र कुनै अन्यमा सूचना प्रकाशित गर्दा अरुले थाहा नपाउने भनी निष्कर्ष निकाल्न भन्ने हुँदैन । केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ ले कुनै राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको अवस्थामा राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्नु पर्याप्त हुन्छ । हिमालयन टाइम्स राष्ट्रियस्तरको पत्रिका भन्नेमा विवाद नभएपछि राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामध्ये कुनै खास पत्रिकामा नै सूचना प्रकाशित गर्नुपर्छ भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाको अभावमा मिल्दैन । वस्तुतः राष्ट्रियस्तरका विभिन्न पत्रिकाहरू बजारमा हुन्छन्, त्यसमध्ये न त सबै राष्ट्रियस्तरका पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्न लगाउन आर्थिक लगायतको कारणले सम्भव हुन्छ । न त व्यवहारिक । कुन पत्रिकाको सबैभन्दा बढी प्रति वितरण हुन्छ भनी खोज्नु पर्ने नियमको व्यवस्था होइन । त्यसको वारेमा कुनै स्थिर तथ्याङ्क पनि हुने गर्दैन । कुनै खास र सबैभन्दा बढी प्रति प्रकाशित हुने वा बिक्री वितरण हुने राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा मात्र सूचना प्रकाशित गर्नुपर्छ भन्ने मानेको खण्डमा समान वर्गका पत्रिकाहरूको बीचमा सम्भाव्य प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता पनि समाप्त हुन जान्छ । अर्थात् सबैभन्दा बढी प्रति प्रकाशित हुने वा वितरण हुने पत्रिकामा नै सबै सूचनाहरू प्रकाशित गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसको अर्थ अन्यले त्यस्तो सूचनाको अवसर पाउन नसक्ने हुन्छ । यस्तो सोच उपरोक्त नियमावलीले राखेकै छैन र त्यसो गर्न अस्वस्थकर र विवेकरहित पनि हुन्छ । कानूनले तोकेको वर्गको राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा सूचना

प्रकाशित गर्दा गर्दै पनि मनोगत आधार लिई अमुक खास पत्रिकामार्फत् नै सूचना प्रकाशित गर्नु भनी निर्देशन गर्नु र सो नगरेको कारणले राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा प्रकाशित सूचना रद्द गर्ने गरी भएको कारवाही समेत बदर गर्नु भेदभावपूर्ण र अस्वच्छ समेत भन्नुपर्ने हुन आउँछ । मुख्य कुरा कानूनबमोजिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीले खुल्ला बजारमा उपलब्ध विभिन्न राष्ट्रियस्तरका पत्रिकाहरू मध्ये कुनै खास पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्ने निर्णय गर्नु प्रशासनिक स्वविवेकको कुरा हो र यसबाट कानूनको कुनै खास प्रावधानको उल्लंघन नभएको अवस्थामा हस्तक्षेप गरी कुनै अर्को निर्देशन जारी गर्नुपर्ने कारण सिर्जना हुने देखिन्छ । कुनै निकायले कानूनबमोजिम गरिएको कारवाहीमा अनुचित दखल दिने हिसावले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१) अन्तर्गत निर्देशन गर्न सक्ने अवस्था नै नपर्ने हुनाले समेत विपक्षी आयोगको मिति २०६५।११।२० को बैठकको निर्णयबाट विपक्षी अस्पताललाई दिएको निर्देशन र सो बमोजिमको पत्र समेत अनाधिकार भई कानूनसंगत एवं तर्कसंगत नदेखिएकोले मिलेको देखिएन ।

११. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले २०६५।१२।१२ मा दिएको निर्देशन पालना गरिएको भन्ने विपक्षीमध्येको शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालको लिखित जवाफको व्यहोरा रहेतापनि आफैले पदपूर्तिको विज्ञापन प्रकाशित गरी लिखित परीक्षा समेत लिई आफ्नै पहलमा उत्तर पुस्तिका परीक्षण समेत गरी केही पदको अन्तर्वार्तासमेत तोकिएको अवस्थामा के कुन कानूनी वा प्रशासनिक त्रुटि हुन गएको हो ? के कुन कारण र आधारबाट हिमालय टाइम्स पत्रिकामा २०६५।७।८ मा प्रकाशित विज्ञापन नै रद्द गरी अर्को सूचना प्रकाशित गर्ने निर्णय गरियो भन्ने कुराको वस्तुनिष्ठ आधारसमेत विपक्षी शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल, पदपूर्ति समितिबाट प्रेषित लिखित जवाफमा उल्लेख गर्न सकेको अवस्था समेत देखिन आउँदैन ।

१२. अतः अधिकारप्राप्त निकाय शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल विकास समितिले हिमालय टाइम्स पत्रिकामा २०६५।७।८ मा प्रकाशित विज्ञापित पदहरूको कानूनसम्मत रूपले अगाडि बढाएको पदपूर्तिको कार्यलाई रोक लगाउने गरी केही व्यक्तिले मनोगत रूपमा दिएको उजुरीलाई एकमात्र आधार बनाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको २०६५।११।२० को निर्णय र सो निर्णयअनुसार पुनः गोरखापत्र एवं कान्तिपुर लगायतका पत्रिकामा १५ दिने सूचना प्रकाशित गर्नु भनी २०६५।११।२६ को निर्देशन एवं सो निर्देशनअनुसार शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल पदपूर्ति समितिद्वारा लिइएको लिखित परीक्षा एवं अन्तर्वार्ता समेत रद्द गर्ने गरी भएको मिति २०६५।१२।१२ को निर्णय गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित २०६५।१२।१३ को सूचना लगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही समेत कानूनअनुकूल भएको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मिति २०६५।७।८ मा प्रकाशित विज्ञापन सूचना अनुसार शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालमा रिक्त हुन आएका पदहरूको लागि लिइएको लिखित एवं अन्तर्वार्ताको परीक्षाको नतिजा प्रकाशित गरी कानूनबमोजिम सिफारिश गरी पदपूर्तिको कारवाही अगाडि बढाउनु भनी विपक्षीमध्येको शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल समेतका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय सदर हुने ठहर्छ ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

मा.न्या. श्री अवधेशकुमार यादवको राय:

यस अदालतको पूर्ण इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबाट प्रस्तुत रिट निवेदन जारी हुने ठहरी भएको आदेशसँग सहमत हुन नसकी आफ्नो छुट्टै राय पेश गरेको छु ।

शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताल टेकुले अस्पताल विकास समितिको तर्फका मेडिकल अधिकृत लगायत विभिन्न तहका २२ पदहरू खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गर्नुपर्ने भएकाले योग्य नेपाली नागरिकबाट दर्खास्त आह्वान गरिन्छ, भनी ३० दिनको म्याद दिइ हिमालय टाइम्स दैनिकमा मिति २०६५।७।८ मा सूचना प्रकाशन गरेको देखिन्छ। हिमालय टाइम्समा सूचना प्रकाशन भएपछि सबै तहका पदमा जम्मा ६२ जनाको दर्खास्त परी लिखित परीक्षा र अन्तर्वार्ता समेत भै पदपूर्तिसम्बन्धी कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले “उल्लिखित पदहरूको पदपूर्तिको लागि १५ दिने सूचना पुनः गोरखापत्र र कान्तिपुर लगायतका प्रमुख दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा नियमानुसार दक्ष कर्मचारी छनौट गर्न त्यस अस्पताललाई निर्देशन दिने भनी आयोगको मिति २०६५।११।२० को बैठकबाट निर्णय भएकाले निर्णयानुसार हुन अनुरोध छ” भनी मिति २०६५।११।२६ मा शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पताललाई पत्राचार गरेको मिसिलबाट देखिन्छ।

विपक्षी शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले मेडिकल अधिकृत लगायत विभिन्न २२ पदको लागि स्थायी पदपूर्ति गर्नुपर्ने भई हिमालय टाइम्स पत्रिकामा मिति २०६५।७।८ मा सूचना प्रकाशन गरेपछि फारम लिन जाँदा अस्पतालको विज्ञापन नदेखाउने, फारम दिन इन्कार गर्ने, बाहिरी मानिसले दर्खास्त नहालोस् भनेर निरुत्साहित बनाई पठाउने, भन्कट देखाएर दर्खास्त हाल्नुबाट वञ्चित गराउने गरी हामीलाई समयमा नै दर्खास्त हाल्नुबाट रोक लगाएकाले छानबीन गरी पुनः लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया अपनाई पारदर्शी तरिकाबाट सूचना विज्ञापन गराई पाउँ भनी २०६५।७।१५ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष उजुरी निवेदन परी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यस विषयमा छानबीन अगाडि बढाएको देखिन्छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबीनको क्रममा शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग

अस्पतालको प्रतिक्रिया माग्दा “अस्पतालमा कार्यरत विकास समिति तर्फका कर्मचारीलाई स्थायी गर्ने सिलसिलामा नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट स्वीकृति लिई पदपूर्तिको लागि हिमालय टाइम्स राष्ट्रिय दैनिकमा मिति २०६५।७।८ मा ३० दिनको म्याद राखी खुला विज्ञापन गरिएको थियो। उक्त अवधिभित्रमा विभिन्न २२ पदका लागि लिइएको विज्ञापनमा ६२ जनाको मात्र दर्खास्त परेको कुरा खुलाई शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई मिति २०६५।८।२० मा पत्र पठाएको मिसिलबाट देखिएकाले सो विज्ञापन खुला भनी हिमालय टाइम्स पत्रिकामा प्रकाशन गरिएको भएपनि अस्पतालमा कार्यरत विकास समितिमा कार्यरत अधिकांश अस्थायी कर्मचारीहरूले फारम बुझाएको देखिएबाट अस्पतालमा कार्यरत अस्थायी कर्मचारीलाई स्थायी गर्ने उद्देश्य रहेको प्रष्ट रूपमा देखिन आउँछ।

केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को नियम ५.४ को उपनियमावली (१) ले “खुला तथा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आधारमा उम्मेदवारको छनौट गर्नु पर्दा सर्वसाधारणले थाहा पाउने गरी राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको हकमा सम्बन्धित उम्मेदवारहरूले थाहा पाउने गरी अस्पतालको सूचना पाटीमा एक महिनाको दर्खास्त दिने म्याद राखी विज्ञापन प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थानुसार सर्वसाधारणले थाहा पाउने गरी राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा विज्ञापन प्रकाशित गर्नुपर्ने देखिन्छ। केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ मा प्रयुक्त शब्दावलीको मनसाय हेर्दा सर्वसाधारणले थाहा पाउने गरी विज्ञापन गर्नु पर्नेमा थोरै संख्यामा प्रकाशित हुने र कमै मानिसले मात्र थाहा पाउने गरी प्रकाशित भएको विज्ञापनबाट देश भरका सर्वसाधारण व्यक्तिहरूले थाहा पाउन सक्ने भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन। त्यसकारण उक्त विज्ञापन सर्वसाधारणले थाहा नपाउने भन्ने दुराशयपूर्ण

मनसाय राखी थोरै संख्यामा प्रकाशित हुने र मुलुकभर वितरण समेत नहुने हिमालय टाइम्स पत्रिकामा विज्ञापन प्रकाशित गरिएको देखिन्छ ।

विपक्षी शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालले मिति २०५६।७।८ मा गरेको २२ पदको विज्ञापनको सूचना सर्वसाधारणले थाहा पाएको भए शिक्षित बेरोजगारीको समस्या यत्रतत्र व्याप्त रहेको बर्तमान अवस्थामा धेरै जनाको दर्खास्त पर्नु पर्नेमा प्रस्तुत विवादमा शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालमा मेडिकल अधिकृतलगायत विभिन्न २२ पदको लागि भएको विज्ञापनमा केवल ६२ जनाको मात्र दर्खास्त पर्न आएबाट हिमालय टाइम्स पत्रिकामा २०६५।७।८ मा प्रकाशित विज्ञापन सर्वसाधारणले थाहा पाउने गरी केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को उल्लिखित दफाको मनसायबमोजिम भएको भनी विश्वास गर्न सकिने आधार देखिन आएन ।

कानूनी र तकनीकी रूपमा हिमालयन टाइम्स दैनिक पत्रिका 'क' वर्गको पत्रिका हो तर, वास्तविक र सत्य रूपमा सर्व साधारणको पहुँचभित्रको पत्रिका होइन । हिमालय टाइम्स 'क' वर्गको पत्रिका भएपनि त्यसको वितरण र पहुँच देशभरी हुँदैन । वास्तविक र सत्य (Reality and Truth) कुरा कानूनी र तकनीकीभन्दा भिन्न हुन्छ । कानूनको सत्य रूप त्यही हो, जो न्यायिक हुन्छ अर्थात् जब कानून र सत्य दुवै नजिक हुन्छ, तब मात्र न्यायको बोध हुन्छ । जहाँ कानूनभन्दा सत्य धेरै टाढा हुन्छ, त्यहाँ न्यायको सुगन्ध र अनुभूति रहेको हुँदैन । त्यसैले कानून र सत्यता दुवैसाथ भएमा मात्र पीडितले न्याय पाउने अवस्था हुन्छ । उल्लिखित सन्दर्भमा केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ मा रहेको व्यवस्थालाई हेर्दा सूचना प्रकाशित गर्दा सर्वसाधारणले थाहा पाउने पत्रिका हुनुपर्ने अनिवार्य गरेको छ । यहाँ नेपाली जनमानसको आत्मामा हिमालयन टाइम्स दैनिक पत्रिका सर्वसाधारणको पहुँचमा छैन भन्ने सर्वविदितै छ । यो पत्रिका देशको सबै स्थानमा पुग्दैन । काठमाडौंमा पनि केही सीमित ठाउँको पसलमा मात्र पाइन्छ ।

केही जिल्ला स्तरमा पनि निस्कने पत्रिकालाई 'क' वर्गको मान्यता दिएको हुन्छ । तीनमा राष्ट्रिय दैनिक भनी उल्लेख भएको हुन्छ तर देशभरी वितरण र प्रसारण भएको हुँदैन, यो सत्य हो । देशभरी वितरण Circulate नहुने पत्रिकामा प्रकाशित विज्ञापनबाट सर्वसाधारणले थाहा पाउने सक्दैनन् । सर्वसाधारणले थाहा नपाएपछि सबैले विज्ञापनमा उल्लिखित सूचनाको लाभप्राप्त गर्न असम्भव हुन्छ, र त्यस अवस्थामा सर्वसाधारण समान रूपमा अवसरबाट बञ्चित भई योग्य एवं सक्षम जनशक्तिले प्रतियोगितामा भाग लिन सक्दैनन् । यसबाट अन्तमा समग्र देशलाई नै घाटा हुन्छ । सीमित असक्षमले मात्र कपटपूर्ण तरिकाले फाईदा लिन पाउने अवस्था हुन्छ । यस्तो अवस्थामा कानून र न्यायको मर्म, भावना र उद्देश्य नै मर्माहत हुनजान्छ ।

अस्पतालमा कार्यरत विकास समितितर्फका कर्मचारीलाई स्थायी गर्ने सिलसिलामा विज्ञापन गरिएको भन्ने कुरा विपक्षी अस्पतालले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई लेखेको मिति २०६५।८।२० को पत्र एवं फारम लिन जाँदा अनेकौं भन्फट दिएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको उजुरी समेतबाट उक्त विज्ञापन केन्द्रीय अस्पताल नियमावली, २०६३ को उद्देश्यअनुरूप सुयोग्य उमेदवारहरू बीच प्रतिस्पर्धा गराइ योग्य उम्मेदवार छनौट गर्ने उद्देश्यले भएको नभै विकास समितिअन्तर्गत अस्थायी रूपमा कार्यरत कर्मचारीलाई नै स्थायी गर्ने उद्देश्य राखी दुरासययुक्त मनसायबाट भएको भन्ने तथ्य पुष्टि हुन आउँछ ।

शुक्रराज ट्रपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालबाट मिति २०६५।१२।३१ को गोरखापत्र दैनिकमा पुन प्रकाशित विज्ञापनमा उम्मेदवार हुन यी निवेदकहरूलाई रोक लगाएको कहीं कतैबाट देखिन आउँदैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६५।११।२६ को निर्देशनअनुसार अस्पतालले गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा पुनः प्रकाशित हुने विज्ञापनमा समेत उम्मेदवार भई आफ्नो योग्यता प्रदर्शन गरी रोजगारीप्राप्त गर्ने अवसर यी निवेदकहरूको सुरक्षित रही रहेको

अवस्थामा अख्तियारको मिति २०६५।११।२० को बैठकको निर्णय, सो निर्णयको आधारमा मिति २०६५।११।२६ मा गरिएको परिपत्र एवं सो परिपत्रअनुसार अस्पतालबाट भए गरेका कामकारवाही समेतबाट निवेदकहरूको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् भएको भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन ।

अतः रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लालको राय मनासिब देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।
इति संवत् २०६८ साल वैशाख २२ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं. ८५७६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०३४६
आदेश मिति: २०६७।११।१६।२

मुद्दा: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, गोठाटार गा.वि.स. वडा
नं. ३ इचोट बस्ने भजराम पण्डित समेत
विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग,
टंगाल, काठमाडौं समेत

- कानूनले नै दुष्परिणाम सच्चाउनको लागि लेखी पठाउन सक्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अधिकार दिएको अवस्थामा सार्वजनिक पद धारण गरेको

व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न त्यस्तो दुष्परिणाम सच्चाउने सिलसिलामा कानूनबमोजिम नै सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने गरी भएको निर्णयलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- मन्त्रिपरिषद्को निर्णयविपरीत हुने गरी आफूलाई प्राप्त अख्तियारीभन्दा बाहिर गई जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरेको मुआब्जा तथा निर्धारण समितिको निर्णयबाट कानूनबमोजिम हक सिर्जना हुन सक्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री किशोरकुमार अधिकारी, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शालिग्राम आचार्य श्री रामेश्वर कोइराला, श्री बालकृष्ण चौलागाईं
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शरदकुमार खड्का

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ एवं १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

हामी निवेदकहरू मध्ये म भजराम पण्डितको नाममा मोही रहेको जयवागेश्वरी धुनी मठ गुठीको नाममा रहेको जोरपाटी ६(क) कि.नं. ५१५ को ०-६-१-० जग्गा, म मिट्टाराम दाहालको नाममा मोही रहेको जयवागेश्वरी धुनी मठ गुठीको नाममा मालपोत कार्यालय चावहिल, काठमाडौंमा दर्ता सेस्ता भएको जोरपाटी ६(क) कि.नं. ९५० को क्षे.फ. १-१-०-० जग्गा र त्यस्तै निवेदक मध्ये म

सुमित्रा भण्डारीको दाता दावालामु शेर्पाको नाममा मालपोत कार्यालय चावहिल, काठमाडौंमा एकलौटी दर्ता सेस्ता भएको जोरपाटी वडा नं. ९(च) कि.नं. २१ क्षे.फ. ०-११-२-० जग्गा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५७३१२६ को निर्णयानुसार विपक्षी अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाको लागि जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा २५ बमोजिम जग्गा प्राप्त गरेकोमा सोको मुआब्जाबापत नेपाल सरकार भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय च.नं. ९ मिति २०५७४१२३ को पत्रानुसार जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा १३ बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको अध्यक्षतामा गठित मुआब्जा निर्धारण समितिको मिति २०६३१२१५ र २०६४१११० मा बसेको बैठकले गुठीको जग्गा नास गर्न नमिल्ने भएकोले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ४२ र जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा १४ बमोजिम जग्गाको सट्टा जग्गा सट्टा भर्ना गर्न सकिने व्यवस्था भएबमोजिम म मिठ्वाराम दाहाललाई भक्तपुर जिल्ला महेन्द्र दिव्यश्वरी ५(ख) कि.नं. ३४५ को वीचतर्फ ०-१५-०-० जग्गा र म भजराम पण्डितलाई दिव्यश्वरी ५(ख) कि.नं. ३४५ को वीचतर्फ ०-३-३-० जग्गा र सुमित्रा भण्डारीको दाता दावालामु शेर्पालाई ऐ. को कि.नं. ३४५ को क्षे.फ. ०-९-३-० जग्गा सट्टा भर्ना दिने निर्णय गरेको थियो ।

माथि उल्लिखित हामी निवेदकहरूले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा १३ बमोजिम बनेको मुआब्जा निर्धारण समितिको बैठकले ऐ. ऐनको दफा १४ बमोजिम मिति २०६३१२१५ र २०६४१११० मा गरेको निर्णयानुसार सट्टाभर्ना पाएको जग्गाको दर्ता सेस्ता पूर्जा हामी निवेदकलाई उपलब्ध गराउनका लागि अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिले निर्णय साथ सक्कल फाइल विपक्षी मालपोत कार्यालयमा पठाएकोले विपक्षी मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा मिति २०६४११२९ मा हामीहरूले निवेदन दर्ता गराएका थियौं । विपक्षी मालपोत कार्यालय भक्तपुरले मुआब्जा निर्धारण

समितिको निर्णयानुसार हामी निवेदकहरूलाई जग्गाको दर्ता सेस्ता पूर्जा दिन आनाकानी गरी पटकपटक मुआब्जा निर्धारण समितिको सक्कल फाइल अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण/सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको कार्यालयमा फिर्ता पठाई अनावश्यक दुःख दिएकोले हामी निवेदकहरूले अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति गुप्तेश्वरी फाँट काठमाडौं १, जिल्ला मालपोत कार्यालय भक्तपुर मुआब्जा निर्धारण समितिका अध्यक्ष तथा प्रमुख जिल्ला अधिकारी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं १, भूमिसुधार तथा व्यवस्था विभाग बबरमहल, काठमाडौं १, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं १, नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार काठमाडौं १ समेतलाई विपक्षी बनाई मुआब्जा निर्धारण समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्न बाधा पर्ने गरी अर्को निर्णय नगर्न नगराउन र निर्णयानुसार नै जग्गा दर्ता गरी सेस्ता पूर्जा दिन लगाउन भनी निषेधाज्ञा परमादेश जारी गरिपाऊँ भनी सम्मानित पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरमा मिति २०६४१४१२२ र २६६ र २६७ नं. को निवेदन दायर गरेका थियौं । उक्त निवेदनमा अर्को निर्णय हुन सक्ने आशंकाको स्थिति नरहेको भन्ने आधारमा निषेधाज्ञाको आदेश जारी नभए तापनि मुआब्जा निर्धारण समितिको निर्णय निवेदकहरूको हकमा चाँडो कार्यान्वयन गराउनु भनी उल्लिखित विपक्षीहरूको नाममा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट परमादेशको आदेश जारी भएको छ ।

मालपोत कार्यालय भक्तपुर समेतका विपक्षीका नाममा पुनरावेदन अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी भए पश्चात म निवेदक सुमित्रा भण्डारीले भक्तपुर दिव्यश्वरी वडा नं. ५(ख) सि.नं. ३४५ कि.नं. ६५९ क्षे.फ. ०-९-३-० जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरिसकेकी छु । निवेदक मध्ये म मिठ्वाराम दाहाल मोही र जग्गाधनी जय वागेश्वरी धुनी मठ गुठी भएको

जिल्ला भक्तपुर दिव्यश्वरी वडा नं. ५(ख) कि.नं. ६५७ क्षे.फ. ०-१५-०-० जग्गा र म भजराम पण्डित मोही जय वागेश्वरी धुनी मठ गुठी जग्गाधनी भएको कि.नं. ६५८ क्षे.फ. ०-३-३-० जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेका छौं । मुआब्जा निर्धारण समितिको मिति २०६३।१२।१५ र २०६४।१।१० को निर्णय नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को निर्णयविपरीत पाइएको भनी हामी निवेदकहरूले मुआब्जाबापत जग्गा सट्टा भर्ना पाई जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेको उल्लिखित हाम्रो हकको जग्गाको सेस्ता सच्चाई साविक बमोजिम सेस्ता कायम राख्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ को गलत प्रयोग गरी मिति २०६५।७।१८ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुर र अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनालाई लेखी पठाउने निर्णय गरेको छ ।

हामी निवेदकहरूले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा १४ का आधारमा मुआब्जा निर्धारण समितिको निर्णयानुसार जग्गा सट्टा भर्ना पाई जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा समेत प्राप्त गरेको उल्लिखित हाम्रो दर्ता हक भोगको जग्गाको दर्ता बदर गरी सेस्ता पूर्जा सच्चाई साविकबमोजिम कायम राख्ने गरी लेखी पठाउन सक्ने अधिकार यस दफाले आयोगलाई प्रदान गरेको देखिदैन । कानूनबमोजिम बनेको मुआब्जा निर्धारण समितिले कानूनबमोजिम गरेको निर्णयबाट दुष्परिणाम आयो या सुपरिणाम आयो ? सो परीक्षण गर्ने आयोगको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्दैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२ख बमोजिम कुनै कुरो सच्चाउन लेखी पठाउने निर्णय गर्दा कुन कानूनअन्तर्गत सच्चाउन मिले हो सो समेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । विपक्षी आयोगको निर्णयमा हामी निवेदकहरूको नाममा दर्ता रहेको सेस्ता पूर्जा बदर गरी साविकबमोजिम कायम राख्न कुन कानूनले मिले हो सो उल्लेख छैन । यस दफाले आयोगलाई जो कसैको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार हनन् गर्न

छूट दिएको अर्थ गर्न मिल्दैन । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हामी निवेदकहरूको दर्ता हकको जग्गाको सेस्ता पूर्जा बदर गर्ने निर्णय गर्दा हामी निवेदकहरूलाई थाहा जानकारी समेत दिएको छैन । सुनुवाइको मौका समेतबाट वञ्चित गरिएको छ । उक्त आयोगको मिति २०६५।७।१८ को निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२०, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ४, १२(ख) तथा मुलुकी ऐन अ.व. ३५ नं. विपरीत हुनुका साथै अधिकारक्षेत्रविहीन र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ ।

तसर्थ, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।१८ को गैरकानूनी निर्णय र उक्त निर्णयका आधारमा गरिएको पत्राचार, सो निर्णयका आधारमा मालपोत कार्यालयले गरेको मिति २०६५।८।११ को गैरकानूनी निर्णय र आयोगको निर्णयसँग सम्बन्धित अन्य सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामी निवेदकहरूले सट्टाभर्ना पाई जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेको दिव्यश्वरी ५(ख) कि.नं. ६५९, कि.नं. ६५७, कि.नं. ६५८ का जग्गा हामी निवेदकहरूका नाममा दर्ता यथावत् कायम राख्न विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ । साथै यस निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्मका लागि उल्लिखित जग्गाहरूमा भोग चलन गर्नका लागि हामी निवेदकहरूलाई कुनै किसिमले बाधा अवरোধ नपुऱ्याउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

साथै यसमा अन्तरिम आदेशको समेत माग गरिएको सन्दर्भमा विचार गर्दा माग दावीबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी नहुँदा निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुने अवस्था नदेखिएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१।१४ को आदेश ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय कार्यान्वयन गर्नु यस विभागको कानूनी दायित्व भएको साथै ऐन, नियमबमोजिम आयोगबाट भएको निर्णय कार्यान्वयन भएकोमा यस विभाग समेतलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै आधार नभएकोले निवेदकको माग दावी भूठा छ । विपक्षीले यस विभागबाट के कस्तो कामकारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो स्पष्ट जिकीर नलिई गरेको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग बबरमहल काठमाडौंको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

अधिकार सम्पन्न वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाबाट गुहेश्वरीदेखि गोकर्ण व्यारेजसम्म ढल निर्माणलगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नदी किनारका जग्गाहरू अधिग्रहण गरी सो क्षेत्रमा परेको जग्गाहरूका सम्बन्धमा जग्गाधनीहरूलाई सम्भव भएसम्म उल्लिखित क्षेत्रकै जग्गाहरू सट्टा भर्ना दिने र जग्गा नपुग भएमा मुआब्जा दिने भन्ने मन्त्रिपरिषद्को बैठक संख्या २९।०५७ मिति २०५७।३।२६ मा निर्णय भएको र सो निर्णयबाट जग्गा अधिग्रहण गर्ने विषयमा जग्गा प्राप्त गर्दा जग्गाधनीहरूलाई जग्गाको सट्टा सम्भव भएसम्म उल्लिखित क्षेत्रको नदी उकास, ऐलानी एवं सार्वजनिक पर्ती जग्गाबाट जग्गा नै सट्टा भर्ना उपलब्ध गराउने, जग्गा सट्टा भर्ना दिन नपुग भएमा नियमानुसार मुआब्जा दिने निर्णय भएको स्थितिमा त्यसरी जग्गा सट्टा भर्ना दिदा जे जुनसुकै ठाउँको

सार्वजनिक सरकारी, पर्ती जग्गा अधिकार सम्पन्न वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाले दिन पाउने गरी अनियन्त्रित तवरबाट अधिकार दिएको उक्त मन्त्रिपरिषद्को उल्लिखित निर्णयको व्यहोरा नरहेको हुँदा मुआब्जा निर्धारण समिति, काठमाडौंको मिति २०६३।१२।१५ र २०६४।१।१० को निर्णयले भक्तपुर दिव्यश्वरी ५(ख) का जग्गाहरू रिट निवेदकका नाममा सट्टा भर्ना गर्ने गरी भएको दृष्कृतिजन्य कार्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम साविकअनुसार नै स्रेस्ता कायम राख्ने गरी दृष्कृति सच्चाउन मालपोत कार्यालय, भक्तपुर र अधिकार सम्पन्न वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनालाई यस आयोगबाट लेखी पठाईएको हो । कानूनविपरीत भएका कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्चाउनको लागि सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख ले आयोगलाई स्पष्ट रूपमा प्रदान गरेको छ । साथै कानूनविपरीत भएको कार्य शुरुदेखि नै बदर (Void Abinitio) हुने हुँदा त्यसरी शुरुदेखि नै बदर हुने कार्यलाई आयोगले बदर समेत गर्ने निर्णय गरेकोबाट निवेदकहरूले निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम निजहरूको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् हुने कार्य गरे भएको नहुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयको के कुन कार्यबाट निवेदकको हक अधिकारमा असर परेको हो ? सो कुरा निवेदन व्यहोराबाट नखुलेको साथै निवेदकको हक अधिकार हनन् हुने कार्य यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग एक संवैधानिक अंग हो । संवैधानिक अंगबाट कानूनसम्मत भएका निर्णयलाई अन्यथा भन्न

मिल्दैन । उक्त आयोगबाट भएको निर्णयका आधारमा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट निर्णय भएको देखिन्छ । अतः कानूनबमोजिम भए गरेको निर्णयलाई सबैले स्वीकार गर्नु पर्दछ । रिट निवेदकहरूले विपक्षी मालपोत कार्यालय भक्तपुरले गरेको निर्णयबाट अन्याय परेको छ भनी उल्लेख गर्नु भएको विषयतर्फ हेर्दा जग्गा प्रशासन गर्ने, जग्गा आवाद गर्ने, जग्गा दर्ता गर्ने, सरकारी एवं सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा मालपोत ऐन, २०३४ ले जिल्ला स्थित निकायका अधिकारीहरूको काम, कर्तव्य, अधिकार एवं उत्तरदायित्व स्पष्ट रूपमा तोकेको छ । तसर्थ प्रचलित कानूनबमोजिम जिल्ला स्थित सरकारी निकायबाट भए गरेका कामकारवाहीका सम्बन्धमा रिट निवेदकहरूले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको उचित छैन, अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

यसमा निवेदकले दावी गरेको कि.नं. ६५७, ६५८ र ६५९ को कित्ता जग्गा साविक नापीको समयमा दिव्यश्वरी ५ख कि.नं. २८३ कायम भई फिल्डवुकमा पर्ती जनाएको उक्त जग्गा कित्ता बदर भई कि.नं. ३४५ कायम भएको सो कित्ता जग्गा अधिकार सम्पन्न बागमती ढल सुधार आयोजनाको निर्णय र मालपोत कार्यालय भक्तपुरको च.नं. ६४३१ मिति २०६५।३।५ को आदेश अनुसार कि.नं. ३४५ बाट कित्ताकाट भई कि.नं. ६५५, ६५६, ६५७, ६५८, ६५९ र ६६० कायम भई नक्सा सेस्ता कायम भइसकेको । तत् पश्चात अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।२५ को पत्र तथा मालपोत कार्यालयको च.नं. २५७३ मिति २०६५।८।११ को आदेशबाट उल्लिखित कित्ताहरू बदर गरी साविक कि.नं. ३४५ यथावत राखी नक्सा सेस्ता अध्यावधिक गरिसकेको हुँदा निवेदकको रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने नापी कार्यालय भक्तपुरको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकहरू मध्ये भजराम पण्डितको जोरपाटी ६(क) कि.नं. ५१५ को ०-६-१-० जग्गा, मीठाराम दाहालको जोरपाटी ६(क) कि.नं. ९५०

को १-१-०-० जग्गा र निवेदकमध्येकै सुमित्रा भण्डारीका दाता दावालामा शेर्पाको जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ९(च) कि.नं. २१ को ०-११-२-० को जग्गा तत्कालीन बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिले मन्त्रपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को निर्णयअनुसार जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा २५ बमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरिएको थियो । विपक्षी निवेदकहरूको जग्गा अधिग्रहण गरेपश्चात् निजहरूलाई सट्टा भर्ना दिने सम्बन्धमा जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा १३ बमोजिम मुआब्जा निर्धारण समितिको बैठकको निर्णयबाट गुठीको जग्गा नास गर्न नमिल्ने भएकोले विपक्षीहरूलाई सट्टा भर्ना दिने सम्बन्धमा मीठाराम दाहाललाई भक्तपुर जिल्ला महेन्द्र दिव्यश्वरी ५(ख) कि.नं. ३४५ को बीचतर्फबाट ०-१५-०-० जग्गा त्यस्तै भजराज पण्डितलाई ऐ. (ख) कि.नं. ३४५ कै बीचतर्फ ०-३-३-० जग्गा र विपक्षी मध्येकी सुमित्रा भण्डारीलाई ऐ. (ख) कि.नं. ३४५ को क्षेत्रफलबाट ०-९-३-० जग्गा दिने निर्णय भएको थियो ।

यसरी विपक्षीहरूलाई माथि उल्लेख गरिएको कि.नं. २ क्षेत्रफल भएको जग्गा सट्टा भर्ना दिने निर्णय गरी निज विपक्षीहरूले उक्त जग्गा सट्टा भर्ना लिइसकेपश्चात् हाल आएर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालयले विपक्षीहरूले पाएको उक्त जग्गा बदर गर्ने निर्णय गरेको रहेछ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालयले विपक्षीहरूले पाएको उक्त जग्गा बदर गर्दाका अवस्थामा मन्त्रपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को बैठकले यस कार्यालयलाई मुआब्जा दिन अधिकार दिएको तर यसरी मुआब्जाबापतको जग्गा दिदाका अवस्थामा अधिग्रहण गरिएको जग्गाको आसपासको जग्गा जुन जग्गा नदी उकासको जग्गा, ऐलानी जग्गा, पर्ती जग्गा दिन सक्ने मात्र अधिकार भएको र मुआब्जा दिने सम्बन्धमा जुनसुकै ठाउँको जग्गा दिने अधिकार यस कार्यालयलाई नभएको र मन्त्रपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को बैठकले मुआब्जा दिने सम्बन्धमा निर्णय गरेतापनि मुआब्जा

दिने सम्बन्धमा जहाँको जग्गा हो त्यसको आसपासको जग्गा मात्र मुआब्जा दिने भन्ने आसय भएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख को अधिकार प्रयोग गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले उक्त मुआब्जाबापत दिएको सट्टा भर्नाबापतको जग्गा बदर गरेको देखिन्छ। अतः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख ले त्यस्तो जग्गा बदर गराउन सक्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकार भएकोले यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको निर्णयलाई यस कार्यालयले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने भएको र उक्त निर्णय कानूनसंगत छ छैन भन्ने निर्णय मुद्दाको फैसला हुँदाका वखत यसै सम्मानित अदालतबाट निर्णय हुने नै छ भन्ने अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

मुआब्जा निर्धारण समिति काठमाडौंले भक्तपुर दिव्यश्वरी ५ख कि.नं. ३४५ बाट मिति २०६३।१२।१५ र मिति २०६४।१।१० मा जग्गाधनी बागेश्वरी गुठी मोही मीठाराम दाहालको नाउँमा ०-१५-०-०, ईश्वरीप्रसाद खतिवडाको नाउँमा ०-८-१-१, भजराम पण्डितको नाउँमा ०-३-३-०, धनकुमारी दाहाल समेतको नाउँमा ०-५-०-२ र दावालामु शेर्पाको नाउँमा ०-९-३-० जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरी गरिएको निर्णय र सोको आधारमा मा.पो.का. भक्तपुरबाट उल्लिखित व्यक्तिहरूको नाउँमा दर्ता सेस्ता गर्ने काम मन्त्रिपरिषद्को निर्णयविपरीत देखिदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम साविक बमोजिम नै सेस्ता कायम राख्ने गरी दुष्कृति सच्चाउने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।१८ को बैठकको प्रतिलिपि साथ मिति २०६५।७।२६ च.नं. ५४२ को पत्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रादेशको आधारमा मात्र यस कार्यालयले साविकको यथास्थितिमा सेस्ता कायम गरिएको हुँदा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दायर

भएको रिट खारेजभागी छ खारेज गरिपाऊँ भन्ने मालपोत कार्यालय भक्तपुरको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार र कारण असम्बन्धित विषयमा यस कार्यालय समेतलाई प्रत्यर्था बनाई रिट निवेदन दिएको देखिएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई भ्रष्टाचार र अख्तियारको दुरुपयोगको सम्बन्धमा कारवाही र मुद्दा चलाउने अधिकार प्राप्त भएको सन्दर्भमा संवैधानिक निकायले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र रही कानूनसम्मत तवरबाट गरिएको निर्णयलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्चाउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने भएको र सो बमोजिम संवैधानिक निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको कामकारवाही कानूनबमोजिम कै हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री किशोरकुमार अधिकारी, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शालिग्राम आचार्य, श्री रामेश्वर कोइराला, श्री बालकृष्ण चौलागाईंले निवेदकहरूको हकभोगमा रहेका कि.नं. ५१५, ९५०, २१ समेतका जग्गाहरू नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को निर्णयानुसार बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाको लागि भनी जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ बमोजिम नेपाल सरकारले प्राप्त गरी लिएबापत सो जग्गाको

सट्टा यी निवेदकहरूलाई भक्तपुर दिव्यश्वरी वडा नं. ५(ख) मा रहेको कि.नं. ३४५ को क्षे.फ. ९-१२-०-० को जग्गाबाट कित्ता फोड गरी कि.नं. ६५७, ६५८, ६५९ का जग्गा सट्टा भर्ना पाई निवेदकहरूको नाउँमा दर्ता प्रमाणपूजा समेत भई भोग चलन गरी आएका जग्गाहरू निवेदकहरूलाई थाहा जानकारी नदिई सुनुवाईको मौका समेतबाट वञ्चित गरी निवेदकहरूको नाउँमा रहेको उक्त कि.नं. को जग्गाहरूको दर्ता सेस्ता सच्चाई साविक बमोजिम सेस्ता कायम राख्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६५।७।१८ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुर र अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनालाई लेखी पठाउने गरी जुन निर्णय गरेको छ, त्यो निर्णय सरासर गैरकानूनी तथा त्रुटिपूर्ण छ, । विना आधार कारण निवेदकहरूको हकमा असर पर्ने गरी त्यस्तो निर्णय गर्ने अधिकार कानूनले विपक्षी निकायलाई दिएको छैन । अतः विपक्षी आयोगको मिति २०६५।७।१८ को निर्णयबाट निवेदकहरूको संविधान तथा कानूनप्रदत्त हकमा गम्भीर आघात पुग्न गएको हुँदा आयोगको उक्त मिति २०६५।७।१८ को निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भए गरेका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूले सट्टा भर्ना पाई जग्गा दर्ता सेस्ता प्रमाणपूजा प्राप्त गरेका उक्त कि.नं. का जग्गाहरू निवेदकहरूकै नाउँमा दर्ता सेस्ता यथावत रूपमा कायम राख्नु भनी विपक्षी निकायहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी होस् भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शरदकुमार खड्काले उक्त अधिकरणमा परेको जग्गाहरूको सम्बन्धमा जग्गाधनीहरूलाई जग्गाको सट्टा भर्ना सम्भव भएसम्म उल्लिखित क्षेत्रको जग्गा नै सट्टा भर्ना दिने र जग्गा नपुग भएमा नियमानुसार मुआब्जा दिने

भनी मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०५७।३।२६ मा निर्णय भएकोमा सो निर्णयको विपरीत गई विपक्षी मुआब्जा निर्धारण समितिले निवेदकहरूलाई अन्य इलाकाका सार्वजनिक जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरी निर्णय गरेको देखिन आएको अवस्थामा उक्त गैहकानूनी रूपमा भएको निर्णयलाई सच्चाउने गरेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कानूनसम्मत नै देखिएको र यस्तो कार्यबाट निवेदकहरूको हकमा आघात पुग्न गएको मान्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्त बमोजिमको बहस जिकीर सुनी निवेदन सहितको मिसिल संलग्न कागजात समेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने के हो ? सो सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामी निवेदकहरूको हक भोगमा रहेको कि.नं. २१, ५१५ र ९५० का जग्गा मन्त्रपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को निर्णयानुसार जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ बमोजिम विपक्षी अधिकार सम्पन्न बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाले जग्गा प्राप्त गरी लिएकोमा सो जग्गाको मुआब्जाबापत मुआब्जा तथा निर्धारण समितिले भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि.नं. ३४५ को क्षेत्रफल ९-१२-०-० मध्येबाट कित्ता फोड गरी म निवेदक सुमित्रा भण्डारीलाई कि.नं. ६५९ क्षे.फ. ०-९-३-० निवेदक मिठ्वाराम दाहाललाई कि.नं. ६५७ क्षे.फ. ०-१५-०-० र निवेदक भजराम पण्डितलाई कि.नं. ६५८ क्षे.फ. ०-३-३-० को जग्गा सट्टा भर्ना पाई जग्गाधनी दर्ता सेस्ता प्रमाणपूजा समेत प्राप्त गरेको जग्गा नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को २०५७।३।२६ को निर्णयविपरीत गई मुआब्जा तथा निर्धारण समितिले जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरी निर्णय गरेको भनी हामी निवेदकहरूलाई सुनुवाईको मौका समेत नदिई दृष्कृति सच्याउने भन्ने नाउँमा हामी निवेदकहरूको नाउँमा रहेको दर्ता सेस्ता पूजा बदर गरी साविक बमोजिम दर्ता सेस्ता पूजा कायम राख्ने गरी गरेको

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।१८ को निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भए गरेको कामकारवाहीबाट हामी निवेदकहरूको संविधान तथा कानूनप्रदत्त हकमा गम्भीर आघात पुग्न गएको हुँदा उक्त विपक्षी आयोगको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामी निवेदकहरूले सट्टा भर्ना पाई जग्गाधनी दर्ता सेस्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेको उक्त कि.नं. ६५७, ६५८ र ६५९ का जग्गा हामी निवेदकहरूका नाउँमा दर्ता यथावत् कायम राख्न विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन दावी रहेको देखिन्छ ।

३. विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ हेर्दा अधिकरणमा परेका जग्गाहरूका सम्बन्धमा जग्गाधनीहरूलाई सम्भव भएसम्म उल्लिखित क्षेत्रकै जग्गाहरू सट्टा भर्ना दिने र जग्गा नपुग भएमा मुआब्जा दिने भन्ने मन्त्रपरिषद्को मिति २०५७।३।२६ को निर्णयविपरीत गई मुआब्जा निर्धारण समितिले निवेदकहरूलाई अन्य क्षेत्रको जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरी २०६३।१२।१५ र २०६४।१।१० मा निर्णय गरेको देखिँदा त्यस्तो कानूनविपरीत भए गरेको दुष्कृतजन्य कार्य सच्चाउनको लागि सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख ले आयोगलाई स्पष्ट रूपमा प्रदान गरेको हुँदा सो बमोजिम भए गरेको कामकारवाहीबाट निवेदकहरूको हकमा आघात पुग्न गएको मान्न नमिल्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

४. यसमा गुहेश्वरीदेखि गोकर्ण व्यारेजसम्म नदी किनारका जग्गा अधिकरण गरी नदीक्षेत्र र किनारमा ढल निर्माणलगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सिलसिलामा अधिकार सम्पन्न वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाबाट मीठाराम दाहाल, ईश्वरीप्रसाद खतिवडा, भजराम पण्डित, धनकुमारी दाहाल, दावालामु शेर्पा समेतको वागमती नदी किनारका निजहरूको जग्गा अधिकरण गरिएको र उक्त

अधिकरणमा परेको जग्गाहरूको सम्बन्धमा जग्गाधनीहरूलाई जग्गाको सट्टाभर्ना सम्भव भएसम्म उल्लिखित क्षेत्रको जग्गा नै सट्टाभर्ना दिने र जग्गा नपुग भएमा नियमानुसार मुआब्जा दिने भन्ने मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०५७।३।२६ मा निर्णय भएको भन्ने मिसिल संलग्न रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।१८ को बैठकको निर्णय उतारको प्रतिलिपि समेतबाट देखिन्छ ।

५. यसरी उक्त मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम अधिकरणमा परेका जग्गाका जग्गाधनीहरूलाई सम्भव भएसम्म उल्लिखित क्षेत्रको जग्गा नै सट्टा भर्ना दिने र जग्गा नपुग भएमा नियमानुसार मुआब्जा दिने भन्ने उल्लेख भएको अवस्थामा सो मन्त्रपरिषद्को निर्णयविपरीत गई निवेदकहरूलाई अन्य क्षेत्रको अर्थात् भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी ५(ख) को कि.नं. ३४५ को जग्गाबाट किता फोड गरी जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरी विपक्षीमध्येको मुआब्जा तथा निर्धारण समिति काठमाडौँबाट मिति २०६३।१२।१५ र २०६४।१।१० मा निर्णय गरेको पाइयो । यस्तो सट्टा भर्ना दिने गरेको मुआब्जा तथा निर्धारण समितिको निर्णय उक्त मन्त्रपरिषद्को निर्णयको भावना र मर्मविपरीत गई भएको भनी उक्त मुआब्जा तथा निर्धारण समितिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्चाउने सिलसिलामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उक्त मुआब्जा तथा निर्धारण समितिले निवेदकहरूलाई जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरी गरेको मिति २०६३।१२।१५ र २०६४।१।१० को निर्णयलाई बदर गरी साविकबमोजिम नै सेस्ता कायम राख्न सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने निर्णय गरेको पाइयो ।

६. वस्तुतः यस्तो दुष्परिणाम सच्चाउने सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न

दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्चाउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यस्तो कानूनले नै दुष्परिणाम सच्चाउनको लागि लेखी पठाउन सक्ने आयोगलाई अधिकार दिएको अवस्थामा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न त्यस्तो दुष्परिणाम सच्चाउने सिलसिलामा कानूनबमोजिम नै सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने गरी भएको उक्त अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।१८ को निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

७. अतः त्यस्तो मन्त्रपरिषद्को निर्णयविपरीत हुने गरी आफूलाई प्राप्त अख्तियारीभन्दा बाहिर गई निवेदकहरूलाई जग्गा सट्टा भर्ना दिने गरेको मुआब्जा तथा निर्धारण समितिको निर्णयबाट निवेदकको कानूनबमोजिम हक सिर्जना हुन सक्ने अवस्था पनि नहुने र त्यस्तो अख्तियारीभन्दा बाहिर गई मुआब्जा तथा निर्धारण समितिले गरेको निर्णयलाई बदर गर्ने गरेको विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सो कार्यबाट निवेदकहरूको संविधान तथा कानूनप्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएको भनी भन्न मिल्ने अवस्था समेत नदेखिएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था देखिएन।

८. तसर्थ, उल्लिखित आधार कारण समेतबाट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता नरहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साल फागुण १६ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: विष्णुप्रसाद अर्याल

निर्णय नं. ८५७७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६४ सालको दे.पु.नं... १०७४
फैसला मिति: २०६७।१।२२

मुद्दा :- ट्रेडमार्क दर्ता।

पुनरावेदक प्रतिवादी: नवलपरासी जिल्ला, मुकुन्दपुर
गा.वि.स. वडा नं. ९ वेल्डिया स्थित सुमी
डिष्टिलरी प्रा.लि. र ऐ. का सञ्चालक
समितिका तर्फबाट अख्तियारप्राप्त कर्मा
घले

विरुद्ध

विपक्षी वादी: नेदरल्याण्ड स्थित Guinness United
Distillers Vintners Amsterdan Bv (हाल
Diageo Bronds SBV नाम कायम
गरिएको) को तर्फबाट अधिकारप्राप्त व्यक्ति
ललितपुर जिल्ला ललितपुर उ.म.न.पा. वडा
नं. १३ वस्ने अञ्जु उप्रेती ठकाल

- उद्योगमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क महत्वपूर्ण हुन्छ। अर्थतन्त्र जतिसुकै Liberal र सरकारको भूमिका केवल License प्रदान गर्ने कार्य Licensing regime मा सीमित रहने भए पनि पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क जस्ता Industrial Property मा उद्योगको एकाधिकार हुने।
- खुला अर्थतन्त्र भएको देशमा सरकारले नै कुनै मालमा एक उद्योगीको मात्र एकाधिकार हुन नदिन राज्यले नै प्रतिस्पर्धाको लागि Encourage गर्दछ। त्यही अनुकूल कानून पनि बनेको हुन्छ। तर, त्यस्तो अवस्थामा पनि कुनै उत्पादन तथा सेवामा प्रयोग हुने Patent, Design र Trade Mark को

विकास र प्रयोग गर्नेको लागि कुनै उच्चमी तथा व्यवसायीले गरेको उत्पादित वस्तु वा सेवाको उपभोग गर्ने उपभोक्ताको हित रक्षाको लागि समेत यस्तो Patent, Design र Trade Mark को रक्षा गर्नु कुनै पनि राज्यको सार्वजनिक कर्तव्यको रूपमा लिइन्छ। कुनै व्यक्तिको आर्जन गरेको अन्य सम्पत्तिसरह यस्ता बौद्धिक सम्पत्तिको रक्षा गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हुने।

(प्रकरण नं.७)

- पेटेण्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को कानूनी व्यवस्थाअनुसार ट्रेडमार्क संरक्षणको लागि नेपालमा उद्योग विभागमा दर्ता गर्नुपर्ने र दर्तापश्चात्को संरक्षण, खारेजीको कारवाही समेतको व्यवस्थाले दर्ता भैसकेका ट्रेडमार्कले अरु कसैको ट्रेडमार्कको ख्यातिमा धक्का पुग्ने देखेमा विभागले दर्ता बदर समेत गर्न सक्ने।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री अनिलकुमार सिन्हा र श्री हीरा रेग्मी
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री तीलकविक्रम पाण्डे, श्री शिवप्रसाद रिजाल र श्री अञ्जु उप्रेती ढकाल

अवलम्बत नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७
- नेपाल पेटेण्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क सम्बन्धी ऐन, २०२२ को दफा ३, १२ र १६

फैसला

न्या.बलराम के.सी.: न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा चित्त नवुभ्नी यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:

यसमा Netherlands स्थित Guinness United Distillers Vintners Amsterdam B.V. ले आफ्नो उत्पादनमा लगाई आएको GORDON'S नामक ट्रेडमार्क अन्तराष्ट्रिय वर्ग ३३ अन्तर्गतका वस्तुमा प्रयोग गर्ने गरी नेपालमा पनि दर्ता गर्न भनी आवश्यक कागजातसहितको अधिकारनामा हामीलाई प्राप्त हुन आएकोले उक्त ट्रेडमार्क दर्ताको लागि अनुरोध गरिन्छ, भनी लयर्स एण्ड लयर्स प्रा.लि.ले मिति ०६०१९।१४ मा निवेदन दिएकोमा सुमी डिष्टिलरीको नाममा CORDON दर्ता भैसकेको भन्ने उद्योग विभागबाट निवेदकलाई जानकारी गराइएकोमा निवेदकको नेपालस्थित प्रतिनिधि परिवर्तन भै पायोनियर ल एसोसिएटस् तोकिएको र उक्त एसोसिएट्सले उल्लिखित GORDON'S नामक ट्रेडमार्क दर्ता गरी पाउन विस्तृत विवरणको कागजात सहित पुनः मिति ०६१।०।१ मा उद्योग विभागमा दिएको निवेदन।

प्रचलित पेटेण्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१(ख) अनुसार विदेशमा दर्ता गरिएको ट्रेडमार्क सम्बन्धित व्यक्तिले नेपालमा दर्ता नगराई त्यस्तो ट्रेडमार्कमा निजको नेपालमा हक कायम हुन नसक्ने अवस्थामा निवेदकको निवेदन दर्ता हुनु अगावै नेपाली उद्योग सुमी डिष्टिलरी प्रा. लि. को नाममा CORDON दर्ता भैसकेको अवस्थामा निवेदनको मागअनुसार GORDON'S सोही वर्गमा दर्ता गरीदिंदा सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूमा भ्रम पर्न सक्ने देखिएको र पहिला दर्ता भइसकेको ट्रेडमार्कसँग मिल्दोजुल्दो समेत देखिन आएकोले निवेदन मागअनुसार GORDON'S ट्रेडमार्कको दर्ता गरिपाऊँ भन्ने दावी प्रचलित पेटेण्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को कानूनी प्रावधानअनुसार पुग्न नसक्ने ठहर्छ, भन्ने शुरु उद्योग विभागको मिति ०६१।०।२३ को निर्णय

उद्योग विभागको निर्णय पेटेण्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६, दफा १८ र दफा २१ग साथै सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ तथा पेरिस महासन्धिको धारा २, धारा ६ नेपालले अनुमोदन गरेको विश्व व्यापारसम्बन्धी प्रोटोकल

समेतको विपरीत भएको हुँदा उद्योग विभागको उक्त ०६१।८।२३ को निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी छ। उक्त निर्णय बदर गरी म पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीरअनुसार इन्साफ पाऊँ भन्ने व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा सुमी डिष्टीलरी (प्रा.)लि. को दर्ता खारेज गरिपाऊँ भनी पुनरावेदकहरूबाट उजुर परी कारवाही चलिरहेकोमा यस मुद्दाको निर्णय भएपछि मात्र निर्णय गर्ने भनी मिति ०६१।१२।१९ को उजुरी तामेलीमा राख्ने गरी मिति ०६१।१२।२३ मा निर्णय भएको पाइन्छ। यथार्थमा सो उजुरी र प्रस्तुत मुद्दा एकै पटक हेरी निर्णय हुनुपर्ने देखिन्छ। त्यो उजुरीअनुसार नै दर्ता खारेज भएमा पुनरावेदकको मागबमोजिम दर्ता हुन सक्ने अवस्था आउँछ।

यसका साथै उद्योग विभागको मिति ०६१।८।२३ को निर्णय हेर्दा पनि निर्णयकर्ता आफैले न्यायिक विवेचना गरी निष्कर्षमा पुगेको नभै कानून अधिकृतको रायबमोजिम दर्ता गर्न नमिल्ने भनी निर्णय गरेको पाइएकोले उपरोक्त दुवै आधारबाट कानून अधिकृतको राय सदर गर्ने गरेको उद्योग विभागको मिति ०६१।८।२३ को निर्णय कानूनतः मिलेको नदेखिएकोले सो निर्णय बदर गरिदिएको छ। अब दुवै पक्ष विपक्ष राखी पुनरावेदकले दिएको उजुरी र प्रस्तुत उद्योग दर्ता गरिपाऊँ भन्ने निवेदन समेत एकैसाथ राखी जो जे वृहत्तुपछि वृष्ठी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी मिसिल समेत शुरु उद्योग विभागमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला ।

यस सुमी डिष्टीलरी प्रा.लि. ले पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन २०२२ ले निर्धारण गरेको प्रक्रियाअनुसार CORDON नामको ट्रेडमार्क आफ्नो नाममा दर्ता गरी सो ट्रेडमार्क प्रयोग गरी आफ्नो सामानको बिक्री वितरण सञ्चालन गर्दै आएकोमा विपक्षीका नेपाल पूर्व प्रतिनिधि लयर्स एण्ड लयर्स प्रा.लि. ले दिएको निवेदनमा GORDON'S नामक ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नमिल्ने भनी उद्योग विभागले निर्णय गरिसकेको अवस्थामा विपक्षीले पुनः आफ्नो नेपालस्थित प्रतिनिधि परिवर्तन गरी पायोनियर ल

एसोसिएटसमार्फत् GORDON'S ट्रेडमार्क दर्ता गराउन निवेदन दिई कारवाही हुँदा दर्ता भै सकेको ट्रेडमार्कसँग मिल्दो जुल्दो भएकोले ट्रेडमार्कसम्बन्धी सिद्धान्त, प्रचलन एवं सर्वसाधारणमा भ्रम नपरोस भन्ने मान्यताका आधारमा निवेदन मागअनुसारको GORDON'S नामक ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नमिल्ने भनी उद्योग विभागबाट निर्णय भएको हो। विभागको उक्त निर्णयउपर चित्त नबुझी विपक्षीले पुनरावेदन गरिसकेपछि हाम्रो नाममा दर्ता भएको CORDON नामक ट्रेडमार्क बदर गरिपाऊँ भनी विपक्षीले उजुरी निवेदन दिएको अवस्था भएकोले पुनरावेदन अदालतबाट निर्णय भै आएपछि कारवाही गर्ने गरी पछि दिएको निवेदन मुलतवीमा राख्ने निर्णय भएको हो।

यसरी हेर्दा एउटा निवेदनको निर्णय नहुँदै अर्को निवेदन परेको अवस्था होइन। एउटा निवेदनमा दिएको निर्णयउपर पुनरावेदन दिने म्याद समाप्त भै सकेपछि विपक्षीले आफ्नो प्रतिनिधि परिवर्तन गरी पुनः ट्रेडमार्क दर्ताका लागि निवेदन दिएको र मागअनुसारको ट्रेडमार्क दर्ता नहुने निर्णय भई सोउपर पुनरावेदन दिई सकेको अवस्थामा हाम्रो नामको ट्रेडमार्क बदर गराई पाउन उद्योग विभागमा निवेदन दिएको देखिन्छ। अर्धन्यायिक निकायले कानूनी रायलाई आधार लिन सक्ने कुरालाई अन्यथा मान्न मिल्दैन। विपक्षीले माग गरेको ट्रेडमार्क हाम्रो नाममा दर्ता भैसकेको ट्रेडमार्कसँग मिल्दो जुल्दो भएकोले नै ट्रेडमार्कसम्बन्धी ऐन सिद्धान्त र मान्यताअनुसार नै विपक्षीको मागअनुसारको ट्रेडमार्क दर्ता नहुने गरी उद्योग विभागबाट निर्णय भएको हो। तसर्थ उल्लिखित आधार वुँदाहरू तर्फ ख्यालै नगरी, ट्रेडमार्क सम्बन्धी कानून, मान्यता, प्रचलन, र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल हुनेगरी आफैले प्रमाण बुझी फैसला गर्न सक्ने अवस्था हुँदाहुँदै सँगै राखी हेर्न नमिल्ने दुईथरी निवेदनलाई सँगैराखी एकैसाथ हेर्नु भनी उद्योग विभागमा पठाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानूनको प्रतिकूल हुँदा सो फैसला बदर गरी उद्योग विभागको निर्णय सदर राखी

पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा ट्रेडमार्क GORDON'S दर्ता गर्न नमिल्ने भनी उद्योग विभागबाट २०६१।४।२५ मा निर्णय भै सकेको र त्यसउपर पुनरावेदन पनि नपरेको अवस्थामा पुनः अर्कै प्रतिनिधि अधिवक्ताको निवेदन परेकोमा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी ०६१।८।२३ मा निर्णय भई त्यसउपर ०६१।१०।२२ मा पुनरावेदन परी सकेपछि ट्रेडमार्क खारेज गरिपाऊँ भन्ने निवेदन ०६१।१२।१९ मा परेको देखिएकोले उक्त दुवै निवेदनमा निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने आधारमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्न सक्ने देखिएकोले विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय अनिलकुमार सिन्हा र हीरा रेग्मीले अर्कै फर्ममार्फत् ट्रेडमार्क दर्ताको सम्बन्धमा चालिएको अधिल्लो कारवाहीमा इन्कार भए पछि सोमा चित्त बुझाइ सोउपर कुनै कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरी अर्को फर्म फेरेर पहिलाको व्यहोरा नदसाइ पुनः निवेदन दिएकोमा सो समेत इन्कार हुनेगरी निर्णय भएपछि परेको निवेदनको आधारमा सँगै निर्णय गर्ने भनी फिर्ता पठाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ, न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ बमोजिम केही बुझ्न आवश्यक भए सो समेत बुझी आफै निर्णय गर्न सक्षम अदालतले फिर्ता पठाएको मिलेको छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो भने प्रत्यथी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्तात्रय तीलकविक्रम पाण्डे, शिवप्रसाद रिजाल र अञ्जु उप्रेती ढकालले संक्षिप्त कार्यविधि अन्तर्गतको मुद्दामा पुनरावेदनको म्याद नघाइ दायर भएको पुनरावेदन खारेजभागी छ, पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐनको दफा १८ ले दर्ता बदरको लागि जहिलेसुकै निवेदन दिन सकिन्छ, , यो धेरै पहिले दर्ता भएको ट्रेडमार्क हो, जुन Well-known मार्कको रूपमा नेपालको बजारमा पनि धेरै पहिलेदेखि स्थापित

छ, पेरिस कन्भेन्सनको पक्ष बनिसकेको नेपालले सन्धि ऐनको प्रावधानबमोजिम Well-known मार्कलाई संरक्षण गर्न बाध्य छ, पुनरावेदन अदालतको निर्णय सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदन पत्र सहितका मिसिल कागजातहरूको अध्ययन गरी विद्वान अधिवक्ताहरूको उल्लिखित बहस बुँदा समेत मनन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा उद्योग विभागको मिति २०६१।८।२३ को निर्णय बदर गरी पुनः निर्णय गर्न पठाएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन अर्थात् प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्छ, पुग्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

यसमा Netherlands स्थित Guinness United Distillers Vintners Amsterdam B.V. ले आफ्नो उत्पादनमा प्रयोग गर्दै आएको GORDON'S नामक ट्रेडमार्क अन्तराष्ट्रिय वर्ग ३३ अन्तर्गतका वस्तुमा प्रयोग गर्नेगरी नेपालमा पनि दर्ता गर्न भनी आवश्यक कागजात सहितको अधिकारनामा हामीलाई प्राप्त हुन आएकोले उक्त ट्रेडमार्क दर्ताको लागि अनुरोध गरिन्छ, भनी पायोनियर ल एसोसिएटसले मिति ०६१।८।१९ मा उद्योग विभागमा निवेदन दिँदा प्रचलित पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१(ख) अनुसार विदेशमा दर्ता गरिएको ट्रेडमार्क सम्बन्धित व्यक्तिले नेपालमा दर्ता नगराई निजको नेपालमा हक कायम हुन नसक्ने अवस्थामा निवेदकको निवेदन दर्ता हुनु अगावै नेपाली उद्योग सुमी डिष्टिलरी प्रा.लि. को नाममा CORDON दर्ता भै सकेको अवस्थामा निवेदनको मागअनुसार GORDON'S सोही वर्गमा दर्ता गरीदिँदा सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूमा भ्रम पर्न सक्ने देखिएको र पहिला दर्ता भइसकेको ट्रेडमार्कसँग मिल्दोजुल्दो समेत देखिन आएकोले निवेदन मागअनुसार GORDON'S ट्रेडमार्कको दर्ता गरिपाऊँ भन्ने दावी प्रचलित पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को कानूनी प्रावधानअनुसार पुग्न नसक्ने ठहर्छ भनी उद्योग विभागबाट मिति ०६१।८।२३ को निर्णय

भएकोमा पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन पर्दा कानून अधिकृतको राय सदर गरेको मिलेन, त्यसै गरी सुमी डिष्टिलरी (प्रा.) लि. को दर्ता खारेज गरिपाउँ भनी पुनरावेदकहरूबाट उजूर परी कारवाही चलि रहेकोमा यस मुद्दाको निर्णय भएपछि मात्र निर्णय गर्ने भनी मिति ०६११२१९ को उजुरी तामेलीमा राख्ने गरी उद्योग विभागबाट मिति ०६११२२३ मा निर्णय भएकोमा सो उजुरी र प्रस्तुत मुद्दा एकै पटक हेरी निर्णय हुनपर्ने देखिन्छ। त्यो उजुरीअनुसार नै दर्ता खारेज भएमा पुनरावेदकको मागबमोजिम दर्ता हुन सक्ने अवस्था आउने हुँदा ०६११२२३ को निर्णय बदर गरी दुवै पक्ष विपक्ष राखी पुनरावेदकले दिएको उजुरी र प्रस्तुत उद्योग दर्ता गरिपाउँ भन्ने निवेदन समेत एकै साथ राखी जो जे बुझनुपर्छ बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी उद्योग विभागमा पठाउने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको मिति २०६३।५।१३ को फैसलाउपर सुमी डिष्टिलरीको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो।

२. यसपूर्व पनि प्रस्तुत ट्रेडमार्क दर्ताको लागि लयर्स एण्ड लयर्स प्रा. लि. ले मिति ०६०१।१४ मा निवेदन दिएकोमा सुमी डिष्टिलरीको नाममा CORDON दर्ता भै सकेकोले दर्ता गर्न मिलेन भनी उद्योग विभागबाट मिति ०६०१।१४ मा भएको निर्णयउपर कुनै पुनरावेदन परेको देखिँदैन। दोस्रो पटक कम्पनीको तर्फबाट पायोनियर ल एसोसिएटसले मिति २०६१।६।९ मा उद्योग विभागमा ट्रेडमार्क दर्ताको लागि निवेदन दिएको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालतले निर्णय गर्दा मुख्य गरेर सुमी डिस्टिलरीले दर्ता गरेको ट्रेडमार्क खारेज गरिपाउँ भनी यी वादीले दायर गरेको निवेदन उद्योग विभागले मिति २०६१।१२।२३ मा तामेली राखेकोमा उक्त निवेदन र प्रस्तुत ट्रेडमार्क दर्ता मुद्दाको टुंगो सँगै लगाउनु पर्ने भनी आधार लिएको देखिन्छ।

३. बौद्धिक सम्पत्ति Intellectual Property एउटा Catchy Word हो। यो राष्ट्रहरूको आ-आफ्नो आन्तरिक कानूनबाट सुरु भएको भएपनि हाल आएर यसले अन्तराष्ट्रिय स्वरूप धारण गरेको

छ। Intellectual Property Right लाई अन्तराष्ट्रिय स्वरूप प्रदान गर्नुपर्ने कारण आफ्नो अधिकार संरक्षण गर्न र उल्लंघन भएमा त्यसलाई Sanction गर्नको लागि हो। Intellectual Property को मुख्य आधारभूत स्वरूपमा:

- Patent
- Trade mark
- Industrial Design
- Copy right
- Trade Secret मानिन्छन्।

४. १९ औं शताब्दिमा नै राष्ट्रहरू मिली सबैलाई लागू हुने गरी एउटा International Dimension को बहुराष्ट्रिय महासन्धि लागू गर्न अभियान थालिएको कारण १८८३ मा Paris Convention for the Protection of Industrial Property जारी भयो त्यसैगरी १८८६ मा Berne Convention For the Protection of literary and artistic work जारी भयो। IPRs विभिन्न Convention तथा अन्तराष्ट्रिय Treaty को समग्रता हो। अन्यका अतिरिक्त निम्न महासन्धिलाई मुख्य रूपमा लिन सकिन्छ:

- Rome Convention, १९६१
- Paris Convention, १९६७
- Berne Convention, १९७१
- Treaty on intellectual property in Respect of Integrated circuits, १९८१ आदि।

५. उदार अर्थतन्त्र र सार्वजनिक चासो कहिलेकाही एकसाथ अगाडि नबढ्न सक्छ। आर्थिक उदारीकरण WTO का विभिन्न Treaty विशेष गरेर TRIPs Agreement को एक प्रमुख विशेषता हो। सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी आर्थिक विकासको लागि जस्तोसुकै कदम चाले पनि WTO अन्तर्गतका विभिन्न Treaty विपरीत हुनुहुन्न।

६. नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य भै सकेको र यसले Paris Convention को अनुमोदन

पनि गरिसकेको छ । नेपालमा ट्रेडमार्क सम्बन्धमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन २०२२ ले आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरेको छ । नेपाल पेरिस कन्भेन्सनलाई अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र बनिसकेको अवस्था छ । त्यसै गरी WTO को पनि सदस्य बनी TRIPs को पूर्ण पालना गर्न नेपाल बाध्य छ । नेपालले बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्भौता जस्तै Berne Convention, Paris Convention र WTO अन्तर्गतको TRIPs को पक्ष बनिसकेको अवस्थामा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम ती Convention तथा सन्धिको व्यवस्था पालना गर्नु नेपालको कर्तव्य हुन्छ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ अनुसार यदि सन्धिका व्यवस्था र नेपाल कानून बाझिएमा सन्धिको प्रावधान लागू हुन्छ । नेपालले WTO को सदस्य भएपश्चात् मिति २०६३।८ मा निकासी पैठारी तथा बौद्धिक सम्पत्ति सम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ मार्फत् पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन २०२२को संशोधन गरी औद्योगिक सम्पत्तिलाई अन्तर्राष्ट्रिय संरक्षण प्रदान गर्न प्रतिवद्धता जनाई सकेको छ । यस स्थितिमा ट्रेडमार्क सम्बन्धमा नेपालको कानूनी व्यवस्था अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि संभौता अनुरूप Compatible हुनुपर्छ र बन्नु पर्दछ ।

७. उद्योगमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क महत्वपूर्ण हुन्छ । अर्थतन्त्र जतिसुकै Liberal र सरकारको भूमिका केवल License प्रदान गर्ने कार्य Licensing regime मा सीमित रहने भए पनि पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क जस्ता Industrial Property मा उद्योगको एकाधिकार हुन्छ । कुनै Product को सम्बन्धमा विभिन्न उद्योगीबीच बजारमा प्रतिस्पर्धा हुन सक्छ तर कुनै उद्योगले गरेको Innovation र त्यहि Innovation को आधारमा गरिएको कुनै उद्योगको Product को Design र त्यही Product र Design लाई अन्य प्रतिस्पर्धीभन्दा आफ्नो Product फरक छ भन्ने देखाउने ट्रेडमार्क आदिमा एकाधिकार हुने व्यवस्था उद्योगधन्दाको मान्य सिद्धान्त Usage र Practice नै हो । खुला र उदार अर्थतन्त्रमा Monopoly र Cartel को कुनै स्थान हुँदैन ।

Monopoly र Cartel ले बजारमा सीमित उद्योगले मात्र एकाधिकार जमाउनाले उपभोक्ता मारमा पर्दछन् भने Monopoly र Cartel ले राष्ट्रको औद्योगिक विकासमा असर पार्दछ । विभिन्न उद्योगबीच कुनै उद्योगमा एक आपसमा तीव्र प्रतिस्पर्धा भएमा अनुसन्धानले गर्दा उच्चकोटीको उत्पादन कम मूल्यमा बजारमा उपभोक्ताको लागि उपलब्ध हुन सक्छ । खुला अर्थतन्त्र भएको देशमा सरकारले नै कुनै मालमा एक उद्योगीको मात्र एकाधिकार हुन नदिन राज्यले नै प्रतिस्पर्धाको लागि Encourage गर्दछ । त्यही अनुकूल कानून पनि बनेको हुन्छ । तर त्यस्तो अवस्थामा पनि कुनै उत्पादन तथा सेवामा प्रयोग हुने Patent, Design र Trade Mark को विकास र प्रयोग गर्नेको लागि कुनै उद्यमी तथा व्यवसायीले गरेको उत्पादित वस्तु वा सेवाको उपभोग गर्ने उपभोक्ताको हित रक्षाको लागि समेत यस्तो Patent, Design र Trade Mark को रक्षा गर्नु कुनै पनि राज्यको सार्वजनिक कर्तव्यको रूपमा लिइन्छ । कुनै व्यक्तिको आर्जन गरेको अन्य सम्पत्ति सरह यस्ता बौद्धिक सम्पत्तिको रक्षा गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व रहेको हुन्छ । यहि सम्पत्तिको रक्षा गर्ने क्रममा नै यस्ता सम्पत्तिको प्रयोगमा यसको सिर्जनाकर्तालाई एकाधिकार दिएको हुन्छ । यसको उद्देश्य एउटाको आविष्कारबाट प्राप्त Good Will को फाइदा अर्कोले नउठाओस् भन्ने हो । त्यसैले गर्दा नेपाल कानूनले पनि कुनै उद्योगको Patent, Design र Trade Mark मा एकाधिकार संरक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

८. नेपालको पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क सम्बन्धी ऐन, २०२२ संशोधन सहितको दफा ३,१२ र १६ लाई पनि यहाँ भावनामा व्याख्या गर्नुपर्छ । नेपाल पक्ष बनेको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू वा अन्य घोषणाहरूले नेपालमा प्रभावकारिताका सम्बन्धमा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रले अन्तर्राष्ट्रिय जगत सामु गरेको वचनबद्धता पालना गर्नुपर्छ । कुनै महासन्धिमा आफ्नो प्रतिनिधिले हस्ताक्षर गरी देशको विधायिकाबाट अनुमोदन भएपछि वा कानूनमा व्यवस्था भएमा त्यस्तो व्यवस्थाबाट राष्ट्र Derogate

हुन सक्दैन । Salmon v. commissioner of Custom of Excise (1996) 3 All E.R 871 को मुद्दामा Lord Diplock लेThat there is a prima facie presumption that parliament does not intend to act in breach of international law including specific treaty obligations भनेको र Brind v Secretary of State for the Home Department (1991)All E.R 220 को मुद्दामाIt was well settled that construing any provision in domestic legislation which has ambiguous in the sense that it was capable of a meaning which either conforms to or conflicts with the international convention the courts would presume that parliament intended to legislate in conformity with the convention and not in conflict with it भन्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ । आजको युगमा वैदेशिक लगानीको Protection and Promotion का लागि बौद्धिक सम्पत्ति Intellectual property को प्रभावकारी Protection and Enforcement अनिवार्य शर्त हो । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिले नेपालमा अर्थतन्त्र उदार र मिश्रित स्वीकार गर्नुको साथै वैदेशिक पूँजी तथा लगानी भित्र्याउन स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । यदि उद्यमीको Patent, Design र Trade Mark को संरक्षण नगरिदिने हो भने वैदेशिक लगानिकर्ता पनि नेपालमा लगानि गर्न दुरुत्साहित हुन्छन् । यसै गरी स्वदेशी उद्यमिको उद्यमशिलताको राज्यको तर्फबाट संरक्षण नगर्ने हो भने उद्यमशिलता (Enterpreniership) पनि मर्दछ । यस कुरामा कुनै दुइमत रहन सक्दैन ।

९. पेटेण्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को कानूनी व्यवस्था हेर्दा ट्रेडमार्क संरक्षणको लागि नेपालमा उद्योग विभागमा दर्ता गर्नुपर्ने, दर्तापश्चात्को संरक्षण, खारेजीको कारवाही सम्बन्धमा व्यवस्था देखिन्छ । दफा १८(३) अनुसार दर्ता भैसकेका ट्रेडमार्कले अरु कसैको ट्रेडमार्कको ख्यातिमा धक्का पुग्ने देखेमा विभागले दर्ता बदर गर्न सक्ने नै देखिन्छ । कम्पनीको तर्फबाट ट्रेडमार्क दर्ता खारेजी निवेदन र ट्रेडमार्क दर्ता

गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दुवै एकैसाथ राखी थप बुझ्नु पर्ने केही कुरा बाँकी भए बुझी निर्णय गर्ने गरी पुनः निर्णयका लागि पठाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय अन्यथा देखिन नआई मिलेकै देखियो ।

१०. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार कारणहरूबाट उद्योग विभागको मिति २०६१।८।२३ को निर्णय बदर गरी पुनः निर्णयको लागि उद्योग विभागमा फिर्ता पठाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।५।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । सबूद प्रमाण बुझी न्यायिक मन लगाइ पुनः निर्णय गर्नु । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साल फागुन २ गते रोज २ शुभम् इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं. ८५७८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६९ सालको फौ.पु.नं. ३५९०
फैसला मिति: २०६७।२।१९।३
मुद्दा : नाताकायम ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: आसवीर गुरुङ्गको छोरा चितवन जिल्ला पटिहानी गा.वि.स.वडा नं ५ बस्ने २४ को राजीव गुरुङ्गको हकमा अ.वं ८३ नं अनुसार अनुमति लिएकी संरक्षक आमा ऐ.ऐ.बस्ने देवी गुरुङ्ग

विरुद्ध

विपक्षी वादी: राजीव गुरुङ्गको श्रीमती भनी फिरादपत्रमा भूठा व्यहोरा लेखिएकी राजु

गुरुङ्गको श्रीमती जिल्ला चितवन शिवनगर
गा.वि.स.वडा नं ८ भई ऐ वडा ७ माइत
बस्ने नीता गुरुङ्ग

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री हरिराम कोइराला

मा.न्या.श्री लोकेन्द्र मल्लिक

- विदेश गएको मानिससँग नियमित टेलिफोन सम्पर्क हुन सक्ने अवस्थामा फर्की आउने मिति थाहा हुने र विदेशको ठेगाना समेत थाहा हुने हुँदा यस्तो अवस्थामा अ.वं. ८३(१) नं आकर्षण हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- विदेश गएको व्यक्तिलाई उमेर, सुस्तमनस्थिति र बहुलाएको व्यक्ति सरह राखे पनि खण्ड (च) मा पर्ने व्यक्तिको तर्फबाट जसलाई विवादको तथ्य नै थाहा हुँदैन, उसले दिएको प्रतिउत्तर र त्यस्तो व्यक्तिले दिएको प्रमाणको आधारमा इन्साफ गर्दा अदालत बहुतेक होशियार हुनपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- कुनै जातकको पितृत्वको विवादमा आमाको भनाइले महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । अन्य कुरासँग बाझिदैन र परिस्थितिजन्य कुराहरूले समर्थन गर्दछ भने आमाको भनाइलाई नाताको विवादमा महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- Intimate Sample कारणीबाट नै निकालिएको भन्नेमा विवाद नभई निर्विवाद रूपले कारणीबाट नै निकालिएको अवस्थामा प्रमाणमा लिनुपर्ने ।
- Paternity सम्बन्धी विवाद, अपराध अनुसन्धान आदिमा DNA महत्वपूर्ण हुन्छ ।

तर, DNA Report प्रमाणमा लिन प्रयोगशाला (Laboratory) कोठाभित्र Sample निकाल्न कारणी र सम्बन्धित विशेषज्ञ मात्र प्रवेश गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१९)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री हीरा रेग्मी

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पद्मराज काफ्ले, श्री विश्वप्रकाश भण्डारी, श्री मुक्ति प्रधान

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०३४, पृष्ठ १३९

सम्बद्ध कानून:

- अ.वं. ८३, ११०, १८४ र २०८

फैसला

न्या.बलराम के.सी.: पुनरावेदन अदालत हेटौडाँको मिति २०६०।१२।९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) (ख) बमोजिम दोहोऱ्याउने निवेदन दायर भै निस्सा प्रदान भै यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

विपक्षी पति राजीव गुरुङ्गको घर र म फिरादीको माइती घर नजिकै भएकोले २०५७ साल फाल्गुणको शुरुदेखि प्रायजसो विहान बेलुका भेटघाट हुने र माया प्रेमका गफ गर्दथ्यौं । यसै क्रममा विपक्षीसँग कहिले सँगसँगै जंगल जाने, कहिले फिलिम हेर्न जाने गर्दा २०५७ चैत्र महिनाबाट २०५८ बेशाख २० गने सम्म धेरैजसो दिनहुँजसो करणी लिनुदिनु भएको र २०५८ बैशाखदेखि महिनावारी हुन रोकिएकोले मलाई घर लैजानुस् भनी विपक्षीसँग भन्दा आलटाल गरेको र विपक्षी पतिले बाबु आमाको दवावमा २०५८।१।२९ गते निमा गुरुङ्गसँग विवाह गर्नुभयो । मलाई विपक्षी पतिले बेलाबेलामा मेरो माइतीमा गई केहिले रु २००। कहिले रु ५००। दिने गरेकोमा आश्विनमा मलाई केही नभनी मलेशिया जानु भएको र मिति २०५८।७।४ मा विपक्षी पतिका घरमा जाँदा मलाई

पस्न बस्न नदिएकोले म माइती मै आइ बसेको थिएँ । यसै क्रममा मिति २०५८।१०।४ गते छोरा जातक रवीनको जन्म भएको हो । त्यसपछि विपक्षी पतिले कुनै खोज खबर नगरेकोले र विपक्षीका माता पिताले घरमा पस्न बस्न समेत नदिएको हुँदा विपक्षी पति राजीव गुरुङ्ग र म वादी नीता गुरुङ्गको लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम गरिपाउन र विपक्षी राजीव गुरुङ्ग र रवीन गुरुङ्गका बीच बाबु छोराको नाता कायम गरिपाउँ भनी लोग्नेस्वास्नीको महलको ६ क नं बमोजिम फिराद गर्न उपस्थित भएको छु । सोही महलको दफा ५ क नं बमोजिम नाता कायम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नीता गुरुङ्गको फिराद दावी ।

वादी नीतासँग प्रतिवादी राजीव गुरुङ्गको माया प्रेम बसी करणी लिनुदिनु समेत केही भएको छैन । त्यस्तो भएको यी दुईका बीच माया प्रेम बसेको, चिठी, फोटोहरू समेतका लिखत प्रमाण वादीले पेश गर्न सकेको छैन । प्रतिवादी राजीवको निमा गुरुङ्गसँग विवाह हुँदा कुनै प्रतिवाद नालेश उजूर गर्न पनि नसकेको । निजले तत्काल धारण गरेको गर्भ जिल्ला चितवन शिवनगर गा.वि.स.वडा नं ८ बस्ने राजु गुरुङ्गको हो भनी गाउँघरमा भनी रहिछन् र विपक्षी मिति २०५८।१०।४ मा भरतपुर अस्पतालमा भर्ना भई छोरा जन्माउँदा पनि भर्ना रेकर्डमा सोही कुरा उल्लेख गरी पतिको नाम जिल्ला चितवन शिवनगर गा.वि.स.वडा नं ८ बस्ने राजु गुरुङ्ग लेखाएकी हुँदा सो रेकर्ड समेत भिकार्ई बुझिपाउँ । विपक्षी वादीको शिवनगर गा.वि.स.वडा नं ८ बस्ने राजु गुरुङ्गको पति पिता नाताको मानिस भएको पुष्टि भइ रहेको स्थिति हुँदा विपक्षीहरूको प्रतिवादी राजीव गुरुङ्गसँग कुनै नाता सम्बन्ध नभएको हुँदा निजहरूले दावी लिएको कानून आकर्षित नहुने र हकदैया नै नभएकोमा भूठा फिराद गरेको हुँदा खारेज गरी दण्डसजायको १८ नं. बमोजिम सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर ।

प्रतिवादी राजु गुरुङ्गको बच्चा हो भनी वादीले बच्चा जन्माएपछि सोद्धा भनेकी हुन । नीता

गुरुङ्गको भनाइअनुसार हो भने नाता कायम हुनुपर्छ भन्ने वादीका साक्षी हरिवहादुर थापा, मायानाथ कोइराला समेतले गरेको बकपत्र ।

वादी नीताले छोरा भरतपुर अस्पतालमा जन्माएकी हुन् । यिनीहरूको बीचमा कुनै नाता पर्दैन भन्ने प्रतिवादीका साक्षी प्रकाश गुरुङ्ग, ईश्वर गुरुङ्ग र तुलबहादुर गुरुङ्ग समेतले गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादीबीचको नाता सम्बन्धमा गाउँ सर्जिमिन मुचुल्का भै मिसिल संलग्न रहेछ ।

मैले अस्पतालमा सुत्केरी हुँदाको समयमा पतिको नाम भन्दा राजीव गुरुङ्ग नै भनेको थिएँ । राजु गुरुङ्ग कसरी भयो, कसले पेश गरायो मलाई थाहा भएन भन्ने वादी नीता गुरुङ्गले गरेको सनाखत बयान ।

पितृत्वको ठेगाना आमाको भनाईबाट यकीन गर्नुपर्ने न्यायिक मान्यता हाम्रो पद्धतिले लामो समयदेखि आत्मसात गरिसकेको विषय भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा वादी नीता गुरुङ्गको भनाईमा विश्वास गर्नु नपर्ने चित्त बुझ्दो कारण र आधार देखिन आएन । प्रसूति समयमा अस्पताल रेकर्डमा जनाएको व्यहोरालाई तत्कालीन परिवेशको सापेक्षतामा हेर्नु पर्ने हुन्छ । यस्ता सामान्य प्राविधिक आधारमा नाता जस्तो कुरालाई नै प्रभावित गर्ने अर्थमा लिन मिल्ने देखिएन । तसर्थ यसमा वादी दावी पुग्ने नै देखियो । वादी रवीन गुरुङ्ग र नीता गुरुङ्गको नाता कायम हुने ठहर्छ भन्ने मिति २०६०।१।६ को चितवन जिल्ला अदालतको फैसला ।

मुद्दाको सबैभन्दा भरपर्दो र सत्यताको गहिराईमा पुग्नुपर्ने प्रमाण नै मुद्दा पर्नु पूर्व एवं मौकामा अस्पतालमा लेखाएको कागज हो । मुद्दा परेपछि के भन्दा फाईदा हुन्छ भनी बोलिएको हुन्छ तर मौकामा सत्य बोलिएको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा विपक्षीले श्रीमानको नाम राजु गुरुङ्ग लेखाई म विपक्षीको श्रीमती होइन भन्ने कुरा प्रष्ट भै रहेकोमा सो कुरालाई प्रमाणमा नलिएको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० तथा दफा ६ विपरीत भएकोले त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत हेर्दा हेर्दा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वादी दावीबमोजिम वादी नीता गुरुङ र प्रतिवादी राजीव गुरुङबीच लोग्ने स्वास्नी तथा वादी रवीन गुरुङ र प्रतिवादी राजीव गुरुङबीच बाबु छोराको नाता कायम हुने ठहर्न्याई शुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१।६ मा भएको फैसला मिलेको देखिंदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौडाँको मिति २०६०।१।२।९ को फैसला ।

उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाणको मूल्याङ्कन र परीक्षण भएको छैन । प्रतिवादीले शुरुदेखि नै विपक्षी नीता, राजीव गुरुङकी श्रीमती पनि होइन र उनले जन्माएको जातक बच्चा मेरो होइन भनी इन्कार गरी राखेको अवस्था छ । पुनरावेदन पत्रमा रक्त परीक्षणदेखि पितृत्व परीक्षणको बैज्ञानिक प्रणाली अवलम्बन गरी रक्त परीक्षणबाट सम्भव असम्भव गुपबाट छुटाई पाऊँ वा DNA परीक्षण गरी पाउन माग गरिएकोमा अदालतले परीक्षण गर्नुपर्ने प्रमाण र बुझ्नु पर्ने कुरा बुझ्दै नबुझी एउटी महिलाको विवादास्पद बनाईलाई अकाट्य आधार लिई भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ६, १०, २३(४) र ५४ समेतको प्रतिकूल भएको छ । पितृत्वको ठेगान प्रमाणले लाग्नु पर्नेमा रगत तथा DNA को परीक्षण नै नगरी अनुमानको भरमा भएको फैसला ने.का.प२०४६, नि.नं ३८०९, पृष्ठ ४५८ (सन्तान उत्पादन गर्न सक्ने नसक्ने क्षमता (तत्त्वको परीक्षण) नाता कायमै हुन नसक्नेमा नाता कायम गर्न कसैले माग गर्छ भने केटीको एक्लो बनाइले मात्र हुँदैन । प्रमाण चाहिन्छ, भन्ने नेकाप २०५२, अङ्क ६, नि.नं ६०३१, पृष्ठ ५२६ पूर्ण सुनार विरुद्ध इन्द्रबहादुर भण्डारी समेत भएको मुद्दामा प्रकाशित सिद्धान्तविपरीत नाता कायम ठहर गरेको शुरुको सदर गरेको पुनरावेदन अदालत फैसला नेकाप २०५६, नि.नं ६९९५, पृष्ठ ७४४ मा प्रकाशित नजीर सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिंदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) (ख) समेतको आधारमा दोहोर्न्याई हेरी इन्साफ पाऊँ भन्ने प्रतिवादीको निवेदन पर्न आएको ।

प्रतिवादीले नीता गुरुङ म राजीव गुरुङको श्रीमती नभई राजु गुरुङको श्रीमती हुन भनी प्रतिउत्तर जिकीर लिएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न श्री महेन्द्र आदर्श चिकित्सालय, भरतपुर चितवनमा प्रसूतिको लागि भर्ना भएको रेकर्डमा बाबुको नाम राजु गुरुङ लेखाई दिएको र पुनरावेदक प्रतिवादी DNA Test गरिपाऊँ भनी जिकीर लिएको देखिंदा पुनरावेदन अदालत हेटौडाले प्रतिवादी राजीव गुरुङलाई उपस्थित गराउन तारेख तोकी पुनरावेदन जिकीरअनुसार DNA Test गराई नाता कायम सम्बन्धमा न्याय निरोपण गर्नुपर्नेमा सोको प्रतिकूल भएको पुनरावेदन अदालत हेटौडाँको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४, मुलुकी ऐन, अ.बं १८४(क) को कानूनी त्रुटि तथा नेकाप २०५२, नि.नं ६०३१, पृष्ठ ५३६ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको पालना भएको नदेखिंदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड(क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने मिति २०६१।११।१९ को यस अदालतको संयुक्त इजलासको आदेश ।

पुनरावेदक प्रतिवादीले DNA परीक्षणको माग गरेकोमा सो परीक्षण नगराई भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँएको भन्ने समेत आधारमा यस अदालतबाट मिति २०६१।११।१९ मा मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदानको आदेश भएको देखिंदा पुनरावेदक राजीव गुरुङ स्वयंलाई भिकाउनु भनी पुनरावेदक पक्षलाई तारेख तोकी निज उपस्थित भएपछि परीक्षण गर्न लाग्ने खर्च पुनरावेदक पक्षबाटै लिई DNA परीक्षणका लागि सम्बन्धित पक्षहरूलाई राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालामा पठाई परीक्षण कार्य सम्पन्न भएपछि लगाउका वेइज्जती मुद्दा साथैराखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६४।१।२३ को संयुक्त इजलासको आदेश ।

राजीव गुरुङ, नीता गुरुङ र रवीन गुरुङ ३ जनाको एक आपसको DNA परीक्षण गरी वादी दावीबमोजिमको सम्बन्ध खुल्ने नखुल्ने ? उल्लेख गरी पठाई दिनु हुन अनुरोध छ भन्ने च.नं ९९०० मिति २०६४।१०।२९ को सर्वोच्च अदालतबाट राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटारलाई लेखेको पत्र ।

विवादित बच्चा रवीन गुरुङ्ग (नमूना C को रक्तदाता), आमा नीता गुरुङ्ग (नमूना A को रक्तदाता) र दावी गरिएको बाबु राजीव गुरुङ्ग (नमूना B को रक्तदाता) को DNA प्रोफाइल तुलना गरी हेर्दा आमा नीता गुरुङ्गबाट जन्मेको बच्चा (नमूना C को रक्तदाता) को जैविक बाबु राजीव गुरुङ्ग (नमूना B को रक्तदाता) होइन भन्ने पाइयो भन्ने मिति २०६४।११।२८ को राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशाला DNA इकाईको परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त भएको ।

यसमा राजीव गुरुङ्गको हकमा अ.बं ८३ नं बमोजिम निजकी आमा देवी गुरुङ्गले प्रतिउत्तर फिराई मुद्दामा कारवाही हुँदै तहतह फैसला हुँदै आएको पाइयो । २०६४।११।२३ को आदेशबमोजिम DNA परीक्षणको लागि राजीव गुरुङ्गलाई उपस्थित गराई DNA परीक्षण समेत भएको देखियो । परन्तु अ.बं ८३ नं बमोजिम संरक्षकबाट प्रतिवाद भएको मुद्दामा पक्ष स्वयम उपस्थित भएपछि मुद्दाको तथ्य र कारवाहीमा स्वयं उसको भनाइ के छ ? त्यसले न्याय निरोपणमा विशेष महत्व राख्ने हुँदा फिराद एवं निजको संरक्षकबाट परेको प्रतिउत्तरको व्यहोरा समेत निज राजीव गुरुङ्गलाई सुनाई त्यसबारे निजको भनाइ के छ स्पष्ट खुलाई अ.बं १३३ नं बमोजिम कागज गराई नियमबमोजिम लगाउको मुद्दा समेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।१२।१९ को आदेश ।

मेरो अनुपस्थितिमा मेरो आमा देवी गुरुङ्गले अ.बं ८३ नं बमोजिम प्रतिउत्तरपत्र फिराएको ठीक साँचो हो । निज नीता गुरुङ्गले दिएको फिरादपत्रको व्यहोरा सत्य होइन । मेरो अनुपस्थितिमा मुद्दाको सिलसिलामा आमाले गरेको सम्पूर्ण कामकारवाही ठीक छ । सो विषयमा पूर्ण मञ्जुरी रहेको छ । निज नीता गुरुङ्गसँग मेरो कुनै शारीरिक सम्बन्ध कायम रहेको होइन । शारीरिक सम्बन्ध नै नभएको अवस्थामा बच्चाको नाता कायम हुने भन्ने त सवाल नै आउँदैन । तसर्थ मेरो आमाले दिएको निवेदन मागबमोजिम गरी न्याय निसाफ पाऊँ भन्ने राजीव गुरुङ्गले अ.बं १३३ नं बमोजिम मिति २०६५।१२।२० मा गरेको कागज ।

मेरो राय प्रतिवेदनमा आमा नीता गुरुङ्गबाट जन्मेको बच्चाको जैविक बाबु राजीव गुरुङ्ग होइन भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।१५।१५ को विशेषज्ञ जीवनप्रसाद रिजालको बकपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता हिरा रेग्मीले नीताले बच्चा जन्माउँदा महेन्द्र आदर्श चिकित्सालयमा बच्चाको बाबुको नाम राजु गुरुङ्ग भनी लेखाएको अवस्था छ, विधिविज्ञान प्रयोगशालाबाट भएको DNA परीक्षण प्रतिवेदनबाट बालक रवीनको बाबु प्रतिवादी राजीव नभएको प्रमाणित छ । आजको युगमा विज्ञानमा भर गर्नुपर्ने हुन्छ । धर्मका नाउँमा पछाडि फर्किन मिल्दैन । DNA परीक्षणको प्रक्रियामा कुनै शंका गर्ने ठाउँ नहुँदा रवीनको बाबु राजीव कायम गर्ने गरी भएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतका निर्णय तर्कसंगत तथा समर्थित नहुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता पद्मराज काफ्लेले प्रमाण ऐन, २०३१ ले DNA Report लाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरेको छैन । India मा प्रमाण ऐनले Finger Print लाई प्रमाणमा लिन मिल्ने भनी उल्लेख नगरेको अवस्थामा प्रमाणमा नलिइएको, पछि ऐन नै संशोधन गरी समावेश गरिएको थियो India मा अहिले पनि DNA Report लाई प्रमाणमा लिन मिल्ने भनी ऐनमा व्यवस्था गरिएको छैन । DNA Report को परीक्षण गर्दा थोरै मात्र पनि Contamination भयो भने Report Accurate आउँदैन । प्रस्तुत DNA परीक्षण प्रक्रिया स्वाभाविक देखिदैन । विशेषज्ञले बकपत्र गर्दा यसको Accuracy बारे Confidentially भन्न सक्नु भएको छैन । Report को Graph Chart र Table को डाटा match भएको देखिदैन । यदि परीक्षण प्रक्रियामा कुनै त्रुटि नगरे मात्र Report राम्रो आउँछ । यदि Process मा नै त्रुटि छ भने Report प्रमाण ग्राह्य हुन सक्दैन । DNA Report मात्र Final प्रमाण होइन । सबै Report Accurate हुन्छ भन्ने छैन । उल्लिखित आधारमा DNA Report प्रमाण लिन

नमिल्ले हुँदा पुनरावेदन फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी तर्फ कै अर्का विद्वान अधिवक्ता विश्वप्रकाश भण्डारीले DNA Report तथ्यमा आधारित छैन । वैज्ञानिकले Report मा तथ्यसम्म देखाउने हो । मुद्दाको निर्णय गर्ने अधिकार विशेषज्ञलाई हुँदैन । प्रस्तुत Report bias भै ठहर गर्नुपर्ने कुरा नै Report मा बोलेकाले प्रमाण ग्राह्य छैन । अन्य प्रमाणबाट नाता प्रमाणित भै राखेको बेला DNA परीक्षणको आवश्यकता नै पर्दैन । विज्ञानमा केहि पनि तथ्य अन्तिम सत्य हुँदैन । पञ्जिकाधिकारीले दिएका बच्चाको जन्मदर्ता , बाल स्वास्थ्य सम्पर्क कार्ड अस्पतालको Birth Certificate, साक्षी, आमाको भनाइ जतासुकैबाट हरेक प्रमाण एक आपसमा श्रृंखलाबद्ध भै नाता स्थापित भइराखेको देखिन्छ । पूर्वाग्रहबाट ग्रसित भई नभएका असत्य व्यहोरा उल्लेख गरी प्रतिवादीलाई पोल्नु पर्ने कुनै कारण प्रतिवादीले देखाउन सकेका छैनन् । वादीका साक्षी सर्जमिनको व्यक्तिको भनाइबाट यी वादी प्रतिवादीबीच हिमचिम रहेको पुष्टि भएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीतर्फ कै अर्का विद्वान अधिवक्ता मुक्ति प्रधानले मिसिल संलग्न प्रमाणबाट वादी प्रतिवादीबीच सम्बन्ध रही बालक रवीनको जन्म भएको तथ्य प्रमाणित भै रहेको स्थिति छ । यी दुई पक्ष बीच रिस राग पूर्वाग्रह केही रहेको केहि कतैबाट पुष्टि हुँदैन । नीताले नभएको व्यहोरा उल्लेख गरी राजीवलाई पोल्नुपर्ने कारण निजले प्रस्तुत गर्न सकेका छैनन् । नीताको गर्भ रहेपछि प्रतिवादी राजीव अर्को विवाह गरी विदेश गएर बसेका छन् । नाताकायम जस्तो फौजदारी मुद्दामा घरको मूली बाबु घरमा हुँदाहुँदै आमा अधि सरी अ.ब. ८३ नं बमोजिम प्रतिरक्षार्थ उपस्थित भएकी छन् । यसरी प्रतिरक्षा गर्न कानूनतः उनले पाउने हैनन् । प्रतिउत्तर लगाउँदा DNA परीक्षणको माग गरेको अवस्था छैन । पुनरावेदन तहमा आएर थप जिकीर लिएको कानूनतः त्रुटिपूर्ण छ । नाता कायम जस्तो गम्भीर मुद्दामा

मूल प्रतिवादीलाई अलग राखिएको अवस्था छ । २०६५।१२।२० को कागज बाहेक कहि कतै राजीवले इन्कार गरेको अवस्था छैन । प्रतिवादीका साक्षी घटनाक्रमसँग असम्बद्ध छन् । वादीका साक्षीले स्पष्ट रूपमा वादी दावी समर्थित हुने गरी बकी लेखाएका छन् । राजु भन्ने व्यक्तिको अस्थित्व नै छैन । परीक्षणार्थ रगत भिक्दा संरक्षक रोहवरमा छैनन् । Report मा विशेषज्ञको Bias दृष्टिकोण देखिन्छ । Chart र टेवल भिड्दैन । Report निश्चयात्मक छैन, परीक्षण प्रक्रियामा प्रशस्तै शंका छन् । तथ्य विश्लेषण नगरी ठहर गर्न हतार गरेको Report प्रमाण ग्राह्य नभएको र अन्य प्रमाणबाट नाता कायम भएको पुष्टि भै रहेको देखिँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनु पर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी उल्लिखित बहस जिकीर समेतलाई हृदयङ्गम गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा वादी नीता गुरुङ तथा रवीनको प्रतिवादी राजीव गुरुङसँग पति तथा पिता नाता कायम हुने ठहर्‍याएको शुरु चितवन जिल्ला अदालतको निर्णयलाई सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाँको निर्णय मिलेको छ छैन अर्थात् प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रस्तुत मुद्दा नाता कायम मुद्दा रहेछ । यस मुद्दामा वादी नीता गुरुङले प्रतिवादी राजीव गुरुङसँग पतिको नाता कायम गरिपाउँ भन्ने माग गरेको देखिन्छ । फिराद दावीअनुसार वादी नीता गुरुङ र प्रतिवादी राजीव गुरुङ एउटै गाउँ/टोलमा बस्ने छिमेकी हुँदा भेटघाट भई माया प्रेम बसी शारीरिक यौन सम्पर्क समेत भई राजीव गुरुङको वीर्यबाट बच्चा जन्म हुन गएकोमा राजीव गुरुङले विवाह नगर्नाले आफूलाई दुःख भई नाता कायम गरिपाउँ भनी फिराद परेको देखिन्छ । वादीको उमेर १९ वर्ष र प्रतिवादीको उमेर २३ वर्ष भन्ने देखिन्छ । उमेर हेर्दा एक आपसमा माया प्रेमको सम्बन्ध र शारीरिक सम्बन्ध हुन सक्ने उमेर देखिन्छ ।

वादीको जिकीर मिति २०५७ फागुनदेखि २०५८ वैशाखको बीचमा प्रतिवादी राजीव गुरुङसँग

पटकपटक दिनहुँजसो यौन सम्पर्क हुने गरेकोले मिति २०५८ वैशाखदेखि गर्भधारणा गरेको कारण मासिक स्राव बन्द भएको र सोही कुरा राजीव गुरुङलाई भन्दा उसले धन्दा नमान विवाह गरी पत्नी अपनाई घर लाने आश्वासन दिएकोमा विश्वासमा परी बसेको तर प्रतिवादी राजीव गुरुङले धोका दिई नीमासँग विवाह गरी मिति २०५८ आश्विनदेखि वेपत्ता भएको भन्ने जिकीर गरेको देखिन्छ ।

फिराद दावीअनुसार यसरी प्रतिवादी राजीव गुरुङको करणीबाट गर्भधारण गरेको सो कुरा निजलाई भन्दा विवाह गर्ने र घर लिई जाने आश्वासन दिएकोले विश्वासमा परी बसेकोमा पछि नीमालाई विवाह गरे आफूलाई छाडी गएकोले मिति २०५९।२।८ मा नाता कायम गरिपाऊँ भन्ने फिराद गरेको देखिन्छ ।

अब यसमा देहायको चार प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :

१. राजीव गुरुङको तर्फबाट आमा देवी गुरुङले अ.बं.८३ नं. बमोजिम प्रतिउत्तर दिन पाउने, नपाउने ?
२. राजीव गुरुङको तर्फबाट देवी गुरुङले अ.बं.८३ नं. बमोजिम प्रतिउत्तर दिन नपाउने हो भने के गर्नुपर्ने ?
३. फिराद दावीअनुसार नाता कायम हुन सक्छ, सक्दैन ?
४. मिति २०६४।१।२९ मा भएको DNA परीक्षण प्रतिवेदनको यस मुद्दामा प्रमाणमा लिन मिल्ने नमिल्ने ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीको आमा भनिने देवी गुरुङको प्रतिवादी छोरा राजीव गुरुङको हकमा भनी अ.बं.८३ नं. बमोजिम प्रतिउत्तर परेको देखिन्छ । अ.बं.८३ को देहाय १ यस प्रकार देखिन्छ । “सोह वर्ष नपुगेका नाबालक वा उमेर पुगेको भए पनि बृद्धावस्था वा कुनै किसिमको कडा रोगले गर्दा होस ठेगानामा नभएको वा बौलाएको वा दुवै आँखा नदेख्ने अन्धा अन्धी वा वक्क लाटा लाटी मानिसहरूको र

विदेशमा गई फर्की आउने ठेगाना नभएका मानिसको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस, प्रतिउत्तर, पुनरावेदन, निवेदन दिन वा मुद्दा मामिलासम्बन्धी अन्य कुनै काम कारवाई गर्नुपर्ने भएमा अड्डाँको अनुमति लिई ती मानिसहरूको एकाघरसँग बसेका सोह वर्ष नाघेको हकवालाले हदम्यादभित्र गर्न पाउनेछ।” अ.बं.८३ नंको देहाय १ मा विदेशमा गई फर्की आउने ठेगाना नभएको मानिसको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा प्रतिउत्तर गर्न पाउने छ, भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । कानूनमा सो व्यवस्था भए पनि यो आधारमा उनाउ व्यक्तिले दिएको प्रतिउत्तर कतिको विश्वसनिय हुन्छ, सो हेर्नुपर्ने हुन आयो ।

३. सो सम्बन्धमा अ.बं.८३ नं. को व्यवस्थाअनुसार एउटाले दिन पर्ने प्रतिउत्तर अर्कोले दिन देहायबमोजिमको अवस्था निर्विवाद रूपले स्थापित हुनपर्ने देखिन्छ:

- (क) प्रतिउत्तर दिनपर्ने मानिस अर्थात् प्रतिवादी विदेश गएको हुनुपर्ने र
- (ख) त्यसरी विदेश गएको मानिस कहिले फिर्ता आउने हो फर्की आउने कुरा ठेगान नभएको हुनुपर्ने

४. माथिको खण्ड (क) र (ख) को दुवै अवस्था वास्तविक प्रतिवादीलाई प्रतिनिधित्व गर्ने प्रतिउत्तर दिनेले प्रमाणित गर्नुपर्छ । विदेश पनि गएको र फर्की आउने पनि ठेगान नभएको अनिश्चित र अन्यौलको अवस्थामा मात्र हकवालाले प्रतिनिधित्व गरी प्रतिउत्तर दिन पाउने अ.बं.८३ नं. को मनसाय र व्यवस्था हो ।

“अ.बं.८३ नं. ले विदेशमा गई फर्की आउने ठेगाना नभएका मानिस” को तर्फबाट हकवालाले प्रतिउत्तर दिन पाउने व्यवस्थालाई अदालतले हल्कासँग लिन हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दाको अदालती कारवाई हेर्दा शुरु मुद्दा हेर्ने जिल्ला अदालतले खास कारणीको आमा देवी गुरुङलाई सजिलैसँग प्रतिउत्तर दिने अनुमति दिएको देखिन्छ । प्रतिउत्तर जिकीर हेर्दा छोरासँग टेलिफोनबाट संपर्क राख्दा फिरादीको जिकीर अनुसार फिरादीबाट जन्मेको

बच्चा राजीव गुरुङको होइन भनी छोराले भनी थाहा भएको भन्ने उल्लेख छ । आमाको सो व्यहोरालाई साँचो भन्ने हो भने छोरा सम्पर्कमा छ र छोरा कहाँ छ भन्ने पनि थाहा भएको देखिन्छ । टेलिफोन सम्पर्कमा भएको मानिस कुन देशमा छ, के गर्दैछ, Postal Address के हो, कहा बसेको छ सम्पूर्ण कुरा थाहा हुन्छ । यदि आमाको व्यहोरा साँचो मान्ने हो भने टेलिफोन सम्पर्कमा भएको छोरसँग टेलिफोनबाट कहिले फिर्ता आउने अब कति विदेश बस्ने, विदेशमा कुन ठेगानामा बसेको कुराहरू पनि थाहा हुन्छ । विदेश गएको मानिससँग नियमित टेलिफोन सम्पर्क हुन सक्ने अवस्थामा फर्की आउने मिति थाहा हुने र विदेशको ठेगाना समेत थाहा हुने हुँदा यस्तो अवस्थामा अ.वं. ८३(१) नं आकर्षण हुन सक्तैन ।

५. मुलुकी ऐन लागू हुँदा नेपाली समाज गाउले समाज थियो । त्यतिबेला यातायात, बाटोघाटो, सञ्चार आदि व्यवस्थाको विकास भइसकेको थिएन । त्यतिबेला काम गर्न विदेश जाने भनेको भारत जाने गर्थे । त्यतिबेला विदेशमा काम गर्न जाने भनेको टेबल र कुर्सीमा बसेर प्रशासनिक नीति निर्माण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण जिम्मेवारीपूर्ण काम नभई Manual work को लागि जाने प्रचलन थियो । त्यतिबेला एक मात्र सञ्चारको साधन हुलाक मात्र थियो । त्यो पनि सदरमुकाम राजधानीमा सीमित थियो । काम खोज्नको लागि नेपालबाट मानिस ज्यादाजसो पहाडबाट जाने हुँदा जाने मानिसमा नै शिक्षाको कमी भएको कारण लेखपढ गर्न जान्ने हुँदैनथे । पढेलेखेको नभएको कारण चिठीपत्र पठाउन सम्भव थिएन । त्यसैले काम खोज्न जाने मानिस गएपछि एकै पटक केही रकम कमाएर फिर्ता आउने गरेको, जसलाई लाहुरे पनि भनियो, आफू पुगेपछि आफू कहाँ बसेको, के काम पाइयो र कहिले फिर्ता आउने पत्रद्वारा जानकारी गराउने पनि चलन थिएन । Virtually Incommunicado अवस्था हुने थियो । यही यथार्थता, पृष्ठभूमि र वास्तविकतालाई ध्यानमा राखी यही समस्यालाई Address गर्न अ.वं. ८३(१) नं मा विदेश गएको तर फर्की आउने ठेगाना नभएको

व्यक्तिको तर्फबाट अरुले प्रतिनिधित्व गरी प्रतिउत्तर दिन पाउने व्यवस्था भएको हो । राजीव गुरुङको माताको कुरा छोरसँग मलेसियामा टेलिफोन सम्पर्क भएको भन्ने प्रतिउत्तरमा नै उल्लेख भएको हुँदा भिसा लिएर हवाई मार्गद्वारा मलेसिया जाने र मलेसियामा टेलिफोनबाट चाहिएको बेलामा सम्पर्क गर्न सक्ने राजीव गुरुङको मलेसियाको ठेगाना र राजीव गुरुङ नेपाल फिर्ता आउने कुरा थाहा हुन सक्ने देखियो ।

६. गत केहि वर्ष यता नेपालमा सञ्चार खास गरी टेलिफोन सेवाको उल्लेखनीय विकास भएको छ । नेपालबाट विश्वको जुनसुकै देशमा टेलिफोनबाट कुरा हुन सक्छ । यसरी फोनबाट निरन्तर सजिलैसँग राजीव गुरुङसँग मलेसियामा कुरा हुन सक्ने भन्ने प्रतिउत्तरबाटै प्रमाणित भएको हुँदा देवी गुरुङले दिएको प्रतिउत्तर नै अनधिकृत एवं कानूनविपरीत छ । अदालतले फिरोद गर्न अनुमति दिँदा कानूनविपरीतको कार्यले मान्यता पाउँदैन ।

७. अ.वं ८३ को देहाय (१) मा संशोधित व्यवस्था भएपनि सञ्चारमा भएको विकासको कारण उक्त व्यवस्था औचित्यहिन व्यवस्था हो । कानून व्याख्यासम्बन्धी Ejusdem Generis Principle को मान्य सिद्धान्तअनुसार हेर्दा अ.वं ८३ नं को व्यवस्था विदेशमा रहेकाहरूको हकका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको होइन । अ.वं ८३ नं को मनसाय र व्यवस्थाअनुसार उमेर वा रोग वा शारीरिक बनेटको कारण handicapped हुन पुगेको व्यक्तिहरूबाट नालिस वा प्रतिउत्तर गर्न पर्ने अवस्था परेमा त्यस्ता शारीरिक वा मानसीक वा अन्य कारणले सुस्तमनस्थिति भएको Handicapped को तर्फबाट अरुले प्रतिउत्तर दिने व्यवस्था हो । विदेश गएको मानिस जो शारीरिक र मानसिक सबै तरहबाट तन्दुरुस्ती हुन्छन् त्यस्ताको तर्फबाट अरुले प्रतिनिधित्व गर्ने व्यवस्था र प्रयोजन होइन । अ.वं ८३ को देहायको १ को व्यवस्थाको व्याख्या गर्दा Ejusdem Generis को व्याख्याको सिद्धान्तले हेर्नुपर्छ ।

८. अब दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा अ.वं ८३ को देहाय (१) को व्यवस्था माथि विवेचना गरियो । वादी नीता गुरुङ्गले राजीव गुरुङ्गलाई प्रतिवादी कायम गरेको देखिन्छ, अनधिकृत प्रतिउत्तरवाला आमालाई होइन, अर्थात् देवी गुरुङ्ग प्रतिवादी होइन । मुद्दा पतिको नाता कायम गरिपाउँ भन्नेछ । आफूलाई करणी गरी गर्भधारण भएको भन्ने आरोप राजीव गुरुङ्गमाथि लागेको छ । यस्ता कुराहरू आमा नाता भए पनि देवी गुरुङ्गलाई थाहा हुने कुरा होइन । अ.वं ११० को देहाय १ को अवस्थामा मात्र देवी गुरुङ्गलाई म्याद बुझ्न अधिकार दिए पनि प्रस्तुत मुद्दामा अ.वं. ८३ को देहाय १ को अवस्था नहुँदा म्याद आफूले नबुझी राजीव गुरुङ्ग टेलिफोन सम्पर्कमा भएको भन्ने देवी गुरुङ्गकै प्रतिउत्तरबाट देखिएकोले टेलिफोन सम्पर्कमा हुने मानिसको ठेगाना थाहा हुने हुँदा राजीव गुरुङ्गको मलेसियाको ठेगाना देखाई म्याद नबुझी फिर्ता पठाउनु पर्ने थियो वा म्याद बुझी उसलाई खबर गर्नुपर्ने थियो । देवी गुरुङ्गले राजीव गुरुङ्गको मलेसियाको ठेगाना देखाई दिएको भए वा उसलाई खबर गरेको भए मुद्दाको वास्तविक तथ्य उजागर भई वास्तविक प्रतिवादीबाट उल्लेख भएको जिकीर तथा प्रमाणबाट न्यायमा पुग्नलाई सहज हुने थियो । राजीव गुरुङ्ग हराएको वा वेपत्ता भएको होइन राजीव गुरुङ्ग विदेशै गएको भएपनि घर परिवारसँग Incommunicado रहेको पनि नदेखिएको अवस्थामा देवी गुरुङ्गले म्याद बुझी आफूले प्रतिउत्तर दिनाले देवी गुरुङ्गबाट प्रस्तुत मुद्दाको कामकारवाहीमा अनधिकृत हस्तक्षेप हुन गई वादीको Fair Trial को अधिकारमा नै हस्तक्षेप हुन गएको देखियो । प्रतिवादी राजीव गुरुङ्गसँग टेलिफोनमा कुरा हुँदा वादीसँग कुनै शारीरिक सम्बन्ध नभएको भन्ने कुरा गरेको भन्ने प्रतिउत्तर छ । राजीव गुरुङ्गसँग देवी गुरुङ्गको फोनबाट कुरा भएको हो होइन, हो भने पनि राजीव गुरुङ्गले त्यसो भनेको हो होइन कुनै प्रमाण देखिदैन । उमेर पुगेको एक जवान लक्का र उमेर पुगेको एक जवान लक्की बीच जंगल घर आदि एकान्त

ठाउमा लुकी छोपी भएको यौन सम्पर्कको बारेमा नेपाली समाजमा छोराले आमालाई यथार्थ व्यहोरा भन्न सक्दैन । यो कुरा न्यायिक जानकारीमा लिनुपर्ने कुरा हो ।

९. अब तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा आफूलाई करणी गरी गर्भधारण गरायो भन्ने आरोप राजीव गुरुङ्गमाथि लागेको हो । सावालक र स्वस्थ व्यक्ति जो निरन्तर टेलिफोन सम्पर्कमा छ, जसमाथि आरोप लागेको हो उसैको कुरा र उसैले दिएको साक्षीको आधारमा चलेको मुद्दाको कारवाहीले मात्र प्रमाणिक मान्यता पाउँदछ । यहाँ अ.वं. ८३ नं लाई पुनः एक पटक हेर्नुपर्ने हुन आयो । अ.वं ८३ नं मा कारणीको सट्टा हकवालाले प्रतिउत्तर दिन पाउने अवस्था देहायबमोजिम छः

- (क) नाबालकको तर्फबाट
- (ख) बृद्धावस्थाका व्यक्तिको तर्फबाट
- (ग) कडा रोग लागी होस ठेगाना नभएकाको तर्फबाट
- (घ) बहुलाएको तर्फबाट
- (ङ) अन्धाअन्धी वा वक्क लाटा लाटीको तर्फबाट र
- (च) विदेश गई फर्की आउने ठेगाना नभएकाको तर्फबाट ।

१०. कानूनले (क) देखि (च) सम्मको व्यक्तिहरूलाई एउटै वर्गमा राखेपनि (क) देखि (ङ) सम्मका व्यक्तिहरूको हित संरक्षणको लागि संरक्षण र प्रतिनिधित्व आवश्यकता पर्छ । तर (च) वर्गमा पर्ने व्यक्तिलाई आफ्नो हित संरक्षणको लागि कानूनी सल्लाह चाहिएला तर संरक्षण र प्रतिनिधित्व आवश्यकता पर्दैन । त्यस्ता व्यक्तिको तर्फबाट वारेसले बाहेक अरुले प्रतिनिधित्व गर्दा तथ्य आउने सक्दैन । (क) देखि (ङ) सम्मका व्यक्तिहरूले उमेर, रोग, अन्धोपना र सुस्तमनस्थितिको कारण वास्तविक साँचो र यथार्थ विवरणको प्रतिउत्तर जिकीर गर्न सक्दैनन् । त्यस्ताको तर्फबाट अ.वं. ८३ (१) ले अड्डाको अनुमति लिई हकवालाले प्रतिउत्तर दिने व्यवस्था भएको हो । अझ स्पष्ट शब्दमा भन्ने हो भने प्रस्तुत मुद्दामा जस्तो सामान्यतया महिलालाई गर्भधारण

गराउने काम खण्ड (क) देखि (ड) सम्मको वर्गमा पर्ने व्यक्तिबाट हुन सक्दैन । तर त्यस्तो काम खण्ड (च) मा पर्ने व्यक्तिबाट हुन सक्छ । विदेश गएको व्यक्तिलाई पनि उमेर, सुस्तमनस्थिति र बहुलाएको व्यक्ति सरह राखे पनि खण्ड (च) मा पर्ने व्यक्तिको तर्फबाट जसलाई विवादको तथ्य नै थाहा हुँदैन, उसले दिएको प्रतिउत्तर र त्यस्तो व्यक्तिले दिएको प्रमाणको आधारमा इन्साफ गर्दा अदालत बहुते होशियार हुनुपर्छ ।

११. राजीव गुरुडको प्रतिउत्तरको आधारमा र राजीव गुरुडले दिएको साक्षी प्रमाण बुझ्न पर्नेमा आमा देवी गुरुडबाट अनधिकृत प्रतिउत्तर लिइ उनाउ र अनधिकृत व्यक्तिले दिएको प्रमाणले मुद्दामा हस्तक्षेप हुन गई सत्य तथ्य लुक्न गएको देखियो । एक केटा र एक केटीबीच लुकिछिपी गोप्य रूपमा भएको शारीरिक यौन सम्पर्कको सम्बन्धमा माथि विवेचना गरिएको खण्ड खण्ड (क) देखि (ड) सम्म नपर्ने प्रतिवादी केटाको जिकीर र भनाइ सुनी प्रतिवादी केटाले दिएको सबूद प्रमाण बुझी इन्साफ हुनुपर्नेमा उनाउ व्यक्ति देवी गुरुडको प्रतिउत्तर र उनाउ व्यक्तिले दिएको साक्षी प्रमाणको आधारमा भएको ठहरको कुनै महत्व हुँदैन । आमा देवी गुरुडले अनधिकृत र गैरकानूनी प्रतिउत्तर दिएको कारणले गर्दा रगतको नाताले आमाको विरुद्ध जान नसक्ने कारण र जसरी पनि वादी नीता गुरुडलाई स्वास्नी नमान्न वास्तविक कारणी प्रतिवादीले दूधको साक्षी विरालोको रूपमा आमाको प्रतिउत्तरलाई समर्थन गरेको देखिन्छ ।

१२. प्रस्तुत मुद्दामा आमा देवी गुरुडको साक्षीको कुनै महत्व हुँदैन । आमाको प्रतिउत्तर अ.बं ८३ नं को गलत प्रयोग हो । प्रस्तुत सन्दर्भ तथा प्रसंगमा आमाको प्रतिउत्तर उनाउ व्यक्तिको प्रतिउत्तर मान्नु पर्छ र उनाउ व्यक्तिको प्रतिउत्तरको कुनै मान्यता हुँदैन । त्यसैगरी अनधिकृत व्यक्तिले दिएको साक्षीको पनि कुनै महत्व हुँदैन । वादी नीता गुरुडको साक्षी हरीबहादुर थापाको बकपत्रको स.ज. ३ मा २०५८ साल माघ ४ गतेका दिन नीता गुरुडले बच्चा जन्माएपछि विवाह नगरेको

मान्छेले पाएको बच्चा कसको हो भनी सोधपुछ गर्दा राजीव गुरुडको हो भनी भनिनु, नीता गुरुडको भनाइअनुसार नाता कायम हुनुपर्दछ भनी बकेको देखिन्छ भने स.ज. ५ मा राजीव गुरुडको घरमा छोरा श्रीमती छुन् भनी बकेको देखिन्छ । अर्का साक्षी मायानाथ कोइरालाको बकपत्रको स.ज. ३ मा यो जायजन्म कसको हो भनी सोदा केटीले राजीव गुरुडको हो भनी बकेको देखिन्छ भने त्यसै गरी २०६०।२।२८ मा भएको सर्जमिनका वक्ताहरू मध्ये कृष्णाकुमारी जमरकट्टेल र ओमबहादुर थापाले आफ्नो व्यहोरामा नीता र राजीव एउटै मोटर साइकलमा हिंडेको देखेको हुँ । शिवनगरको चौतारामा एकपटक र गीतानगरमा एकपटक देखेको, कसको गर्भ हो भनी सोद्धा नीताको आमाले राजीवको गर्भ हो भनेकी, नीतालाई सोद्धा ०५६ सालदेखि निरन्तर राजीवको र नीताको सम्बन्ध रहेको, यो गर्भ राजीवको हो, राजीव वाहेक अरुसँग सम्बन्ध भएको छैन भनेकी भन्ने भनाइ लेखाइ देखिन्छ । उक्त साक्षी र सर्जमिनको व्यहोराबाट वादी र प्रतिवादी राजीव गुरुड एक साथ भेट्ने हिड्ने गरेको भन्ने प्रमाणित भएको हुँदा वादी दावी प्रमाणित भएको छ ।

१३. वादीले फिरादमा स्पष्ट रूपमा राजीव गुरुड लोग्ने भनी लेखिएको देखिन्छ भने साक्षीहरूको बकपत्र तथा सर्जमिन मुचुल्काको व्यहोराबाट निजको भनाइ लेखाइलाई समर्थन गरेको देखिन्छ । यी प्रमाणहरूले गर्दा नीता गुरुडले राजीव गुरुडलाई भूठा पोल लगाई लोग्ने कायम गरिपाउँ भन्ने जिकीर गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिदैन । कुनै जातकको पितृत्वको विवादमा आमाको भनाइले महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । अन्य कुरासँग बाभिकदैन र परिस्थितिजन्य कुराहरूले समर्थन गर्दछ भने आमाको भनाइलाई नाताको विवादमा महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नु पर्दछ । बच्ची विष्ट क्षेत्री विरुद्ध कविन्द्रबहादुर विष्ट भएको लोग्ने कायम गरी अंश मानाचामल पाउँ भन्ने मुद्दामा (नेकाप २०३४, अड्ड ५, पेज १३९) मा करणीको तथ्य प्रमाणित गर्ने प्रत्यक्ष प्रमाण साधारणतः

नहुने । कुनै दुईवटा युवक युवतीको बीचमा राजीखुशीले भएको करणी सर्वसाधारणले देख्ने गरी भएको हुँदैन । त्यसैले यो तथ्य प्रमाणित गर्ने प्रत्यक्षदर्शी साक्षी पनि साधारणतः नपाइने । तसर्थ करणीको तथ्य यकीन गर्न पक्षहरूको आचरण र परिस्थितिजन्य अन्य प्रमाणहरूमै भरपर्ने हुन्छ । पितृत्वको कुरा सधैं अनुमानमै आधारित हुने र त्यस सम्बन्धमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म आमाले भनेको कुरालाई साँचो मान्नुपर्ने भन्ने सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको समेत कारणले गर्दा वादीदावी पुग्ने ठहराएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिन्छ ।

१४. अब मिति २०६४।११।२१ मा भएको DNA परीक्षण प्रतिवेदन हेर्दा DNA लाई Paternity Test मा विश्वासनीय प्रमाण मानिन्छ । यसमा दुईमत हुन सक्तैन । तर यस मुद्दामा प्रतिवादी राजीव गुरुङ्ग रगत निकाल्न जाँदा प्रतिवादी राजीव गुरुङ्ग मात्र प्रयोगशालाभित्र लानुपर्नेमा अनधिकृत तरिकाले राजीव गुरुङ्गका साथमा अर्को उनाउ व्यक्तिलाई पनि भित्र लगी वादीलाई भित्र जान नदिएको भन्ने देखिन्छ । Lab भित्र सम्बन्धित व्यक्ति बाहेक अरुलाई प्रवेश निषेध गर्नुपर्छ । Sample Infected हुन सक्तछ । मुद्दामा असर पार्ने अर्कोको Sample पनि लिन सकिन्छ । तर Lab ले प्रतिवादी राजीव गुरुङ्गसँग अर्को व्यक्तिलाई पनि भित्र लगिएको र वादीलाई नलगेको हुँदा DNA Sample राजीव गुरुङ्ग कै हो भन्ने शंका देखियो ।

१५. विधि विज्ञान प्रयोगशालाको विशेषज्ञको बकपत्रको स ज १२ मा नीता गुरुङ्गको रोहवरमा राजीव गुरुङ्गको रगत लिइएको भनी बकपत्र गरे पनि नीता गुरुङ्गको रोहवरमा लिइएको भनी नीताले नभनेको, बहसको क्रममा नीता गुरुङ्गको कानून व्यवसायीले पटकपटक राजीव गुरुङ्गको Sample निकाल्दा वादीलाई रोहवरमा नराखेको र रगत निकाल्ने प्रयोगशालाभित्र राजीव गुरुङ्ग एकलाई मात्र भित्र नलगी निजको साथमा निजको दाजु समेत लगेकोले उक्त Sample निकाल्दा नै गफलत भएको (Tamper) भन्ने

जिकीरमा राजीव गुरुङ्गको तर्फबाट खण्डन नहुनु र सोही प्रश्न बकपत्र गर्ने विशेषज्ञ जीवन रिजाललाई यस अदालतबाट सोधनी गर्दा पनि निजले स.ज. १२ मा राजीव गुरुङ्गको साथमा अर्को अवाञ्छित व्यक्ति साथमा लगेको होइन भनी खण्डन नगरेको हुँदा DNA परीक्षणको लागि Sample निकाल्दा नै Tamper भएको हुन सक्ने देखियो । प्रतिवादीले मिति २०६५।१२।२० मा कागज गर्दा कुनै प्रमाण नदिई आमाको प्रतिउत्तर सकारेको हुँदा अर्थात् प्रतिवादीले कुनै प्रतिउत्तर पनि नदिई साक्षी पनि नदिएको हुँदा माथि उल्लेख गरिएको प्रमाणको आधारमा वादी दावीबमोजिम प्रतिवादी राजीवको पत्ति कायम हुने देखियो ।

१६. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी राजीव गुरुङ्गको DNA Sample निकाल्दा प्रयोगशालाभित्र प्र राजीव गुरुङ्गको साथमा अर्को अनधिकृत व्यक्ति समेत प्रवेश गरेको कारण Sample मा नै Tamper भएको देखिए पछि पुनः वादीको रोहवरमा राजीव गुरुङ्गको Sample निकाली परीक्षण हुनुपर्ने हो कि भन्ने सम्बन्धमा यस मुद्दामा शुरुवाट नै अ.वं. ८३ नं को व्यवस्थाविपरीत टेलीफोन संपर्कमा रहेको व्यक्तिको तर्फबाट अनधिकृत उनाउ व्यक्तिबाट प्रतिउत्तर दिएको, उनाउ व्यक्तिले दिएको साक्षी प्रमाणको आधारमा मुद्दाको कारवाइ चलेको र यस अदालत अ.वं १८४ नं को प्रयोग गरी प्रमाण बुझ्ने शुरु अदालत समेत नभएको तथा अन्य प्रमाणबाट वादी दावी प्रमाणित भएको हुँदा पुनः DNA Sample लिन परेन ।

१७. अदालतले इन्साफ गर्दा आफ्नो हित संरक्षण गर्न नसक्ने नाबालक, अपाङ्ग, लुला, लङ्गडा, सुस्त मनस्थितिका, बहुलाएका, रोगले होस ठेगानामा नभएका र अतिवृद्ध भै Acenile भएका अवस्थाका बाहेक अरुको हकमा कारणीले दिएको प्रतिउत्तर र कारणीले नै दिएको साक्षीलाई मात्र मान्यता दिई इन्साफ गर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य कारणी प्रतिवादको भूमिका आमाको दूधको साक्षी विरालो भए पनि कम्तिमा पनि अ.वं. २०८ नं बमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी प्रतिवादी लेखी साक्षी समेत

दिई अ.वं. २०८ नं को व्यवस्थाको परिपालन गरेको भए पनि त्यहि आधारमा कारवाही अगाडि बढ्न सक्थ्यो तर अ.वं. २०८ नं को अधिकारको पनि प्रयोग नगरेकोले अब अहिले आएर पुनः DNA परीक्षण गर्ने भन्ने प्रश्न आउन सक्तैन ।

१८. यस मुद्दामा आमा वादी नीता गुरुङको फिराद व्यहोरा र अन्य साक्षीहरूको प्रमाणलाई इन्कार गर्नु भनेको सत्चरित्रको नीता गुरुङलाई Concubine कायम गर्नु र वादी र मुख्य कारणी प्रतिवादीबीच भएको Consensual intercourse बाट जन्मेको Legitimate child लाई Illegitimate child ठहर गर्नु हो, त्यस्तो व्याख्या यस अदालतले गर्दैन । तसर्थ उल्लिखित आधार कारणबाट वादी प्रतिवादी बीच पति पत्नी तथा बाबु छोराको नाता कायम हुने ठहर्‍याएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला न्याय तथा कानूनको रोहमा मिलेको देखिदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन ।

१९. अब जहाँसम्म नेपाल विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट प्रतिवादी राजीव गुरुङको DNA परीक्षणबाट वादी नीताको गर्भबाट जन्मेको बच्चा प्रतिवादीको होइन भनी DNA Report प्राप्त छ र DNA Report अकाट्य प्रमाण हो भन्ने जिकीर छ । पितृत्वको विवाद Paternity Test मा देहायको अवस्थामा DNA Report को वारेमा यस अदालतले विवाद गर्दैन ।

(क) Intimate Sample कारणीबाट नै निकालिएको भन्नेमा विवाद नभई निर्विवाद रूपले कारणीबाट नै निकालिएको अवस्थामा प्रमाणमा लिनुपर्छ तर प्रस्तुत विवादमा मिति २०६४।१।२३ को यस अदालतका संयुक्त इजलासले गरेको आदेश अनुसार DNA परीक्षण भएको देखिन्छ । DNA परीक्षणको आदेशको कारण प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा परीक्षणको जिकीर लिइएकोमा सो परीक्षण नभई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिएको भन्दै मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भएको कारण उल्लेख भएको

देखिन्छ । प्रतिवादी राजीव गुरुङको DNA Sample लिने वेलामा प्रयोगशाला कोठाभित्र अर्को उनाउ व्यक्ति पनि प्रतिवादी राजीव गुरुङको साथमा गएको भनेकोमा जीरह गर्दा विशेषज्ञ जीवनप्रसाद रिजालले होइन भनी इन्कार गरेको देखिदैन । प्रतिवादी राजीव गुरुङ एक जवान व्यक्ति हो । प्रतिवादी नाबालक वा सुस्तमनस्थिति वा अपाङ्ग वा बहुलाएको व्यक्ति होइन, उसको साथमा अर्को व्यक्तिको प्रयोगशालाभित्र प्रवेश गैरकानूनी मात्र होइन शंकास्पद समेत छ । यस्तो अवस्थामा एकातिर अन्य प्रमाणबाट रवीन नाबालक वच्चा प्रतिवादीको करणीबाट जन्मेको प्रमाणित भएको र अर्कोतर्फ प्रतिवादीको साथमा वादीको अनुपस्थितिमा अर्को उनाउ व्यक्ति पनि भित्र पसेकोले Intimate Sample नै प्रतिवादीको भन्नेमा शंका र विवाद भएकोले यस अदालत प्रस्तुत DNA Report यस मुद्दामा प्रमाणमा लिदैन । Paternity सम्बन्धी विवाद, अपराध अनुसन्धान आदिमा DNA महत्वपूर्ण हुन्छ । यो कुरामा यो इजलास विवाद गर्दैन, तर DNA Report प्रमाणमा लिन प्रयोगशाला (Laboratory) कोठाभित्र Sample निकाल्न कारणी र सम्बन्धित विशेषज्ञ मात्र प्रवेश गर्नु पर्दछ । कारणीको साथमा वादीको अनुपस्थितिमा अर्को मानिस पनि प्रयोगशालामा अनधिकृत प्रवेश भए पछि Sample कारणबाट निकाली अनधिकृत व्यक्तिको हुनसक्छ । नेपालमा हालसम्म DNA परीक्षणको लागि Sample निकाल्ने सम्बन्धमा, DNA लाई Preserve गर्ने सम्बन्धमा, DNA को प्रमाणिक मान्यताका सम्बन्धमा, DNA को लागि Sample के कसको आदेशले के कस्तो अवस्थामा Sample निकाल्ने र परीक्षण गर्ने आदि सम्बन्धित कुराहरूमा कानून बनेको देखिदैन । यी कुरा र विषयलाई Address गर्न कानून आवश्यक भैसकको छ । त्यसैले देहायको विषय र

आवश्यक अन्य विषय समेत समावेश भएको कानून बन्न आवश्यक देखिन्छः

निर्णय नं. ८५७९

- १) DNA Bank को स्थापना,
- २) DNA Bank को उद्देश्य, लक्ष्य,
- ३) DNA Bank को काम कर्तव्य,
- ४) DNA Bank को अख्तियारवाला व्यक्ति,
- ५) DNA Profile मा कसको Access हुन सक्ने ?
- ६) Sample निकाल्ने सम्बन्धी,
- ७) Sample दिन इन्कार गर्ने सम्बन्धी,
- ८) स्वेच्छाले Sample दिन पाउने नपाउने सम्बन्धी,
- ९) Sample को Storage र Disposal सम्बन्धी,
- १०) DNA Sample लाई Tamper गरेको,
- ११) DNA Sample गोप्य राख्ने सम्बन्धी,
- १२) DNA को प्रमाणिक महत्व र मान्यतासम्बन्धी

२०. उपरोक्त कुराहरू र अन्य आवश्यक कुराहरू समेत समावेश गरी DNA Identification & Evidence Act अर्थात् DNA र DNA को प्रमाणिक मान्यता, फौजदारी अपराधमा DNA को प्रयोग तथा Paternity Test मा DNA को प्रयोगसम्बन्धी कानून बनाउनु भनी नेपाल सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालयको नाउँमा आदेश जारी हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी आदेश कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् कानून तथा न्याय मन्त्रालयमा लेखी पठाइ मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल जेठ ११ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृतः विष्णुप्रसाद उपाध्याय

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६३ सालको दे.पु.नं.०६३-CA-०७३६
फैसला मिति: २०६७/१२/१९
मुद्दा : निर्णय दर्ता बदर हक कायम दर्ता समेत ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: मालपोत कार्यालय चारखाल,
काठमाडौंको तर्फबाट प्रमुख मालपोत
अधिकृत सूर्यकान्त भा
विरुद्ध
प्रत्यर्थी विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.नं.पा वडा
नं. ९ सिनामंगल कालीमाटीडोल बस्ने
बुद्धिबहादुर श्रेष्ठ समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री हरिवहादुर बस्नेत

- हक वेहकमा निर्णय दिने र प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय दिने व्यवस्था नागरिक अधिकार ऐनको दफा ९ ले गरेको होइन । दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको सम्पत्ति र साविकमा दर्ता थियो त्यसैले आफ्ना नाममा दर्ता हुनुपर्ने भन्ने पृथक कुरा हुन् । साविकको दर्ताको जग्गा विवादित सम्पत्ति नै हो होइन भन्ने कुरा सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारमा बोल्नु पर्ने ।
- सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन शुरु अधिकारक्षेत्रको विषय भएकाले कानूनले नै किटानी रूपमा शुरु अधिकारक्षेत्र पुनरावेदन अदालतलाई प्रदान गरिएको अवस्थामा वाहेक पुनरावेदन तहको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र राख्ने अदालतलाई यस्तो अधिकार छ भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

- कुनै सम्पत्तिमा अधिकार रहेको कुरा कुनै व्यक्तिले स्वघोषणा गर्ने कुरा होइन, राज्यले भनिदिन पर्ने विषय हो । कुनै सम्पत्तिका विषयमा कानूनबमोजिम दावी गर्न अवश्य सकिन्छ । तर, दावी गर्ने प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित भएबमोजिम हुनु पर्दछ । दावीको निरोपण सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र हुन सक्ने विषयलाई शुरु अधिकारक्षेत्रको विषय मान्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो विषय नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ भित्र पर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायधिवक्ता प्रेमराज कार्की, सरोकारवाला तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री उत्तमभद्र खनाल

प्रत्यर्थी विपक्षी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा विद्वान अधिवक्ताहरू बोरुबहादुर कार्की, पुष्करप्रसाद गजुरेल, मिलनकुमार राई र ध्रुवप्रसाद चौलागाई

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०३०, निर्णय नं.७७७, पृ. ३०२
- नेकाप २०५९, निर्णय नं.७९५५, पृ. ७६६

सम्बद्ध कानून:

- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।४।१६ को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ: -

साविक भीमसेनगोला गा.वि.स.वडा नं. २(क) कि.नं. ७४ मा भिडी हालको नापीमा कि.नं. १३० कि.का. भई कायम भएको कि.नं. ३५० बाट नामसारी दा.खा. गरी नयाँ नापीअनुसारको कि.नं. ३५० को जग्गाको पूर्जा पाऊँ भनी मालपोत कार्यालय चारखालमा निवेदन दिएकोमा सो कि.नं. ३५० को जग्गामा सरकारी जग्गा ३-०-३-० घुसेको देखिन्छ तसर्थ घुसेको जग्गा श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता हुने ठहर्छ भनी सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गा छानवीन समितिबाट २०५५।३।१८ मा निर्णय भई आएकोले कि.नं. ३५० लाई कि.का.गरी कायम भएको कि.नं. ४०३,४०४ र ४०५ मध्ये कि.नं. ४०३ को ३-०-३-० जग्गा श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता गरी कि.नं. ४०४,४०५ को जग्गा दर्ता गर्न बाँकी राख्नु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालयबाट मिति २०५५।३।१९ मा निर्णय भएको जानकारी २०५५।३।१८ मा पायौं । तत्पश्चात् मिसिल संलग्न रहे भएको कागजात सारी हेर्दा उल्लिखित दुवै निर्णयहरूको व्यहोरा अवगत भयो । का.म.न.पा. वडा नं. १० को सिट नं. १०२-११४७-१८ मा नापी हुँदा साविकको कि.नं. १३० को जग्गा नै कि.नं. ३५० कायम भएको हो । सो ३५० को जग्गा नै हामीहरूकी आमा सन्तुमायाको नाममा नाप नक्सा भएको हो भनी फिल्डबुकमा प्रष्ट उल्लेख भएको छ । आमा सन्तुमायाको २०४६।१०।१० मा परलोक भएपछि उक्त जग्गा हामीहरूको नाममा नामसारी गरिपाऊँ भनी २०५४।१।१६ मा र २०५४।५।१८ मा समेत निवेदन दिई साविकदेखि नै भोगचलन गरी आएको र मालपोतको १९९८।३।१९ को चलानी पूर्जा समेतले उल्लिखित जग्गा हाम्रो भन्ने कुरा पनि पुष्टि गरिरहेको छ । तथ्य प्रमाणविना हचुवाको भरमा हामीहरूको सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी कि.नं. ३५० को हाम्रो जग्गाको पूर्व दक्षिण कि.नं. १९०, १९१ र १९३ का जग्गाहरू छान् त्यसपछि मात्र खोला बगेको छ । त्यस्तो जग्गामा खोला घुसेको देखिन्छ भनी कि.नं. ३५० को जग्गा कि.का. गरी कायम भएको कि.नं.मध्ये ४०३ को

३-०-३-० जग्गा श्री ५ को सरकारका नाममा दर्ता हुने ठहर्छ भनी विपक्षी सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गा छानवीन समितिबाट भएको २०५५।३।८ को र मालपोत कार्यालयको मिति २०५५।३।११ को दुवै निर्णय समेत बदर गरी कि.नं. ४०३ को ३-०-३-० जग्गा समेत साविकको कि.नं. ३५० मा समावेश गरी कि.नं. ३५० को ६-११-१-३ पूरै जग्गा कायम गरी हामीहरूको नाममा नामसारी दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूजा समेत अड्डेमार्फत पाउँ भनी २०५५।१।१० मा दायर हुन आएको वादीहरूको फिराद दावी ।

वादीहरूको फिरादमा दावी भएको विवादित कि.नं. ४०३ को जग्गा खोला छेउमा भएको कोही कसैको नाममा दर्ता नभएको सार्वजनिक ऐलानी जग्गा भएकोले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ र मालपोत ऐन, २०३४ को विपरीत सरकारी जग्गामा विपक्षी वादीको दावी देखिँदा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ को उपदफा (१) अनुसार भए गरेको मालपोत कार्यालयको मिति २०५५।३।११ को निर्णय कानूनसम्मत छ । वादीको फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०५६।३।२० को प्रतिउत्तर जिकीर ।

विपक्षी वादीहरूको के कस्तो हक अधिकार हनन् हुन गएको हो सो कुरा फिरादमा उल्लेख गरिएको पाइन्न । विवादको जग्गामा यस सचिवालयको कुनै संलग्नता छैन । तसर्थ यस सचिवालयको नाममा परेको वादी दावी खारेज गरिपाउँ भनी श्री ५ को सरकार मन्त्रपरिषद् सचिवालयबाट २०५६।३।३० मा दर्ता हुन आएको प्रतिउत्तर जिकीर ।

नापी शाखाको प्रतिवेदनबाट र हालको नयाँ नापीमा नगर १० सिट नं. १०२-११४७-१८ को नक्साबाट कि.नं. १२० कायम भई क्षे.फ. ६-११-१-३ को जग्गा हाल साविकको क्षेत्रफल भिडाउँदा ०-१-०-१ जग्गा अर्को व्यक्तिको नाममा र ३-०-३-० जग्गा वागमती नदीको जग्गा घुसेको देखिँदा सो पर्ती जग्गा श्री ५ को सरकारका नाममा यस कार्यालयको मिति २०५५।३।११ को निर्णयबाट दर्ता

हुन गएको हो । फिरादीहरूको साविकको क्षे.फ. र भोगमा रहेको जग्गा यथास्थितिमा नै राखी बाँकी जग्गा कि.का. गरी छुट्याई दिएको हुँदा फिराद खारेज गरिपाउँ भनी मा.पो.का. डिल्लीबजार काठमाडौँको मिति २०५६।४।१८ को प्रतिउत्तर जिकीर ।

मिति २०५५।१।१८ को समितिको निर्णय र मालपोत कार्यालय काठमाडौँको मिति २०५५।३।११ को निर्णयसहितको मिसिल भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०५५।१।१९ को आदेश ।

वादीले देखाएको साविकको किल्ला समेत देखिने गरी अ.व. १७१ नं.बमोजिम विवादित जग्गाको नाप नक्सा गर्न भन्ने २०६३।२।९ को आदेशानुसार मिति २०६३।२।३ मा भै आएको स्थलगत नाप नक्सा मिसिल संलग्न रहेको ।

साविक कि.नं. १३० को जग्गा नै सभै नापी हुँदा आमा सन्तुमायाको नाममा कि.नं. ३५० कायम भएको हाम्रो हकभोगको जग्गा हो । सो कि.नं. ३५० कि.का. भई ४०३, ४०४ र ४०५ कायम भएको कि.नं. मध्ये कि.नं. ४०३ को ३-०-३-० जग्गा श्री ५ को सरकारका नाममा दर्ता गर्ने गरी विपक्षी सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गा छानवीन समितिको मिति २०५५।३।८ को र मालपोत कार्यालयको मिति २०५५।३।११ को निर्णय समेत बदर गरी सो कि.नं. ४०३ को जग्गा साविकको कि.नं. ३५० मा समावेश गरी हाम्रो नाममा नामसारी दर्ता समेत गरिपाउँ भन्ने फिराद दावी भएकोमा वागमती नदीले छोडेको ३-०-३-० जग्गा विवादित कि.नं. ३५० मा घुसेको देखिँदा सो जग्गामात्र कि.नं. ३५० बाट कि.का. भएको कित्तामध्ये कि.नं. ४०३ को जग्गा श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता गर्ने भनी यस कार्यालय समेतको मिति २०५५।३।११ को निर्णय कानूनसम्मतको छ । वादी दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न रहेको सबूद प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी हेर्दा १९९८।३।११ को मालपोत कार्यालयको

चलन पूर्जाबाट प्राप्त भई २०२१ सालको सर्भे नापीबाट कि.नं. ७४ कायम भई २-१०-०-० जग्गाको जग्गा दर्ता पूर्जा समेत प्राप्त गरेको जग्गा नै २०४५ सालमा नयाँ नापी हुँदा कि.नं. १३० कायम भएको भनी वादीहरूले कि.नं. ७४ को दर्ता जग्गा समेतलाई पक्की हाल साविक दर्ता सेस्ता माग गरेको मिसिल संलग्न रहेको प्रमाणबाट देखिन्छ । सोही प्रमाणलाई आधार मानी सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गा छानबीन समितिको मिति २०५५।३।८ को र मालपोत कार्यालयको मिति २०५५।३।११ को निर्णयानुसारको जग्गा र यिनै वादीहरूले दावी लिएको साविक कि.नं. ७४ को जग्गा हाल के कुन कित्ता कायम भई नापी भएको छ । वादीहरूले माग गरेबमोजिम हाल नापीमा उल्लेख भएको कि.नं. ४०३,४०४ र ४०५ को जग्गामध्ये साविक बागमती हाल सरकारको जग्गा कुन हो, वादीहरूको मागबमोजिम वादीहरूका नाममा दर्ता हुनसक्ने हो होइन, जग्गाको हालको भौतिक स्थिति भोग र साविक दर्ता प्रमाण समेतलाई हेरी यकीन निर्णय गर्नुपर्नेमा मिसिल संलग्न रहेको मिति २०५५।३।८ को निर्णयको प्रतिलिपिबाट सो कुराहरू खुलेको नदेखिँदा बदर गरी दिइएको छ । अब वादीको माग दावीबमोजिम के कति जग्गा वादीहरूको नाममा दर्ता हुने हो या होइन पुनः निर्णय गर्नु भनी उपस्थित पक्षलाई शुरु मालपोत कार्यालय काठमाडौंमा हाजिर हुन जानु भनी तारेख तोकी मिसिल सोही कार्यालयमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।४।१६ को फैसला ।

प्रथमतः कुनै पनि निकायले काम गर्दा प्रचलित कानून र विधिलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ को दफा ८(२) ले कुनै जग्गाधनीले जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा नपाएमा एकसय बीस दिनभित्र तोकिएको अधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्छ भनिएको छ । जग्गाको वैज्ञानिक नापी र जग्गाधनीको रेकर्ड जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ आएपछि नै भएको हो । मिति २०२१ सालमा वादीले

दावी गरेको जग्गाको नापी हुँदा वागमती खोलो भनी प्रष्ट जनिएको छ । मिति २०२१ सालदेखि खोलो जनिई आएको नदी उकास भई आएको मिति २०४५ सालको पुनः नापी हुँदा पनि उक्त जग्गाको जग्गाधनीमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको नाममा नापी भएको छ । नापीको समयमा वादीले उक्त जग्गा नापी गराउँन कुनै कारणले नसकेको हो भने वादीले दर्ता छुट्ट भएकोमा आफ्नो जग्गा नापी गराउँदा प्रचलित कानूनले तोकेको प्रक्रियाअनुसार आफ्नो हकद्वैया देखाई कानूनले तोकेको हदम्यादभित्र सम्बन्धित निकायमा उजुर गर्नुपर्नेमा सो गर्नु भएको छैन र सो गरेको दावी पनि वादीले लिन सक्नु भएको छैन । एकै चोटी विपक्षीले मिति २०५५।१।१० मा फिराद दावी गर्नु भएको छ । कानूनले तोकेको हदम्यादभन्दा धेरैपछि लिएको दावीबाट कार्यालयले कानूनी कारवाही गर्न नसक्ने भएको कारण वादीले दावी गरेको जग्गाको सम्बन्धमा निर्णय दिन मिल्ने होइन । मिति २०२१।२०२२ मा नापी दर्ता समेत भैसकेको जग्गा मिति २०३०।२।३ मा हक बेहक सुनाएकोमा हदम्याद विस्तारित हुन सक्दैन । २ वर्षपछि परेको नालेस खारेज हुन्छ भनी तारादेवी विरुद्ध इन्दिरादेवी समेत (नेकाप २०४० पृष्ठ ७६६) नापीको समयमा ऐलानी जनिएको जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(४) को उपदफा २, ३ र ४ बमोजिम नापीको अवस्थामा जग्गा जे जस्तो अवस्थामा छ सोही अवस्थामा मालपोत कार्यालयले राख्न सक्छ भनी गंगाप्रसाद विरुद्ध मा.पो.का.मोरङ्ग (नेकाप २०४३, पृष्ठ ४३०) को मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । अतः वादीको निवेदन तथा दावी जिकीर गैरकानूनी छ । उक्त गैहकानूनी दावीलाई पुनरावेदन अदालत पाटनले ध्यान नदिएको हुँदा उक्त निर्णय त्रुटिपूर्ण छ ।

दोस्रो वादीले विवादित जग्गा साविक वागमती खोला भनी स्वीकार गरेका छन् । विपक्षीहरूले दावी गरेको साविक भीमसेनगोला गा.वि.स.२ (क) कि.नं. ७४ को जग्गा २-१०-०-० जग्गाबाट भिडी कि.नं. १३० कायम भएको भनेको

जग्गा नै का.म.पा.१० को कि.नं. ३५० कायम भएको र सोको क्षेत्रफल ६-११-१-३ हुन आएको भन्ने विपक्षीहरूको भनाइ अपत्यारिलो छ । त्यसमा नयाँ नापीमा कि.नं.३५० को जग्गामा सार्वजनिक छानवीन समितिको मिति २०५५।३।११ को निर्णयअनुसार ३-०-३-० सरकारी जग्गा घुसेको भन्ने निर्णय छ । नदी गहिरिँदै गएपछि नदी किनारका जग्गा उकास भएको र उक्त जग्गा नेपाल सरकारको हुने प्रष्ट छ । उक्त जग्गा कि.का. भै कि.नं. ४०३,४०४ र ४०५ भएको र कि.नं. ४०३ को जग्गा क्षेत्रफल ३-०-३-० नेपाल सरकारको नाममा कायम भई वानेश्वर क्याम्पसलाई भोगाधिकार दिने प्रक्रियामा अगाडि बढेको छ । उक्त जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम सरकारी जग्गा भएकोमा कुनै विवाद छैन । तर नदी उकास जग्गामा वादीले आँखा गाडी आफ्नो निजी बनाउने मनसायले लिएको दावीको आधारमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला भएको छ उक्त निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । काठमाडौँको वागमती खोलो गहिरिँदै गएको र नदी गहिरिएपछि नदी किनारको उकास जग्गा सरकारी जग्गा हो । राजधानीको जग्गा महंगो भएकोले वादीले उक्त जग्गा हडप्ने नियत राखी उक्त जग्गामा दावी गरेका हुन । त्यसलाई वास्तै नगरी भएको फैसलाले सरकारी जग्गा मासिने मात्र भएको कारण उक्त पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मालपोत कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु फिराद दावी नै नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ अनुसार पुनरावेदन अदालतमा परेकोमा त्यस्तो फिराद दावीको औचित्यतर्फ प्रवेश गर्नुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा केही विवेचना नै नगरी पुनः निर्णय गर्नु भनी मालपोत कार्यालय, काठमाडौँमा पठाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्ने देखिँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थी

भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।८।२२ को आदेश ।

संवत् २०५५ सालको रिट नं. ३६१२ निवेदक वुद्धिबहादुर श्रेष्ठ समेत विरुद्ध मालपोत कार्यालय काठमाडौँ समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६२।१।१४ मा निर्णय भएको मिसिल सम्बन्धित फाँटबाट भिकाई साथै राख्ने । प्रस्तुत मुद्दाको फिरादपत्रमा उल्लिखित काठमाडौँ जिल्ला साविक भीमसेनगोला वडा नं. २(क) कि.नं. ७४ को हाल का.म.न.पा.वडा नं. १० को कि.नं. ३५० को कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं. ४०४ र ४०५ को जग्गा हाल कसैको नाममा दर्ता भैसकेको छ छैन ? दर्ता भैसकेको भए सो दर्ता सेस्ताको प्रमाणित उतार र नभएको भए के अवस्थामा छ ? सोको यथार्थ विवरण यथाशीघ्र खुलाई पठाई दिनु भनी मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारलाई लेखी जवाफ मगाउनु भन्ने यस अदालतबाट भएको मिति २०६७।२।२४ को आदेश ।

भीमसेनगोला २ (क) कि.नं. ७४ को क्षेत्रफल २-१०-०-० को जग्गाधनी सन्तुमाया श्रेष्ठ मोही वुद्धिबहादुर श्रेष्ठका नाममा दर्ता प्रमाणित भएको जग्गा मि.नं. ८२ मिति २०५५।३।११ को निर्णयानुसार कि.नं. ७४ भिडी हाल नगर १० कि.नं. ४०३ सिट नं.१०२-११४७-१८ तत्कालीन श्री ५ को सरकार साविक वागमतीका नाममा गै कि.नं. ४०४ र ४०५ प्लट रजिष्टरमा बाँकी भनी सेस्तामा कैफियत जनिएको र कि.नं. ४०४, ४०५ हा.सा. हुन बाँकी रहेको देखिँदा उक्त सेस्ताको कैफियतसहितको फोटोकपी २ यसै साथ संलग्न राखी पठाइएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको प.सं.दे.पु.नं. ७८।०७३६ च.नं.३५७१ मिति २०६७।८।१३ को मालपोत कार्यालय काठमाडौँबाट पत्र प्राप्त भएको ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको शुरु मिसिल र यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्रको व्यहोरा समेत हेरी पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायवमहान्यायधिवक्ता

प्रेमराज कार्कीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा शुरु फिराद परेकोमा पुनरावेदन सुनेको जस्तो गरी मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरिदिएको छ । पुनः निर्णयको लागि शुरुमा पठाउनु भनेको फैसला नै त्रुटिपूर्ण छ । एकातर्फ उक्त मुद्दाको विषयवस्तुबाटै पुनरावेदनले शुरु फिराद हेर्ने अधिकार छैन भने शुरु फिराद हेरेकोमा पुनरावेदन सुनेको जस्तो गरी शुरु मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी पुनः निर्णयको लागि पठाउन पाउने अधिकार पनि पुनरावेदन अदालतलाई छैन । पुनरावेदन अदालतले उक्त मुद्दा फिरादको रोहबाट हेर्न मिल्ने पनि होइन । अ.व. २९ नं. बमोजिमको बाटो बिराएर अदालत जान्छ भने त्यसलाई अदालतले सच्याई दिन सक्दैन । तसर्थ मालपोत कार्यालय चारखाल काठमाडौंको निर्णय यथावत् कायम रहनु पर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । सरोकारवालाका रूपमा प्रतिरक्षा गर्न यस अदालतबाट अनुमति प्राप्त वानेश्वर क्याम्पसको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता उत्तमभद्र खनालले २०५८ सालमा परेको निषेधाज्ञा जारी भएन । पुनरावेदन अदालत भनेको फिराद लिएर जाने निकाय होइन । सीधै पुनरावेदन अदालतमा फिराद लिएर जान मिल्दैन । पुनरावेदन अदालतको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर हुनुपर्दछ भन्ने तर्क पेश गर्नुभयो । प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू बोरुणबहादुर कार्की, पुष्करप्रसाद गजुरेल, मिलनकुमार राई र ध्रुवप्रसाद चौलागाईंले वि.सं.१९९८ सालको चलानी पूर्जाबाट जग्गा हाम्रो पक्षको देखिन्छ । २०२९ सालको सर्भेमा पनि उक्त जग्गा हाम्रो पक्षको बाबुको नाममा रहेको छ । २०४५ सालमा हाल साविक भएको छ । उक्त जग्गा साविक कि.नं. ७४ को जग्गा २०४५ सालको नापीमा कि.नं. १३० कायम भएको हो । त्यसमा १ आना अरुको जग्गा घुसेको हुँदा कि.का. गर्दा कि.नं. ३४९ र ३५० भएको अवस्थामा ३५० हाम्रो पक्षलाई परेको हो । हाल कि.नं. ३५० कि.का. भै

४०३, ४०४, ४०५ भएको र कि.नं. ४०३ मालपोत कार्यालय चारखालको मिति २०५५।३।१९ को निर्णयले नेपाल सरकारको नाममा दर्ता हुने भएको छ । उक्त जग्गा वि.स. १९८४ सालको सेस्ताभिन्नको जग्गा हो भन्ने कुरा स्पष्ट छ । नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ मा सरकारले कसैको वैयक्तिक सम्पति हरण गर्छ भने नालिस लाग्छ भनेकै छ । सोहीअनुरूप पुनरावेदन अदालतमा फिराद गरिएको हो । नेपाल सरकारका नाममा दर्ता गरिदिने भन्ने मालपोतको निर्णयले व्यक्तिको वैयक्तिक अधिकार हनन् हुन गएको छ । रिट खारेज गर्दा पनि उपचार पाउने बाटो रहेकै छ भनी खारेज भएको छ । पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।४।१६ को निर्णयले हाम्रो पक्षको नाममा जग्गा कायम गरेको पनि होइन । नेपाल सरकारको होइन भनेको पनि छैन । हाम्रो पक्षको नाममा जग्गा छ भने निजकै नाममा हुनुपर्दछ । कतातिरबाट र कति हुने भन्ने कुरा प्रमाणले देखाउने कुरा हो । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिम मालपोत कार्यालयबाट पुनः निर्णय गरी उल्लिखित जग्गा मा.पो.का.बाट मिति २०५५।३।१९ मा भएको निर्णय बदर गरी हाम्रो नाममा हक कायम गरी दर्ता समेत हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर सुनी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

भिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी हामीहरूको नाममा नामसारी दर्ता गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको फिराद पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेकोमा मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी पुनः निर्णयको लागि मालपोत कार्यालयमा पठाई दिने भनी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर प्रतिवादी मालपोत कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको रहेछ ।

२. निर्णयतर्फ बिचार गर्दा यी वादीले दावी गरेको साविक भीमसेनगोला गा.वि.स.वडा नं.

२(क) कि.नं. ७४ को जग्गा २-१०-०-० जग्गाबाट भिडी कि.नं. १३० कायम भएको भनेको जग्गा नै का.न.पा. वडा नं. १० को कि.नं. ३५० कायम भएको र सोको क्षेत्रफल वढी हुन गै ६-११-१-३ भएको भन्ने वादीहरूको भनाइ रहेकोमा नयाँ नापीमा उल्लिखित कि.नं. ३५० को जग्गा कि.का. भै कि.नं. ४०३, ४०४ र ४०५ भएको र सोमध्ये कि.नं. ४०३ को ३-०-३-० जग्गा सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गा छानवीन समितिको मिति २०५५।३।१८ को निर्णय र मालपोत कार्यालय काठमाडौँको २०५५।३।१९ को निर्णयले सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरेको देखिन आयो ।

३. यसरी मालपोत कार्यालयको उपरोक्त निर्णयउपर नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ अन्तर्गत भन्दै पुनरावेदन अदालतमा शुरु फिरादको रुपमा प्रवेश गरेको देखिन आयो । यसले गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मालपोत कार्यालयले नेपाल सरकार समेत कसैका नाममा जग्गा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय बदर गराउन शुरु फिराद लिई पुनरावेदन अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था छ, छैन भन्ने प्रारम्भिक प्रश्नकै निरोपण हुनुपर्ने देखिन आयो । यस अदालतबाट यस्तै प्रकृतिको विषयवस्तु भएको *नेकाप* २०६९, अङ्क ४, नि.नं. ७३७२, पृष्ठ ४८४ मा, “फिरादको विषयवस्तु मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. अन्तर्गतको विषय देखिन्छ । अतः प्रस्तुत फिरादको विषय नै जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. अन्तर्गतको भएकोले न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ८(३) र नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा १८ अन्तर्गतको भनी पुनरावेदन अदालतबाट शुरु कारवाई र किनारा हुन सक्ने प्रकृतिको नदेखिने, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १९(१)(२) अन्तर्गतको अधिकारक्षेत्र देखाई पुनरावेदन अदालत पाटनमा दायर गरेको कार्यलाई कानूनसम्मत निकायमा दायर भएको फिराद दावी मान्न नमिल्ने, वादीले यथोचित कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरी प्रस्तुत गरेको फिरादमा न्याय प्रशासन ऐनको दफा

८(३) र नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा १८ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतलाई शुरु अधिकारक्षेत्र प्राप्त भएको सम्भन नमिल्ने भएको समेतको कारणबाट प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दावी खारेज हुने ठहर्छ” भनी सिद्धान्त स्थापित भएको पाइन्छ । यसै सिद्धान्तका आधारमा उक्त मुद्दाको फिराद दावी अस्वीकार गरिएको पाइन्छ ।

४. यसका साथै यस अदालतबाट *नेकाप* २०५९, अङ्क ११/१२, निर्णय नं. ७१५५, पृष्ठ ७६६ समेतमा, “निर्विवाद हकभोग तथा स्वामित्व स्थापित भई नसकेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ अन्तर्गतको कानूनी व्यवस्थाअनुसार नालिस गर्न नमिल्ने अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट त्यस्तो कानूनद्वारा व्यवस्थित क्षेत्राधिकारको विषयभन्दा बाहिर गै दायर गरेको फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा ईन्साफ गरेको निर्णय कानूनसम्मत नदेखिँदा बदर हुने” भन्ने सिद्धान्त समेत प्रतिपादित भएको पाइन्छ । उपरोक्त सिद्धान्तहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि मालपोत कार्यालयले जग्गा दर्ता गर्ने गरेको निर्णयउपर प्रस्तुत निर्णय दर्ता बदर हक कायम दर्ता समेत मुद्दाको फिराद पुनरावेदन अदालतबाट शुरु कारवाही र किनारा गर्न मिल्ने अवस्थाको देखिन आएन ।

५. यिनै वादी प्रतिवादीहरू समेत संलग्न यसै जग्गाका विषयमा परेको संवत् २०५५ सालको रिट नम्बर ३६१२ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा यी वादीहरूको क्षेत्राधिकार छ भनी फैसला भएको भन्ने प्रत्यर्थीको भनाइ तर्फ विचार गर्दा उक्त फैसलाले यी वादीहरूको क्षेत्राधिकार छ भनी उल्लेख गरेको नभई वैकल्पिक उपचारको बाटो भएको आधारमा रिट जारी गर्न नमिल्ने भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसमा पनि क्षेत्राधिकारको प्रश्न कानूनले व्यवस्थित गर्ने कुरा हो । अदालत समेतका कुनै पनि निकायले कसैका लागि क्षेत्राधिकारको सिर्जना गरिदिन मिल्दैन । गरिदिएको अवस्थामा समेत यस अदालतले त्यसलाई अमान्य गरिदिई आएको छ ।

यसका लागि नेकाप २०३०, अङ्क ७, नि.नं. ७७७, पृष्ठ ३०२ को वृहदपूर्ण इजलासले गरेको निर्णय नै समुचित उदाहरण हुन सक्दछ ।

६. नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ कुनै नागरिकको कायमी हकको संरक्षणको व्यवस्था गर्ने कानून हो । यस कानूनले विवादित हकको निरोपण गराउन सक्दैन । हक वेहकमा निर्णय दिने र प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय दिने व्यवस्था नागरिक अधिकार ऐनको दफा ९ ले गरेको होइन । दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको सम्पत्ति र साविकमा दर्ता थियो त्यसैले आफ्ना नाममा दर्ता हुनुपर्ने भन्ने पृथक कुरा हुन । साविकको दर्ताको जग्गा विवादित सम्पत्ति नै हो होइन भन्ने कुरा सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारमा बोल्नु पर्ने हुन्छ । सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन शुरु अधिकारक्षेत्रको विषय हो । कानूनले नै किटानी रुपमा शुरु अधिकारक्षेत्र पुनरावेदन अदालतलाई प्रदान गरिएको अवस्थामा बाहेक पुनरावेदन तहको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र राख्ने अदालतलाई यस्तो अधिकार छ भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । कुनै सम्पत्तिमा अधिकार रहेको कुरा कुनै व्यक्तिले स्वघोषणा गर्ने कुरा होइन, राज्यले भनिदिन पर्ने विषय हो । कुनै सम्पत्तिको विषयमा कानूनबमोजिम दावी गर्न अवश्य सकिन्छ । तर, दावी गर्ने प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित भएबमोजिम हुनु पर्दछ । दावीको निरोपण सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र हुन सक्ने विषयलाई शुरु अधिकारक्षेत्रको विषय मान्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो विषय नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ भित्र पर्दैन ।

७. पुनरावेदन अदालतले शुरु अधिकारक्षेत्र प्रयोग गर्न पाउने मुद्दामा निर्णय गर्दा पनि दावी मागबमोजिम हुन सक्ने वा नसक्ने सम्बन्धमा यकीन गरी फैसला गर्नुपर्ने हुन्छ । शुरु अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट निर्णय गरिएको भनिएको यस मुद्दामा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय बदर गरी

पुनः निर्णय गर्न केही निर्देशनसहित मालपोत कार्यालयमै फिर्ता पठाउने कार्य उदेकलाग्दो छ । शुरु कारवाही र किनारा गर्ने तथा पुनरावेदनको रुपमा कारवाही र किनारा गर्ने प्रक्रिया एवम यस सन्दर्भमा प्रयोग गरिने कार्यविधि विल्कुल पृथक छन् । शुरु अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी कारवाही र किनारा गर्ने निकायले शुरु अधिकारक्षेत्रकै प्रक्रिया र कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत पुनरावेदन अदालतमा शुरु फिरादको रुपमा दायर भएको मुद्दामा एकल इजलासबाट मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयलाई बदर गरी शुरु र पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रको सीमा बिर्सी पुनरावेदन सुने सरह पुनः निर्णय गर्न मालपोत कार्यालय काठमाडौंमा फिर्ता पठाइएको अवस्था पनि टिप्पणीयोग्य छ ।

८. माथि उल्लिखित नजीरहरूमा गरिएको व्याख्या र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ समेतका आधारमा पुनरावेदन अदालतले ग्रहण गर्न नहुने फिराद ग्रहण गरी एकल इजलासबाट मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी पुनरावेदन सुने सरह पुनः निर्णय गर्न पठाइएको निर्णय पुनरावेदन अदालतले अधिकारक्षेत्रभन्दा बाहिर गै भएको देखिन आयो । त्यस्तो खारेज गर्नुपर्ने फिराद ग्रहण गरी पुनरावेदन सुने सरह मालपोतको निर्णय बदर गरी पुनः निर्णय गर्न पठाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।४।१६ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निर्णय दर्ता बदर हक कायम दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने फिराद खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तपबहादुर मगर

इजलास अधिकृत : हेमबहादुर सेन
इति संवत् २०६७ साल चैत ६ गते रोज १ शुभम्

निर्णय नं. ८५८०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की

रिट नं.०६६-WO-०९६८
आदेश मिति: २०६८।१।२७।३

विषय:- उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश ।

रिट निवेदक: दोलखा जिल्ला, सुनखानी गा.वि. स.
वडा नं. ७ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४
बस्ने डम्बरप्रसाद शिवाकोटी

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- विधायिकाले निर्माण गरेको कानूनलाई विधायिकाले नै संशोधन वा खारेज गरेको वा त्यसउपर संवैधानिकताको प्रश्न उठी अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकनको माध्यमबाट खारेज भएको अवस्थामा बाहेक विधायिकी कानूनको प्रभावकारितालाई समाप्त वा निस्तेज गर्ने अधिकार शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तानुरूप राज्यको कार्यकारिणी शक्तिको प्रयोग गर्ने सरकारलाई हुन नसक्ने ।
- सरकारले निर्णय गरी जारी गरेको परिपत्र प्रचलित संविधान तथा नेपाल कानूनमा उल्लेख भएका प्रावधानहरू अनुकूल नभई त्यसले सार्वजनिक हित प्रतिस्थापन गर्दछ भने त्यस्तो निर्णय तथा परिपत्रलाई मान्यता दिन नसकिने ।

(प्रकरण नं.६)

- सरकारले गरेको निर्णय प्रचलित संविधान तथा कानूनका प्रावधानहरूसँग असंगत भई

त्यसले सर्वसाधारणको कानूनसंगत व्यवहारमा बेमेलको अवस्था सिर्जना गर्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई लोककल्याणकारी भावनामा आधारित र न्यायसंगत मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.७)

- मालपोत अधिकृत समेत संलग्न भएको समितिबाट प्रत्येक वर्ष निर्धारण हुने मूल्याङ्कनलाई आधार मानी रजिष्ट्रेशन गराउने व्यवस्थाले उक्त मूल्याङ्कनलाई आधार मानी जग्गा रजिष्ट्रेशन गराउन ल्याएकोमा थैली कम राखेको भनी नीतिगत निर्णय र परिपत्रको आधारमा पुनः मालपोत अधिकृतले प्रश्न उठाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- कार्यविधि र मापदण्ड नै नतोकी अधिकार प्रयोगको अवस्था दिँदा त्यसले स्वेच्छाचारिता र स्वच्छन्दतालाई बढावा दिने खतरा रहने हुन्छ । प्रचलित कानूनमा भैरहेको व्यवस्थालाई परिमार्जन वा संशोधन गरी अर्कै व्यवस्था गर्नु परेमा सरकारले संवैधानिक तथा कानूनी प्रक्रियाको अवलम्बनबाट नै त्यस्तो गर्न सक्ने हुन्छ । जग्गा खरीद बिक्री वा बकसपत्रको रजिष्ट्रेशन गराउँदा अनियमित क्रियाकलाप हुन सक्ने भन्ने लागेमा त्यसको रोकथामको लागि कानूनबमोजिमकै प्रक्रियाबाट आवश्यक संयन्त्र खडा गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री विष्णुबहादुर महत, श्री बालकृष्ण नेउपाने र मदनकुमार दाहाल

विपक्षी तर्फबाट: नायब महान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की

अवलम्बित नजीर: नेकाप, २०५३, नि.नं ६१७२

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(३)
- मुलुकी ऐन दान बकसको महलको १ र २ नं.,
- रजिष्ट्रेशन महलको ४ र १४ नं.
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(२)
- मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ५ख.

आदेश

न्या.तपबहादुर मगर: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

मिति २०६६।११।२५ मा बसेको मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट संलग्न निर्णय व्यहोरा आवश्यक कार्यान्वयनको लागि आदेशअनुसार अनुरोध छ भनी अर्थ मन्त्रालय (राजश्व महाशाखा) को प.स. विविध ०६६।०६७ रा.टि.फा. २०(३) (क) च.न. ८३३ मिति २०६६।११।२३ को पत्रद्वारा लेखी आएको हुँदा २०६७ साल वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी घर वा जग्गा खरीद बिक्रीमा देहायबमोजिमको व्यवस्था गर्नु गराउनु हुन आदेशअनुसार अनुरोध छ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय (जग्गा प्रशासन शाखा) को प.स. ६/१/३ (द.९८८), ०६६।०६७ नं ५९२ च.नं. १६२० मिति २०६६।११।२४ को पत्रबाट लेखी आएबमोजिम उल्लिखित मितिदेखि लागू हुने गरी कार्यान्वयन गर्नु हुन आदेशअनुसार अनुरोध छ भनी (क) रु.५० लाख वा सोभन्दा माथिको एउटै कारोवारबाट घर वा जग्गा खरीद बिक्री गर्दा क्रेताले बैंकबाट भुक्तानीको असल (Good for Payment) भनी छाप लागेको चेकको फोटोकपी पेश गरेपछि वा बिक्रेताको नाममा बैंकमा रहेको खातामा जम्मा गरेको भौचरको फोटोकपी पेश गरेपछि मात्र मालपोत कार्यालयले पारित लिखतबमोजिम दाखिल खारेज गरी सेस्ता पूर्जा तयार गर्ने, (ख) राजीनामा पारित वा बकसपत्र लेनदेन गर्दा सो सम्बन्धी लिखतमा उल्लेख गरिएको थैली अङ्क वास्तविक प्रचलित

मूल्यभन्दा कम रहेको भन्ने मालपोत अधिकृतलाई लागेमा त्यस्तो घर वा जग्गा नेपाल सरकारको नाममा रहने गरी लिखतमा उल्लेख भएको थैली अङ्कमा मालपोत अधिकृतले खरीद गर्न सक्नेछ। यसरी खरीद गरिने घर वा जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्नका लागि अर्थ मन्त्रालयले बजेट उपलब्ध गराउने छ। यसरी खरीद गरिएको घर वा जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक उपयोगका लागि प्रयोग गरिनेछ” भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको प.सं. ०६६।०६७।११।५० च.न. २९२५ मिति २०६६।११।२६ को पत्र प्राप्त हुन आएकोले सर्वसाधारणको लागि जानकारी गराइएको छ भन्ने मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारको सूचना पाटीमा टाँस भएको सूचनामार्फत् म निवेदकलाई जानकारी हुन आएको हुँदा यो निवेदन गर्न आएको छु।

उपरोक्त विपक्षीहरूद्वारा आदेशको रूपमा पत्राचार भई मालपोत कार्यालयमार्फत् सर्वसाधारणको लागि जानकारी गराइएको उक्त च.नं. र मितिका पत्रहरू कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) ले कानून हुन्।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१), (२) ले सार्वजनिक हितको लागि बाहेक कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना नगर्ने गरी सम्पत्तिसम्बन्धी हकको सुरक्षाको ग्यारेन्टी गरेको छ। मुलुकी ऐन, रजिष्ट्रेशनको महलको ४२ नं. ले घर जग्गाको लेनदेनमा लिनु दिनु गरेको रुपैयाँको विगो कायम गरी रजिष्ट्रेशन दस्तूर लिनुपर्छ भन्ने उल्लेख छ भने ऐ. ऐनको दान बकसको महलको १ नं. ले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा बकस गरी दिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था छ। मालपोत ऐन, २०३४को दफा ८(२) ले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि सम्बन्धित क्षेत्रको जग्गाको न्यूनतम मूल्य निर्धारण गर्नको लागि सम्बन्धित जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा न्यूनतम मूल्य निर्धारण समितिले विभिन्न क्षेत्रको जग्गाको न्यूनतम मूल्य निर्धारण गरिदिने व्यवस्था गरेको छ। उक्त निर्णय र परिपत्रले

म निवेदकलगायतका सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूको स्वतन्त्र रूपमा सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बिक्री वितरण तथा दान दातव्य गर्न पाउने संवैधानिक तथा कानूनी हकमा अवरोध पुऱ्याएको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(२) ले सार्वजनिक हितको खाका प्रस्तुत गरेर मात्र व्यक्तिको सम्पत्ति लिन सक्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेकोमा सो विपरीत व्यक्तिको सम्पत्ति बिनायोजना कब्जामा लिएर सरकारी वा सार्वजनिक उपयोगमा लगाइने कुरा उल्लेख गरिएबाट व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक हक विपरीत हुन गएकोले विपक्षीहरूको कानून सरहको निर्णयादेश र परिपत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरी सो निर्णयादेश र परिपत्र लागू नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखितजवाफ आएपछि वा अर्वाधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको समेत माग गरेकोले सो सम्बन्धमा मिति २०६७।१।९ गते छलफलको लागि विपक्षीलाई सूचना दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।५ को आदेश ।

निवेदनमा कतै पनि यो कानून संविधानको यो धारासँग बाभिएको भन्ने उल्लेख नभई मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।१।२५ को निर्णय बदर गरिपाउँ भनी माग भएको देखिएकोले कुनै निर्णय बदर गर्नेसम्बन्धी विषय सन्निहित रिट निवेदन संविधानको धारा १०७(२) अन्तर्गतको देखिँदा प्रस्तुत निवेदनको विशेष इजलासको लगत कट्टा गरी संयुक्त इजलासको लगतमा दर्ता गरी अन्तरिम आदेशको

छलफलको लागि मिति २०६७।१।२।१ को तारेख तोकी नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।९ को आदेश ।

मिति २०६६।१।२५ मा बसेको मन्त्रपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट संलग्न निर्णय व्यहोरा आवश्यक कार्यान्वयनका लागि आदेशानुसार अनुरोध छ भनी अर्थ मन्त्रालय (राजश्व महाशाखा) को च.नं ८३३ मिति २०६६।१।२३ को पत्रद्वारा लेखी आएको हुँदा २०६७ साल वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी घर वा जग्गा खरीद बिक्रीमा निम्नानुसार व्यवस्था गर्न गराउनु हुन अनुरोध छ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको च.नं. १६२० मिति २०६६।१।२।२४ को पत्रबाट लेखी आएअनुसार यस विभागबाट मिति २०६६।१।२।२६ च.न. २९२५ बाट सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई परिपत्र गरेबमोजिम मालपोत कार्यालयहरूले सोहीबमोजिम सूचना प्रकाशित गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखितजवाफ ।

परिपत्रको पहिलो प्रावधान रु.५०,००,०००।- सो भन्दा माथिको एउटै कारोवारबाट घर वा जग्गा खरीद बिक्री गर्दा क्रेताले बैंकबाट भुक्तानीको लागि ठीक छ (Good for Payment) भन्ने चेक वा बिक्रेताका नाममा रकम जम्मा भएको बैंक भौचर पेश गर्नुपर्ने व्यवस्थाले कसैको साम्पत्तिक हकमा असर परेको मान्न नमिले पनि परिपत्रको बुँदा नं (ख) मा भने राजीनामा वा वकसपत्रमा राखिएको मूल्य कम रहेको भन्ने मालपोत अधिकृतलाई लागेमा सो थैलीमा नेपाल सरकारले उक्त सम्पत्ति खरीद गर्ने व्यवस्था रहेको पाइयो । यो व्यवस्था प्रथमदृष्टिमा नै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)(२), मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको ४२ नं., दान वकसको १ नं., लेनदेन व्यवहारको ११ नं., मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(२) र जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को प्रतिकूल भएको पाइयो । संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त हक परिपत्रद्वारा अपहरित हुन नसक्ने भएबाट सो परिपत्रको बुँदा नं. (ख) हाल कार्यान्वयन नगर्नु

नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।३० को आदेश ।

निवेदन दावीबमोजिमको उक्त व्यवस्था घर वा जग्गा खरीद बिक्री गर्ने व्यक्तिहरूको रकमको सुरक्षा तथा सुविधाको निमित्त गरिएको हो । यस्तो व्यवस्था गर्दा सम्पत्ति आर्जन गर्ने व्यक्तिले कानूनबमोजिम सम्पत्ति आर्जन गरेको हो होइन र कानूनबमोजिम आर्जन गरेको सम्पत्ति भए बैंकमा सुरक्षितसाथ राख्न पनि सक्ने हुन्छ । कानूनबमोजिम आर्जित सम्पत्ति सरकारलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने कर महशुलसमेत बुझाई बैंकमा जम्मा गरेको हुनाको साथै आर्जित सम्पत्तिको स्रोत समेत खुल्ने भएकोले भुक्तानीको लागि ठीक छ (Good for Payment) भनी छाप लागेको चेकबाट भुक्तानी वा भौचरबाट बिक्रेताको खातामा जम्मा भएको रकमको फोटोकपी पेश गर्नुपर्ने व्यवस्थाबाट विपक्षीको सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने वा बिक्री गर्ने संवैधानिक अधिकारमा कुनै पनि आघात परेको छैन । घर जग्गाको कारोवार दिन प्रतिदिन बढ्दै गैरहेको परिप्रेक्ष्यमा खरीद बिक्री गर्दा वास्तविक मूल्य जुन हुन्छ, सो लिखतमा उल्लेख नगरी जग्गा बिक्री गर्ने व्यक्तिको अन्य व्यक्तिमार्फत् जग्गा खरीद बिक्री हुने हुँदा खरीदकर्ताले किनेको जग्गा वास्तविक मूल्यको नभई फरक मूल्य देखाइएको अवस्था रहनुका साथै घर वा जग्गा खरीद बिक्री गर्दा वास्तविक मूल्यभन्दा कम मूल्य देखाई खरीद बिक्री गर्ने प्रचलन बढ्दै गैरहेकोले सरकारी राजस्वमा समेत नकारात्मक असर पर्ने भएकोले त्यस्तो अवस्था हटाउन गरिएको व्यवस्थाबाट विपक्षीको कुनै पनि मौलिक हक अधिकारमा आघात नपारेको हुँदा विपक्षीले लिएको जिकीर खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालय, राजश्व महाशाखाको लिखितजवाफ ।

विपक्षीले दावी गर्नु भएको जिकीरको सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्को २०६६।१।१७ मा बसेको मन्त्रिपरिषद् आर्थिक पूर्वाधार समितिको बैठकबाट

भएको निर्णय कार्यान्वयन गराउने सन्दर्भमा यस मन्त्रालयबाट गरिएको पत्राचारको विषयलाई लिएर विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु न्यायपूर्ण तथा तर्कसंगत छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

मन्त्रिपरिषद् बैक संख्या ४९-०६६।१।१५ को म.प.को बैठकबाट म.प. आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिमा छलफल गरी समितिको निर्णयबमोजिम गर्ने निर्णय भएअनुसार मिति २०६६।१।१७ मा बसेको म.प. आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट उक्त निर्णय भएको हो । घर जग्गाको किनबेचमा स्रोतको पहिचान समेत गरी कारोवारलाई पारदर्शी बनाउन, राजश्व छलीमा नियन्त्रण गर्न एवं अदृश्य कारोवारबाट आर्जित सम्पत्तिमाथि निगरानी राख्ने उद्देश्यले उपरोक्त बमोजिमको निर्णय गरिएको हो । यस निर्णयको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) र (२) मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको ४२ नं., दान वकसको महलको १ नं., मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(२) लगायत प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेका सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने, दान वकस दिनेलगायत सम्पत्तिसम्बन्धी अन्य कारोवार गर्न पाउने नागरिकको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा कुनै किसिमको प्रतिबन्ध लगाएको छैन । प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको उपभोग गर्न जाँदा यस किसिमको प्रतिबन्ध लागेको भनी विपक्षी निवेदकले दावी लिनसक्नु भएको पनि छैन । विपक्षी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् एवं आर्थिक तथा पूर्वाधार समिति समेतको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरी पक्ष विपक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी पेश भएको बहसनोट अध्ययन गरियो ।

रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री विष्णुबहादुर महत, श्री वालकृष्ण नेउपाने र मदनकुमार दाहालले रिट निवेदनको व्यहोरालाई प्रष्ट पार्दै हरेक वर्ष मालपोत अधिकृत समेतको मूल्याङ्कन समितिले जग्गा रजिष्ट्रेशन गर्ने प्रयोजनको लागि न्यूनतम मूल्य निर्धारण गर्दछ, सालवसाली मूल्य निर्धारण गरेपछि, सो मूल्य उल्लेख गर्दा रजिष्ट्रेशन गर्न कम मूल्य राखेको भन्ने भन्दै, कम मूल्य राखेको भनी राज्यले व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्न संविधानले अधिकार दिँदैन, राज्यले नागरिकको जग्गा सार्वजनिक हितको लागि कानूनले तोकेको प्रक्रियाअनुरूप उचित क्षतिपूर्ति दिएर मात्र लिन सक्छ, मन्त्रपरिषद्को निर्णयको आधारमा जारी गरिएको परिपत्रले अन्य प्रचलित कानूनका प्रावधानहरू उल्लंघन गर्न मिल्दैन, घरसारमा पनि जग्गा किनबेच हुने र कानूनले तोकेको म्यादभित्र रजिष्ट्रेशन गराउनु पाउने हुँदा घरसारमा लिएको रकमको बैंक भौचर वा चेक पेश गर्नु भन्ने कुरा असम्भव छ, सरकारले हकवालाको जस्तो नागरिकको जग्गा निखन्नु पाउँदैन, बकसपत्र रिभबापत दिने हो, त्यसमा खरीद बिक्रीको जस्तो अवस्था हुँदैन । विवादित निर्णय र परिपत्रले घरायसी लेनदेन व्यवहार गर्ने तथा बकसपत्र दिने लिने क्रिया समेतलाई प्रतिबन्ध लगाएको हुँदा बदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षी तर्फबाट उपस्थित नायब महान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्कीले विवादित विषय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को विषय तथा मौलिक अधिकारको उल्लंघनको विषय होइन । किनभने यसबाट निवेदकको सारभूत अधिकारको हनन् भएको देखिँदैन, प्रचलित कानूनी व्यवस्थालाई अवज्ञा गर्न नभई घर जग्गाको खरीद बिक्रीलाई व्यवस्थापन गर्न मात्र विवादित परिपत्र जारी गरिएको हो । उक्त परिपत्रले घर जग्गाको कारोवारले ल्याएको विकृतिलाई नियन्त्रण, अदृश्य सम्पत्तिमाथिको निगरानी, कर प्रशासनको सरलता, स्रोत पहिचानको नीति तथा वैदेशिक रोजगारलाई मद्दत गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसमा नागरिकको सम्पत्तिमा आघात

पार्ने नीति नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

दुवैपक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस तथा बहसनोट र मिसिलबाट देखिएको तथ्य समेतलाई दृष्टिगत गरी आज निर्णय सुनाउन पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६६।११।२५ गते बसेको मन्त्रपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट २०६७ साल वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी घर वा जग्गा खरीद बिक्रीमा “(क) रू. ५० लाख वा सोभन्दा माथिको एउटै कारोवारबाट घर वा जग्गा खरीद बिक्री गर्दा क्रैताले बैंकबाट भुक्तानीको लागि ठीक छ (Good for payment) भनी छाप लागेको चेकको फोटोकपी पेश गरेपछि वा बिक्रेताको नाममा बैंकमा रहेको खातामा रकम जम्मा गरेको भौचरको फोटोकपी पेश गरेपछि मात्र मालपोत कार्यालयले पारित लिखतबमोजिम दाखिल खारेज गरी सेस्ता पूर्जा तयार गर्ने, (ख) राजीनामा पारित वा बकसपत्र लेनदेन गर्दा सो सम्बन्धी लिखतमा उल्लेख गरिएको थैली अङ्क वास्तविक मूल्यभन्दा कम रहेको भन्ने मालपोत अधिकृतलाई लागेमा त्यस्तो घर वा जग्गा नेपाल सरकारको नाममा रहने गरी लिखतमा उल्लेख भएको थैली अङ्कमा मालपोत अधिकृतले खरीद गर्न सक्नेछ । यसरी खरीद गरिने घर वा जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्नका लागि अर्थ मन्त्रालयले बजेट उपलब्ध गराउने छ । यसरी खरीद गरिएको घर वा जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक उपयोगका लागि प्रयोग गरिने छ” भन्ने निर्णय गरेको, र नेपाल सरकार, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, जग्गा प्रशासन शाखाले च.नं. २९२५, प.सं.०६६/६७/११५० मिति २०६६।१२।२६ मा जारी गरेको परिपत्रले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ (१) र (२), मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको ४२ नं, दान बकसको महलको १ नं. तथा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(२) समेतले प्रदान गरेको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा अवरोध पुऱ्याएको हुँदा उक्त निर्णयादेश र परिपत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त निर्णयादेश

र परिपत्र लागू नगर्नु नगराउनु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत रिट निवेदनको व्यहोरा देखिन्छ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी गर्ने वा नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा मिति २०६७।१।९ मा विशेष इजलाससमक्ष पेश भएकोमा प्रस्तुत विषय संविधानका धारासँग बाभिएको भन्ने उल्लेख नभएकोले संयुक्त इजलासमा पेश गर्नु भन्ने आदेश भई मिति २०६७।१।३० मा संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा परिपत्रको पहिलो भुक्तानीको लागि गरिएको व्यवस्थाले कसैको साम्पत्तिक अधिकारमा असर पारेको मान्न नमिले पनि परिपत्रको बुँदा नं. (ख) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१), १९(२), मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको ४२ नं., दानवकसको महलको १ नं., लेनदेन व्यवहारको ११ नं., मालपोत ऐन, २०३४ को दफा दफा ८(२) र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को प्रतिकूल रहेको र संविधान र कानूनप्रदत्त हक परिपत्रबाट अपहरित हुन नसक्ने भनी परिपत्रको बुँदा नं. (ख) हाल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भैरहेको समेत पाइयो ।

२. विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को लिखितजवाफ अध्ययन गर्दा घर जग्गाको किनवेचमा स्रोतको पहिचानसमेत गरी कारोवारलाई पारदर्शी बनाउन, राजश्व छलीमा नियन्त्रण गर्न एवं अदृश्य कारोवारबाट आर्जित सम्पत्तिमाथि निगरानी राख्ने उद्देश्यले प्रकरण नं. २ को निर्णय गरिएको भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको लिखितजवाफबाट देखिन आउँछ भने अर्थ मन्त्रालय राजश्व महाशाखाको लिखितजवाफ अध्ययन गर्दा घर वा जग्गा खरीद वा बिक्री गर्ने व्यक्तिहरूको रकमको सुरक्षा तथा सुविधाको निमित्त उक्त व्यवस्था गरिएको र त्यस्तो व्यवस्थाले सम्पत्ति आर्जन गर्ने व्यक्तिले कानूनबमोजिम सम्पत्ति आर्जन गरेको हो होइन र कानूनबमोजिम आर्जन गरेको सम्पत्ति भए बैकमा सुरक्षितसाथ राख्न सकिने र सरकारलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने कर महशुल समेत बुझाई बैकमा

जम्मा गरेको हुने र आर्जित सम्पत्तिको स्रोत समेत खुल्ने भएको तथा वास्तविक मूल्यभन्दा कम मूल्य देखाई खरीद बिक्री गर्ने प्रचलन बढ्दै गई राजश्वमा समेत नकारात्मक असर पर्न गएकोले त्यस्तो अवस्था हटाउने उद्देश्यले रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको निर्णय तथा परिपत्र गरिएको भन्ने देखिन आउँछ । निवेदकले विवादमा ल्याएको निर्णय एवम् परिपत्रले निवेदकलाई मात्र नभई घर जग्गाको कारोवार गर्ने जोसुकैलाई प्रभावित गर्ने भएको कारण प्रस्तुत विवादको विषय सार्वजनिक सरोकारको विषयअन्तर्गत पर्ने देखिएको र यस्तो विषयमा निवेदकलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा २ ले अधिकार दिएको देखिन्छ ।

३. अर्थ मन्त्रालयबाट प्राप्त विवादित निर्णय एवम् परिपत्रसँग सम्बन्धित फायल अवलोकन गर्दा “घर जग्गा खरीद बिक्री कारोवारमा नगदको प्रयोग कम हुने गरी चेकको प्रयोगलाई बढाउन सकेको खण्डमा जोखिम पनि कम हुने र बैकिङ्ग पद्धतिको पनि विकास हुने भएकोले रूपैयाँ ५० लाख वा सोभन्दा माथिको घर जग्गा खरीद बिक्री कारोवारमा क्रेताले बिक्रेतालाई भुक्तानीको लागि अनिवार्यरूपमा असल चेक (Good for payment cheque) मार्फत् भुक्तानी गर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिँदा यसरी जारी भएको चेक कथंकदाचित बदर (Bounce) भएमा सो कारोवार एवं मालपोत कार्यालयको जग्गा पास सम्बन्धी लिखत समेत बदर हुने र सम्बन्धित चेक खिच्ने व्यक्ति/संस्थालाई बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ को खण्ड (ग) बमोजिम कारवाही हुने नीतिगत व्यवस्था कायम गरी सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक निर्देशनको लागि श्रीमानसमक्ष अनुरोध गर्दछु” भन्ने नेपाल राष्ट्र बैकका तत्कालीन गभर्नरले २०६६।८।१ मा तत्कालीन अर्थ मन्त्रीलाई गरेको पत्राचारको सिलसिलामा प्रस्तुत विवादित निर्णयसम्बन्धी प्रक्रियाको उठान भएको देखियो ।

४. सो सम्बन्धमा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको नं. २।९६-०६६।१०।१५ को प्रस्ताव

म.प.वै.सं ४९-०६६।११।५ को मन्त्रपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा प्रस्तावित व्योहोराको सट्टा देहायबमोजिम गर्ने भनी २०६६।११।१७ मा बसेको मन्त्रपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट २०६७ वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी “(क) रू. ५० लाख वा सोभन्दा माथिको एउटै कारोवारबाट घर वा जग्गा खरीद बिक्री गर्दा क्रैताले बैंकबाट भुक्तानीको असल (Good for payment) भनी छाप लागेको चेकको फोटोकपी पेश गरेपछि वा बिक्रेताको नाममा बैंकमा रहेको खातामा रकम जम्मा गरेको भौचरको फोटोकपी पेश गरेपछि मात्र मालपोत कार्यालयले पारित लिखतबमोजिम दाखिल खारेज गरी सेस्ता पूर्जा तयार गर्ने, (ख) राजीनामा पारित वा बकसपत्र लेनदेन गर्दा सोसम्बन्धी लिखतमा उल्लेख गरिएको थैली अङ्क वास्तविक मूल्यभन्दा कम रहेको भन्ने मालपोत अधिकृतलाई लागेमा त्यस्तो घर वा जग्गा नेपाल सरकारको नाममा रहने गरी लिखतमा उल्लेख भएको थैली अङ्कमा मालपोत अधिकृतले खरीद गर्न सक्नेछ। यसरी खरीद गरिने घर वा जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्नका लागि अर्थ मन्त्रालयले बजेट उपलब्ध गराउने छ। यसरी खरीद गरिएको घर वा जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक उपयोगका लागि प्रयोग गरिने छ” भन्ने निर्णय भै सो निर्णय अर्थ मन्त्रालय राजश्व महाशाखाको मिति २०६६।११।२३, च.नं. ८३३ को पत्रद्वारा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई कार्यान्वयन गर्न पठाएको र उक्त मन्त्रालयबाट भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागमार्फत् सबै मालपोत कार्यालयलाई पठाएको देखियो।

५. राज्यले राज्य व्यवस्था सञ्चालन गर्न तथा शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्न प्रहरी प्रशासनको व्यवस्था र प्रयोग गर्ने अधिकार (Power of managing and using of Police force), सार्वजनिक हितको लागि उचित क्षतिपूर्ति दिएर नागरिकको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने अधिकार (Power of Eminent Domain), राज्य सञ्चालनार्थ खर्च जुटाउन कर लगाउने अधिकार (Power of imposing tax), अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग आपसी हित, सहयोग

र सम्बन्ध सुमधुर बनाउने सन्दर्भमा सन्धि सम्झौता गर्ने अधिकार (Treaty making power) जस्ता केही मूलभूत अधिकारहरूको प्रयोग गर्ने गर्दछ। यस्ता अधिकारहरूलाई राज्यको मूलभूत अधिकारको रूपमा पनि लिने गरिन्छ। विगतको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तथा वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले कानूनी शासनलाई आत्मसात गरेको हुँदा कानूनी शासन पद्धतिमा राज्यका अन्तरनिहित अधिकारका कुराहरू पनि संविधान र कानूनकै परिधिमा रहेर मात्र प्रयोग हुन सक्ने देखिन्छ। कानून निर्माणको पूर्ण अधिकार (Sole Authority) शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त र संविधानतः विधायिकामा निहित रहने हुन्छ। विधायिकी कानूनले अख्तियार प्रदान गरेको अवस्थामा सो अख्तियारीभित्र रहेर राज्यका अन्य अङ्ग तथा निकायले पनि कानूनसरहको नियम, उपनियम वा विनियम बनाउन सक्ने देखिन्छ।

६. विधायिकाले शून्यतामा नभई खास अवस्था र उद्देश्यलाई सम्बोधन गरी कानूनको निर्माण गरेको हुन्छ। उद्देश्यहिन र प्रभावहिन कानूनको कल्पना विधायिकाले गरेको हुँदैन। विधायिकाले निर्माण गरेको कानूनलाई विधायिकाले नै संशोधन वा खारेज गरेको वा त्यसउपर संवैधानिकताको पृश्न उठी यस अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकनको माध्यमबाट खारेज भएको अवस्थामा बाहेक विधायिकी कानूनको प्रभावकारितालाई समाप्त वा निस्तेज गर्ने अधिकार शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तअनुरूप राज्यको कार्यकारिणी शक्तिको प्रयोग गर्ने सरकारलाई हुन सक्ने देखिन्छ। कानूनी राज्यमा राज्य तथा नागरिकका हरेक कार्यहरू कानूनअनुकूल र कानूनद्वारा नियमित हुनुपर्ने मानिए तापनि आन्तरिक सुशासन र सुव्यवस्था कायम राख्न कानूनमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख हुन नसकेका र कानूनले स्पष्ट रूपमा नसमेटेका कुराहरूको हकमा प्रचलित संविधान तथा कानूनको परिधिभित्र रही सरकारले नीतिगत निर्णय गर्न सक्ने र सो निर्णय कार्यान्वयनार्थ परिपत्र गर्ने प्रणालीको विकास भएको पाइन्छ। यसरी परिपत्र

जारी गर्ने अधिकार राज्य सञ्चालनको लागि राज्यको अन्तर्निहित अधिकारको विषय भए तापनि सरकारले गर्ने नीतिगत निर्णयहरू सार्वजनिक हितअनुकूल हुनुपर्दछ । सरकारले निर्णय गरी जारी गरेको परिपत्र प्रचलित संविधान तथा नेपाल कानूनमा उल्लेख भएका प्रावधानहरू अनुकूल नभई त्यसले सार्वजनिक हित प्रतिस्थापन गर्दछ भने त्यस्तो निर्णय तथा परिपत्रलाई मान्यता दिन सकिँदैन ।

७. विवादित निर्णयको सन्दर्भमा हेर्दा, घर जग्गा सम्बन्धी कारोवारमा हुन सक्ने जोखिमलाई कम गर्दै घर जग्गाको कारोवारमा वास्तविकभन्दा कम मूल्य देखाई गरिने राजश्व छलीलाई रोक्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गरी त्यसको कार्यान्वयनार्थ सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई परिपत्र गरिएको भन्ने देखियो । उक्त निर्णयको भावनात्मक उद्देश्य जे जस्तो देखिए तापनि त्यसले प्रचलित संविधान तथा कानूनका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनलाई असर पार्छ वा पाउँदैन भन्ने मूल प्रश्न उपस्थित भएको देखिन्छ । सरकारबाट कुनै विषयमा गरिने निर्णय वा परिपत्रले प्रचलित कानूनसँग तालमेल गर्दै सर्वसाधारणको व्यवहारमा समेत प्रतिकूलताको अवस्था सिर्जना गरिनु हुँदैन । सरकारले गरेको निर्णय प्रचलित संविधान तथा कानूनका प्रावधानहरूसँग असंगत भई त्यसले सर्वसाधारणको कानूनसंगत व्यवहारमा बेमेलको अवस्था सिर्जना गर्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई लोककल्याणकारी भावनामा आधारित र न्यायसंगत मान्न नसकिने हुँदा विवादित निर्णयलाई प्रचलित संविधान तथा कानूनी प्रावधानहरूको सन्दर्भमा जोडेर हेर्नु वाञ्छनिय हुन आउँदछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ ले सम्पत्तिको हकको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सो हकले निम्न कुराहरू समेटेको छ:-

(१) “प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक हुनेछ ।”

(२) “सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन ।

तर अवैध ढङ्गले आर्जन गरेको सम्पत्तिको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन ।”

(३) “वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्दा वा सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दा कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ । क्षतिपूर्ति र सोको आधार र कार्य प्रणाली कानूनद्वारा निर्धारण गरिए बमोजिम हुनेछ ।”

८. उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने नागरिकको हकलाई हक संरक्षण गरेको पाइन्छ । कानूनअनुकूल भएसम्म त्यस्तो हकको प्रयोग अतिक्रम्य हुन सक्ने देखिँदैन । विवादित निर्णय तथा परिपत्रको प्रकरण (क) मा उल्लिखित व्यवस्थाले घर वा जग्गा खरीद बिक्रीको रू. ५० लाख वा सोभन्दा माथिको एउटै कारोवारलाई बैकिङ्ग पद्धतिसँग आवद्ध गराउन खोजेको देखियो । उक्त व्यवस्थाअनुसार क्रेताले बैंकबाट भुक्तानीको लागि ठीक छ (Good for Payment) भनी छाप लागेको चेकको फोटोकपी पेश गरेपछि वा बिक्रेताको नाममा बैंकमा रहेको खातामा रकम जम्मा गरेको भौचरको फोटोकपी पेश गरेपछि मात्र जग्गा दाखिल खारेज गर्ने र सेस्ता पूर्जा तयार गरिने भन्ने देखिन्छ । सो व्यवस्था प्रचलित कानूनअनुकूल छ, छैन भन्ने तर्फ सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थालाई दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको ४ नं. बमोजिम रजिष्ट्रेशन गराउनु पर्ने लिखत घरायसमा पनि तयार गर्न र

६ महिनाभित्र रजिष्ट्रेशन गराई दिने अड्डामा आई रजिष्ट्रेशन गराउन सकिने गरी सम्बन्धित पक्षहरूलाई स्वतन्त्रता दिएको अवस्था छ भने सोही महलको १४ नं. बमोजिम घरायसमा पनि रूपैयाँ लिनुदिनु गर्न सकिने देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले व्यावहारिकतालाई अँगाली नेपाली नागरिकलाई घरसारमा रूपैयाँ दिई जग्गा किनबेचमा सुविधा दिएको अवस्था देखियो। विवादित निर्णय अनुरूप रु.५० लाख वा सोभन्दा माथिको घर वा जग्गाको खरीद बिक्रीमा भुक्तानीको लागि ठीक छ भन्ने छाप लागेको चेक वा बिक्रेताको नाममा बैंकमा रकम जम्मा गरेको भौचरको फोटोकपी राख्नु पर्ने गरी गरेको व्यवस्थाले उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूले अपनाएको भावना र उद्देश्यको साथै व्यावहारिकतालाई समेत असर पारेको देखिन आयो। माथि उल्लिखित रजिष्ट्रेशनको महलको ४ नं. तथा १४ नं. को कानूनी व्यवस्थाले नेपाली नागरिकलाई उपलब्ध गराएको कानूनी हक संविधानद्वारा संरक्षित रहेको र त्यस्तो कानूनी हक वा अधिकारको सम्बन्धमा अन्य व्यवस्था गर्नु परेमा कानूनद्वारा नै गर्नुपर्ने र गर्न सकिने हुँदा संविधानद्वारा संरक्षित कानूनी हकको उपभोगलाई कुनै प्रस्तावको आधारमा सरकारले गरेको नीतिगत निर्णय र त्यसको आधारमा जारी गरेको परिपत्रले कृण्ठित वा अवरोध गर्न सक्ने देखिन आएन।

९. विवादित निर्णयको प्रकरण (ख) मा उल्लेख भएबमोजिम राजीनामा पारित वा बकसपत्र लेनदेन गर्दा सो सम्बन्धी लिखतमा उल्लेख गरिएको थैली अङ्क वास्तविक मूल्यभन्दा कम रहेको भन्ने मालपोत अधिकृतलाई लागेमा त्यस्तो घर वा जग्गा नेपाल सरकारको नाममा रहने गरी लिखतमा उल्लेख भएको थैली अङ्कमा मालपोत अधिकृतले खरीद गर्न सक्ने अधिकार दिएको देखियो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा (३) लाई हेर्दा वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्दा वा सार्वजनिक हितको लागि प्राप्त गर्दा कानूनबमोजिम उचित क्षतिपूर्ति दिएर

राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्न सक्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिमा कुनै अधिकारको सिर्जना गर्न सक्ने देखिन्छ। यसको साथै मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ को उपदफा (२) मा “रजिष्ट्रेशन हुने लिखतमा थैली अङ्क कायम गर्ने प्रयोजनका लागि तोकिएको समितिले सम्बन्धित क्षेत्रको जग्गाको न्यूनतम मूल्य निर्धारण गर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। रजिष्ट्रेशनको लागि थैली अङ्कको न्यूनतम मूल्य निर्धारण कानूनबमोजिम तोकिएको समितिले नै गर्ने भन्ने पनि पाइयो।

१०. मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ५ख. मा न्यूनतम मूल्य निर्धारण समितिको गठन सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त मूल्याङ्कन समितिमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्ला विकास समितिको सभापति वा निजले तोकिएको जिल्ला विकास समितिको सदस्य, प्रमुख नापी शाखा, कर कार्यालय भएको जिल्लामा सम्बन्धित कर कार्यालयका प्रमुख तथा प्रमुख मालपोत कार्यालय सदस्य रहने सो नियमको उपनियम (१) मा उल्लेख भएको पाइयो। उक्त बमोजिमको समितिले प्रत्येक वर्षको असार मसान्तभित्र जग्गाको न्यूनतम मूल्य निर्धारण गर्ने व्यवस्था उपनियम (२) मा छ भने उपनियम (३) मा सो समितिले मूल्य निर्धारण गर्ने आधारहरू आफै तय गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। यसरी मालपोत अधिकृत समेत संलग्न भएको समितिबाट प्रत्येक वर्ष निर्धारण हुने मूल्याङ्कनलाई आधार मानी रजिष्ट्रेशन गराउने व्यवस्था हुँदा सम्बन्धित पक्षले उक्त मूल्यलाई आधार मानी जग्गा रजिष्ट्रेशन गराउन ल्याएकोमा थैली कम राखेको भनी नीतिगत निर्णय र परिपत्रको आधारमा पुनः मालपोत अधिकृतले प्रश्न उठाउन मिल्ने अवस्थाको सिर्जना हुन्छ भनी सम्झन मिल्ने।

११. अर्को तर्फ सरकारी स्तरबाटै कानूनबमोजिम गठित समितिबाट जग्गाको रजिष्ट्रेशनको प्रयोजनको लागि न्यूनतम मूल्याङ्कन तोकिदिने भएपछि त्यसरी तोकिएको मूल्याङ्कन कम

भएको भनी पुनः मालपोत अधिकृतलाई सरकारले निर्णय गरी जारी गरेको परिपत्रबाट अधिकार सम्पन्न गराउने हो भने कानूनले व्यवस्था गरेको प्रावधान पराजित हुन जाने हुन्छ, जो कानूनी शासनमा अनुकूल मान्न सकिँदैन। विवादित निर्णयमा रजिष्ट्रेशनको थैली अङ्क धेरथोर भनी मापन गर्ने मापदण्ड र त्यसको निर्णयको कार्यविधि सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरेको पाइएन। सरकारले कुनै पदाधिकारीलाई कुनै विषय प्रयोगको अधिकार हस्तान्तरण गर्दा प्रचलित संविधान र कानूनको परिधिभित्र रही सो अधिकार प्रयोगको उचित कार्यविधि र मापदण्ड उल्लेख गर्नु जरुरी हुन्छ। कार्यविधि र मापदण्ड नै नतोकी अधिकार प्रयोगको अवस्था दिँदा त्यसले स्वेच्छाचारिता र स्वच्छन्दतालाई बढावा दिने खतरा रहने हुन्छ। प्रचलित कानूनमा भैरहेको व्यवस्थालाई परिमार्जन वा संशोधन गरी अर्कै व्यवस्था गर्नु परेमा सरकारले संवैधानिक तथा कानूनी प्रक्रियाको अवलम्बनबाट नै त्यस्तो गर्न सक्ने हुन्छ। जग्गा खरीद बिक्री वा बकसपत्रको रजिष्ट्रेशन गराउँदा अनियमित क्रियाकलाप हुन सक्ने भन्ने लागेमा त्यसको रोकथामको लागि कानूनबमोजिमकै प्रक्रियाबाट आवश्यक संयन्त्र खडा गर्न सक्ने नै देखिन्छ।

१२. विवादित निर्णय तथा परिपत्रको सन्दर्भमा मुलुकी ऐन दान बकसको महलको १ नं. लाई हेर्दा आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति हकवालालाई बकस भनी र अरुलाई दान वा बकस जुन व्योहोराले दिए पनि हुने भन्ने उल्लेख भै सोही महलको २ नं.मा दिनेको शेषपछि खान पाउने कुराको लिखत गरी दिन सकिने अवस्था समेत छ। बकस रिभ वा खुशीबापत दिइने हुँदा खुशी वा रिभलाई मूल्यमा तौलिनु उचित हुँदैन। तथापि त्यस कार्यलाई व्यवस्थित गर्न तथा वैधानिकता दिनको लागि रजिष्ट्रेशन पारित गरिने र सो गर्दा कानूनबमोजिम तोकिएको दस्तूर लिन सकिने नै हुन्छ। विवादित निर्णयको प्रकरण (क) मा उल्लिखित व्यवस्थामा “बकस” भन्ने शब्द उल्लेख भएको अवस्थाले हालैदेखिको वा

शेषपछिको कस्तो प्रकृतिको बकसलाई सम्बोधन गरेको हो भन्ने स्पष्ट हुँदैन। अर्कोतर्फ रिभ वा खुशीबापत दिइने सम्पत्तिको रजिष्ट्रेशन गर्ने प्रयोजनको लागि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(२) बमोजिमको समितिले निर्धारण गरेको मूल्याङ्कनलाई आधार मानी थैली अङ्क उल्लेख गर्दा कम मूल्य राखेको भनी त्यस्तो जग्गा मालपोत अधिकृतलाई सरकारको लागि निखन्न दिइने हो भने त्यसले बकस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्यमा प्रतिकूल असर पर्न जाने समेत देखिन्छ। त्यसैले नागरिकको कानूनी हक अधिकारका कुराहरू तथा आपसी व्यवहारका कुराहरूलाई प्रभाव पार्ने नयाँ व्यवस्था लागू गर्दा त्यसले निम्त्याउन सक्ने परिणाम र पार्ने असरको सम्बन्धमा समेत अध्ययन गर्नु जरुरी हुन्छ।

१३. माथि प्रकरण-प्रकरणमा उल्लेख गरिएबमोजिम मन्त्रिपरिषद्, आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिले गरेको विवादित निर्णय र सोको आधारमा जारी गरिएको परिपत्रले मौजुदा कानूनका विभिन्न प्रावधानहरूको सहज कार्यान्वयनलाई प्रतिकूल असर पारेको देखिएको अवस्था छ। मन्त्रिपरिषद् तथा यसको सम्बन्धित समितिलाई प्रचलित कानूनको प्रभावकारितालाई प्रत्यक्ष रूपमा असर पर्ने गरी नीतिगत निर्णय गर्न वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले अधिकार दिएको देखिँदैन। विपक्षीहरूले त्यस्तो निर्णय गर्न यो यस कानूनले अधिकार दिएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गर्न सकेको समेत पाइएन। कानूनको शासनमा कानूनभन्दा माथि कोही नहुने र मन्त्रिपरिषद्बाट सम्पादित कार्यहरू पनि प्रचलित कानूनअनुकूल नै हुनुपर्ने हुँदा कानूनप्रतिकूल निर्णय भए त्यसले मान्यता पाउन सक्ने देखिँदैन। यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट रामप्रकाश चौधरी विरुद्ध अर्थ मन्त्रालय समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा “मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको आधारको पत्रले मौजुदा कानूनी व्यवस्थालाई काट्न नसक्ने” (नेकाप २०५३, नि. नं. ६१७२) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भैरहेको समेत देखिन्छ।

उल्लिखित सिद्धान्तको परिप्रेक्ष्यमा समेत विवादित निर्णय एवं परिपत्रले मान्यता पाउन सक्ने देखिन आएन ।

१४. अतः नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको मिति २०६६।११।१७ को बैठकद्वारा २०६७ वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी गरिएको विवादित निर्णय तथा सो निर्णयको आधारमा जारी गरिएको विवादित परिपत्र मुलुकी ऐन दान बकसको महलको १ नं. र २ नं., रजिष्ट्रेशनको महलको ४ नं. र १४ नं. तथा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ को उपदफा (२) समेतमा भएका कानूनी प्रावधानहरू अनुकूल देखिएन । सरकारले आवश्यक व्यवस्थाको निर्णय गरी परिपत्र गर्दा भैरहेको कानूनी अवस्थालाई प्रतिकूल असर नपर्ने गरी गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी गर्न लागेको निर्णय, व्यवस्थाले भैरहेको कानूनी अवस्थालाई प्रत्यक्षतः असर पार्दछ भने त्यस्तो समग्र कानूनी व्यवस्थामा आवश्यक सुधार र परिमार्जन नगरी गर्न मिल्दैन । केवल नीतिगत निर्णय भनी परिपत्र मात्र गरी त्यस्तो गर्न हुँदैन । यसर्थ उल्लिखित वर्तमान कानूनअनुकूल नहुने गरी गरिएको नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको उक्त मिति २०६६।११।१७ को निर्णय तथा सोसँग सम्बन्धित सबै निर्णय एवम् परिपत्र तथा पत्राचारहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पर्न त विपक्षीहरूलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा मेरो सहमति छ ।
न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल वैशाख २७ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृतः- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८५८१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६७ सालको रिट नं. १०४०
आदेश मिति: २०६७।११।२९।१

विषय : उत्प्रेषण परमादेश समेत ।

निवेदक: सप्तरी जिल्ला, बनैनिया गाउँ विकास समिति वार्ड नं. १ घर भै सडक विभागको पुल दरवन्दीमा दरवन्दी रही हाल सुनसरी मोरङ पुल निर्माण आयोजना इटहरीमा आयोजना प्रमुख (रा.प.द्वि.प्रा.) पदमा कार्यरत कृत्यानन्द ठाकुर

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, समेत

- मूल्याङ्कन गर्ने पदाधिकारीले दिएको अङ्क गणनामा त्रुटि देखिई सोलाई सच्याई दुवैतर्फ सही गरेकोलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।
- सुपरीवेक्षकले अङ्क सच्याएको कार्यलाई अन्यथा उद्देश्य वा मनसायले गरेको प्रमाणित भएमा बाहेक स्वाभाविक क्रममा र रीतपूर्वक नै सो गरे भएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- सुपरीवेक्षकले अघि दिएको अङ्क पछिबाट दुराशयपूर्ण तवरबाट घटाएको भन्न नमिल्ने कारणबाट निजामती सेवा नियमावलीले तोकेको पदाधिकारीले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी दिएको अङ्कलाई गणना गरी सबैभन्दा बढी अङ्क पाएकालाई बढुवा गरेको बढुवा समितिको

निर्णय तथा सोउपर उजूरी सुनी लोकसेवा आयोगले सदर गरेको निर्णय समेतलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- का.स.मू. फाराममा दिएको अङ्कमा चित्त नबुझे निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क को उपदफा (६घ) अनुसार तोकिएको अधिकारीसमक्ष उजूर गर्न पाउने व्यवस्था भएकोमा सो अधिकारी नतोकिएको कारण उजूरीको सुनुवाई हुन नसकेकोमा कानूनबमोजिम काम गर्नुपर्ने कर्तव्य तोकिएको पदाधिकारीले उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम पदाधिकारी नतोकी आफ्नो कर्तव्य पूरा नगरेबाट आफ्नो उजूरीमा सुनुवाई हुने अधिकारबाट बञ्चित हुनु परेकोले उक्त ऐनबमोजिम अधिकारी तोक्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बन्नीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ता हरि उप्रेती प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ता तारानाथ हुङ्गाना

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४(क)(६घ)
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को ८४

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७ (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण एवं आदेश निम्न प्रकार छ:

निवेदक मिति २०३५।६।९ मा नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा सिभिल समूह तत्कालीन ट्रान्सपोर्टेशन उपसमूहको इन्जिनियर (रा.प.तृ.श्रेणी प्राविधिक) पदमा सेवा प्रवेश गरी मिति २०५२।१।१९ मा हाइवे उपसमूहको सिनियर डिभिजनल इन्जिनियर (रा.प.द्वितीय श्रेणी प्रा.) पदमा बहुवा भई सडक विभाग अन्तर्गत विभिन्न कार्यालयहरू हुँदै हाल सुनसरी मोरङ पुल निर्माण आयोजनामा कार्यरत छु ।

यसैबीच विपक्षी लोकसेवा आयोगद्वारा २०६६।६।२८ को गोरखापत्रमा प्रकाशित कार्यक्षमता मूल्याङ्कन बहुवा सूचना नं. १९९।०६६।०६७ को सि.नं. २ सूचना नं. २।०६६।०६७ को विज्ञापनमा नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, सिभिल समूह, हाइवे उपसमूहको रा.प.प्रथम श्रेणीको पद संख्या २ (दुई) पद कार्य क्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवामा निवेदकले फारम भरी बहुवाको प्रतिकामा बसेको र बहुवा सिफारिश सूची प्रकाशन गर्नुभन्दा अगावै आ.व. ०६५।०६६ को का.स.मू.को अङ्क सच्याउन निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क को उपदफा (६घ) बमोजिम भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयमा २०६६।६।१२ मा निवेदन दिएकोमा का.स.मू. अङ्क संशोधन नगरी बहुवाको कारवाही अगाडि नबढाइयोस भन्ने माग गरी पुनः २०६६।९।१३ मा आयोगको अध्यक्षज्यूलाई निवेदन दिदा समेत कुनै पहल गरिएन । बहुवा समितिबाट २०६६।११।१२ को निर्णयानुसार बहुवा सूचीमा निवेदकबाहेक २ जनाको नाम बहुवाको लागि सिफारिश गरियो । सिफारिश सूचीमा चित्त नबुझी का.स.मू. बापत सुपरीवेक्षकबाट २५ पूर्णाङ्क नै दिएकोमा उक्त का.स.मू. केरमेट भएको हुँदा २५ अङ्क नै कायम गरी आफ्नो नाम सिफारिश गरिपाऊँ भनी आयोगमा मैले दिएको उजूरीमा अङ्क गणना गरेको मिलेकै देखिएको भनी मेरो निवेदन खारेज भई २०६६।११।१३ को गो.प.को सूचना सिफारिश सूची यथावत कायम हुने निर्णय भएकोले अन्यायमा परी न्यायिक उपचारको लागि सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु ।

बहुवाका आधारहरू मध्ये सर्वाधिक ४० अङ्क प्रदान गरिने का.स.मू. बापतको अङ्क प्रदान गर्दा पक्षपात, मोलाहिजा र अनियमितता नहोस् भन्ने हेतुले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क र निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम ७८, ७८ख, ७८ग मा विभिन्न व्यवस्था गरिएको छ । निजामती सेवा ऐनको दफा २४क को उपदफा (६ग) अनुरूप का.स.मू. बापतको अङ्क बारे जानकारी माग गरेकोमा २०६५।०६६ को पुनरावलोकन समितिले दिएको अङ्क बाहेकको ३५ पूर्णाङ्कमा ३१ अङ्क दिई नि.से.नि. २०५० को नियम ७८ बमोजिम न्यून मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कुनै कारण र आधार बेगर मलाई कम अङ्क प्रदान गरेको हुनाले निजामती सेवा ऐनको दफा २४ (६घ) बमोजिम छानबीन गरी पाउन भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयमा दिएको निवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा पठाएकोमा कुनै कारवाही नगरी विपक्षी सुदर्शनराम भण्डारी र लीलानाथ त्रिपाठीलाई सिफारिश गर्ने काम भयो । निजामती सेवा ऐन, २०४८ को दफा २४क (६घ) समेतको कानूनी उपचारको प्रक्रियालाई निष्प्रभावित पारी मेरो निवेदनमा कुनै निर्णय नगरी बहुवाको सिफारिश गरियो । उजुरी सुन्ने अधिकारी नतोकिएको कारणले ऐनले तोकिएको उक्त उपचारको व्यवस्थालाई निष्क्रिय पार्ने हकद्वारा विपक्षीहरूलाई छैन । नियम ८५ बमोजिम बहुवा समितिले आवश्यक व्याख्या वा व्यवस्था गरी का.स.मू.को अङ्क संशोधन गरेर मात्र बहुवा प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्नेमा उक्त व्यवस्थाको उपेक्षा गरिएको छ ।

अनौपचारिक रूपमा थाहा पाएअनुसार सुपरीवेक्षकले मलाई उक्त आ.व. ०६५।०६६ को का.स.मू. बापत अङ्क प्रदान गर्दा शुरुमा २५ अङ्क प्रदान गरेकोमा त्यसलाई गैरकानूनी रूपले केरमेट गरी सो अङ्कलाई घटाई २१ अङ्क कायम गरेको भन्ने बुझिएको छ । बदनियतपूर्वक अङ्क घटाएको कुरा उक्त का.स.मू. फाराम हेरेमा प्रष्ट देखिन्छ । का.स.मू. फारममा पहिले निजले मूल्याङ्कन गर्दा अति उत्तम स्तरको ४ वटै मूल्याङ्कनका आधारमा ६.२५ का

दरले २५ अङ्क प्रदान गरी पछि त्यसलाई सच्चाएर उत्तमको कोठामा ठीक चिन्ह (✓) लगाएको अवस्था छ । सुपरीवेक्षकले दिनसक्ने २५ पूर्णाङ्कमध्ये २१ अङ्क दिदा सो अङ्क ९० प्रतिशतभन्दा कम हुन आउँछ । यदि २१ अङ्क स्वाभाविक हिसाबले दिएको भए कारण खोली राख्न आवश्यक थिएन तर पहिले २५ अङ्क प्रदान गर्दा खोलिएको कारणमा अति उत्तम लेखिएकोमा अति उपसर्ग जतिलाई काटेर “उत्तम” मात्र कायम गरेबाटपनि बदनियतपूर्वक जानजान पहिले दिएको अङ्क सच्याएको तथ्य प्रमाणित हुन आउँछ र त्यस्तो बेरीत एवम् बदनियतपूर्वक गरिएको मूल्याङ्कन बदरभागी छ । मेरो पहिले प्रदान गरिएको २५ अङ्कलाई मान्यता दिएमा विपक्षी लीलानाथ त्रिपाठीको अङ्कभन्दा बढी हुन गई बहुवाको दोस्रो सूचीमा मेरो नाउँ बहुवामा आउने निश्चित छ ।

अतः विपक्षीहरूको उपरोक्त कामकारवाहीबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १३(१) र १९(१) द्वारा प्रदत्त हक एवं बहुवा हुने हक समेत हनन् हुन गएकोले विपक्षी बहुवा समितिको २०६६।११।१२ को निर्णय एवं सोबमोजिम मिति २०६६।११।१३ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना र बहुवा समितिको निर्णयलाई नै सदर गर्ने गरी आयोगबाट भएको मिति २०६७।१।९ को निर्णय तथा विपक्षी नं. ६ र ७ को विपक्षीहरूलाई बहुवा नियुक्ति दिने निर्णय, बहुवा नियुक्ति एवं पदस्थापन पत्र लगायत मलाई प्रतिकूल असर पार्ने गरी भएका यावत कामकारवाही एवं निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई आ.व. २०६५।०६६ को का.स.मू. फारममा सुपरीवेक्षकले दिएको शुरुको २५ अङ्कलाई नै मान्यता प्रदान गरी निवेदकको नाम बहुवाको लागि सिफारिश गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८४ बमोजिम जेष्ठता कायम गर्ने गरी बहुवा नियुक्ति दिई पदस्थापन गरी नियमानुसार पाउने तलब भत्ता लगायतका नियमानुसार पाउने सुविधा समेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेश लगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकीर ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६७।१।२८ को आदेश ।

कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने पदाधिकारीबाट नियमानुसार मूल्याङ्कन भई आएको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई आधार मानी आयोगबाट बहुवा सिफारिश सम्बन्धमा भएको कानूनसम्मत कार्यलाई विपक्षीले अन्यथा अर्थ गर्न मिल्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयको लिखित जवाफ ।

लोकसेवा आयोगको ब.सू.नं. २।०६६।०६७ नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, सिभिल समूह, हाइवे उपसमूह रा.प.प्र. श्रेणीको पद २ मा कार्यक्षमताको आधारमा हुने बहुवा सिफारिशको लागि बहुवा समितिको बहुवा सिफारिश गरेको नामावलीको सूचना मिति २०६६।१।१३ को गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको थियो । सम्बन्धित निकायबाट नियमानुसार मूल्याङ्कन भई आएको का.स.मू. बापतको अङ्क प्रदान गरी कार्यक्षमता मूल्याङ्कन गर्दा निज कृत्यानन्द ठाकुरको नाम बहुवा सिफारिश नामावलीमा पर्न नसकेको हो । लोकसेवा आयोगको निर्णय नं. ३०८।२०६७।१।९ अनुसार “बहुवा समितिबाट उजूरकर्ता कृत्यानन्द ठाकुरको का.स. मूल्याङ्कन भई आएको आधारमा अङ्क गणना गरेको मिलेकै देखियो” भन्ने समेत व्यहोरा भएको निर्णयको प्रतिलिपि लोकसेवा आयोगको प.सं. उ.स.प. १०(२)४२।०६६।०६७ मिति २०६७।१।१० को पत्र प्राप्त भएको थियो । सो निर्णय समेतको आधारमा बहुवा समितिको बहुवा सिफारिश भएका उम्मेदवारहरूको बहुवा नियुक्ति गर्ने प्रक्रियालाई अगाडि बढाइएको सम्म हो । रिट निवेदकलाई मर्का पर्ने गरी यस बहुवा समितिबाट कुनै निर्णय वा कार्य नभएको हुँदा बिना आधार र कारण यस बहुवा समितिलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट जारी

हुनुपर्ने होइन । बहुवा समितिले रिट निवेदकले जिकीर लिनु भए अनुसारको कुनै कामकारवाही गरी निजको कुनै कानूनी एवं संवैधानिक हक हनन् नगरी केवल ऐन नियमको परिधिभित्र रही आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेको हुँदा यस बहुवा समितिलाई विपक्षी बनाउन नपर्ने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन अनुरोध गर्दछु भन्ने समेत बहुवा समितिको तर्फबाट समितिका सदस्य सचिव बालानन्द पौडेलको लिखित जवाफ रहेछ ।

विपक्षी निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनमा यस कार्यालयको के कुन कामकारवाहीका कारण नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र १३ द्वारा प्रदत्त निजहरूको मौलिक हक हनन् हुन गएको हो भन्ने कुरा उल्लेखसम्म पनि गर्न नसकेको अवस्थामा यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाउन मिल्ने होइन । जहाँसम्म निवेदकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको अङ्क केरमेट भई बहुवासम्बन्धी कानूनी अधिकार हनन् भएको भन्ने प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५० मा व्यवस्थित प्रक्रिया एवं कार्यविधिको अवलम्बन गरी निवेदकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरिएको एवं निवेदकको का.स.मू. को अङ्कसम्बन्धी बहुवा समितिले प्रचलित कानूनको परिपालना गरी गरेको निर्णय र सो निर्णयउपर लोकसेवा आयोगबाट भएको निर्णय समेतलाई कानूनबमोजिम कै निर्णय मान्नु पर्ने भई निवेदकले अन्यथा भन्न मिल्ने देखिँदैन । अतः रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट सचिव डा. त्रिलोचन उप्रेतीको लिखित जवाफ रहेछ ।

सर्वप्रथम यस मन्त्रालयको के कुन कामकारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो हक अधिकार हनन् हुन गएको हो रिट निवेदनमा स्पष्ट दावी लिन सकेको नपाईदा बिना आधार र कारण यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट खारेज योग्य छ । जहाँसम्म कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनबापत प्राप्त गरिएको अङ्क संशोधन गरेर बहुवा कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने भन्ने

दावी छ, यसमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन बापतको अङ्क संशोधन गर्ने अधिकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालय तथा बहुवा समितिलाई नभएकोले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन बापत निजले प्राप्त गरेको अङ्क प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम गणना गरी नतिजा प्रकाशन गरिएको कार्यलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने भएकोले यस मन्त्रालयबाट विपक्षीको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी कुनै कामकारवाही नभएको नगरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ भन्ने समेत सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकको हकमा का.स.मू. फाराममा सुपरीवेक्षकले सम्पादन गरेको कामको आधारमा नै प्रत्येक आ.व.मा मूल्याङ्कन गरी ९५ प्रतिशत भन्दा बढी (अधिकतम पच्चीस अङ्क) र ७५ प्रतिशतभन्दा कम अङ्क प्रदान गर्ने मूल्याङ्कनकर्ताले (सुपरीवेक्षकले) सोको पुष्ट्याई दिनपर्ने व्यवस्था र ७५ प्रतिशतभन्दा कम अङ्क प्रदान गरेकोमा सम्बन्धित कर्मचारीलाई जानकारी गराई निजले प्रतिक्रिया दिएमा सो समेत राखी पुनरावलोकन समितिसमक्ष पेश गर्ने, यसरी सुपरीवेक्षक र पुनरावलोकनकर्ता दुवैको मूल्याङ्कनमा चित्त नबुझेमा सोको स्पष्ट कारण खुलाई सम्बन्धित मूल्याङ्कनकर्ता समक्ष फिर्ता पठाए पछि पहिले गरेको मूल्याङ्कन संशोधन गर्न आवश्यक नभए सोको औचित्य खुलाई पठाउनु पर्ने सम्मको व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४ को उपदफा (७) मा गरेको छ । तर सुपरीवेक्षकले प्रदान गरेको अङ्कलाई घटबढ वा परिवर्तन गर्न पाउने अधिकार यस मन्त्रालयलाई रहेको छैन । रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै प्रमाण, आधार र कारण समेत देखिदैन । का.स.मू. फाराममा अङ्क घटाई केरमेट गरेको भन्ने सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट सो विषय निक्यौल हुने नै हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यपूर्ण नहुँदा खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत

सचिव, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेछ ।

आर्थिक वर्ष २०६५।०६६ को कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको लागि सुपरीवेक्षकको हैसियतले निजामती सेवा ऐन र नियममा तोकिएको आधारमा कानूनबमोजिम गरिएको मूल्याङ्कनलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनको प्रकरण ६ को उपप्रकरण (६) मा का.स.मू. बापत अङ्क प्रदान गर्दा शुरुमा २५ अङ्क र पछि गैरकानूनी रूपले केरमेट गरी अङ्क घटाई २१ अङ्क प्रदान गरेको भन्ने मनगढन्ते भूठा आरोप लगाउनु भएको छ । निजले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क को उपदफा (६घ) तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७८, ७८ख, ७८ग र नियम ८५ उल्लेख गरी सुपरीवेक्षकको विवेकाधिकारको औचित्यमाथि प्रश्नचिन्ह लगाई निजामती सेवा ऐन र निजामती सेवा नियमावलीको अपव्याख्या गरी रिट निवेदकले आफ्नो मनोगत अर्थ लगाई ऐन र नियमका शब्द वाक्यहरूको अपव्याख्या गरी रिट दायर गर्नु भएको छ । नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६५।०६६ को बहुवा समितिले कार्यसम्पादन क्षमताको आधारमा उपयुक्त ठहर्‍याएको उम्मेदवारलाई मिति २०६६।११।१२ को निर्णयअनुसार मिति २०६६।११।१३ को गोरखापत्रमा प्रकाशित बहुवा सिफारिश सूचीमा आफ्नो नाम उल्लेख नभएकै कारण र आधारमा रिट निवेदन दिनुभएको छ । निज निवेदकले बहुवा समितिले सिफारिशको लागि कार्यरत रहेको पदमा तोकिएको जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक सम्पादन गरिएको, उच्च अनुभव उच्च कार्यदक्षता तथा कार्य कुशलता जस्ता मूल्याङ्कनको आधारभूत बुँदा कहिँ कतै उल्लेख समेत नगरी मैले अनौपचारिक जानकारीको आधारमा थाहा पाउँ भन्दै रिट दायर गरिएको र म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले रिट निवेदकको संविधान तथा कानून प्रदत्त हकमा कुनै किसिमको आघात पारेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ । यस सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पटकपटक गरी कैयौँ सिद्धान्तहरू समेत प्रतिपादन भइसकेका छन् । साथै

निवेदक रामकृष्ण तिवारी विरुद्ध तत्कालीन श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेतको मुद्दामा निर्णय नं. ७०९५ नेकाप २०५९ मा प्रकाशित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने सडक विभागका उपमहानिर्देशक हरिओम श्रीवास्तवको लिखित जवाफ ।

राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी प्राविधिक इन्जिनियरिङ्ग पदमा बहुवाको लागि नेपाल सरकारले मिति २०६६।११।१२ को निर्णयअनुसार मिति २०६६।११।१३ को गोरखापत्रमा प्रकाशित बहुवा सिफारिश सूचीमा हामी लिखित जवाफकर्तामध्ये म श्री लीलानाथ त्रिपाठी र म श्री सुदर्शनराम भण्डारीको नाम बहुवा भएको देखि रिट निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क उपदफा (६घ) तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७८, ७८ख, ७८ग र नियम ८५ को हवाला दिँदै कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन केरमेट भएको, सुपरीवेक्षकले दिएको अङ्क घटाई कायम गरी का.स.मू. फारम संशोधन भएको भन्ने उल्लेख गर्नु भएको छ । कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको विषयमा सुपरीवेक्षक र पुनरावलोकनकर्ताले निर्णयमा निजहरूको विवेकाधिकार औचित्यमाथि प्रश्नचिन्ह लगाई निजामती सेवा ऐन र नि.से.नि.को अपव्याख्या गरी प्रचलित कानूनबमोजिम भएको हामीहरूको बहुवालाई रिट निवेदकले आफ्नो मनोगत अर्थ लगाई केवल पूर्वाग्रही भावनाले रिट दायर गर्नु भएको छ । निजामती सेवा ऐन र नियममा तोकिएको आधारमा कानूनबमोजिम मूल्याङ्कन भै आएको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई मनगढन्ते तरिकाले रिट निवेदकले अर्थ लगाई अपव्याख्या गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा कार्यसम्पादन क्षमता छुट्याउन सकिने हुँदा सो आधारमा बहुवा समितिले सिफारिशको लागि कार्यरत रहेको पदमा तोकिएको जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक सम्पादन गरिएको, उच्च अनुभव, उच्च कार्यदक्षता तथा कार्य कुशलताको आधारमा योग्य ठहर्‍याई नेपाल सरकारले उपयुक्त

उम्मेदवारलाई कानूनसम्मत रूपमा बहुवा हुने प्रक्रिया हो । रिट निवेदकको संविधान तथा कानून प्रदत्त हकमा हामी लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले कुनै किसिमको आघात पारेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रत्यर्थी लीलानाथ त्रिपाठी र सुदर्शन भण्डारीको संयुक्त लिखित जवाफ रहेछ ।

यसमा निवेदकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारामसहित बहुवा समितिको निर्णय फाइल १, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारमका सम्बन्धमा निवेदकले सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा दिएको निवेदन र सोउपर भएको कारवाहीसहितको फाइल समेत सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट तथा बहुवा समितिको निर्णयउपर निवेदकको लोकसेवा आयोगमा परेको उजूरी र तत्सम्बन्धमा भएको निर्णयसहितको फाइल लोकसेवा आयोगबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् भिकाई आएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको २०६७।६।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बद्दीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ता हरि उप्रेतीले निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा बहुवा सम्बन्धमा निश्चित प्रक्रिया पुरा गरी बहुवा गर्ने व्यवस्था प्रष्ट किटान गरिएको छ । रिट निवेदकलाई नियमले तोकेको का.स.मू. बापतको अङ्कमा सुपरीवेक्षकबाट दिएको २५ अङ्क केरमेट गरी २९ अङ्क कायम गरी बदनियतपूर्वक जानाजान पहिले दिएको अङ्कलाई सच्याइएको छ । निवेदकले २५ अङ्क पाउँदा विपक्षी लीलानाथको भन्दा बढी अङ्क हुने भई निवेदकको बहुवा हुने निश्चित छ । न्यून अङ्क प्रदान गर्ने कारण र आधार समेत खुलेको देखिँदैन । निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम २४क बमोजिम संशोधन गरी बहुवा सूची प्रकाशन गरिपाउँ भन्ने निवेदनमा कुनै सुनुवाई नगरी र उजूरी सुन्ने अधिकारीसमेत नतोकी रिट निवेदकलाई बहुवा हुनबाट बञ्चित गरिएकाले प्रत्यर्थीहरूको बहुवा निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी निवेदकले सुपरीवेक्षकबाट अगाडि

पाएको २५ अङ्क नै गणना गरी बहुवामा सिफारिश गर्नु भनी उत्प्रेषण परमादेश लगायतका आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने र विपक्षी मन्त्रालय समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले रिट निवेदकको हकमा त्यसरी प्राप्त अङ्कलाई केरमेट गरेको नभई सामान्य त्रुटिसम्म सच्याउने किसिमले अक्षरमा नसच्याई अङ्क मात्र सच्चिन गएको अवस्था देखिन्छ। त्रुटिलाई सच्याएर अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट सही गरेको देखिएको छ। सामान्य त्रुटि सच्याउन पाउने नजीर समेत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भैरहेको अवस्था छ। कानूनबमोजिम भएको बहुवा निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने र प्रत्यर्थी लीलानाथ त्रिपाठीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता तारानाथ दुङ्गनाले निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीले तोकेको कानूनी प्रक्रियाअन्तर्गत नै बहुवा सूचना प्रकाशन भएको हुँदा बदर गर्न पर्ने अवस्था छैन। रिट खारेजहोस् भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

रिट निवेदकले मुख्यतः नेपाल इन्जिनियरिङ सेवा सिभिल समूह, हाइवे उपसमूहको रा.प.प्रथम श्रेणीको पद संस्था २ कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवा द्वारापूर्ति गर्ने गरी दर्खास्त आह्वान गरिए अनुरूप उक्त पदमा फारम भरी बहुवाको लागि सिफारिश हुने आशाको साथ प्रतिक्षामा बसेकोमा निवेदक बाहेक अन्य व्यक्तिहरूको नाम बहुवाको लागि सिफारिश गरिएकोले लोकसेवा आयोग बहुवा समितिमा उजूरी गरेकोमा बहुवा समितिको २०६६।११।१२ को निर्णय र सो निर्णयबमोजिम २०६६।११।१३ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना र बहुवा समितिको निर्णयलाई नै सदर गर्ने गरी आयोगबाट भएको मिति २०६७।१।९ को निर्णय तथा विपक्षी नं. ६ र ७ का विपक्षीहरूलाई बहुवा नियुक्ति दिने निर्णय, बहुवा नियुक्ति एवं पदस्थापना पत्र लगायत निवेदकलाई असर पार्ने यावत कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई आ.व.०६५।०६६ को का.स.मू.

फारममा सुपरिवेक्षकले दिएको शुरुको २५ अङ्कलाई मान्यता प्रदान गरी निवेदकको नाम बहुवाको लागि सिफारिश गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८४ बमोजिम जेष्ठता कायम गर्ने गरी बहुवा नियुक्ति दिई पदस्थापन गरी नियमानुसार पाउने तलब भत्ता लगायतका सुविधा समेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेश लगायतका उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने जिकीर लिएको देखिन आयो।

प्रत्यर्थी मन्त्रालय तथा बहुवा समितिको लिखित जवाफमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने पदाधिकारीबाट नियमानुसार मूल्याङ्कन भइआएको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई आधार मानी आयोगबाट बहुवा सिफारिश गरिएको हुँदा रिट निवेदक कृत्यान्द ठाकुरको नाम बहुवा सिफारिश नामावलीमा पर्न नसकेकोले रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक नेपाल सरकार, सडक विभागको हाइवे उपसमूहको रा.प. द्वितीय श्रेणीमा कार्यरत प्राविधिक कर्मचारी भएको र सोही समूह एवं उपसमूहको रा.प. प्रथम श्रेणीका लागि प्रकाशित भएको सूचना नं. १९९।२०६६-०६७ को कार्यक्षमता मूल्याङ्कनको आधारमा हुने बहुवाको लागि उम्मेदवार भएको र निजको नाम बहुवा समितिको सिफारिशको नामावलीमा नपरी निजको लोकसेवा आयोगमा उजूरी परेकोमा बहुवा समितिको सोही निर्णयलाई सदर गरेकोले यस अदालतमा प्रस्तुत रिट परेको छ। निजलाई दिएको का.स.मू. फारमको अङ्कमा चित्त नबुझी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क को उपदफा (६घ) बमोजिम निजले निवेदन दिएकोमा सो उपदफाबमोजिम उजूरी सुन्ने अधिकारी नतोकिएको कारणबाट निजको निवेदनमा सुनवाई हुन नपाउँदै बहुवा समितिको निर्णय भएको र प्रत्यर्थीहरू सुदर्शनराम भण्डारी र लीलानाथको बहुवा भएको र यी निवेदकको नाम नपरेको भन्ने तथा आफूलाई का.स.मू. फारममा दिएको अङ्क सुपरीवेक्षकले अघि २५ अङ्क दिएपछि सोलाई काटी २१ अङ्क दिएको हुँदा आफूलाई बहुवा नदिने उद्देश्यले बदरनियतपूर्वक सो अङ्क केरमेट गरेको भन्ने समेत

निजको कथन रहेको छ । तर निजलाई का.स.मू. फाराममा दिएको अङ्क निजको कार्यसम्पादनको स्तर एवं कार्यक्षमताको आधारमा दिइएको र बदनियतपूर्वक निजको अङ्क घटाइएको छैन भन्ने समेत प्रत्यर्थीमध्ये सुपरीवेक्षक समेतको तथा निजलाई दिएको अङ्क गणनाको आधारमा बहुवा गरी सूचना प्रकाशन भएकोले कानूनानुरूप नै छ, भन्ने अन्य प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम निजामती कर्मचारी सम्पादन गरेको कामको परिणाम कामको गुणस्तर, काम गर्न लगाएको समय र सम्पादित कामको लागत समेतको आधारमा नियम ७८ बमोजिम तथा अनुसूची १५क मा तोकिएको ढाँचाको आधारमा मूल्याङ्कन गरिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सोबमोजिम सम्बन्धित कर्मचारीले सम्पादित गरेको काम समग्र मूल्याङ्कन गरी उपर्युक्त प्रत्येक शीर्षकको सम्बन्धमा अतिउत्तम, उत्तम सामान्य तथा न्यून भनी मूल्याङ्कन गरिने र ती प्रत्येक शीर्षकबापत अङ्कभार पनि सुनिश्चित गरिएको पाइन्छ । सोबमोजिम सुपरीवेक्षकले गर्ने मूल्याङ्कनबापत अति उत्तमका लागि प्रत्येक शीर्षकमा ६.२५, उत्तमका लागि ५.२५ सामान्यका लागी ४.२५ र न्यूनका लागी ३.२५ का दरले अङ्क भार रहेको पाइन्छ । यी निवेदकलाई सुपरीवेक्षकले पहिले मूल्याङ्कन गरी त्यसपछि पुनरावलोकनकर्ताले र पुनरावलोकन समितिले समेत नियमबमोजिम मूल्याङ्कन गरी अङ्क समेत दिएको बहुवा समितिबाट प्राप्त निजको सक्कल कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारामबाट देखिन्छ । निवेदकको सो सक्कल का.स.मू.फाराम हेर्दा सुपरीवेक्षकले उक्त प्रत्येक शीर्षकको उत्तम महलमा (✓) टिक मार्क लगाई मूल्याङ्कन गरेको देखिएछ भने अति उत्तम महलको कुनै शीर्षकमा टिकमार्क वा संकेत गरेको देखिदैन । तर सुपरीवेक्षकले दिएको प्रत्येक शीर्षकको अङ्क जोड गर्दा २५ अङ्क भनी लेखिएकोलाई काटी २१ अङ्क लेखी सो काटिएको दाँया बायाँ हस्ताक्षरको सही गरेको भन्ने देखिन आउँछ । सुपरीवेक्षकले सोही तरीकाबाट दिएको अङ्कलाई यी निवेदकले चुनौती दिएको छ । तर कुनै निजामती कर्मचारीको कामको मूल्याङ्कन

गर्ने पदाधिकारीले उक्त प्रकारले मूल्याङ्कन गरी अङ्क समेत दिएकोमा सो अङ्क गणनामा त्रुटि हुन गए सोलाई सच्याउनु नपाउने गरी निजलाई कुनै कानूनले रोक लगाएको देखिँदैन । सोको अलावा निज सुपरीवेक्षकले २०६६।४।१५ मा त्यसरी उत्तम महलमा चिन्ह लगाई मूल्याङ्कन गरिसकेपछि पुनरावलोकनकर्ताले २०६६।५।१९ मा र पुनरावलोकन समितिले २०६६।५।१९ मा मूल्याङ्कन गरेको भन्ने उक्त सक्कल का.स.मू. फारामको अवलोकनबाट देखिन्छ । सुपरीवेक्षकले उत्तम महलमा (✓) टिक मार्क लगाएको र अङ्कगणनामा २५ अङ्क लेखिन गएकोमा पछि सो २५ अङ्कलाई सच्याई २१ लेखी सो सच्याएको स्थानमा सही गरेको देखिँदा नियमावलीले उत्तमबापत तोकेको प्रत्येक शीर्षकको लागि ५.२५ का दरले ४ महलको जम्मा अङ्क २१ हुने हुँदा पछिबाट बहुवा नदिने प्रयोजन र उद्देश्यले अङ्क घटाएको भनी स्वाभाविक रूपमा अनुमान गर्न सकिने देखिँदैन । मूल्याङ्कन गर्ने पदाधिकारीले दिएको अङ्क गणनामा त्रुटि देखिँदा सोलाई सच्याई दुवैतर्फ सही गरेकोलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने र तथा सुपरीवेक्षक पुनरावलोकन कर्ता एवं पुनरावलोकन समिति प्रत्येकले मूल्याङ्कन गरी अङ्क दिएको मितिको क्रम समेतलाई विचार गर्दा सुपरीवेक्षकले अङ्क सच्याएको कार्यलाई अन्यथा उद्देश्य वा मनसायले गरेको प्रमाणित भएमा बाहेक स्वाभाविक क्रममा र रीतपूर्वक नै सो गरे भएको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

३. तसर्थ निज निवेदकलाई सुपरीवेक्षकले दिएको अङ्क बदनियतपूर्वक घटाएको वा कानूनी त्रुटि गरी मूल्याङ्कन गरेको वा अधिकारको अतिक्रमण गरी मूल्याङ्कन गरेको समेत देखिन नआएबाट तथा का.स.मू. फाराम भरी मूल्याङ्कन गर्ने सुपरीवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता एवं पुनरावलोकन समिति समेतले मूल्याङ्कन गरी अङ्क दिएको क्रमवद्ध मिति समेतलाई विचार गर्दा सुपरीवेक्षकले अघि दिएको अङ्क पछिबाट दुराशयपूर्ण तवरबाट घटाएको भन्न मिल्ने बस्तुपरक आधार देखिँदैन । सोही कारणबाट निजामती सेवा नियमावलीले तोकेको पदाधिकारीले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी दिएको अङ्कलाई गणना गरी सबभन्दा

बढी अड्डा पाएको प्रत्यर्थीहरूलाई बहुवा गरेको बहुवा समितिको निर्णय तथा सोउपर उजूरी सुनी लोकसेवा आयोगले सदर गरेको निर्णय समेतलाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

४. जहाँसम्म उक्त का.स.मू. फारममा दिएको अड्डामा चित्त नबुझे निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क को उपदफा (६घ) अनुसार तोकिएको अधिकारीसमक्ष उजूर गर्न पाउने व्यवस्था भएकोमा सो अधिकारी नतोकिएको कारण निजको उजूरीको सुनुवाई हुन नसकेको देखिँदा कानूनबमोजिम काम गर्नुपर्ने कर्तव्य तोकिएको पदाधिकारीले उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम पदाधिकारी नतोकी आफ्नो कर्तव्य पूरा नगरेबाट निवेदकले आफ्नो उजूरीमा सुनुवाई हुने अधिकारबाट बञ्चित हुनु परेकोले उक्त ऐनबमोजिम अधिकारी तोकन भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने नै हुन्छ । साथै सहन्यायाधिवक्ताले यी निवेदकको बहुवा रा.प.प्रथम श्रेणीमा भई २०६७।११।११ को निर्णयबमोजिम २०६७।०।२६ देखि उक्त पदमा बहुवा मिति कायम हुने गरी निर्णय भई निजले नियुक्तिपत्र समेत बुझिसकेको भनी भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको मिति २०६७।११।१३ को च.नं. ९५० को पत्रको प्रतिलिपि इजलाससमक्ष पेश गर्नु भएको र सो तथ्यलाई निवेदकको कानून व्यवसायीले अन्यथा भन्न नसकेकोले निज निवेदकको रा.प. प्रथम श्रेणीको पदमा बहुवा भइसकेको अवस्थामा निजको का.स.मू. फारमको सम्बन्धमा थप विवेचना गरी रहन परेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । तर दफा २४क, (६घ) बमोजिमको पदाधिकारी यथाशक्य चाँडो तोकनु भनी प्रत्यर्थी मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । फाइल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल फागुन २९ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरिहर पौडेल

निर्णय नं. ८५८२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०६४-CR-०८०८, ०६६-CR-००४२
फैसला मिति: २०६७।१।८।१

मुद्दा : कीर्ते जालसाजी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, बहुअर्वा भाठा
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने अशोकराम
महरा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला पर्सा, बहुअर्वा भाठा गा.वि.स.
वाड नं. ३ बस्ने छोटेालाल राम

तथा

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, सतवरिया
पोखरिया गा.वि.स. वाड नं. ९ बस्ने
भागवत महरा चमार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला पर्सा बहुअर्वा भाठा गा.वि.स.
वाड नं. ३ बस्ने छोटेालाल राम

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री बालकृष्ण उप्रेती

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की

मा.न्या. श्री टंकबहादुर मोक्तान

- हस्ताक्षर जाँच गर्ने दुई विशेषज्ञको राय अलग-अलग भै विरोधाभाष रहेका अवस्थामा ती रायहरूलाई विवादको निरुपण गर्ने निश्चयात्मक र भरपर्दो प्रमाण मान्न सकिने देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा विवादको निरुपण गर्न मुद्दाको तथ्य, पक्षहरूको सम्बन्धमा देखिएको विकसित

घटनाक्रम एवं परिस्थितजन्य प्रमाणहरूलाई नियाल्नु पर्ने ।

- विशेषज्ञको राय न्यायकर्तालाई निष्कर्षमा पुग्न सहयोग गर्ने आधार अवश्य हो । तर, विशेषज्ञको रायलाई एक मात्र निश्चयात्मक प्रमाण मानी अन्य प्रमाणलाई उपेक्षा गर्नु न्यायसंगत हुँदैन । अन्य भरपर्दा प्रमाणको विपरीत विशेषज्ञको राय भएमा न्यायकर्तालाई विशेषज्ञको राय प्रतिकूल निष्कर्ष निकाल्न आपत्ति नहुने ।

(प्रकरण नं. २)

- कसूर गर्नेले सजाय पाउनु पर्ने हुन्छ । सम्पत्ति पाई नै हाल्यो भनेर गम्भीर करतुतहरू कानूनको आँखामा क्षम्य मानिदिँदा दण्डहीनताले प्रश्रय पाउने ।
- लिखत बदर तथा जालसाजी भन्ने दावी रहेकोमा लिखत बदर भएपछि जालसाजी नठहर्नु र लिखतमा वादीलाई प्रतिकूल असर पुऱ्याउने उद्देश्यले निजको कीर्ते सही गरिनु समान अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री राजन अधिकारी

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागजको ९ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

मूल पुर्खा वालगोविन्द महारा भै निजको एकमात्र छोरा विपक्षी हरिश्चन्द्रप्रसाद दास हुनुहुन्छ । निज हरिश्चन्द्रप्रसाद दासकी पत्नी पानमती देवी चमैन हुनु भै निजहरूको दाम्पत्य जीवनबाट जन्मेका

४ भाई छोराहरूमा क्रमशः कमल महारा, विपक्षी अशोकराम, हिरालाल राम र म फिरादी हुँ । हामी सम्पूर्ण परिवार एकसाथ सगोलमा बसी आउँदा विपक्षी पिता तथा दाजुहरू समेत उपर दे.नं. २७४४ को अंश दर्ता मुद्दा दिई उक्त मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा दाजु कमल महाराले निजको नाउँ दर्ताको कि.नं. २० को जग्गा पिता हरिश्चन्द्रले मलाई थाहा जानकारी नै नदिई वकसपत्र लिखत पारित गरी दिई सोको भोलिपल्ट मिति २०५८।१२।२७ गते निज हरिश्चन्द्रले उक्त कि.नं. २० को जग्गा र साविकदेखि निजको गाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला पर्सा गा.वि.स. विश्रामपुर वार्ड नं. ४ को कि.नं. २७९ को ज.वि. ०-०-१७ जग्गा विपक्षी भागवत महारालाई र.नं. ६१५४ बाट दूषित तवरले राजीनामा लिखत गरी म फिरादीलाई थाहा जानकारी नै नदिई मलाई साक्षीमा देखाई मेरो कीर्ते सही गरी अर्को विपक्षी अशोकराम साक्षी बसी लिखत पास गरे गराएकोले कीर्ते जालसाजीपूर्ण कार्य गर्ने विपक्षीहरूलाई हदैसम्मको दण्ड सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र ।

वादी दावीबमोजिम कीर्ते जालसाजी कार्य गरेको होइन, छैन । वादीकै अनुरोधमा घर व्यवहार चलाउन उक्त कि.नं. २० र २७९ को जग्गा बिक्री गरी राजीनामा गरिदिएको, सो राजीनामा लिखतमा वादी साक्षी बसी हस्ताक्षर सही गरेका हुन् सो सही कीर्ते होइन, वादीको दावी भूट्टा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोकराम महारा, कमल महारा, हरिश्चन्द्रप्रसाद दासको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी दावीबमोजिम मैले कीर्ते जालसाजी कार्य गरेको होइन, हरिश्चन्द्रप्रसाद दासको कि.नं. २० र २७९ को जग्गा मैले मिति २०५८।१२।२७ गतेमा खरीद गरी राजीनामा पारित गराई लिँदा वादी साक्षी बसी हस्ताक्षर सही गरेका हुन् । वादी दावीबमोजिम कीर्ते गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भागवत महारा चमारको प्रतिउत्तर पत्र ।

सर्वोच्च अदालत रेखा विशेषज्ञबाट जाँच भै आएको रायसहितको प्रतिवेदन ।

यसै दावीको लिखतलाई बदर गरी पाउन यिनै वादीले यिनै प्रतिवादीहरू उपर दायर गरेको यसै लगाउको दे.नं. ३३४३ को दूषित राजीनामा लिखत बदर मुद्दामा वादीको फिराद दावी नपुग्ने ठहर्‍याई आज यसै इजलासबाट निर्णय भएको एवं दावीको लिखतबाट हस्तान्तरण भएको कि.नं. २० र २७९ को जग्गाबाट समेत वादीले ५ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने ठहर्‍याई लगाउको दे.नं. २७४४ को अंश मुद्दामा आज यसै इजलासबाट निर्णय भएको हुँदा त्यसरी जुन लिखतलाई जालसाजी भनिएको हो सो लिखत बदर नहुने ठहर निर्णय भै रहेको एवं कीर्ते जालसाजी भनिएको लिखतबाट हस्तान्तरण भएको जग्गाबाट समेत वादीले अंश पाउने ठहर फैसला भएको अवस्थामा त्यस्तो लिखतलाई जालसाजी कीर्ते ठहर्‍याई निर्णय गर्न विवेकसम्मत नदेखिएकाले प्रस्तुत मुद्दामा समेत वादीको फिराद दावी नपुग्ने ठहर्‍छ भन्ने शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला ।

अंश दर्ता मुद्दामा विवादित जग्गाको लिखत व्यवहार शुद्ध र सफा रूपमा भएको नठहरी सो जग्गामा मेरो अंश हक लाग्ने र ५ खण्डको १ खण्ड अंश छुट्ट्याई लिन पाउने गरी फैसला भएकोमा विवादित जग्गाको लिखत पास गर्दा मेरो मञ्जुरी नलिएको कुरा फैसलामा आत्मसात गरी सो लिखत बदर नगर्ने गरी फैसला भई अर्कोतर्फ जालसाजीतर्फ मेरो फिराद दावी नपुग्ने गरी फैसला भएको आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण देखिएकोले शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टाई मेरो फिराद दावीबमोजिम फैसला गरिपाऊँ भन्ने छोटेलालको पुनरावेदन ।

सहिच्छाप कीर्ते नभई सद्दे हो भनी राय आउँदा पनि सोउपर विचार नगरी वादीलाई दण्ड सजाय नगरी लेनदेनको १० नं. विपरीत सो जग्गा विपक्षीलाई भागवण्डा लाग्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलामा जरीवाना नगरी भएको हदसम्म प्रत्यर्थीलाई जरीवाना गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने अशोक राम महारा समेतको पुनरावेदन ।

यसै लगाउको दे.पु.नं. १३६७, १३६८, १३६९ र १३७० का मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएको हुँदा उक्त मुद्दाहरूको कार्य सम्पन्न भई पेश हुँदाका बखत प्रस्तुत मुद्दा समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६२।१०।९ को आदेश ।

विवादास्पद हस्ताक्षर सम्बन्धमा स्पष्ट र विस्तृत रूपबाट जाँच गराउनु पर्ने देखिँदा तारेख भरपाईमा भएको छोटेलाल रामको हस्ताक्षरसँग विवादित र.नं. ६१५४ मिति २०५८।१२।२७ को लिखतका साक्षी महलमा छोटेलालको नाममा भएको सही राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट जाँच गराउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।३।६ को आदेश ।

सो आदेशानुसार राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट लिखत परीक्षण भै परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको र लिखत परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ मुकुल प्रधानको बकपत्र भएको रहेछ ।

विवादित राजीनामा लिखतको साक्षी महलमा भएको वादीको दस्तखत प्रतिवादीहरूले कीर्ते जालसाज गरेको ठहर्‍याउनु पर्नेमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै फिराद दावीअनुसार प्रतिवादीहरूले विवादित लिखत कीर्ते जालसाज गरेको ठहर्‍छ । विगो खुलाई दावी गरेको नदेखिएको र सम्पूर्ण लिखत कीर्ते गरेको अवस्था समेत नहुँदा मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई रु.५०।- जरीवाना हुन्छ भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६४।१।६।५ मा भएको फैसला ।

घर व्यवहार चलाउन एक अर्कालाई साक्षी राखी लिखत पारित भएको र लिखतमा रहेको वादीको सही जाँच गर्न पठाउँदा सर्वोच्च अदालतका विशेषज्ञले सही मिलेको भिडेको राय दिएको छ भने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाका विशेषज्ञले सही भिडाउन सकिएन भनी राय दिएको छ । यसरी दुई विशेषज्ञको राय नमिलेको अवस्थामा विवादित सही वादी छोटेलालको यो यति कारणले होइन भनी

फैसलामा आधार प्रमाण नदेखाई हचुवाको भरमा गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी भूट्टा उजूर गर्ने वादीलाई सजाय गरिपाऊँ भनी प्रतिवादी अशोक राम महारा समेत तथा भागवत महारा चमार समेतको छुट्टाछुट्टै यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान वैतनिक अधिवक्ता राजन अधिकारीले विवादित लिखतमा लागेको वादीको सही नमिले नभिकेको भन्ने विश्वसनीय र यकीन आधार प्रमाण विशेषज्ञले दिन नसकेको अवस्थामा त्यस्तो विरोधाभाष लिखतलाई जालसाजी घोषणा गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाँको फैसला मिलेको छ, छैन, प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा प्रतिवादीहरूले मेरो समेत अंश हक लाग्ने दावीका कि.नं. २० र २७९ का जग्गा मलाई थाहा जानकारी नदिई साक्षी किनारामा मेरो नाम राखी कीर्ते सहिछाप गराई राजीनामा लिखत पारित गराई लिनु दिनु गरी कीर्ते जालसाजीपूर्ण कार्य गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावी भएकोमा वादीकै अनुरोधमा घर व्यवहार चलाउन विवादित जग्गाहरू राजीनामा बिक्री गरिएको र निज आफैँ साक्षीमा बसी सहिछाप गरेका हुन् । कीर्ते सहिछाप गरेको होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर देखिन्छ । शुरु पर्सा जिल्ला अदालतले विवादित जग्गाहरू समेतबाट वादीले ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरेकाले त्यस्तो लिखतलाई कीर्ते जालसाजी भनी निर्णय गर्न विवेकसम्मत नहुने भनी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट उल्टी गरी फिराद दावीअनुसार प्रतिवादीहरूले विवादित

लिखत कीर्ते जालसाज गरेको ठहर्‍याई प्रतिवादीहरूलाई जरीवाना समेत गर्ने गरी फैसला गरेको पाइन्छ । सोउपर प्रतिवादीहरूको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विवादित लिखतको साक्षी महलमा परेको वादीको नामको लेखात्मक सही नै विवादमा रहेको पाइन्छ । उक्त सहीलाई वादीले कीर्ते भनी दावी लिएको पाइन्छ, भने प्रतिवादीहरूले सद्दे हो भनी जिकीर लिएको अवस्थामा छ । विवादित लिखतको वादीको सही परेको स्थानमा केरमेट समेत भएको देखिएको छ । उक्त लिखत जाँचका लागि विशेषज्ञ कहाँ पठाउँदा सर्वोच्च अदालतका रेखा तथा लेखा विशेषज्ञले उक्त लिखतमा परेको सही जाँचका लागि पठाएका नमूनाहरू भिडाउँदा मिले भिकेको भन्ने राय दिएको अवस्था छ भने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको विशेषज्ञले विवादित लिखतमा परेको वादीको हस्ताक्षर पूर्णतः केरमेट भएको कारण सो हस्ताक्षर अन्य लिखतमा भएको वादीको हस्ताक्षरसँग तुलना हुन नसक्ने भनी राय दिएको देखिन्छ । यसरी हस्ताक्षर जाँच गर्ने दुई विशेषज्ञको राय अलग अलग भै विरोधाभाष रहेका अवस्थामा ती रायहरूलाई विवादको निरुपण गर्ने निश्चयात्मक र भरपर्दो प्रमाण मान्न सकिने देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा विवादको निरुपण गर्न मुद्दाको तथ्य, पक्षहरूको सम्बन्धमा देखिएको विकसित घटनाक्रम एवं परिस्थितजन्य प्रमाणहरूलाई नियाल्नु पर्ने हुन्छ । विशेषज्ञको राय न्यायकर्तालाई निष्कर्षमा पुग्न सहयोग गर्ने आधार अवश्य हो । तर विशेषज्ञको रायलाई एक मात्र निश्चयात्मक प्रमाण मानी अन्य प्रमाणलाई उपेक्षा गर्नु न्यायसंगत हुँदैन । अन्य भरपर्दा प्रमाणको विपरीत विशेषज्ञको राय भएमा न्यायकर्तालाई विशेषज्ञको राय प्रतिकूल निष्कर्ष निकाल्न आपत्ति हुँदैन । प्रस्तुत विवादमा त विशेषज्ञहरूका राय अनिश्चित भएबाट अन्य प्रमाणको मूल्याङ्कन नै विवादको टुंगो लगाउने आधार हो ।

३. यसमा वादीले प्रतिवादीहरू पिता एवं दाजुहरू उपर अंश मुद्दा दायर पारेपछि प्रतिवादी पिता हरिचन्द्र तथा दाजु कमल महाराले उक्त अंश मुद्दाको इतलायनामाको म्याद मिति २०५८।१०।२९ मा बुझी सकेपछि पहिले मिति २०५८।१२।२६ मा कमल महाराले कि.नं. २० को जग्गा पिता हरिचन्द्र दासलाई हा.व. गरी दिई त्यसपश्चात् उक्त कि.नं. २० र कि.नं. २७९ को जग्गा हरिचन्द्रले अर्का प्रतिवादी भागवत महारा चमारलाई विवादित लिखतद्वारा मिति २०५८।१२।२७ मा पारित गरी दिएको अवस्था छ। यसरी वादी एवं प्रतिवादीहरू बीच अंश मुद्दा परी निजहरू बीचको सम्बन्ध चिसिएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले वादीलाई जग्गा बिक्री गर्न सहमत गराई लिखतमा साक्षी राखी सही गराए होलान् भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिँदैन। माननीय सम्बन्ध, स्वाभाविकता र परिस्थितिले न्यायिक निष्कर्ष निकालन सहयोग गर्दछन्। कतिपय कुरा विश्वास गर्न सकिने प्रकृतिका हुन्छन् भने कतिपय कुरालाई सामान्य सोचाई राख्ने मानिसले पनि पत्याउन सक्दैन। यदि वादी आफैँले साक्षी बसी जग्गा बिक्री गरेको अवस्था भए सोलाई चुनौती दिई अदालतमा आउनु पर्ने वा निजको मनस्थिति परिवर्तन हुनुपर्ने तथ्यपरक एवं विश्वसनीय आधार कारण समेत प्रतिवादीहरूले दिन सकेको पाइँदैन। अर्कोतर्फ जग्गाको हक हस्तान्तरणसम्बन्धी घटनाक्रमको विकसित घटना क्रमलाई हेर्न हो भने पनि दावीको कि.नं. २० को जग्गा पहिले वादीका दाजु कमल महाराले पिता हरिचन्द्रलाई बकसपत्र पारित गरी दिएको र त्यसकै भोलिपल्ट अर्थात् मिति २०५८।१२।२७ मा हरिचन्द्रले आफ्नो सानी आमाका छोरा भाइ नाता पर्ने भागवतलाई विवादित राजीनामा पारित गरी दिएको देखिन्छ। पुनः सोको भोलिपल्ट मिति २०५८।१२।२८ मा उक्त जग्गा वादीका अन्य दाजुहरू प्रतिवादी अशोक राम र हिरालालका नाममा लिखत पारित भई विभिन्न किसिमले हक हस्तान्तरण भई गएको देखिन्छ। यी सम्पूर्ण कामकारवाही प्रतिवादीहरूबाट असल

नियतले भए गरेको होला भनी अनुमान गर्न सक्ने अवस्था पनि छैन। वादीको भनिएको सही संदिग्ध छ। यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीहरूले वादीको अंश हक मान्ने दुराशयले जालसाजीपूर्ण तरिकाले विवादित लिखतद्वारा हकहस्तान्तरण गरेको तर्कपूर्ण रूपमा अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ।

४. कसूर गर्नेले सजाय पाउनु पर्ने हुन्छ। सम्पत्ति पाई नै हाल्यो भनेर प्रतिवादीका गम्भीर करतुतहरू कानूनको आखाँमा क्षम्य मानिदिँदा दण्डहीनताले प्रश्रय पाउँछ। लिखत बदर तथा जालसाजी भन्ने दावी रहेकोमा लिखत बदर भएपछि जालसाजी नठहर्नु र लिखतमा वादीलाई प्रतिकूल असर पुऱ्याउने उद्देश्यले निजको कीर्ते सही गरिनु समान अवस्था होइनन्।

५. अतः माथि विवेचित आधार एवं कारण समेतबाट प्रत्यर्थी वादीले विवादित लिखतको साक्षी महलमा परेको हस्ताक्षर सही आफ्नो होइन भनी लिएको दावी पक्षहरूको आपसी व्यवहार र लिखतमा परेको दस्तखत सहीको प्रकृति समेतका आधारमा प्रमाणित हुन आएबाट दिने हरिचन्द्रप्रसाद दास लिने भागवत महारा चमार भएको र.नं. ६१५७ मिति २०५८।१२।२७ को पारित राजीनामा लिखतको साक्षी महलमा भएको प्रत्यर्थी वादीको दस्तखत प्रतिवादीहरूले फिराद दावीबमोजिम कीर्ते जालसाजी गरेको ठहऱ्याई प्रतिवादीहरूलाई कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम रु.५० जरीवाना हुने ठहऱ्याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाँको मिति २०६४।१।६।५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह

इति संवत् २०६७ साल फागुन ८ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत :- पुष्पराज थपलिया

निर्णय नं. ८५८३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६३ सालको CR-०२३४, ०२८७, ०२८८
फैसला मिति: २०६७।१।२९।३
मुद्दा : पर्ती जग्गा नामसारी गरी भ्रष्टाचार
गरेको ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला, बुटवल
नगरपालिका वडा नं.६ बस्ने दुर्गादत्त
सिग्देल

विरुद्ध

विपक्षी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अनुसन्धान अधिकृत मधुसुदन
भट्टराईको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला, शंकरनगर
गा.वि.स.वडा नं.३ बस्ने नारायणप्रसाद
सापकोटा समेत

विरुद्ध

विपक्षी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अनुसन्धान अधिकृत मधुसुदन
भट्टराईको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

रुपन्देही जिल्ला, बुटवल नगरपालिका वडा नं.८
बस्ने अनिल श्रेष्ठ समेत

विरुद्ध

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान
अधिकृत मधुसुदन भट्टराईको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

अध्यक्ष मा.न्या.श्री भूपध्वज अधिकारी
सदस्य मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा
सदस्य मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शमसेर ज.ब.रा.

■ कसैको नाममा दर्ता नभएको जग्गा सार्वजनिक पर्ती, ऐलानी जे जस्तो नाम दिएको भए पनि त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गराउने कार्य रीतपूर्वकको मान्न नसकिने ।

■ आफ्नो नाममा विधिवत् रुपमा आउन नसक्ने तथा अदालतले समेत हक स्थापित गराई दिन नसकेको जग्गालाई जबरजस्ती आफ्नो नाममा ल्याउने प्रयास गर्ने कार्य असल नियत साथ गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

■ एक जिम्मेवार अधिकारीले वस्तुस्थिति एवं प्रमाण बुझी कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य कसैले भन्यो भनेर प्रमाण बुझ्दै नबुझी गर्दछ भने त्यस्तो कार्यको जिम्मेवारी आफूले नै लिनुपर्ने ।

■ कुनै ठोस आधार र कारण बिना नै आफूले गरेको कार्यको जिम्मेवारी अर्कैमा सार्ने र सो कार्यबाट त्यस्तो अधिकारीलाई उन्मुक्ति दिने हो भने प्रशासनिक उत्तरदायित्व एवं जवाफदेहितासम्बन्धी अवधारणामा नै नकरात्मक असर पर्न गई कर्मचारीहरूमा वेथिति एवं गैरजिम्मेवारपन नबढ्ला भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्तात्रय
श्री गोकर्णसिंह थापा, र श्री हरिकृष्ण कार्की
र श्री जनार्दन बन्जाडे

विपक्षी वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री
महेशकुमार थापा र विद्वान
उपन्यायाधिवक्ता श्री तेजनारायण पौडेल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

■ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा
८, १६क, ग र २९ नं.

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६३।३।१८ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः-

बुटवल नगरपालिका वडा नं.६ को पूर्व सिद्धार्थ राजमार्ग, पश्चिम सडक, दक्षिण लक्ष्मण नेपालको जग्गा यति ४ किल्लाभित्रको सार्वजनिक जग्गासमेत अन्दाजी विगाहा ०-४-५-० जग्गामध्ये केही जग्गामा शोभा बोर्डिङ्ग स्कुलसमेत सञ्चालन रहेको र उक्त चौकिल्लाभित्रको केही जग्गा विभिन्न व्यक्तिका नाउँमा बुटवल नगरपालिका र ६ नं.वडा समेतले अख्तियारको दुरुपयोग गरी अनियमित सिफारिश गरे गराए भन्ने विषयमा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी, बुटवल नगर समितिको ध्यानाकृष्ट भै श्रीमती माया गुरुङ्गको संयोजकत्वमा सत्य तथ्य बुझी प्रतिवेदन पेश गर्न गठित ५ सदस्यीय छानबीन समितिको प्रतिवेदन र त्यसउपरको नगर समितिको निर्णय समेतको आधारमा उक्त विगाहा ०-४-५-० जग्गामध्ये पश्चिम दक्षिणबाट प्रेमनी गुरुङ्गनीको नाममा विगाहा ०-१-१५ जग्गा बितौरी दर्ता रहेको र बाँकी विगाहा ०-२-१२ सार्वजनिक जग्गामध्ये आफ्नो बनाउने नियतले शोभा बोर्डिङ्ग स्कुल तथा भारतीय नागरिक एम.एम मथाईले विभिन्न बहानामा भोग गर्ने प्रयास गरी व्यक्तिगत फाइदा लिँदै आएको, सोही जग्गा ०-२-१० विगाहामध्ये साविकमा पुण्यदेवी श्रेष्ठले जग्गा ०-१-३ विगाह र शिवकुमारी घिमिरले ०-०-१२ जग्गा कोदाले तिरोको भनी जग्गा हत्याउने प्रयास गरेकोमा जग्गामा भोग चलन नै नभएका व्यक्तिहरूको नाउँमा छरछिमेकसमेत बुझी चौकिल्ला प्रमाणित गर्नुपर्नेमा सो नगरी अन्यत्र बसी ६ नं.वडा अध्यक्षले चौकिल्ला प्रमाणित गरिदिएको र नगर प्रमुखले नामसारीको सिफारिश गरी अनियमित गरेको र मालपोत कार्यालय समेतले २०४६ मा लेखेको पत्र समेतबाट उक्त जग्गा

सार्वजनिक भन्ने पुष्टि भैरहेकोमा अर्कोको सिफारिशका भरमा मालपोतले रजिष्ट्रेशनको काम गरेको भन्ने मिति २०५७।४।१७ को राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी बुटवल नगर कार्यसमितिको पेश विज्ञप्ति यस आयोगमा बोधार्थप्राप्त भै आवश्यक कारवाहीको लागि रुपन्देहीको प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई मिति २०५७।९।१५ को पत्रसाथ पठाइएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

बुटवल-१० सुखानगरको मोहन थापाले दिएको उजूरी पनि मिति २०५७।५।२९ को पत्रबाट अनुसन्धानको लागि रुपन्देहीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई लेखी पठाएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

सरकारी पर्ती जग्गामा निर्माण भएको घर, टहरा, पर्खाल आदि भत्काई हटाई पाऊँ भनी सोही जग्गाको सम्बन्धमा सार्वजनिक जग्गा सुरक्षण समिति, बुटवलको अध्यक्ष जगन्नाथ पाण्डेले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई लेखेको निवेदनको बोधार्थ गृह मन्त्रालयमा पठाएकोमा सो निवेदन पनि मन्त्रालयले मिति २०५७।६।१९ को पत्रसाथ जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रुपन्देहीमा पठाएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

जग्गाको चौकिल्ला बारे वडालाई बढी जानकारी हुने भएकोले त्यस्ता काम वडाबाट नै प्रमाणित गर्ने गराउने व्यवस्था गर्ने भन्ने मिति २०५४।३।२९ को नगरपालिका बोर्ड बैठकको निर्णय नं.४ अनुसार वडाबाट नै हुने गरेको र सोही आधारमा नगरपालिकाबाट सिफारिश गरिने गरेको भन्ने बुटवल नगरपालिका कार्यालयको मिति २०५७।३।१४ को पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

जग्गाको चारकिल्ला प्रमाणित गरिपाऊँ भन्ने मिलन श्रेष्ठको मिति २०५६।६।२७ को निवेदनमा पुण्यदेवी श्रेष्ठको ०-१-३ जग्गाको चौकिल्ला हाल पूर्वमा सिद्धार्थ राजमार्ग, पश्चिममा प्रेमनी गुरुङ्गसेनी, उत्तरमा वाटो, दक्षिणमा लक्ष्मण नेपाल भनी चार किल्ला र पुण्यदेवीको लोग्ने ससुराको नाम प्रमाणित गरी मिति २०५६।६।२९ मा वडा अध्यक्षले दिएको सोही जग्गालाई निज

पुण्यदेवीको लोग्ने गणेशबहादुर श्रेष्ठको तीनपुस्ते र चौकिल्ला हात पूर्वमा सिद्धार्थ राजमार्ग पश्चिममा प्रेमनी गुरुङ्गसेनी उत्तरमा बाटो र दक्षिणमा कुशाराज घिमिरे भनी प्रमाणित गरी वडा अध्यक्षले मिति २०५६।७।४ मा दिएको कागजात मिसिल सामेल रहेको ।

पिता गणेशबहादुर २०५६।१।५ मा स्वर्गीय भएकोले निजको नाममा रहेको उक्त कोदाले जग्गा हामी हकदार तीनजना छोराहरूको नाउँमा नामसारी गर्न सिफारिश पाउँ भनी परेको निवेदनमा वडा अध्यक्षको सिफारिशमा प्रमुखले २०५६।७।० मा सिफारिश दिएको ।

सोही जग्गालाई निज गणेशबहादुर श्रेष्ठको छोराहरू मिलन, विनोद र अनिल श्रेष्ठको तीनपुस्ते र चौकिल्ला प्रमाणित गरी वडा अध्यक्षले नै २०५६।७।५ मा सिफारिश दिएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

चौकिल्ला तीनपुस्ते कायम गरिपाउन र नामसारी गरिपाउन भनी अनिलसमेत तीन जनाको मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीमा मिति २०५६।७।८ मा निवेदन परेकोमा मिति २०५६।७।१४ को निर्णयले नामसारी गरी मिति २०५६।७।१६ को आदेशानुसार हक दावीको लागि सात दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको, सो सूचना नगरपालिका र वडा कार्यालयमा टाँस भएको भनी नगरपालिका जग्गा शाखाबाट कानून अधिकृतले मिति २०५६।७।१९ को पत्रबाट जानकारी पठाएको र मालपोतले मिति २०५६।७।२९ को निर्णयले संयुक्त रूपमा तीन पुस्ते र चारकिल्ला कायम गरेको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

अनिल, मिलन र विनोद श्रेष्ठले सो ०-१-३ विगाहा जग्गामध्ये कृष्णप्रसाद पाठकलाई रु.२,८७,५००।- मा उक्त चारकिल्ला तीनपुस्ते कायम गर्ने निर्णय भएको दिन अर्थात् मिति २०५६।७।२९ मा नै ०-०-११.५ र मिति २०५७।१।७ मा चक्रचुडामणि पौडेललाई रु.२,८७,५००।- मा ०-०-११.५ धुर जग्गा राजीनामा पास गरिदिएको कागजात मिसिल सामेल रहेको ।

कुशाराज घिमिरेले आफ्नो विगाहा ०-०-१३ जग्गाको चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित गरिपाउँ भनी २०५६।७।९ मा निवेदन दिँदा हाल पूर्वमा सिद्धार्थ राजमार्ग, पश्चिममा प्रेमनी गुरुङ्गसेनी उत्तरमा गणेशबहादुर श्रेष्ठ र दक्षिणमा लक्ष्मण नेपाल भनी निजको तीनपुस्ते समेत मिति २०५६।७।९ मा नै वडा अध्यक्षले प्रमाणित गरिदिएको कागज मिसिल सामेल रहेको ।

कुशाराम शर्माबाट मिति २०५६।१०।१४ मा नै सो जग्गा रु.३,६२,५००।- मा नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा, शिवप्रसाद अधिकारी र चक्रचुडामणि पौडेल समेतको नाउँमा राजीनामा पास गरिदिएको कागज मिसिल सामेल रहेको ।

पुण्यदेवी श्रेष्ठका छोराहरू मिलन, अनिल र विनोदले हामी आमाका नाउँमा दर्ता रहेको बटवल- ६ को कि.नं.३६ को जग्गामध्येको ०-१-३ जग्गा प्रेमनी गुरुङ्गसेनी समेतले खिचोला गरेकोले आमाले निजहरू उपर दिएको जग्गा खिचोला मुद्दामा खिचोला नठहरिएकोमा हामी हक जानु नपर्ने भनी आफ्नी आमा समेतका विरुद्धमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मिति २०४३।७।२५ को फैसला बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भनी २०५३।१।७ मा फिराद दायर गरेकोमा निजहरू साबालिग नहुँदै फैसला भैसकेको कुरामा मुद्दा गर्ने हकद्वैया नै नभएको र सगोलका अंशियार बाबु आमाले गरेको व्यवहार थाहा थिएन भनी १९ देखि २१ वर्षसम्मका भैसकेका छोराहरूले हाल आएर भन्न नपाउने हुँदा खारेज गरिपाउँ भनी प्रतिउत्तर परेकोमा वादीले तारेख गुजारेकोले डिसमिस हुने ठहर्‍याई रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।१२।२६ मा फैसला भएको प्रतिलिपि मिसिल सामेल रहेको ।

बुबा गणेशबहादुर श्रेष्ठको मृत्यु भएको, वहाँका नाउँको जग्गा नामसारी गर्न सिफारिशको लागि अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ र विनोद श्रेष्ठको सम्बन्धमा वडा अध्यक्षको सिफारिश समेतका आधारमा नातासम्बन्धी कुराको सिफारिश गरेको हुँ र कुशाराज घिमिरे र कुशाराम शर्मा घिमिरे भन्ने व्यक्ति एउटै भएको र नागरिकता र जग्गाको

स्रेस्तामा त्यस्तो फरक-फरक नाम उल्लेख भएकोलाई पनि वडा अध्यक्षकै सिफारिशमा मैले प्रमाणित गरिदिएको हुँ। मेरो सिफारिशले कुनै जग्गाको विषयमा बोलेको छैन। जग्गाको सम्बन्धमा चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित गर्ने काम स्थानीय रुपमा नै बढी थाहा जानकारी हुने हुँदा वडा कार्यालयले नै सोभै सिफारिश गर्न सक्ने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको छ भन्ने समेतका व्यहोराको मिति २०५७३२१ को अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका नगरप्रमुख भोजप्रसाद श्रेष्ठले गरेको बयान।

चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित गर्न वडा सचिवले निवेदन लेखी दर्ता भएपछि निजले नै मुचुल्का र सिफारिश लेखी मैले सही गरेको हुँ। नगरपालिकाको कानून अधिकृतलाई तिरो तिरेको रसीद र राजीनामा कागज समेत देखाई सोध्दा सिफारिश गर्न मिल्छ भन्ने राय दिएकोले सिफारिश गरेको हुँ। त्यसबेला सो जग्गामा विवाद परेको र शोभा बोर्डिङ्ग स्कुल छेउको जग्गा हो भन्ने कुनै पनि जानकारी भएन। चौकिल्ला प्रमाणित गर्दा जग्गामा नै गएर सर्जिमिन निरीक्षण गरेको होइन। विवादास्पद ठाउँको जग्गा भन्ने थाहा पाउने भए स्थलगत हेरी गरिने थियो। तर यसमा मुद्दा परेको, निषेधाज्ञा जारी भएको भन्ने समेतको कुनै कुराको थाहा जानकारी नभएकोले सिफारिश गरिएको हो। पछि मुद्दा परेको भन्ने समेत हो हल्ला चलेपछि नगरपालिकाबाट रोक्का गरिएकोले जग्गा लिन कृष्णप्रसाद पाठक समेतले बाँकी जग्गाको चौकिल्ला प्रमाणित गरी माग्न आउँदा पनि मिति २०५६१०२५ देखि यता कुनै सिफारिश प्रमाणित गरेको छैन। यसमा धेरै ठूलो हल्ला नाराबाजीपश्चात् पार्टीको निर्देशनमा मैले वडा अध्यक्ष पदबाट राजीनामा दिइसकेको छु। मैले कसैसँग मिलेमतो गरी कुनै कसूर गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादी कुलबहादुर कुँवरले गरेको बयान।

पुण्यदेवीको सम्बन्धमा चौकिल्ला, तीनपुस्ते प्रमाणित गर्नु अघि मिति २०५६१६१७ मा वडा

अध्यक्षले मसँग टेलिफोनमा कुरा गर्नु भएको थियो। सम्बन्धित स्थल हेरी प्रमाण कागज पनि हेर्नुहोला भनेको थिएँ। तपाईंले पनि हेरिदिनु पन्थो भनी पठाएको कागजहरू हेर्दा प्रमाणित गरिदिन नमिल्ने नदेखिएकोले मिल्ने देखिन्छ भनी भनेको थिएँ। तर गणेशबहादुर, अनिल, मिलन, विनोद श्रेष्ठ र कुशारामको सम्बन्धमा मसँग कुनै राय लिएको थिएन। मैले भनेअनुसार भएको पुण्यदेवीको सम्बन्धको सिफारिश कार्यान्वयनमा नै नआएको अवस्था हुँदा त्यसमा केही भनी रहनु परेन। अरुका हकमा मसँग राय नलिएकोलाई कसरी राय लिई गरेको भनी वडा अध्यक्षले भने उनैले प्रमाणित गर्ने कुरा हो। नगर प्रमुखले गरेका सिफारिशहरू गलत छैनन्। मुद्दा परेको हकभोग नभएको विवादित जग्गा भन्ने विषयमा राय लिँदा दिँदा समेत कतैबाट कुनै जानकारी प्राप्त भएको थिएन भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका मानिस विष्णुप्रसाद खनालले गरेको बयान।

सम्बन्धित व्यक्तिले सबूद प्रमाणसहित तीनपुस्ते चौकिल्ला प्रमाणित गर्न वडा अध्यक्षलाई निवेदन दिने र अध्यक्षले तोक आदेश गरेपछि सिफारिश प्रमाणित पत्र लेखी वडा अध्यक्षको दस्तखत गराई चलान गरी सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझाइन्छ। चारकिल्ला प्रमाणित गर्दा फिल्डमा गईदैन। सोभै वडा अध्यक्षले प्रमाण हेरी आदेश दिएपछि काम गर्ने गरिएको छ। यसमा पनि वडा अध्यक्षले निवेदन फाराम भरिदिन र सिफारिश प्रमाणित पत्र बनाई दिन आदेश भएपछि मैले जग्गामा निवेदकले घर छ भन्छ ३४ पटक एउटै जग्गाको विषयमा आइरहेका छन्। मैले ठाउँ चिनेको छैन सरले चिन्नु हुन्छ कि ? भनी वडा अध्यक्षलाई भन्दा तिमिले किन चिन्नु पन्थो मैले चिनेको छु नि तिमि लेखी देऊ भनेपछि मैले जागिर सम्झी अरु प्रश्न गर्न सकिन र आदेश अनुसार लेखी दिएको हुँ। मुचुल्कामा मानिसका नाम खाली राखी वडा अध्यक्षलाई दिएको थिएँ। वहाँले सो मुचुल्का कुशारामलाई दिई मानिसको नाम भरी सही गराई ल्याउन उसैलाई दिनु भयो र उसैले नाम लेखी ल्याएकोमा वडा अध्यक्षले रोहवरमा

सही गरेपछि मैले ती मानिसहरूलाई नचिने पनि सही गर्न वडा अध्यक्षले नै हप्काई जागिर खाई दिने धम्की दिएकोले सही गरेको हुँ। घर समेत छ भनेकोले सोहीबमोजिम घर भएको कुरा लेखिएकोलाई सो व्यहोरा हटाई घर नभएको व्यहोरा पारी लेख्न लगाइएको थियो। कर तिर्नुपर्छ भनेर। यसमा वडा अध्यक्षले पटक-पटक सिफारिश लेख्न लगाउने र कुशाराम र मिलन श्रेष्ठ पटक-पटक सिफारिश माग्न आउने गरेकोले फिल्डमा जाने कुरा गर्दा हप्काएर काम गराइएको हुँदा यिनै तीनजना बाहेक यसमा अरु को को संलग्न छन् थाहा भएन। पछि मात्र मलाई यो त त्यस्तो जग्गा पो रहेछ भन्ने कुरा पत्र पत्रिका समेतबाट थाहा भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

अदालतको फैसलाहरू समेतबाट जग्गामा मैले हारेको कुरा थाहा छ सो जग्गामा मेरो भोग चलन छैन। मालपोत कार्यालयले तीन पुस्ते र चौकिल्ला प्रमाणित गरी ल्याएमा मात्र जग्गा पास हुन सक्छ अन्यथा हुँदैन भनेकोले मैले राजीनामा र तिरो तिरेको रसीदको आधारमा चौकिल्ला र तीन पुस्ते प्रमाणित गराई पाउन निवेदन गरेको हुँ। यो जग्गाको सम्बन्धमा मिलन श्रेष्ठ, विनोद श्रेष्ठले भने बमोजिम म र कृष्णप्रसाद पाठक समेत भै गएर पटकपटक निजहरूसँग सरसल्लाह र मिलेमतो भए अनुसार नगरपालिका कार्यालय र मालपोत कार्यालय समेत जहाँ-जहाँ जसरी कुरा मिलाउनु पर्दछ सो मिलाउने जिम्मा कृष्णप्रसाद पाठकको भएको हुँदा निजले काम कुरा मिलाएका हुन्। सिफारिश लिँदा मुचुल्का वडा सचिवले लेखी त्यसमा सही गराउन मलाई दिएकोले मैले मुचुल्कामा मानिसहरूको घर-घरमा गै सही गराएको हुँ। जग्गाको साँध संधियारलाई यो कुरा बारे थाहा दिएको होइन। हाम्रो सहमति अनुसार मालपोत कार्यालयका कर्मचारी र वडा अध्यक्ष समेतसँग मिलेमतो गर्ने कार्य कृष्णप्रसाद पाठक र चक्रचुडामणि पौडेलले गरेका हुन्। यस काममा कहाँ-कहाँ के कति रकम खर्च गरी काम गरेर

मिलाएका हुन् त्यो कृष्णप्रसाद पाठकलाई नै थाहा होला। प्रमाणित गरेको चौकिल्ला र तीनपुस्ते मालपोत कार्यालयमा पेश गरी मेरो १३ धुर जग्गा चुक्रचुडामणि, नारायण सापकोटा र शिव अधिकारीलाई राजीनामा पारित गरिदिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका प्रतिवादी कुशाराम घिमिरेले गरेको बयान।

मुद्दा मामिला समेतबाट जग्गा हाम्रो कायम हुन नसकेको कुरा मलाई प्रष्ट थाहा छ। हाम्रो बुवा आमाको पालादेखि नै मुद्दा मामिलामा साथ दिँदै आएको कुशाराम घिमिरे र कृष्णप्रसाद पाठक दुई जना मेरी ठूली दिदी निरु जोशीको दोकानमा २०५६।७।४ र ५ गतेतिर दिउँसो १२:००, १२:३० बजेतिर आउनु भयो। म, भाई मिलन, दिदी निरु जोशी, भिनाजु ज्योति जोशी, कान्छी दिदी मुना श्रेष्ठ समेत सात जनासँगै बसी जग्गाको नामसारी र प्रमाण बनाउनु पर्‍यो भनी कुशारामले भन्नु भएपछि सल्लाह हुँदा बुबाको नामबाट नामसारी गराउन, जहाँ जे जे गर्नुपर्छ मिलेमतो गर्ने, पैसा खर्च गर्ने, लगायतको सबै काम गर्ने, जग्गाको मुद्दा परे पनि मुद्दा समेत लड्ने जिम्मा कृष्णप्रसाद पाठकले लिनुभयो र कुशारामले पनि वहाँले सबै काम गर्न सक्नुहुन्छ, फरक पर्दैन, तिमीहरूले मात्र जग्गा खाने उपाय गर्न सक्दैनौं, जिम्मा देउ भन्नु भयो। जग्गाको चौकिल्ला प्रमाणित गर्ने लगायतका सबै काम गरी नामसारी गर्ने गराउने काममा जहाँ जे कुरा मिलेमतो गर्नुपर्छ वा जे जति खर्च लाग्छ सबै कृष्णप्रसाद पाठकले गर्ने, हामीले सही छाप मात्र गरिदिने, त्यसबापत जग्गा आधाआधा गरी आधा जग्गा अर्थात् २१ हात मोहडा सो चौकिला कायम भएकै दिन हामीले राजीनामा पारित गरिदिनुपर्ने मिलेमतो भएको हुँदा मिति २०५६।७।८ गते मालपोत कार्यालयमा नामसारी गर्न र चौकिल्ला तीनपुस्ते कायम गर्न निवेदन गरियो, नगरपालिकाबाट सिफारिश ल्याउनु भनेकोले नामसारी गर्न सिफारिश माग गर्ने निवेदन फारम भरी वडा अध्यक्ष कुलबहादुर कुंवर वडा सचिवबाट सिफारिश गराई मिति २०५६।७।१० गते नगरपालिकामा निवेदन गरियो र सोही दिन नामसारी

गर्ने सिफारिश लिई मालपोत कार्यालयमा पेश गरियो र मालपोत कार्यालयबाट मिति २०५६।७।१४ गते नामसारी गर्ने निर्णय भएपश्चात् चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणितको माग गरेकोले मिति २०५६।७।१५ गते निवेदन दिई सोही दिन चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित गरी गराई वडा अध्यक्षबाट सिफारिश लिई मालपोत कार्यालयमा पेश गरियो २०५६।७।१६ गते हकदावीको ७ दिने सूचना मालपोतबाट नगरपालिका र वडा कार्यालयमा पुऱ्याई मिति २०५६।७।१८ गते टाँस मुचुल्का गराई नगरपालिकाको पत्र र मुचुल्का २०५६।७।१९ गते मालपोतमा पेश गरिएको हो र २०५६।७।२९ गते चौकिल्ला तीनपुस्ते रजिष्टर लगतमा कायम भएपछि सोही दिन म, भाई मिलन र अनिलले सहिछाप गरी आधा जग्गा कृष्णप्रसाद पाठकलाई राजीनामा गरिदिएको हो । सो बापत हामीले रकम लिएको छैन । बाँकी आधा जग्गा चाहि दीपनगरको करीव ७,००,०००।- पर्ने १४ हात मोहडाँको जग्गा र रु.१,००,०००।- लिने गरी चक्रचुडामणि पौडेललाई मिति २०५६।१२।२९ मा राजीनामा गरिदिएका छौं । वडा अध्यक्षलाई पटक-पटक भेट्ने, नगरपालिकामा काम मिलाउने र मालपोत कार्यालयमा तुरुन्ता-तुरुन्तै काम मिलाउने समेतको सबै मिलेमतो गर्ने काम कृष्णप्रसाद पाठकले गरेको र निजलाई कुशारामले साथ दिएका हुन् । कहाँ-कहाँ क कसलाई कति-कति दिई काम गराए त्यो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादी विनोद श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठले गरेको बयान ।

बुबा आमा जीवित हुँदै जग्गा मुद्दा हारियो भनेको सुनेको हुँ । कहाँको कुन जग्गा हो भन्ने मलाई थाहा छैन । बुबाको मृत्युपश्चात् नामसारी गराउन पऱ्यो भनी कुशारामले दाजुहरूलाई भन्नु भएको र एउटा निवेदनमा सही गर भनी दाजु मिलनले भनेपछि मैले पनि कान्ति स्कुलको गेटमा सहिछापसम्म गरिदिएको

हुँ । चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित समेतको सिफारिश हाम्रा जग्गा किन्ने कृष्णप्रसाद पाठक र कुशाराम घिमिरेले वडा अध्यक्ष समेत संग कुरा

मिलाई गराई दिएका हुन् । कहाँको जग्गा हो भन्ने मलाई थाहा छैन, त्यहाँ हाम्रो भोग चलन समेत केही छैन । २/३ पटक मालपोत कार्यालयमा पनि म गएको थिएँ । दाजुहरूले भनेको ठाउँमा सही गरी दिएको छु । सबै कामको जिम्मा कृष्णप्रसाद पाठकलाई दिए हुन्छ भनी कुशाराम अड्डाले भन्नु भएकोले वहाँहरूबाट यो सबै काम भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अनिल श्रेष्ठले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

मिति २०५६।७।४ र ५ गतेतिर कुशाराम घिमिरे र कृष्णप्रसाद पाठक समेत मेरी श्रीमती निरु जोशीको दोकानमा आई बाबु गणेशबहादुर श्रेष्ठको नाउँमा रहेको जग्गा तिमीहरूले नामसारी गराई लिन सक्दैनौ आधा जग्गा दिन्छौ भने जहाँ-जहाँ जे जति खर्च गर्नुपर्छ हामीले नै गरी सिफारिश गराउने, चौकिल्ला प्रमाणित गराउने, मालपोतबाट नामसारी गराउने समेतको सबै काम जिम्मा लिन्छौ भनी विनोद र मिलन श्रेष्ठलाई भन्दा निजहरूले म समेतको रोहवरमा सो कुरा स्वीकार गरेका हुन् । सोही अनुसार सबै काम निजहरूले नै मिलाई सो बापत कृष्णप्रसाद पाठकले आधा जग्गा राजीनामा पारित गराई दिएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको ज्योति जोशीले गरेको कागज ।

मेरो बाबु गणेशबहादुर श्रेष्ठका नाउँमा कोदाले दर्ता रहेको जग्गा वहाँको मृत्युपश्चात् भाईहरूका नाउँमा नामसारी गर्ने काम बाँकी नै थियो । त्यस्तैमा हाम्रो बुबा आमाले पालादेखि मुद्दा मामिलामा सहयोग गर्दै आउनु भएका कुशाराम घिमिरे र कृष्णप्रसाद पाठक भई भाईहरू विनोद र मिलनलाई यो जग्गा तिमीहरूले नामसारी गराउन सक्दैनौ, आधा जग्गा दिन्छौ भने जहाँ-जहाँ जे जो गर्नु पर्दछ खर्च जति लाग्छ हामीले नै गर्छौ भनी वहाँहरू दुई जनाले म समेतका रोहवरमा बसी सरसल्लाह भएको र निजहरूले नै नगरपालिकाबाट सिफारिश चौकिल्ला प्रमाणित गराई ल्याई भाईहरूका नाउँमा नामसारी भएकै दिन सो काम गरिदिएबापत आधा जग्गा कृष्णप्रसाद पाठकका नाउँमा रजिष्ट्रेशन पास गराई दिएका हुन् ।

भाइहरूले गरेको बयान व्यहोरा साँचो हो भन्ने समेत व्यहोराको निरु जोशीको कागज ।

मिति २०५६।७।४ र ५ गतेतिर हो जस्तो लाग्छ, म दिदी निरुको दुकानमा गएको अवस्थामा यस अघि बराबर आई दाजु विनोदसँग कुरा गर्ने कुशाराम घिमिरे र कृष्णप्रसाद पाठक समेत आउनु भयो र दिदी, भिनाजु, दाजुभाइ समेत बसी जग्गा नामसारी गराउने सन्दर्भमा दाजुहरूले बयान मा उल्लेख गरेबमोजिमको सरसल्लाह र तय भएको हो, सोअनुसार सबै खर्च निजहरूले नै गरी सिफारिश र चौकिल्ला प्रमाणीत गराई मालपोत कार्यालयमा लगी नामसारी गराई सोबापत सोही दिन आधा जग्गा कृष्णप्रसाद पाठकलाई रजिष्ट्रेशन पास गरिदिएको हो, के कति रकम खर्च गरी उक्त काम गराए निजै कुशाराम घिमिरे र कृष्णप्रसाद पाठकलाई थाहा होला भन्ने समेत व्यहोराको मुना श्रेष्ठले गरेको कागज मिसिल सामेल रहेको ।

म मिति २०४२ सालमा मात्र बुटवलमा रहन थालेको हुँ । कृष्णप्रसाद पाठकलाई एक डेढ वर्षदेखि सामान्य रुपमा चिन्दछु । निजसँग लेनदेन कारोवार छैन र निजको कानून व्यवसायी पनि म होइन । निजसँग विनोद, अनिल र मिलन श्रेष्ठको जग्गा खरीद गर्ने गराउने विषयमा कुनै मिलेमतो गरेको छैन । जग्गाधनी भनेका उक्त व्यक्तिहरूसँग आजसम्म मेरो चिनाजानी छैन । कृष्णप्रसाद पाठकसँग जग्गालावालाई दिन भनी रु.५,००,०००/- लिएको कुनै कुरा होइन । नक्सा पास गराउन निजको नागरिकता लिई आफ्नो फर्ममा लेखाई नगरपालिकामा पेश गराएको भनी कृष्णप्रसाद पाठकले मेरो विरुद्धमा लेखाएको सम्पूर्ण व्यहोरा कपोलकल्पित र बेकारका कुरा हुन् । यो जाहेरी मैले लेखेको र जाहेरवालाहरूको साथमा म स्वयं प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयमा गै भ्रष्ट व्यक्तिहरू उपर कारवाही हुनुपर्छ भनेको रिसले यस्तो भूठा उजुरी दिएका हुन भनी मिति २०५७।४।२६ मा बुझिएका बेनबहादुर पौडेलले गरेको कागज ।

कुशाराम घिमिरेसँग ०-०-१३ क्षेत्रफल भएको जग्गा म, नारायण सापकोटा र शिव

अधिकारीले संयुक्त रुपमा र विनोद, अनिल, मिलन श्रेष्ठसँग ०-०-११ जग्गा मैले मात्र किनेको हो । सो जग्गा किन्दाको मोलतोल सबै कृष्णप्रसाद पाठकसँग मात्र गरिएको हो, जग्गालावालाहरूसँग मोलतोल गरिएको होइन, जग्गा हेर्ने, संधियार बुझ्ने, पनि गरिएको होइन, कृष्णप्रसाद पाठक र कुशाराम घिमिरेसँगको विश्वासमा परी किनेको हो । जग्गा भोगचलन गर्न सक्ने अवस्थासम्म आइपरेँ सबै काममा जे जति खर्च लाग्छ सो गर्ने र बिक्री गर्दा हुने आम्दानी समेत सबै बराबर गर्ने शर्तमा कारोवार भएको हो । जग्गाको चौकिल्ला प्रमाणित, तीनपुस्ते सिफारिश समेत २०५६ कार्तिकमा नै बनाएका रहेछन् र निज पाठक र कुशारामले यो जग्गा भोग चलन गर्न सकिन्छ, मिलीजुली भोगचलन गर्ने गरी पारित गरौं भनेर विश्वासमा पारी लिइएको हो । जिल्ला अदालतमा यिनै जग्गाको लिखत बदर मुद्दा परेको थाहा भएपछि मुद्दा मामिलामा जे जति खर्च हुन्छ, सबैले बराबर व्यहोर्ने र जग्गा पनि बराबर गर्ने भनी नारायण र शिवले भन्दा मैले हुन्छ भनेको तर पाठकले चौकिल्ला प्रमाणित समेतको काम गर्दा गराउँदा मेरो रु.४,८१,०००/- खर्च भएको छ, सो रकम मैले पाउनु पर्दछ भनी जग्गा पनि बाँडिन्छ भन्नु भएको हो । सो रकम कहाँ-कहाँ कस-कसलाई दिएको हो थाहा भएन उनै कृष्णप्रसाद पाठकले जान्छन् । चौकिल्ला समेतका आधार प्रमाणहरू भएकोले जग्गा लिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका चक्रचुडामणि पौडेलले गरेको बयान ।

जग्गामा एक पटक गएको थिएँ । नापजाँच गर्दा बोर्डिङ्ग स्कूलको एम.एम.मथाईको श्रीमतीले के-के भनेकी थिइन् मैले बुझिन । राम्रो ठाउँको जग्गा छ, पछि बिक्री गर्दा नाफा हुन्छ भनी कुशाराम र कृष्णप्रसाद पाठक समेतले भनेकोले निजहरूकै सल्लाह मिलेमतोमा कुशारामबाट मिति २०५६।१०।१४ मा राजीनामा पास गरेको, एकजनाले मात्र किन्न नसक्ने भएकोले म, चक्रचुडामणि र शिव अधिकारी समेतको संयुक्त नाउँमा जग्गा किनिएको र सोको मोल रु.१२,००,०००/- मध्ये

कृष्णप्रसाद पाठकको घरमा मैले रु.६,००,०००/- गनेर बुझाई दिएको हो, बाँकी रु.६,००,०००/- को २०५७ भाद्रमा बुझाउने भाखा कागज गरिदिएका हौं । जग्गा किन्दा मुद्दा परेको बारे मलाई केही थाहा थिएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नारायणप्रसाद सापकोटाले गरेको बयान ।

कुशाराम घिमिरेसँग संयुक्त रुपमा जग्गा किन्ने मध्येका निज शिव अधिकारी फरार रहेको ।

बिनोद श्रेष्ठ समेतसँग मिति २०५६।७।२९ मा राजीनामा पास गराई जग्गा मेरो नाउँमा लिएको हो, सो जग्गाको सम्बन्धमा कानून व्यवसायी वेनबहादुर पौडेलले सो जग्गा हामी किनौं जग्गा तपाईंके नाममा राख्ने रु.६,००,०००/- तपाईंले दिनुस् भनी मिति २०५६।७।१८ मा घरमा नै आई भनेकाले मैले रु.५,००,०००/- निजलाई रु.१,००,०००/- बिनोद श्रेष्ठ समेतलाई दिएको हो । बाँकी रु.६,००,०००/- र मैले दिएको ५,००,०००/- समेत वेनबहादुरले बिनोद श्रेष्ठ समेतलाई दिए नदिएको थाहा छैन । जग्गा मेरै नाउँमा छ, निज बिनोद श्रेष्ठ समेतले बाँकी रहेको जग्गा र कुशारामको जग्गा विक्री गर्दाको राजीनामा कागजमा म साक्षीको रुपमा रहेको छु । मालपोत कार्यालय जाँदा गरिने यो सामान्य प्रचलित कुरा हो । मैले जग्गा किन्ने भनेकै दिन जग्गामा गै हेर्दा खाली पर्ती जग्गा थियो । छिमेकी एम.एम.मथाईलाई जग्गा किन्न लागेको कुरा भन्दा केही बोलेनन् । जग्गा कसले चर्चेको थियो भन्ने पनि मलाई थाहा थिएन । कुशारामले बिनोद श्रेष्ठको जग्गाको चौकिल्ला तीनपुस्ते प्रमाणित गर्ने समेतको काम के कसरी कस-कसले गरे गराएको हो मलाई थाहा छैन, मैले केही नगरेको हुँदा वडा अध्यक्षलाई मैले आर्थिक प्रलोभनमा पारी बदनियतपूर्वक काम गरे गराएको समेत केही होइन, बिनोद श्रेष्ठ समेतले मलाई किन त्यस्तो दोष लगाई बयान गरेको हुन् निजहरू नै जानून्, जग्गा लिएपछि घर बनाउन नक्सा पासको निवेदन दिन वडामा जाँदा वडा अध्यक्षले त्यहा घर बनाउन नक्सा पास गर्ने काम गर्न मिल्दैन भनी फर्काई दिएका हुन् । परेको र हारजित भएको जग्गा रहेछ, कानूनले

किन्न नमिल्ने रहेछ भन्ने कुरा पछि थाहा पाएको भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानका क्रममा प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठकले गरेको बयान ।

प्रस्तुत जग्गा नाप नक्सा नहुने भएकोले नगरपालिकाबाट तीनपुस्ते र चौहद्दी प्रमाणित भएपछि मालपोत कार्यालयले चौहद्दी तीनपुस्ते कायम गर्दछ । यो विवादित जग्गा प्रमुख मालपोत अधिकृत वैकुण्ठबहादुर अधिकारीबाट मिति २०५६।७।२६ मा तीनपुस्ते र चौहद्दी कायम भएको सेस्ताबाट देखिन्छ । सो बमोजिम मलाई प्राप्त अधिकारबाट अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ र बिनोद श्रेष्ठ समेतले दिने र कृष्णप्रसाद पाठकले लिने भई र.नं.३२९ मिति २०५६।७।२९ मा मालपोत अधिकृतको हैसियतले पास गरिदिएको छु । त्सैगरी दिने कुशाराम घिमिरे र लिने चक्रचुडामणि समेत जना तीनको नाउँमा र.नं.६३३९ मिति २०५६।१०।१४ मा पास गरिदिएको हुँ । मुद्दा परेको र मुद्दा हारेको केही थाहा छैन । अदालतबाट रोकका भएको समेत थिएन । लिखत पारित हुनु पूर्व बुटवल नगरपालिकाबाट आएको सिफारिशमा भएको व्यहोरा खोली सूचना प्रकाशित गरिन्छ । दावी विरोध नगरेपछि लिखत पारित गरिन्छ, भनी मिति २०५८।१२।२९ र ऐ.२३ मा अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका समरबहादुर सिंहले गरेको बयान ।

विवादित जग्गा नापी नभएको, एकतर्फी लगतमा तालुकदारले मालपोत कार्यालयलाई बुझाएको सेस्तामा रैती नं.३६ मा नरबहादुर थापाक्षेत्री उल्लेख भएको छ । २०२६ सालको तिरो तिरेको रसिदमा नरबहादुरमा नेत्रबहादुर भन्ने छ । नरबहादुर थापाक्षेत्रीको नाउँमा १-४-१० धुर जग्गा भएको रेकर्डबाट देखिएको छ । नरबहादुर थापाक्षेत्रीबाट मिति २०२७।६।१५ मा पुण्यदेवी श्रेष्ठले ज.वि.०-१-३ जग्गा खरीद गरिलिएको निजको मृत्युपश्चात् पनि गणेशबहादुरको नाउँमा उक्त जग्गाको चौकिल्ला प्रमाणित भै मिति २०५५।१२।२० मा नामसारी भएको रेकर्ड कार्यालयमा मौजुद छ । प्रत्येक पटक नामसारी गर्दा चार किल्ला र तीनपुस्ते कायम गर्न सूचना प्रकाशन गरिन्छ, पिता

गणेशबहादुरको मृत्यु भई छोरा अनिल, मिलन र विनोदको नाउँमा नगरपालिकाको सिफारिशमा तीनपुस्ते र चारकिल्ला प्रमाणित भएको छ । २०५७।७ मा विनोद, अनिल र मिलन श्रेष्ठ समेतले र.नं.३२९८३ मा दिने र चक्रचुडामणिले लिने भै ११ धुर जग्गा मैले पारित गरेको छु मुद्दा चलेको मलाई थाहा छैन । अदालतबाट रोक्का पनि भएको छैन । फाँटवालाले रोक्का नरहेको, मालपोत तिरो तिरेको साक्षी सनाखत समेत भएको मोठ भिडेको भनी पेश गरेको आधारमा पास गरेको भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका जितबहादुर थापाले गरेको बयान ।

रुपन्देही जिल्लाको बुटवल नगर क्षेत्रमा नापी नभएको जग्गाको चारकिल्ला र तीनपुस्ते स्थानीय निकायको सिफारिशमा जनाई दिएको छु । यस प्रकारबाट रेकर्ड राख्ने कार्य हुन्छ । विवादित जग्गामा मुद्दा परी हारी सकेको, हक कायम नभएकोमा, अदालतबाट रोक्का भै आएकोमा र सम्बन्धित पक्षबाट मालपोत कार्यालयमा कानूनबमोजिम कारवाही हुन लेखी आएमा वा निवेदन दिएमा मात्र थाहा भई सो बमोजिम

हुन्छ । यस विषयमा चौकिल्ला कायम गर्दा मलाई थाहा थिएन । तीनपुस्ते प्रमाणित गरिएको सम्पूर्ण लगत मालपोत कार्यालयबाट भिकिएमा प्रष्ट हुने नै छ भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका वैकुण्ठबहादुर अधिकारीले गरेको बयान ।

प्रतिवादी वडा अध्यक्ष कुलबहादुर कुँवरले वडा सचिव दुर्गादत्त सिग्देललाई फिल्ड चेक जाँच एवं सर्जमिन गर्न नपठाई अन्यत्रै बसी सर्जमिन मुचुल्का उठाउन लगाई साँध साँधियारलाई समेत थाहा नदिई सिफारिश माग्नेको हक भोग भए नभएको तर्फ बेवास्ता गरी अन्य प्रतिवादीहरूसँग मिली उल्लिखित ०-१-३ विगाहा जग्गा सो जग्गाको चौकिल्ला र अनिल श्रेष्ठ, मिलान श्रेष्ठ, विनोद श्रेष्ठ र कुशाराम घिमिरेको तीनपुस्ते समेत प्रमाणित गरी दिई आपूमा रहेको अख्तियारीलाई बदनियतपूर्वक उक्त पर्ती जग्गा नामसारी एवं उक्त

जग्गाहरू रु.९,३७,५००।- मा बिक्री गराउन प्रयोग गरी आफू वा अन्य प्रतिवादीहरूलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याई गरेको कार्य साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), २९ बमोजिमको कसूर भएको र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिम समेत कसूर भएकोले निजलाई सोही कानूनबमोजिम विगो रु.९,३७,५००।- बमोजिम जरीवाना एवं कैदको सजाय हुन, प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलले ०-१-३ विगाहा जग्गा र ०-०-१३ विगाहा जग्गा सिफारिश गर्ने गराउने सम्बन्धमा अन्य प्रतिवादीहरूसँग मिली पर्ती जग्गा दर्ता गराउन वडा अध्यक्ष कुलबहादुर कुँवरको भनाईमा लागि फिल्ड समेत चेक जाँच नगरी अन्यत्रै बसी सर्जमिन मुचुल्का तयार गरी चौकिल्ला प्रमाणित गरेको पत्र समेत तयार गरी दिई प्रतिवादी मध्येका कुशाराम घिमिरे र कुलबहादुर कुँवरको मतियारको रूपमा काम गरेकोले निजको सो कार्य साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६क. बमोजिमको कसूर भएको र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिम समेत कसूर भएकोले निजलाई सोही कानूनबमोजिम सजाय हुन, प्रतिवादी विनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ र मिलन श्रेष्ठको हकमा उक्त जग्गा पर्ती भएको कुरा जानी-जानी जग्गाको चौकिल्ला र तिन पुस्ते प्रमाणित गरिपाउँ भनी निवेदन दिई अन्य प्रतिवादीहरूको सहयोगमा चौकिल्ला प्रमाणित समेत गराई आफूहरूको नाममा नामसारी गराई ०-०-११।५ विगाहा जग्गा चुक्रचुडामणि पौडेललाई रु.२,८७,५००।- र बाँकी ०-०-११।५ विगाहा जग्गा कृष्णप्रसाद पाठकलाई रु.२,८७,५००।- मा राजीनामा समेत गरी दिई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (४) बमोजिमको कसूर गरेकोले प्रतिवादीहरू विनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ र मिलन श्रेष्ठलाई सोही कानूनबमोजिम उक्त सार्वजनिक जग्गा बिक्री गरी निजहरूले गरिदिएको राजीनामा अनुसार प्राप्त गरेको रु.५,७५,०००।- लाई विगो कायम गरी विगोबमोजिम जरीवाना र

कैद समेत गरिपाउन माग गरिएको छ, साथै प्रतिवादी कुशाराम घिमिरेको हकमा निजले उक्त ०-०-१३ बिगाहा जग्गा आफ्नो नभई पर्ती भएको कुरा जानी-जानी नामसारी गर्न जग्गाको चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित गरिपाउँ भनी निवेदन दिई प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठकको सहयोगमा प्रमाणित समेत गराएको र प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठक समेतको सहयोग मै प्रतिवादीमध्येका मिलन, विनोद र अनिल श्रेष्ठसँग ०-०-१३ बिगाहा जग्गा नामसारी एवं विक्रीको योजना बनाएको र उक्त जग्गाहरू मध्ये ०-०-१३ बिगाहा जग्गा नामसारी भई आएपछि प्रतिवादी चक्रचुडामणि, नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा र शिव अधिकारीको नामा रु.३,६२,५००/- मा राजीनामा गरिदिएको निजको सो कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ बमोजिमको कसूर भएको र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (४) बमोजिमको समेत कसूर भएकोले निजलाई सोही कानूनबमोजिम उक्त पर्ती जग्गाहरू राजीनामा गर्दा हुन आएको जम्मा मूल्य रु.९,३७,५००/- बिगो कायम गरी सो बिगोबमोजिम जरीवाना र कैद हुनु पर्दछ, प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठकको हकमा निजले प्रतिवादी कुशारामको सहयोगमा उक्त सार्वजनिक जग्गा नामसारी गर्न चौकिल्ला एवं तीन पुस्ते प्रमाणित गराउन वडा अध्यक्षसँग मिलोमतो गरी चौकिल्ला र तीन पुस्ते कायम भै प्रतिवादी अनिल, मिलन र विनोदको नाममा नामसारी भै आएको दिन यी प्रतिवादीहरूबाट ०-०-११।५ जग्गा रु.२,८७,५००/- मा राजीनामा गराई लिएको र प्रतिवादी कुशाराम घिमिरेले प्रतिवादी चक्रचुडामणि, नारायण सापकोटा र शिव अधिकारीलाई रु.३,६२,५००/- मा राजीनामा गरेको ०-०-१३ बिगाहा पर्ती जग्गाका सम्बन्धमा समेत भोग चलन गर्न सकिन्छ भनी कुशाराम घिमिरेसँग योजना बनाई उक्त पर्ती जग्गाहरू नामसारी एवं खरीद विक्री गराउने कार्यमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेकोले निजको सो कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण

ऐन, २०५९ को दफा ८(४) को कसूर भएकोले निज उपर सोही ऐनबमोजिम बिगो रु.९,३७,५००/- बमोजिम जरीवाना र कैद हुन, प्रतिवादी चक्रचुडामणि पौडेलले अन्य प्रतिवादीहरू सँगको मिलोमतोमा उक्त जग्गाहरू नामसारी गर्न जग्गाको चौकिल्ला र तीन पुस्ते प्रमाणित गराउने काममा कृष्णप्रसाद पाठकसँग मिली वडा अध्यक्षसँग मिलोमतो गरी चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणितको काम सम्पन्न भई प्रतिवादीमध्येका कुशारामको नाममा ०-०-१३ बिगाहा जग्गा नामसारी भै आएपछि आफूसमेत तीन जनाका नाममा उक्त जग्गा राजीनामा गराई लिएको र अनिल, मिलन र विनोदको नाम नामसारी भै आएपछि निजहरूबाट ०-०-११।५ बिगाहा जग्गा राजीनामा गराई लिई उक्त जग्गाहरूको चौकिल्ला र तीनपुस्ते प्रमाणित गराई नामसारी एवं खरीद विक्रीको कार्यमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेकोले निजको उक्त कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९, प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (४) बमोजिमको कसूर भएकोले निज प्रतिवादीलाई सोही कानूनबमोजिम उक्त पर्ती जग्गाहरू राजीनामा गर्दा हुन आएको जम्मा मूल्य रु.९,३७,५००/- बिगो कायम गरी सो बिगोबमोजिम जरीवाना र कैद समेत हुन, प्रतिवादी नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा र शिवप्रसाद अधिकारीको हकमा निजहरू प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठक, कुशाराम घिमिरे र चक्रचुडामणिसँगको मत सल्लाहमा पसी ०-०-१३ बिगाहा जग्गा कुशारामको नाममा नामसारी भै आएपछि उक्त पर्ती जग्गा मिलिजुली भोग चलन गर्ने उद्देश्यले प्रतिवादी मध्येका कुशारामसँग राजीनामा गरी लिई प्रतिवादी मध्येका कुशाराम घिमिरे, चक्रचुडामणि पौडेल र कृष्णप्रसाद पाठकको मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको देखिँदा निजहरूको उक्त कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६क. बमोजिमको तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिमको समेत कसूर भएकोले सोही ऐनबमोजिम जरीवाना र कैद समेत हुन र

प्रतिवादीहरूले पर्ती जग्गा नामसारी गरी विभिन्न व्यक्तिको नाममा राजीनामा गरी लिएको उक्त जग्गाहरू प्रतिवादीहरूबाट जफत भै पर्ती नै कायम गरिपाउन माग गर्दै आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोप पत्र ।

अभियोग माग दावी भूठा हो । विवादको जग्गा मैले २०२७ सालमा नेत्रबहादुर थापासँग रु.७५००/- मा माल कार्यालय रुपन्देहीमा गई पारित गरी मेरो जेठी श्रीमती शिवकुमारी घिमिरेको नाउँमा खरीद गरिएको जग्गा हो । श्रीमती २०३६ सालमा स्वर्ग भएपछि श्रीमतीका नाउँबाट मेरो नाउँमा नामसारी गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीमा निवेदन दिई कारवाही चलाउँदा सम्पूर्ण प्रमाण बुझी मिति २०३८।५।५ मा मालपोत कार्यालय रुपन्देहीले मेरो नाउँमा कानूनबमोजिम नामसारी गरी दिने निर्णय गरी निर्णय अनुसार तिरो भरो गरी भोग चलन गरी आएको जग्गा मिति २०५६ साल माघमा चक्रचुडामणि समेत जना चारका नाउँमा रु.३,६२,५००/- मा राजीनामा पारित गरी हक छाडी दिएको हुँ । मैले सार्वजनिक पर्ती जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गराई बिक्री गरेको होइन । जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा भएको भनिएको बयान को व्यहोरा मेरो होइन । उक्त कार्यालयका कर्मचारीले आफूखुसी लेखी सहिछाप गर भनी भनेका थिए पढेर मलाई सुनाउनुस् भन्दा कूटपीट गरी यातना दिने डर त्रास धाक धम्की देखाई जबरजस्ती सहिछाप गराएका हुन् । बिनोद, अनिल, मिलन श्रेष्ठ समेतका मानिसहरूले लेखाएको व्यहोरा भूठा हो । मैले मेरो श्रीमतीको नाउँको जग्गा निजको स्वर्गपछि आफ्नो नाउँमा नामसारी गरी पछि रुपैयाँ लिई बिक्री गरेको हुँ । अभियोग दावीबमोजिमको जग्गा भूठा प्रमाण बनाई नामसारी गरी बिक्री गरेको होइन छैन । यस जग्गा सम्बन्धमा वादी शिवकुमारी घिमिरे र प्रतिवादी एम.एम.मथाई भै विवादको जग्गा खिचलो मुद्दा रुपन्देही जिल्ला अदालतमा दर्ता भएकोमा उक्त अदालतबाट मिति २०२९।४।३९ मा वादी दावी खारेज हुने ठहर भै फैसला भएको र उक्त फैसला अञ्चल र पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय

अदालतबाट सदर भएको हो । सर्वोच्च अदालतले उक्त क्षेत्रीय अदालतको फैसला खारेज गरी २०३६।९।३ मा शुरु रुपन्देही जिल्ला अदालतमा पुनः इन्साफमा पठाउने गरी भएको फैसलाबमोजिम शुरु कारवाही हुँदा मिति २०३८।४।२८ गते वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट र मिति २०४०।९।९ मा लुम्बिनी अञ्चल अदालतबाट शुरु सदर ठहरी फैसला भएको र पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालत समेतबाट सोही फैसला सदर भएकोमा मेरो दर्ता लिखत निर्णय बदर भएको छैन । सो बदर गराउने काम तत्कालीन मुद्दाका प्रतिवादी एम.एम.मथाई र अ.बं.९३९ नं.बमोजिम बुभुकेकी प्रेमनी गुरुङ्गसेनी समेतको हो । निजहरूले त्यसलाई कुनै कारवाही चलाएका छैनन् । प्रेमनी गुरुङ्गसेनीले अन्तिम फैसलाबमोजिम उल्लिखित जग्गा विटौरी कायम गरिपाउँ भनी बुटवल नगरपालिकामा कारवाही चलाउँदा निजका नाममा विटौरी दर्ता गर्न नमिल्ने भनी २०५४।८।२ मा बुटवल नगरपालिकाले निर्णय गरेको र निजले सोही जग्गा फैसलाबमोजिम दर्ता गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालय रुपन्देहीमा कारवाही चलाउँदा मिति २०४६।६।९६ मा निजका नाउँमा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी निर्णय भएको छ, सोबाट समेत मेरो हक भोग दर्ता यथावत् रहेको कुरा प्रमाणित हुन्छ, मैले कुनै कानूनविपरीतको कार्य गरेको छैन आफ्नो हक भोग दर्ताको जग्गा हकदारको हैसियतले नामसारी गरी राजीनामा गरिदिएको हुँ । अभियोग दावीअनुसार मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कुशाराम शर्मा घिमिरेले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

अभियोग माग दावी भूठा हो, दाताको आमा पुण्यकुमारी श्रेष्ठले २०२७ सालमा नेत्रबहादुर क्षेत्रीबाट राजीनामा रजिष्ट्रेशनद्वारा खरीद गरी लिई निजको शेषपछिको दाताको बाबु गणेशबहादुरको नाममा नामसारी भै निजको पनि स्वर्गीय भएकोले दाताहरूले कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी आफ्नो नाममा नामसारी गरी आफ्नो हक भएको जग्गा मैले रु.२,८७,५००/- मा २०५६ कार्तिकमा राजीनामाद्वारा

पारित गराई लिई भोग चलन गरिआएको छु, सार्वजनिक पर्ती जग्गा होइन, प्रतिवादी कुशाराम शर्मा समेतसँग भएको खर्च समेत व्यहोर्ने गरी मिलोमतो गरे भन्ने भनाइ भूठा हो । मेरो कुनै संलग्नता छैन, जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा भएको बयान को व्यहोरा मेरो होइन कार्यालयका कर्मचारीले आफूखुशी बयान लेखी डर, धाक धम्की देखाई त्रासमा पारी सहिछाप गराएका हुन् । सही मेरे हो व्यहोरा मेरो होइन, जग्गा नामसारी गराउने र खरीद बिक्री गर्ने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । मैले दाताको नाउँको जग्गा रुपैयाँ तिरी खरीद गरिलिएको सम्म हो, अन्य कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता नहुँदा सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठकले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठकसँग मेरो कुनै संलग्नता र सरोकार छैन । उल्लिखित जग्गा कुशारामले बिक्री गर्न खोजेको र शिव अधिकारी, चक्रचुडामणि र मैले रु.३,६२,५००।- मा राजीनामा गरिलिएको हो । उक्त जग्गा नरबहादुरको नाउँमा २०२४ सालमा माल दर्ता भएको र निजले २०२७ सालमा दाताको श्रीमती शिवकुमारीलाई बिक्री गरिदिएका र निजको मृत्युपश्चात् दाता कुशारामले हकदारको नाताले आफ्नो नाउँमा नामसारी गरी लिई दर्ता तिरो भोग भएको जग्गा मिति २०५६।१०।१४ मा राजीनामाको लिखतबाट मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीबाट पारित गराई लिएको हो । जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा भएको बयान मेरो होइन, कर्मचारीले आफूखुशी तयार पारी पढी नसुनाई डर त्रास देखाई सही गराएका हुन् । सहिछाप व्यहोरा मेरो

हो । मैले कुनै पनि कसूर नगरेको हुँदा अभियोगबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकाटोले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

आमा पुण्यदेवीले नेत्रबहादुरसँग खरीद गरिलिएको जग्गा आमाको शेषपछि बाबु गणेशबहादुरले आफ्नो नाउँमा नामसारी गरी भोग

चलन गरिआएको जग्गा बाबुको मृत्युपछि दाजु विनोद, मिलन र मेरो नाउँमा नामसारी भै आएपछि तीनजना दाजुभाई मिली आधी जग्गा चक्र चुडामणि पौडेललाई रु.२,८७,५००।- र आधि जग्गा रु.२,८७,५००।- मा २०५६ सालमा कृष्णप्रसाद पाठकलाई राजीनामा गरिदिएको हो । सार्वजनिक पर्ती जग्गा राजीनामा गरिदिएको होइन । जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गरेको बयान मा भएको व्यहोरा मेरो होइन, कर्मचारीले के के लेखे थाहा भएन । डर, त्रासमा पारी सहीसम्म गरिदिएको हुँ । जग्गा नासमारी गरी बिक्री गर्ने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । भूठा माग दावीको आधारमा मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अनिल श्रेष्ठले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

अभियोग माग दावीअनुसारको कसूर म समेतबाट भएको होइन छैन, माग दावी भूठा हो । हामीले राजीनामा गरिदिएको जग्गा आमा पुण्यदेवीले २०२७ सालमा नेत्रबहादुरसँग खरीद गरी लिनु भएको जग्गा आमाको शेषपछि बाबु गणेशबहादुरले आफ्नो नाममा नामसारी गराई लिनु भएको र बुबाको शेषपछि हक खाने हामी छोराहरू दाजु विनोद र म मिलन र भाई अनिलको नाउँमा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी आफ्नो नाममा नामसारी गरी भोग चलन गरी आएको जग्गा हामीले रुपैयाँ लिई राजीनामाको लिखतद्वारा पारित गरिदिएका हौं । जिल्ला प्रशासनमा मसँग कुनै बयान लिएको छैन । डर, त्रास देखाई एउटा कागजमा सही गर भनी भनेको हुँदा सही गरी दिएँ र उक्त सहिछाप देखाउँदा चिने मेरो हो । मसँग रु.२,२५,०००।- धरौट माग भएकोले सो बराबरको जेथा राखी तारेखमा बसेको थिएँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मिलन श्रेष्ठले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

चारकिल्ला प्रमाणित गरिपाऊँ भनी मैले नचिनेको व्यक्तिहरूले निवेदन दिएका र जग्गा समेत कहाँ पर्दछ मलाई थाहा नभएकाले वडा अध्यक्ष कुलबहादुरले चारकिल्ला प्रमाणितको खेसा गरी यो साफी गरी ल्याउनु होस् भनी अह्राएकोले साफी गरिदिएको हुँ । म वडाँको मुखियास्तरको

ज्यालादारीमा नियुक्त भएकोले वडा अध्यक्षको आदेश पालना गरेको हुँ । उक्त प्रमाणित चारकिल्लामा वडा अध्यक्षले आफै प्रमाणित सही गरी चलानी गरी ल्याउनु भनी निर्देशन दिएको हुँदा मैले चलानी गरी वडा अध्यक्षलाई दिएको हुँ । मालपोत कार्यालयको हक दावीसम्बन्धी सूचना टाँस गर्न नगरपालिकाले पठाएको सो मुचुल्का मैले नचिनेका प्रतिवादीमध्येका कसैले वडा अध्यक्षलाई दिएका र वडा अध्यक्षले मुचुल्काको पनि खेसा गरी साफी गरी ल्याउ भनी मलाई निर्देशात्मक आदेश दिएकाले साफी गरिदिएको हुँ । साक्षीको नाम कसले लेखायो थाहा भएन । साक्षी नाममा लेखी लेखाई सहिछाप गराई आफू अध्यक्ष रोहवरमा बसेको महलमा बसी सहिछाप गरी काम तामेली लेख्न लगाई मलाई सहीसम्म गराएका हुन् । उल्लिखित मुचुल्कामा लेखिएको जग्गा मैले देखेको छैन । जिल्ला प्रशासनमा भएको बयान मेरो स्वेच्छाले भएको होइन । बयान व्यहोरा आफै भनी डर, त्रास देखाई लेख्न लगाएका हुन् । बयान मेरो हस्ताक्षरले लेखिएको हो । मैले अभियोग दावीअनुसारको कसूर गरेको छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलले गरेको बयान ।

मेरो घर अर्घाखाँची हो । म २०५६ साल माघमा ससुराली बुटवल आउँदा त्यहाँ अर्घाखाँची घर भएका शिव अधिकारी र बुटवल नगरपालिका बस्ने नारायण सापकोटासँग भेट भयो । कुशाराम घिमिरेले मेरो जग्गा बिक्री गर्दैछु भन्ने कुरा गरेकोले शिव अधिकारी, नारायण सापकोटा र म समेत भै तीन जनाले लालपूर्जा भएको जग्गा भनी लिने विचार गरी कुशाराम घिमिरेलाई सोध्दा बुटवलमा नापी कार्य नभएकाले लालपूर्जा छैन । मैले पास गरिलिएको राजीनामा छ । मालपोत कार्यालयको आदेशअनुसार नगरपालिकाबाट तीनपुस्ते र चारकिल्ला प्रमाणित गरेको छ भनेको र हेर्दा २०५६ को कात्तिक तिर चारकिल्ला प्रमाणित भएको रहेछ । २०२७ सालमा नेत्रबहादुर थापासँग उनकी श्रीमती शिवकुमारी घिमिरेका नाउँमा पास गरेर

लिएको रहेछ । पछि निजको मृत्यु भएपछि मेरो नाममा आएको छ भनेपछि हामीले संयुक्त नाममा २०५६ सालमा मालपोत कार्यालयमा गई संयुक्त नामसारी गराई ०-०-१३ जग्गा लिएको हो । यो बाहेक बिनोद, मिलन र अनिलका नाउँमा संयुक्त रूपमा भएको ०-०-११.५ जग्गा मिति २०५७।१।७ मा मेरो नाममा लिएको हुँ । उक्त जग्गा नेत्रबहादुरले निजहरूको आमा पुण्यदेवीलाई बिक्री गरेका र निजको मृत्युपछि बुबा गणेशबहादुरले आफ्नो नाममा नामसारी गराएका र सोही जग्गा बुबा गणेशबहादुरको मृत्युपछि हक खाने छोराहरूका नाममा सिफारिश गरी नामसारी गरी दिनु भनी बुटवल नगरपालिकाका मेयरले सिफारिश गरिदिएको जग्गा हो । निजहरूको नामबाट मैले उक्त जग्गा दा.खा.नामसारी गराएको हो । जिल्ला प्रशासनमा भएको बयान मेरो हो । मैले नपढी सहिछाप गरिदिएको हुँ । मैले अभियोग दावीअनुसारको कसूर गरेको छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी चक्रचुडामणि पौडेलले गरेको बयान ।

पछि प्रमाण बुभ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई प्रतिवादी कुशाराम घिमिरेले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रुपन्देहीमा राखेको धरौट रु.९,००,०००।- बापतको जेथा जमानतलाई प्रतिवादी मिलन श्रेष्ठले राखेको रु.२,२५,०००।-, प्रतिवादी कृष्णप्रसाद पाठकले राखेको रु.१९,००,०००।-, प्रतिवादी नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटाले राखेको रु.३,००,०००।-, प्रतिवादी चक्रचुडामणि पौडेलले राखेको रु.३,००,०००।- को धरौट बापतको जेथा जमानत र प्रतिवादी अनिल श्रेष्ठले राखेको रु.५०,०००।- नगद धरौटलाई नै विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७ को (घ) र (च) बमोजिम निज प्रतिवादीहरूको यस मुद्दाको पुर्पक्षको लागि धरौट कायम गरी प्रतिवादीलाई तारेखमा राख्नु तथा प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देल कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको र निजले लिखतमा बसी सहिछाप गरेको भन्ने तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट नदेखिँदा पछि प्रमाण बुभ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम

निज प्रतिवादीलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने विशेष अदालतको आदेश ।

प्रतिवादीहरू विनोद श्रेष्ठ, कुलबहादुर कुँवर र शिवप्रसाद अधिकारीले कानूनबमोजिम जारी भएको म्याद तथा सूचनामा समेतमा उपस्थित नभई म्याद गुजारी बसेको देखियो ।

प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलको साक्षी सर्वजीत के.सी. र प्रतिवादी चक्रचुडामणि को साक्षी निमीराज घिमिरेले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीहरू मिली सार्वजनिक पर्ती जग्गा मिलोमतो गरी आफूहरूको नाममा नामसारी गरी गराई भ्रष्टाचार गरेको भन्ने अभियोग माग दावी सम्बन्धमा हेर्दा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुर कुँवरले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) बमोजिमको, प्रतिवादी कुशाराम घिमिरे, विनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठले सोही ऐनको दफा ८ बमोजिम र प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देल, कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल, नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा र शिवप्रसाद अधिकारीले सोही ऐनको दफा १६क. बमोजिमको कसूर गरेको ठहर्छ, सो ठहर्नाले दावीको जग्गा उक्त ऐनको दफा १६ग. बमोजिम जफत हुन्छ र प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुर कुँवरलाई सोही ऐनको दफा ७(२) र २९ नं. बमोजिम र कुशाराम घिमिरे, विनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ तथा मिलन श्रेष्ठलाई सोही ऐनको दफा ८ र २९ नं. बमोजिम जनही रु.५,०००।- (पाँच हजार) जरीवाना हुन्छ भने प्रतिवादीहरू कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल, नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा, शिवप्रसाद अधिकारी र दुर्गादत्त सिग्देललाई सोही ऐनको दफा १६(क) बमोजिम जनही रु.२,५००।- (दुई हजार पाँच सय) रुपैयाँ जरीवाना हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला ।

म दुर्गादत्त सिग्देल वुटवल नगरपालिका वडा नं.६ को वडा सचिवको रुपमा कार्यरत कर्मचारी हुँ, सबै कार्य वडा अध्यक्षले भनेबमोजिम तथा निजले अर्द्धाबमोजिम मैले गर्ने गरेको छु । प्रस्तुत

मुद्दामा विवादित जग्गाको सम्बन्धमा समेत तत्कालीन वडा अध्यक्ष कुलबहादुर कुँवरको निर्देशन र आदेशबमोजिम चारकिल्ला तथा तीनपुस्ते प्रमाणित गरी सिफारिश पत्र र हकदावीसम्बन्धी सूचना टाँस मुचुल्काको साफी गरी मुचुल्काको तामेलीमा सहीसम्म गरेको हुँ । मलाई उक्त कार्य के प्रयोजनको लागि भै रहेको छ भन्ने थाह नभएको तथा प्रतिवादीहरूलाई समेत नचिनेको हुँदा निजहरूसँग मिलोमतो गरी बदनियत चिताई भ्रष्टाचार गर्ने कार्य गरेको होइन, उक्त विवादित जग्गाको चारकिल्ला तथा धनीको तीनपुस्ते समेत प्रमाणित गरिपाउँ भनी निवेदन पर्न आएपछि निवेदकहरूलाई आफूले नचिनेको र उक्त जग्गा समेत कहाँ पर्दछ भन्ने थाहा जानकारी समेत नभएबाट सोही व्यहोरा जनाई तत्कालीन वडा अध्यक्ष कुलबहादुर कुँवरलाई जाहेर गर्दा निवेदकहरूलाई आफूले चिनेको र कानून अधिकृत समेतको रायअनुसार सिफारिश गर्न मिल्ने कुरा निज वडा अध्यक्षले भन्नु भएको थियो र निजले नै लिए अर्द्धाबमोजिम नै मैले सिफारिश पत्रमा हस्ताक्षर गरेको सम्म हो, तसर्थ मैले ऐन कानूनबमोजिम वडा अध्यक्षले भने बमोजिम कार्य गर्दा कुनै त्रुटि गरेको होइन, त्यस्तै उक्त विवादित जग्गाको बारेमा सूचना टाँस्ने मुचुल्का तयार गरी वडा अध्यक्ष स्वयंलाई रोहवरमा राखी उक्त कार्य भएको समेत हुँदा आफूले केही गल्ती नगरेको अवस्थामा समेत कसूरदार ठहर गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको दुर्गादत्त सिग्देलको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

हामी प्रतिवादीहरू कृष्णप्रसाद पाठक र चक्रचुडामणि पौडेल उपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) अन्तर्गतको कसूर गरेको भन्दै सोही ऐनको सजाय माग दावी गरिएको छ भने म पुनरावेदक उपर उक्त ऐनको दफा १६क. तथा प्रचलित दफा २२ को कसूर र

सजाय माग दावी लिइएको छ, जुन कुरा उक्त ऐनका दफामा वर्णित कानूनको परिभाषाभित्र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य पर्दैन, उल्लिखित दावी पूर्णतः कानूनको परिभाषाविपरीत रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा विवादित जग्गाहरू पर्ती जग्गाहरू नभई व्यक्तिका निजी जग्गा हुन्, निजी जग्गाको हक हस्तान्तरण हुने कार्य कदापि भ्रष्टाचारजन्य कसूर हुन सक्दैन । जग्गाको नामसारी दाखेल खारेज गर्ने तथा सोको अभिलेख राख्ने क्षेत्राधिकार मालपोत ऐन, २०३४ ले मालपोत कार्यालयलाई तोकेको देखिन्छ । त्यस्तो क्षेत्राधिकार प्राप्त निकायबाट दाताको स्वामित्व कायम भएको र जग्गाको दर्ता सेस्ता यथावत रहिरहेको, अधि चलेका मुद्दाको फैसलाले दर्ता सेस्ता बदर नगरेको स्थितिमा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ (६) द्वारा प्रत्याभूत हक हो । अर्कोतर्फ राजीनामा लिखतमा जग्गा कच्चा ठहरे थैली घर घरानाबाट लिन पाउने हकका आधारमा खरीद गरिएको कार्य कदापि भ्रष्टाचारजन्य अपराध कायम हुन सक्दैन । विवादित जग्गाको पूर्व किल्लामा पर्ती जनिएको कारणले मात्र दावीको जग्गा सार्वजनिक प्रकृतिको हुन सक्दैन । कानूनले गरेको सार्वजनिक जग्गाको परिभाषाभित्र प्रस्तुत जग्गा पर्दैन । पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मिति २०४३।७।२५ को फैसलाले दावीको जग्गा सार्वजनिक कायम गरेकै छैन । यदि सार्वजनिक कायम गरेको जग्गा दर्ता गरे गराएमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची २ अन्तर्गत पर्ने विषयको ठानिएमा उक्त ऐनको दफा २२ र २३ अन्तर्गतको प्रक्रिया बमोजिमको कारवाही चलाउन सक्ने व्यवस्था छ । तसर्थ उपरोक्त आधार कारणबाट विशेष अदालतले हामी समेतलाई दोषी करार गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट उन्मुक्ति दिलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल र नारायणप्रसाद सापकोटा समेतको तर्फबाट पेश हुन आएको संयुक्त पुनरावेदन पत्र र सोही व्यहोराको अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ र कुशाराम घिमिरेको तर्फबाट पेश हुन आएको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट पुनरावेदक पुण्यदेवी श्रेष्ठ र प्रत्यर्थी प्रेमनी गुरुङ्गसेनी समेत भएको २०४१ सालको दे.पु.नं.४२७ को जग्गा खिचोला मुद्दा र सोही अदालतबाट पुनरावेदक शिवकुमारी प्रत्यर्थी एम एम मथाई भएको दे.पु.नं.५८९ को खिचोला मुद्दा मिति २०४९।७।२५ मा भएको फैसलाहरूबाट विवादित जग्गा वादी दावी नपुग्ने भएको तर सो फैसलाहरूबाट विवादित जग्गा सार्वजनिक वा पर्ती ठहर नगरी व्यक्ति व्यक्तिका बीचको जग्गाको दावीमा फैसला ठहर भएको अवस्थामा त्यस्तो जग्गा हक नपुग्नेले नामसारी दर्ता र राजीनामा गराई लिएमा हक पुग्नेले नालिस गर्नुपर्नेमा सो बेगर भ्रष्टाचारको मुद्दाको अभियोग लिई ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं.बमोजिम छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६४।८।२ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६४।८।२ को विपक्षी भिकाउने आदेशमा उल्लिखित पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट पुनरावेदक पुण्यदेवी श्रेष्ठ र प्रत्यर्थी प्रेमनी गुरुङ्गसेनी समेत भएको २०४१ सालको दे.पु.नं.४२७ को जग्गा खिचोला चलन मुद्दा र सोही अदालतबाट पुनरावेदक शिवकुमारी प्रत्यर्थी एम एम मथाही भएको दे.पु.नं.५८९ को मिति २०४९।७।२५ मा फैसला भएका प्रमाण मिसिलहरू सम्बन्धित अदालतबाट भिकाई आएपछि लगाउको फौ.पु.नं.२८७ र २८८ का मुद्दाहरू समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।७।८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरू पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता गोकर्ण सिंह थापाले विवादित जग्गा पुनरावेदकहरूले हक हस्तान्तरण एवं खरीद बिक्रीको माध्यमबाट प्राप्त गरेका हुन् । साथै ती जग्गाको निजहरूको नाउँमा दर्ता सेस्ता समेत कायम भएको छ । पश्चिमाञ्चल

क्षेत्रीय अदालतबाट पनि उक्त जग्गाहरू सार्वजनिक पर्ती जग्गा हुन भनी भन्न सकेको अवस्था छैन । त्यस्तै प्रस्तुत विवाद देवानी प्रकृतिको भएको तथा देवानी विवादमा भ्रष्टाचारको अभियोग लाग्ने नसक्नेमा लगाइएको तथा सोही अभियोगका आधारमा नै पुनरावेदकहरूलाई सजाय समेत गरिएको छ । जुन कानून त्रुटिपूर्ण छ साथै वादी पक्षले उक्त विवादित जग्गा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा दर्ता छ भनेर देखिएको छैन तर केवल एक जना पक्षले मुद्दा हारेका कारणले उक्त जग्गा नेपाल सरकारको हुने भनेर भन्न समेत मिल्दैन । त्यसैगरी मालपोत कार्यालयका तर्फबाट उक्त विवादित जग्गा यिनै पुनरावेदकहरूको नाममा दर्ता छ, एवं मोठ स्रेस्ता भिड्छ भनी लेखाई दिइरहेको अवस्थामा समेत यदि गैरकानूनी दर्ता भएको भए सो काममा संलग्न कर्मचारीहरूका विरुद्ध पनि अभियोग लाग्नु पर्नेमा निजहरूका विरुद्ध मुद्दा नचलाइएको समेतबाट उक्त कार्यमा भ्रष्टाचार भएको तथ्य आफैमा खण्डित हुन पुगेको छ । यस अवस्थामा जग्गा किन्ने, बेच्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई मुख्य अभियुक्त बनाई दायर भएको अभियोग पत्र र सो आधारमा भएको विशेष अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी पुनरावेदकहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाइ होस् भनी तथा अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता हरिकृष्ण कार्कीले आफ्नो पक्ष निम्नस्तरको कर्मचारी रहेको र निजले वडा अध्यक्षले भने बमोजिम निजकै आग्रह अनुसार कानूनबमोजिम नै तीन पुस्ते प्रमाणित गरिदिएको समेत कार्य गैरकानूनी नहुँदा निजलाई भ्रष्टाचारमा सजाय हुन नपर्ने अवस्थामा निजलाई समेत सजाय गर्ने गरी भएको शुरु विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी आफ्नो पक्षलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिलाई पाउँ भनी तथा अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी नारायणप्रसाद सापकोटाको तर्फबाट अधिवक्ता जनार्दन बन्जाडेले आफ्नो पक्ष उक्त विवादित जग्गाको खरीदकर्ता रहेको र खरीदकर्ताले जग्गाको बनोट, तिरो, चारकिल्ला र पूर्जा हेरी खरीद गरेको कार्य

भ्रष्टाचारजन्य कार्य नहुँदा निजलाई समेत सजाय गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पुनरावेदकलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिलाई पाउँ भनी तथा प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिका श्री महेशकुमार थापा एवं उपन्यायाधिवक्ता तेज नारायण पौडेलले कुनै सार्वजनिक जग्गा अदालतबाट फैसला गराएर नै नेपाल सरकारको नाउँमा ल्याउनु पर्ने होइन । सार्वजनिक जग्गाको परिभाषा कानूनले नै गरेको हुँदा अन्य कसैको स्वामित्वको जग्गा हो भने त्यस्तो स्वामित्व पुष्टि गर्न सक्नु पर्दछ । आफ्नो स्वामित्व देखाउन एवं स्थापित गराउन नसकेको अवस्थामा सार्वजनिक पर्ती जग्गालाई राष्ट्रसेवकसँग मिली गैरकानूनी रूपमा आफ्नो नाउँमा दर्ता समेत गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐनको व्यवस्थाविपरीतको कार्य गरेकोले प्रतिवादीहरू उपर भ्रष्टाचारको कसूर लगाइएको र सोही आधारमा सजाय गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर होस् भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

दुबै पक्ष तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? तथा विशेष अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? सोमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा वडा अध्यक्ष कुलबहादुर कुँवर उपर तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), २९ र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९ को दफा ८(३) बमोजिमको कसूर गरेकोले सोही बमोजिम रु.९,३७,५००।- विगो र विगोबमोजिम जरीवाना एवं कैदको सजाय, प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलले कुलबहादुर कुँवरको मतियारको रूपमा काम गरी साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६क बमोजिम र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिमको कसूर गरेकोले सोही कानूनबमोजिम सजाय हुन, प्रतिवादी बिनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठको हकमा उक्त पर्ती जग्गा अन्य प्रतिवादीहरूको सहयोगमा चौकिल्ला प्रमाणित गराई आफूहरूको

नाममा नामसारी गराई राजीनामा समेत गरी दिई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिमको कसूरमा सोही कानूनबमोजिम निजहरूले गरिदिएको राजीनामाअनुसार प्राप्त गरेको बिगो रु.५,७५,०००/- लाई कायम गरी बिगोबमोजिम जरीवाना र कैद समेतको माग गरी प्रतिवादी कुशाराम घिमिरे, चक्रचुडामणि पौडेल तथा कृष्णप्रसाद पाठकलाई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को ८ र २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिमको कसूरमा सोही कानूनबमोजिम पर्ती जग्गा राजीनामा गर्दा हुन आएको जम्मा मूल्य रु.९,३७,५००/- लाई बिगो कायम गरी सो बिगोबमोजिम जरीवाना र कैद हुन र प्रतिवादीहरू नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा र शिवप्रसाद अधिकारीले प्रतिवादीहरू मध्येका कुशाराम घिमिरे, चक्रचुडामणि पौडेल र कृष्णप्रसाद पाठकको मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको देखिँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६क र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ बमोजिम कसूर गरेको देखिँदा सोही ऐनबमोजिम जरीवाना र कैद समेतको माग गरी प्रतिवादीहरूले पर्ती जग्गा नामसारी गरी विभिन्न व्यक्तिको नाममा राजीनामा गरिलिएको उक्त जग्गाहरू प्रतिवादीहरूबाट जफत गरी पर्ती नै कायम गरिपाउँ भनी दावी लिई अभियोग पत्र पेश भएकोमा प्रतिवादी मध्येका कुलबहादुर कुंवरले दफा ७(२) र अन्य प्रतिवादीहरू कुशाराम घिमिरे, बिनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठले सोही ऐनको दफा ८ बमोजिम र प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देल, कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल, नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा र शिवप्रसाद अधिकारीले सोही ऐनको दफा १६क बमोजिमको कसूर गरेको ठहराई, दावीको जग्गा ऐ.दफा १६ग बमोजिम जफत गर्ने तथा प्रतिवादी कुलबहादुर कुंवरलाई सोही ऐनको दफा ७(२) र २९ बमोजिम र कुशाराम घिमिरे, बिनोद श्रेष्ठ, अनिल श्रेष्ठ तथा मिलन श्रेष्ठलाई सोही ऐनको दफा ८ र २९ बमोजिम जनही ५ हजार

जरीवाना हुने तथा प्रतिवादीहरू कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल, नारायणप्रसाद उपाध्याय, शिवप्रसाद अधिकारी र दुर्गादत्त सिग्देललाई सोही ऐनको दफा १६क बमोजिम जनही रु.२,५००/- जरीवाना हुने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादीहरू नारायणप्रसाद सापकोटा, कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल, दुर्गादत्त सिग्देल, अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ र कुशाराम घिमिरेका तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ र बिनोद श्रेष्ठले आफ्नो नाममा नामसारी गराई बिक्री गरेको उल्लिखित जग्गा निजहरूको नामको नभै सार्वजनिक जग्गा भएको हुँदा निजहरूबाट आफ्नो नाममा नामसारी गराई बिक्री गर्ने क्रिया कानूनसम्मत नभएको भनी सो जग्गा नामसारी गर्नको लागि सिफारिश गर्ने गराउने तथा किनबेच गर्ने कार्यमा संलग्न भै प्रतिवादीहरूले भ्रष्टाचारको कसूर गरेको भनी प्रतिवादीहरू १० जना विरुद्ध अभियोग लगाएको देखिन्छ ।

३. प्रतिवादीहरूले विवादित जग्गा आफूहरूको निजी जग्गा भएको हुँदा सो जग्गाको नामसारी गर्ने कार्यको लागि सिफारिश गरे गराएको र सो आधारमा नामसारी समेत भएको हो तथा खरीद गर्ने प्रतिवादीहरूले पनि व्यक्तिगत नाममा दर्ता रहेको जग्गा कागजात हेरी नामसारी गरी खरीद बिक्री गरेको कार्य भ्रष्टाचारजन्य कसूर नहुँदा आफूहरूलाई सजाय हुन नपर्ने भनी लिएको पुनरावेदन जिकीरतर्फ हेर्दा उक्त विवादित जग्गामा निज प्रतिवादीहरूको हक नभएको भनी तत्कालीन पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालत समेतबाट २०४३।७।२५ मा भएको फैसला अन्तिम भै रहेको देखिन्छ । सो फैसलाबमोजिम उक्त जग्गामा प्रतिवादीहरू अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ, बिनोद श्रेष्ठ र कुशाराम घिमिरेको हक नभएको तथ्य स्थापित भएको पाइन्छ । सो जग्गाको स्वामित्व सम्बन्धमा मुद्दा परेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले प्रमाण स्वरूप पेश गरेको नरबहादुर थापा क्षेत्री र नेत्रबहादुर थापा क्षेत्रीबाट

वि.सं.२०२७।६।१५ र २०२७।१०।११ मा लिएको राजीनामाको लिखत अनुसारको जग्गा उक्त दावीको जग्गा होइन भनी फैसला भै सकेपछि पनि सो जग्गा आफ्नो हो भनी अदालतको फैसलाको वेवास्ता गर्दै उक्त जग्गाको नामसारी गर्ने गराउने कार्य कानूनसम्मत देखिदैन ।

४. कसैको नाममा दर्ता नभएको जग्गा सार्वजनिक पर्ती, ऐलानी जे जस्तो नाम दिएको भएपनि त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गराउने कार्य रीतपूर्वकको मान्न सकिदैन । आफ्नो नाममा विधिवत् रुपमा आउन नसक्ने तथा अदालतले समेत हक स्थापित गराईदिन नसकेको जग्गालाई जबरजस्ती आफ्नो नाममा ल्याउने प्रयास गर्ने कार्य प्रतिवादीहरूले असल नियत साथ गरेका हुन भनी भन्न मिल्दैन । प्रतिवादीहरूको त्यस्तो कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) र ८ बमोजिम एवं भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को वर्णित व्यवस्था अन्तर्गत पर्ने हुँदा सो कार्य आरोपित कसूर अन्तर्गत नपर्ने भन्ने पुनरावेदकहरूको भनाइ एवं निजहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानूनव्यवसायीहरूको बहससँग सहमत हुन सकिएन ।

५. पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गादत्त सिग्देलले आफू निम्नस्तरको कर्मचारी भएको र वडा अध्यक्षले लिए अर्हको काम गर्ने क्रममा निजले नै सिफारिश दिन भनेको हुँदा सोहीबमोजिम नै सिफारिश दिने कार्य गरेको हुँदा आफूले भ्रष्टाचारजन्य कसूर नगरेको अवस्थामा पनि आफूलाई सजाय गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी लिएको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा निज दुर्गादत्त वुटवल नगरपालिका वडा नं.६ को वडा सचिवको रुपमा कार्यरत रहेको कुरामा विवाद देखिँदैन । वडा सचिव एक सरकारी पद भएको तथा सरकारी पदमा कार्यरत कर्मचारीले प्रचलित कानूनबमोजिम मात्रै आफ्ना कार्यहरू सम्पन्न गर्नुपर्ने कुरामा विवाद देखिँदैन । एक जिम्मेवार अधिकारीले वस्तुस्थिति एवं प्रमाण बुझी कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य कसैले भन्थे भनेर प्रमाण बुझ्दै नबुझि गर्दछ भने पनि त्यस्तो कार्यको

जिम्मेवारी आफूले नै लिनुपर्ने हुन्छ । वडा अध्यक्षले भने बमोजिम सिफारिश गरिदिएको हो भनी भने तापनि सो काम गर्नु भन्दा अगाडि वडा अध्यक्षबाट त्यस्तो सिफारिश दिनु भनी निर्णय गराई वा निवेदनमा तोक लगाई सो बमोजिम गरेको भनी यी पुनरावेदकले देखाउन सकेको पाइएन । कुनै ठोस आधार र कारण बिना नै आफूले गरेको कार्यको जिम्मेवारी अर्कैमा सार्ने र सो कार्यबाट त्यस्तो अधिकारीलाई उन्मुक्ति दिने हो भने प्रशासनिक उत्तरदायित्व एवं जवाफदेहितासम्बन्धी अवधारणामा नै नकरात्मक असर पर्ने गर्ई कर्मचारीहरूमा वेथिति एवं गैरजिम्मेवार पन नबढला भन्न सकिदैन । तसर्थ जग्गाको विषयमा यथार्थता नबुझी सिफारिश गर्ने तथा सर्जमिन मुचुल्का समेत खास ठाउँमा गै तयार गर्नुपर्नेमा सो नगरी सरकारलाई घाटा तथा अन्य प्रतिवादीहरूलाई फाईदा पुग्न जाने कार्य गरेको देखिँदा आफूलाई भ्रष्टाचारजन्य कसूरमा कारवाही हुन नपर्ने भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. पुनरावेदक प्रतिवादीहरू अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठको पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा निजहरू विवादित जग्गाको हकदारको रुपमा रहेको देखिन्छ । बुवा गणेशबहादुर श्रेष्ठको नाममा रहेको सो जग्गामा मुद्दा परी निजहरूको पिताको हक कायम नहुने भनी फैसला भएको र सो कुरा आफूहरूलाई थाहा भएको भनी अनुसन्धानको क्रममा बयान गरेको देखिन्छ भने सो तथ्य आफूहरूलाई थाहा नभएको भनी अदालतमा आई बयान गरेको भएपनि निजहरूले फैसला बदर मुद्दा दिई अन्तिम भैरहेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदा सो विषयमा जानकारी नभएको भन्ने निजहरूको भनाइ खण्डित भैरहेको देखिन्छ । विवादित जग्गाको स्रोतको रुपमा पेश भएको राजीनामाको कागजअनुसारको जग्गा सो नभएको भनी अदालतले ठहर गरेको तथ्यलाई लुकाई सोही राजीनामाको आधारमा नामसारी हुनुपर्ने भनी सिफारिश लिई नामसारी गरेको कार्यले सो सार्वजनिक जग्गा अनुचित रुपमा

हडपन खोजी आफू तथा अन्य प्रतिवादीलाई फाइदा पुऱ्याउने तथा नेपाल सरकारलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य भएको कुरा मिसिल संलग्न तथ्यबाट स्थापित हुन गएको देखिन्छ । तसर्थ प्रतिवादीहले बदनियत साथ आफ्नो स्वामित्व नै नभएको सार्वजनिक पर्ती जग्गालाई व्यक्तिको नाममा नामसारी गर्ने गराउने कार्यमा संलग्न भै भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेको देखिँदा निजहरूको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी कुशाराम घिमिरेको पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त विवादित जग्गाको सम्बन्धमा मुद्दा परेको र दावी पुग्न नसक्ने गरी फैसला भएको कुरा जानकारी भएको कुरा स्वीकार गरी बयान गरेको भए पनि दर्ता निर्णय एवं लिखत बदर नभएको हुँदा र हक भोगको हिसाबले नामसारी गरी विक्री गरेको भनी स्वीकारेको देखिन्छ । निजले २०२७ सालको राजीनामालाई जग्गाको स्रोतको रूपमा देखाएको भएपनि सो राजीनामा भित्रको जग्गाको चारकिल्लासँग प्रस्तुत जग्गाको ४ किल्ला नभिडेको आधारमा निजको दावी पुग्न नसक्ने गरी पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट फैसला भै सो फैसला अन्तिम भै रहेको देखिन्छ । सो फैसलाले उक्त विवादित जग्गा प्रतिवादीहरूको नभएको भनी ठहर गरेपछि सो २०२७ सालको राजीनामाको लिखतका आधारमा पुनः त्यही जग्गा अर्को उपायबाट लिन खोज्ने र त्यस्तो कार्यलाई मूर्तरूप दिने प्रयास गरी सिफारिश लिई जग्गा नामसारी गराएको समेत देखिँदा कानूनविपरीत सो कार्य जानाजान गरेको देखिँदा निजले आरोपित कसूर गरेको हुँदा निज पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने देखिएन ।

८. अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरू नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटा, कृष्णप्रसाद पाठक तथा चक्रचुडामणि पौडेलको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा निजहरूले सो जग्गा खरीद गरेको कुरा स्वीकार गरेका तथा आफूहरूका दाता

भन्दा पूर्वका दाता एवं विषयमा आफूहरूलाई थाहा नभएको एवं आफूहरूको सरोकार नभएको भनी अदालतमा बयान गरेको भए पनि अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा उक्त जग्गाको प्रकृति सम्बन्धमा थाहा पाई सो जग्गा एक आपसमा मिली लिने खाने उद्देश्यसाथ मत सल्लाहमा पसी सो जग्गाको नामसारी भएको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट निजहरूका दाताका नाममा रहन नसक्ने भनी अदालतबाट फैसला भैरहेको अवस्थामा सरकारी जग्गा अनुचित रूपमा आफ्नो नाममा दर्ता गर्ने गराउने कार्यको मत सल्लाहमा पसी कागजात लगायतका सिफारिशहरू बनाई नामसारी समेत गरेको कार्यलाई कानूनसम्मतको कार्य मान्न नमिली निजहरूको उक्त कार्य भ्रष्टाचारजन्य कसूरको सहयोगीसम्मको देखिँदा आफूहरू निर्दोष हौ भन्ने पुनरावेदन जिकीर मनासिब देखिन आएन ।

९. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरू अनिल श्रेष्ठ, मिलन श्रेष्ठ, कुशाराम घिमिरेलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ बमोजिमको र अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरू दुर्गादत्त सिग्देल, कृष्णप्रसाद पाठक, चक्रचुडामणि पौडेल, नारायणप्रसाद उपाध्याय सापकोटाले सोही ऐनको दफा १६क बमोजिमको कसूर गरेको देखिँदा सोही ऐनको दफा ८ र २९ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाँय गर्ने गरी भएको तथा सोही ऐनको दफा १६ग बमोजिम विवादित जग्गा जफत हुने समेत ठहर्‍याई भएको विशेष अदालतको ईन्साफ मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने देखिँदैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साल भदौ २९ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : विमल पौडेल

निर्णय नं. ८५८४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६४-०१-०२७८
फैसला मिति: २०६७/०१/१७/२
मुद्दा : लिखत दर्ता बदर दर्ता ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला महोत्तरी, जलेश्वर
नगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने सुरज बडही
विरूद्ध
प्रत्यर्था वादी: ऐ. ऐ. बस्ने समरिया बडहिनी समेत
शुरू फैसला गर्ने :-
मा.न्या.श्री कुमारप्रसाद पोखरेल
पुनरावेदन फैसला गर्ने :-
मा.न्या.डा.हरिवंश त्रिपाठी
मा.न्या. श्री दिनेशकुमार कार्की

- पहिलो पुस्ताका मूल अंशियारहरू सगोलमा रहुँदाको अवस्थामा घर व्यवहार चलाउनेले अचल सम्पत्ति बिक्री गर्नु पर्दा आफ्नो समकक्षी सोही पुस्ताका अंशियारहरूको मात्र सहमति वा मञ्जूरी लिनुपर्ने ।
 - आफ्नो समान पुस्ताका अंशियारहरूको अतिरिक्त आफूभन्दा मुनिको दोस्रो वा तेस्रो पुस्ताका अंशियारहरूको पनि सहमति वा मञ्जूरी लिनुपर्ने भन्ने अंशबण्डाको १९ नं. को देहाय १ र २ एवं लेनदेन व्यवहारको १० नं. को कानूनी व्यवस्थाको प्रयोजन र उद्देश्य नभएको ।
- (प्रकरण नं. ३)
- ऐनको व्याख्या सहज, स्वाभाविक र व्यवहारिक ढङ्गले गर्नुपर्छ । ऐनमा प्रयुक्त शब्दहरूको अर्थ ऐनको उद्देश्यमा निहित हुन्छ । ऐनको उद्देश्य र आसयविपरीत

ऐनमा प्रयुक्त शब्दको अर्थलाई अनावश्यक किसिमले तन्काउनु वा विस्तारित गर्नु कानूनसम्मत र न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकृष्ण खरेल
प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रामशंकर प्रसाद धामी र श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १९ नं.
- लेनदेन व्यवहारको १० नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४/१/३१ को फैसलाउपर पुनरावेदक प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्ने आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर निम्नानुसार रहेको छ :-

मूल पुरुष स्वर्गीय दशरथ ठाकुरका ३ भाई छोराहरूमा जेठा प्रतिवादी भरोसी ठाकुर, माहिला गंगा ठाकुर तथा कान्छा जामुन ठाकुर हुनुहुन्छ । हामी फिरादीहरू विपक्षी भरोसी बडहीको २ श्रीमती र ५ छोरा हौं । विपक्षी बुवा पति र काका देवर गंगा र जमुना ठाकुर २०२८ साल वैशाखदेखि चुलो मानो अलग गरी बस्ने भए पनि कानूनबमोजिम अंशबण्डा भएको छैन । गंगा र जमुना २०२८ सालदेखि मानो छुट्टयाई बसेको तथ्यलाई हामी स्वीकार गर्दछौं । २०५३ साल मंसिर १ गते मानो छुट्टिएको व्यहोरा दर्साई छुट्टै अंश मुद्दा दर्ता गरिसकेका छौं । विपक्षी बुवा भरोसी ठाकुर बडहीले सगोलको हाम्रो समेतको अंश लाग्ने

जग्गा बिक्री गर्दा हामी समेतको मञ्जूरी लिई मात्र बिक्री वा अरु कुनै किसिमले हक छाडी दिन मिल्ने कुरा प्रष्ट छ । बुवाले आफ्ना नाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला महोत्तरी, धवौली गाउँ पञ्चायत वडा नं. १ हाल जलेश्वर नगरपालिका वडा नं. १३ कि.नं. ९१२ को ०-०-१८ जग्गा हाम्रो समेत मञ्जूरी नलिई मिति २०५९।३।११ का दिन राजीनामा पारित गरी दिनु भएकोले हाम्रो हक जति बदर गर्न पाउने हाम्रो कानूनी अधिकार रहेकोले विपक्षी बुवाको अंश हक ०-०-६.१/३ मध्ये पूर्वतर्फबाट ८ खण्डको ७ सात खण्ड विपक्षी सुरजको नाममा भएको दर्ता समेत बदर गरी हाम्रो नाउँमा संयुक्त दर्ता गरिपाउँ भन्ने समेत वादीको फिराद पत्र ।

वादीहरू र प्रतिवादी भरोसी ठाकुर एकासगोलमा नै छन् । निजहरूकोबीच अंशबण्डा भएको छैन । वादीहरूले प्रतिवादी सुरज बडहीलाई हैरान गर्ने उद्देश्यबाट मुद्दा दिएका हुन । २०५३ सालमा वादीहरू प्रतिवादी भरोसी ठाकुरसँग मानो छुट्टिएको भनी मिलुवा प्रतिउत्तर लगाएको कुरा वादी दावी स्वीकार गरेपनि मैले पनि गराई लिएको राजीनामा बदर गराउने वादीहरूको कानूनी आधार बन्दैन । मैले गरे गराएको राजीनामा रजिष्ट्रेशन भएको जग्गाको मूल अंशियारहरू उक्त लिखतमा मञ्जूरी साक्षी छन् । भूठा एवं कानूनविपरीत दावीबाट फुर्सद गराई पाउँ भन्ने सुरज बडहीको प्रतिउत्तर पत्र ।

विपक्षी वादीले आफ्नो फिरादपत्रमा उल्लेख गरेको जग्गा फिराद दावीअनुसार सो जग्गाको पारित भएको लिखत बदर हुनुपर्ने होइन, छैन । उक्त जग्गा निजी आर्जनको हो । सो जग्गामा विपक्षीको अंश हक नलाग्ने हुँदा मञ्जूरी लिनु पर्ने वा मञ्जूरी साक्षी राखी लिखत पारित गर्नुपर्ने कुरै आएन । हकदैयाविहीन फिराद दावीबाट मलाई इन्साफ पाउँ भन्ने प्रतिवादी भरोसी ठाकुर बडहीको प्रतिउत्तर पत्र ।

दिने भरोसी ठाकुर र लिने सुरज बडही भएको मिति २०५९।३।११ को र.नं. १२३३० को

पारित राजीनामाको लिखत बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने समेत महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।३।२० मा भएको फैसला ।

हाम्रो पनि मञ्जूरी लिई साक्षीमा राखी बिक्री गर्नुपर्नेमा सो नगरी भएको बिक्री नै गैरकानूनी रहेको कुरा प्रष्ट रूपमा प्रमाणित हुँदाहुँदै पनि सो बिक्रीलाई बदर नगरी शुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।३।२० मा भएको फैसला गलत एवं गैरकानूनी हुँदा बदर उल्टी गरी शुरु दावीबमोजिम लिखत बदर हुने गरी हक इन्साफ प्रदान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा लेनदेन व्यवहारको १० नं. विपरीत अनुमानको आधारमा शुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिँदा उक्त नं. को व्याख्याको परिप्रेक्ष्यमा शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०६३।५।१५ गते भएको आदेश ।

राजीनामा पारित भएको जग्गा सगोलको सम्पत्ति भएको र पुनरावेदक वादीहरूको अंशियार हक भएको र लिखत पारित गरी दिनलाई प्रत्यर्थी प्रतिवादी भरोसी बडही सगोलको अंशियार रहेका र सगोलको सम्पत्तिमा पुनरावेदक वादीहरूको अंशियार हक भएको लिखत पारित गरी दिनलाई प्रत्यर्थी प्रतिवादी भरोसी बडहीले आफूखुश गर्न पाउने कुरा प्रमाणित गर्न नसकेकोले आफूखुश गर्न नपाउने जग्गा राजीनामा पारित गरिदिँदा लेनदेन व्यवहाराको १० नं. बमोजिम फिरादीहरूको समेत मञ्जूरी लिनु पर्नेमा फिरादीहरूको मञ्जूरी लिएको नदेखिँदा फिरादीहरूको अंश हक जतिमा लिखत बदर गर्नुपर्नेमा लिखत बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ महोत्तरी जिल्ला अदालतले मिति २०६२।३।२० मा गरेको फैसला नमिलेकोले उल्टी भै वादी दावीबमोजिम वादीहरूको अंश हक जतिमा लिखतको ३ भाग लगाई वादीहरूको पति

पिताको भागमा पर्ने १ भागलाई ८ भाग लगाई ८ भागको ७ भाग लिखत दर्ता बदर भै वादीका नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४।१।३१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत जनकपुरले शुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी फैसला गर्दा अंशबण्डाको १० नं. को व्याख्या गर्दा सोही महलको १९ नं. लाई पूर्ण उपेक्षा गरेको छ । मूल अंशियारहरूको बीचमा अंशबण्डा गर्न बाँकी रहेको अवस्थामा निज मूल अंशियारले मञ्जुरी दिएको र सो कुरालाई विपक्षीहरूले पनि स्वीकार गरेको अवस्थामा भरोसी बडहीका पत्नी, छोराहरूको मञ्जुरी आवश्यक पर्छ भन्ने तर्क कानूनसम्मत छैन । लेनदेन व्यवहारको १० नं. को कानूनी व्यवस्था आफूखुश गर्न नसक्ने सम्पत्तिको हकमा मात्र लागू हुने हो । आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको हकमा अंशबण्डाको १९(१)(२) नं. लाई इन्कार गर्न सकिने होइन । विवादित जग्गा बिक्री गरेको र त्यसबाट रकम लिएको कुरालाई विपक्षीहरूले फिरादमा स्वीकार गरेका छन् । निजहरूको कथन त्यस्तो बिक्रीबापतको रकम आफूले नपाएको भन्नेसम्म हो । उक्त जग्गा व्यवहार चलाउनका लागि बिक्री गरेको कुरा निर्विवाद छ । विवादित जग्गा पैत्रिक भएको कुरामा विवाद नभएको अवस्थामा पैत्रिक जग्गाको हकमा आधासम्म व्यवहार चलाउन बिक्री गर्न सकिने व्यवस्था छ । बिक्री गरिएको जग्गा आधाभन्दा कम भएको अवस्थामा उक्त बिक्री बदर हुने अवस्था नहुँदा कानूनबमोजिम पारित गरिएको लिखत तथा सोको आधारमा भएको दर्ता समेत बदर हुने भनी पुनरावेदन अदालत जनकपुरले गरेको फैसला उल्टी गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला कायम सदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी भरोसी बडहीले घर खर्च गर्न सगोलको पैत्रिक सम्पत्ति बिक्री गरेको देखिए पनि अंशबण्डाको १९ नं. बमोजिम आधाभन्दा बढी बिक्री गरेको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा

दावीबमोजिम लिखत बदर गर्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको इन्साफ फरक पर्न सक्ने हुँदा विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१।१९ को आदेश ।

यसमा पुनरावेदकको दाताले बिक्री गरेको सम्पत्ति निजको सम्पूर्ण जेथाको आधाभन्दा कम भएको भन्ने जिकीर हुँदा दाताको सम्पत्ति के कति हो, कति कति सम्पत्ति कहिले कहिले बिक्री भई के कति बाँकी हो सबै खुल्ने गरी अ.बं. १३३ नं. बमोजिम दुवै पक्षले खुलाउन सक्ने भए खुलाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।३३ को आदेश ।

भरोसी बडहीले बिक्री गरेको प्रस्तुत मुद्दाको ०-०-१८ $\frac{1}{2}$ जग्गा छ । निजको नाउँमा जिल्ला महोत्तरी, धवौली गाउँ विकास समिति वडा नं. १ कि.नं. १४७ को क्षेत्रफल ०-०-१४ चौध धुर जग्गा बाँकी रहेकोमा भरोसीको दाजुभाइ बीच बण्डा हुँदा सो ०-०-१४ जग्गा भरोसीको भाई गंगा बडहीको अंशमा भइसकेको छ । भरोसी बडहीको अन्य के कति जग्गा छ मलाई जानकारी छैन भन्ने समेत व्यहोराको समरिया बडहीको वारेश रामपुकार महतोले मिति २०६७।१।९ मा यस अदालतमा गरेको कागज ।

भरोसी ठाकुर बडहीका नाममा महोत्तरी जिल्ला, धवौली गाउँ विकास समिति वडा नं. १ कि.नं. १४७ को ०-०-१४, कि.नं. ७६ को ०-०-११, कि.नं. ३९७ को ०-०-११ $\frac{1}{2}$, कि.नं. ५६३ को ०-०-५ र कि.नं. ३६५ को ०-०-१३ $\frac{1}{2}$ समेत ६ कित्ता जग्गाको जम्मा ०-२-७ $\frac{1}{2}$ जग्गा भरोसी बडहीको नाममा आएको हो भन्ने समेत व्यहोराको सुरज बडहीको वारेस देवनारायण ठाकुरले यस अदालतमा गरेको कागज ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकृष्ण खरेलले यी पुनरावेदक सुरज बडहीले

प्रतिवादी भरोसी ठाकुरबाट जिल्ला महोत्तरी, जलेश्वर नगरपालिका वडा नं. १३ कि.नं. ९१८ को ०-०-१८ ½ जग्गा मिति २०४९।३।११, र नं. १२३३० बाट राजीनामा पारित गरी लिएको लिखतमा निजका अंशियार दुई भाईहरू साक्षी समेत बसेको अवस्था छ। अंशबण्डा नभएको अवस्थामा समान हाँगाका अंशियार साक्षी बसी हक हस्तान्तरण गरेको अवस्थामा तल्लो पुस्ताका आफ्नो हाँगा भित्रका अंशियारले बदरमा नालिस गर्न पाउने अवस्था हुँदैन। प्रतिवादी भरोसी ठाकुरका सगोलका समान हाँगाका अंशियार गंगा ठाकुर र जमुना ठाकुरको मञ्जुरी लिई जग्गा राजीनामा गरेको हो। यस्तो अवस्थामा प्रतिवादी भरोसीका श्रीमती र छोराहरूले लेनदेन व्यवहारको १० नं. को आधारमा आफ्नो भागको बदर गर्न माग गर्न पाउने होइन। लेनदेन व्यवहारको १० नं. आफैँमा स्वतन्त्र र पूर्ण कानूनी व्यवस्था होइन, यसलाई अंशबण्डाको १९ नं. सँग जोडेर हेर्नुपर्ने हुन्छ। अंशबण्डाको १९ नं. ले समेत यी प्रतिवादी भरोसी ठाकुरलाई ०-०-१८ ½ जग्गा विक्री गर्न पाउने कानूनी अधिकार प्रदान गरेको छ। यस्तो अवस्थामा शुरूले गरेको फैसला उल्टाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी भई शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू श्री रामशंकरप्रसाद धामी र श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठले यी पुनरावेदकले आफ्नो सम्पत्तिबाट आफ्ना श्रीमती छोरालाई अंश दिनु पर्नेमा विवाद छैन। निजका श्रीमती र छोराहरू निजको निर्विवाद अंशियार भएको अवस्थामा आफ्नो सम्पत्ति अन्य व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गर्दा आफ्ना सामान हाँगाका भाइहरूलाई मात्र लिखतमा साक्षी राखी मञ्जुरी लिएर हुँदैन। समान हाँगाका भाईहरूको मञ्जुरी निजहरूको हिस्साको सम्पत्तिमा मात्र लागू हुन्छ। विवादित लिखतबाट हक हस्तान्तरण भएको जग्गामा यी वादीहरूको पनि अंश हक रहेकोले निजहरूको

मञ्जुरी नभएपछि लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम उक्त लिखत वादीहरूको अंश हकसम्म बदर हुन्छ। अंशबण्डाको १९ नं. ले समेत घर व्यवहार चलाउन आधासम्म विक्री व्यवहार गर्ने छूट घरको मुख्य व्यक्तिलाई दिएकोमा प्रतिवादी भरोसीले विक्री गरेको जग्गा आधाभन्दा बढी देखिएको छ। यसबाट पनि उक्त विवादित लिखतले कानूनी मान्यता पाउन सक्ने अवस्था छैन। लेनदेन व्यवहाराको १० नं. र अंशबण्डाको १९ नं. को कानूनी व्यवस्थाको विवेचना गरेर नै पुनरावेदन अदालतले उक्त विवादित लिखत बदर गरेको हो। प्रतिवादी भरोसीले विक्री गरेको सम्पत्ति सबै आफूखुश गर्न पाउने नभएकोले लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम आफ्ना अंशियार श्रीमती र छोराहरूको मञ्जुरी समेत नलिई गरेको लिखतले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला न्यायपूर्ण छ। उक्त फैसला सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर गर्नुभयो।

प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी दुवैपक्षबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकीर समेत सुनी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०६४।१।३१ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी भरोसी ठाकुर दिने र प्रतिवादी सुरज बडही लिने भई महोत्तरी जिल्ला, जलेश्वर नगरपालिका वडा नं. १३, कि.नं. ९१२ को ०-०-१८ ½ जग्गा मिति २०४९।३।११, र नं. १२,३३० बाट राजीनामा पारित भएको र सो राजीनामा लिखतमा प्रतिवादी भरोसी ठाकुरका भाईहरू गंगा ठाकुर र जमुना ठाकुर लिखत साक्षी बसेको देखिन्छ। निजहरू सगोलमा रहेको अवस्थामा घरको मुख्य भाई व्यवहार गर्ने भरोसी ठाकुरले आफ्ना भाईहरूको मञ्जुरी लिई उक्त जग्गाको हक प्रतिवादी सुरज बडहीलाई हस्तान्तरण गरी विक्री गरेको देखिन्छ। तर, प्रतिवादी भरोसी ठाकुरकी दुई श्रीमती र ५ छोराहरूले हाम्रो

समेत अंश हक लाग्ने जग्गा हाम्रो मञ्जुरीवेगर पति पिताले बिक्री गरेको भनी आफ्नो भाग हिस्सामा पर्ने जग्गाको लिखत बदर गर्न माग दावी लिई लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम फिराद गरेको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा मुद्दा मूल पुरुष दशरत ठाकुरहरू मूल अंशियारहरू भरोसी ठाकुर र निजका भाईहरू गंगा ठाकुर र जमुना ठाकुर भएकोमा विवाद देखिँदैन । प्रतिवादी भरोसी ठाकुर सगोलको जेठो दाजु भएको र निजले विवादित जग्गा बिक्री गर्दा आफ्ना समान हाँगाका अंशियार भाईहरूको मञ्जुरी लिएर जग्गा बिक्री गरेको अवस्था छ । अंशबण्डाको १९ नं. को देहाय १ ले पिता पुर्खाका पालाको चल अचल गैह्र सम्पत्तिको हकमा चलमा सबै र अचलमा आधीसम्म व्यवहार चलाउनलाई स्वास्नी, छोरा अविवाहित छोरी वा विधवा बुहारीको मञ्जुरी नभए पनि आफूखुश गर्न पाउँछ । अचलमा आधिभन्दा बढी भने व्यवहार चलाउनै परे पनि एक्काईस वर्ष नाघेका स्वास्नी, छोरा अविवाहित छोरी र विधवा बुहारीहरूको मञ्जुरी लिई मात्र खर्च गर्न हुन्छ । मञ्जुरी नलिई गरेको सदर हुँदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । यस मुद्दाको प्रतिवादी र विवादित लिखतकर्ता भरोसी ठाकुर आफ्ना अन्य दुई भाईहरूसँग सगोलमा बसेको अवस्था हुनाले पहिलो चरणमा समान पुस्ताका यी तीन दाजुभाइबीचको अंश-हकको कुरा हुन्छ, त्यसपछि अर्को चरणमा मात्र अर्थात् यी वादीहरूले प्रतिवादी भरोसी ठाकुरको अंश हकबाट आफ्नो अंश हक पाउने हुनाले भरोसीको अंश भागको सम्पत्ति बिक्री गर्दा मात्र यी वादीहरूको मञ्जुरी वा सहमति लिने/नलिने वा लिएर/नलिएको भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी पहिलो पुस्ताका मूल अंशियारहरू सगोलमा रहँदाको अवस्थामा घर व्यवहार चलाउनेले अचल सम्पत्ति बिक्री गर्नु पर्दा आफ्नो समकक्षी सोही पुस्ताका अंशियारहरूको मात्र सहमति वा मञ्जुरी लिनुपर्ने हुन्छ । आफ्नो समान पुस्ताका अंशियारहरूको अतिरिक्त आफूभन्दा मुनिको दोस्रो वा तेश्रो पुस्ताका अंशियारहरूको पनि सहमति वा

मञ्जुरी लिनु पर्ने भन्ने अंशबण्डाको १९ नं. को देहाय १ र २ एवम् लेनदेन व्यवहारको १० नं. को कानूनी व्यवस्थाको प्रयोजन र उद्देश्य होइन । यसर्थ यस सम्बन्धमा प्रत्यर्थी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको तर्कसँग सहमत हुन सकिएन ।

४. लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले “अंश नभएका अंशियारले सगोलको अचल सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा वा कुनै किसिमले हक छाडी दिँदा ऐनले आफूखुशी गर्न पाउने अरुको मञ्जुरी लिनु नपर्नेमा बाहेक अरुमा एकाघरसँगका अंशियार सबै साक्षी बसेको वा निजहरूले मञ्जुरीको लिखत गरी दिएको भए मात्र पक्का ठहर्छ । साक्षी पनि नबसेको र मञ्जुरीको लिखत पनि नभए मञ्जुर नहुनेले रजिष्ट्रेशन भएको मितिले एक वर्षसम्ममा थाहा पाएको पैंतीस दिनभित्र उजूर गयो र निजको मञ्जुरी ठहरिएन भने निजको हक जति सो सम्पत्ति निजलाई फिर्ता गराई दिनुपर्छ ” भनी गरेको व्यवस्थालाई पनि सोही परिप्रेक्ष्यमा हेर्नुपर्छ । तीन दाजुभाई छन् भने कुनै एकले व्यवहार चलाउन कुनै अचल सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा अन्य दाजुभाई वा आमा, बाबुको सहमति वा मञ्जुरी लिनुपर्ने हो, सो बाहेक उक्त तीनै दाजुभाईका श्रीमती, छोरा, छोरी र फेरी छोराहरूको छोरा, छोरी श्रीमतीहरूको पनि सहमति वा मञ्जुरी लिनु पर्ने होइन भन्ने अंशबण्डाको १९ नं. र लेनदेन व्यवहारको १० नं. को आसय हो । यसको विपरीत अर्थ वा व्याख्या गर्न मिल्दैन । ऐनको व्याख्या सहज, स्वभाविक र व्यवहारिक ढङ्गले गर्नुपर्छ । ऐनमा प्रयुक्त शब्दहरूको अर्थ ऐनको उद्देश्यमा निहीत हुन्छ । ऐनको उद्देश्य र आसयविपरीत ऐनमा प्रयुक्त शब्दको अर्थलाई अनावश्यक किसिमले तन्काउनु वा विस्तारित गर्नु कानूनसम्मत र न्यायोचित हुँदैन ।

५. प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादी भरोसी ठाकुरले आफ्ना समान हाँगाका अंशियारहरूको मञ्जुरी लिएकोमा विवाद छैन । सगोलका समान हाँगाका अंशियार भाइहरूले निजलाई विवादित जग्गा बिक्री व्यवहार गर्न मञ्जुरी दिएको तथ्यले पनि निज घरको जेठो दाजुको रूपमा घरको मुख्य भई

व्यवहार गर्ने व्यक्ति भएको भन्ने देखिन आउँछ । त्यसमा पनि यी वादीहरूलाई अन्याय भयो वा वादीहरू निरअंशी भएकी भन्नेतर्फ विचार गर्दा प्रमाणको रूपमा पेश हुन आएको वादी गंगा बडही प्रतिवादी भरोसी ठाकुर भएको महोत्तरी जिल्ला अदालतको २०६६ सालको दे.नं. २९१ को अंश मुद्दामा सो अदालतमा मिति २०६६।९।१३ मा भएको मिलापत्रबाट प्रतिवादी भरोसी ठाकुरले विवादित लिखतबाट हक छाडी दिएको जग्गा निजको अंश भागमा पर्ने जग्गाको आधाभन्दा कम भएको देखिन आउँछ । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादी भरोसी ठाकुरले आफ्नो अंश भागमा पर्ने आधाभन्दा कम जग्गाको बिक्री व्यवहार गरेको समेत देखिँदा यी वादीहरूको अंश हक अपहरित भएको भन्ने पनि देखिन आएन ।

६. तसर्थ, उल्लिखित विवेचित आधार र कारणबाट यी प्रतिवादी भरोसी ठाकुरले र.नं. १२३३० बाट मिति २०५९।३।११ मा प्रतिवादी सुरज बडहीलाई राजीनामा पारित गरिदिएको लिखत यी वादीहरूको कानूनबमोजिम पाउने अंशहकमा असर परेको देखिन नआएकोले सो लिखत बदर गर्नुपर्ने देखिन आएन । उक्त लिखत बदर गरिपाउँ भनी पर्न आएको फिराद दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्नुपर्नेमा सो फैसलालाई उल्टी गरी फिराद दावीबमोजिम लिखत बदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४।१।३१ को फैसला कानूनको गलत व्याख्यामा आधारित रही नमिलेकोले उल्टी भई शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६२।३।२० को फैसला सदर हुने ठहर्छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४।१।३१ को फैसला उल्टी भई वादी दावी नपुग्ने ठहरी फैसला भएकाले उक्त अदालतको सो फैसलाबाट कायम हुन आएको लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- १

पुनरावेदक प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गर्दा र.नं. ७६४ बाट मिति २०६४।६।१३ मा रु.३४५।- धरौटी राखेको देखिएको र सो रकम निजले फिर्ता पाउने हुँदा निजले ऐनका म्यादभित्र सो रकम फिर्ता पाउँ भनी दरखास्त दिए सो रकम निजलाई फिर्ता दिनु भनी यस अदालतको लेखा शाखामा लेखी पठाउनु -----२

प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६४।६।१३ मा र.नं. ६७९९, बाट राखेको कोर्ट फी रकम रु.४५।- वादीबाट भराई पाउने भएकोले सो रकम वादीबाट भराई पाउँ भनी ऐनका म्यादभित्र प्रतिवादीको निवेदन परे सो रकम निजलाई वादीबाट भराई दिनु भनी शुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु -----३
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६७ साल माघ १७ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं. ८५८५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
२०६६-WO-०६५०
फैसला मिति: २०६७।७।२५।५

विषय: परमादेश ।

निवेदक: उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च नेपालको
तर्फबाट अधिवक्ता जगन्नाथ मिश्र
विरुद्ध
विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- कुनैपनि ऐन तर्जुमा गर्ने कार्य विधायिकाले गर्ने र सोको कार्यान्वयनको उचित व्यवस्था मिलाउने कर्तव्य र दायित्व कार्यपालिकामा निहित रहनेमा कार्यपालिकाले तत्सम्बन्धी दायित्वप्रति उदासीन भएर बस्ने हो भने विधायिकाले बनाएका कुनै पनि ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन एउटा कल्पनातित् विषयसम्म हुनसक्ने हो । यथार्थमा ऐनका प्रावधानले उचितरूपमा सार्थकता पाउने अवस्था नरहने । (प्रकरण नं. ४)
- आम जनसमुदाय र सर्वसाधारणको कानूनसम्मत हित सुविधा सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धनको लागि प्रत्यक्ष रूपमा सरोकार राख्ने विषयसँग सम्बन्धित ऐनको रूपमा सो ऐन आएकोमा अन्यथा भन्ने अवस्था रहेन । यसरी जनताको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषयमा सरकारले कानूनको तर्जुमा गरेको अवस्था प्रष्ट भएकोमा त्यस्तो कानूनको कार्यान्वयन गर्नु सरकारको प्रमुख कर्तव्य हुने । (प्रकरण नं. ५)
- जनसरोकारका विषयमा कानूनमा गरिएको व्यवस्थाहरू कानूनमा मात्र सीमित रहने कागजी खेसा मात्र नभई परिणाममुखी रूपमा लागू गर्नेपनि यथार्थ कानून हुन भन्नेमा समेत विमति रहन नसक्ने ।
- जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र हितसँग सम्बन्धित विषयमा बजारबाट हुन सक्ने दूषित कार्यहरू रोकथाममा सुरक्षित राख्न अग्रसर रहनुपर्ने सरकारको कर्तव्य एवं दायित्व हुनेमा सरकारी संयन्त्र त्यस्तो दायित्वबाट पन्छिन पाउने होइन । यस्तो सरकारी संयन्त्र निष्क्रिय वा उदासीन रहेको अवस्था र जनता स्वयं न्यायिक निकायमा शरण लिन आएको अवस्थामा सरकारको मात्र कार्य हो भन्ने नाममा राज्यको एक अंग न्यायिक निकाय समेतले मुकदर्शक मात्र हुन नहुने । (प्रकरण नं. ६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू डा. श्री गोपाल दाहाल, श्री रामचन्द्र सिंखडा र ज्योति बाँनिया
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सामाजिक अपराध र सजाय ऐन, २०३२ को दफा १(घ), २(घ), १५, २३ र २०
- उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ र १०
- उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम १०

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्र दर्ता भएको प्रस्तुत विषयको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

नेपालको विधायिकाले सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न कालोबजार नाफाखोरी, मिसावट र केही अन्य सामाजिक अपराध नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले मिति २०३२।५।२० बाट लागू हुने गरी जारी भएको कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ ले ऐनको उद्देश्यको लागि आवश्यकतानुसार मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समितिको व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै मालवस्तुको विचलन गर्न नहुने, जमाखोरी तथा कृत्रिम अभाव गर्न नहुने, कमसल माललाई असल माल हो भनी भुक्त्याई बिक्री गर्न नहुने, भनी व्यवस्था गरेको छ । ऐनले नाफाखोरी सम्बन्धमा व्यवस्था गर्दै मालवस्तुको अनुचित नाफा लिई बिक्री गरेमा सजाय हुनसक्ने व्यवस्थाका अतिरिक्त प्रत्येक थोक र खुद्रा विक्रेताले नेपाल सरकारले तोकिदिएको मालवस्तुको मूल्यसूची सबैले देखिने गरी बिक्रीस्थलमा टाँस्नुपर्ने र सो नगरेमा सजायको व्यवस्था गरेको, दफा ९ ले सँगठित संस्थाले कसूर गरेको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको, दफा १० ले कमिशनको व्यवस्था गरेको, दफा ११ ले भुठ्ठा

सुराक र उजूरी दिनेलाई सजायको व्यवस्था गरेको, दफा १३ ले सो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने अपराध गरेमा प्रहरी नायव निरीक्षक दर्जासम्मको प्रहरी अधिकृतले गिरफ्तार गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको र खानतलासी गर्दा ऐनअन्तर्गतको अपराधसित सम्बन्धित मालवस्तु, सवारीको साधन र कागजात समेतलाई कब्जामा लिनसक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

उक्त ऐनअन्तर्गत सजाय हुने कसूर सम्बन्धी मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारी नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएको अदालत वा अधिकारी हुने र त्यसरी नतोकिएमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी हुने, निजले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा लाग्ने र पुनरावेदन अदालतले गरेको निर्णयउपर सो अदालतको पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने अवस्था छ । ऐनको दफा १६ मा ऐनबमोजिम अपराधी ठहरिएको व्यक्तिलाई सार्वजनिक रूपमा निन्दा गर्ने निर्देशन दिनसक्ने व्यवस्था गरेको र ऐनअन्तर्गतको मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुने र ऐनअन्तर्गत अपराध हुने काम अन्य प्रचलित नेपाल ऐन, अन्तर्गत पनि अपराध हुने रहेछ भने अर्को ऐनबमोजिम मुद्दा चलाउन सो ऐनले वाधा पुऱ्याएको नमानिने व्यवस्था उक्त ऐनले गरेको छ ।

त्यस्तै उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ र नियमावली २०५६ को नियम १० मा नेपाल सरकारले मूल्य नियन्त्रण र निर्धारण मिति समेत तर्जुमा गरी सो नीति कानूनसरह लागू गर्ने व्यवस्था गरे पनि सो बमोजिमको आफ्नो दायित्व विपक्षीहरूले हालसम्म पूरा गरेका छैनन् । कालोबजार तथा अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ मा सो ऐनको उद्देश्य पूर्तिको लागि नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी नियमहरू बनाउन सक्ने गरी नेपाल सरकारलाई अख्तियारी प्रदान गरेकोमा सो बमोजिमको नियमावली र मूल्य निर्धारण र नियन्त्रण समिति हालसम्म पनि विपक्षीहरूले तर्जुमा गरी लागू नगरेको र मुद्दामा अनुसन्धान तहकीकात गर्ने र ऐनले तोकिएको अधिकारीसमक्ष मुद्दा

दायर गर्ने काम विपक्षीहरू र मातहत निकायहरूले हालसम्म पनि गर्न नसकेबाट उक्त ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । विपक्षीहरूले आफ्नो कानूनी जिम्मेवारी पूरा नगर्दा नेपाली बजार स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक हुन नसकी अन्य उपभोक्ताले सहज रूपमा गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा सुपथ मूल्यमा प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । नेपाल WTO को सदस्य भैसकेको र क्षेत्रीय व्यापार सम्झौताहरूको पक्ष भइसकेको अवस्थामा सोको लागि आवश्यक पर्ने बजारको पूर्वाधार, कानून र नियन्त्रण संयन्त्र तयार गर्नु विपक्षीहरूको अनादेखी र कर्तव्य विमूखता भएकोले बजार र उपभोक्ता हित साथै आम उपभोक्ता र बजारको सार्वजनिक हक हित र सरोकारनिहीत रहेको हुँदा प्रस्तुत विषयलाई अग्राधिकार दिई देहायको परमादेश लगायत अन्य जो चाहिने आदेश विपक्षीहरूका नाममा जारी गरिपाउँ:

- (क) कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ बमोजिमको नियमावली तत्काल तर्जुमा गरी लागू गर्नु ।
- (ख) उक्त ऐनको दफा १५ बमोजिमको मुद्दा हेर्ने अधिकारी तुरुन्त तोकरी राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गर्नु र त्यसरी नतोकुन्जेल सम्मका लागि प्रत्येक जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूलाई क्रियाशील गर्नु ।
- (ग) सो ऐनलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने अवस्था मिलाउन अन्य आवश्यक कार्य गर्नु गराउनु ।
- (घ) ऐनको दफा २(घ) बमोजिमको मूल्य निर्धारण सल्लाहाकार समितिहरू तत्काल गठन गरी क्रियाशील गर्नु ।
- (ङ) उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ र नियमावली २०५६ को नियम १० बमोजिम मूल्य निर्धारण गर्नु गराउनु ।
- (च) बजारमा हुने कालो बजारी, नाफाखोरी, मालवस्तुको विचलन, जम्मा खोरी तथा

कृत्रिम अभाव, भुक्याई गरिने विक्री वितरण जस्ता गैरकानूनी क्रियाशीलका सम्बन्धमा उपभोक्ता शिक्षा दिनु दिलाउनु र सोको आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु ।

साथै उल्लिखित विषय संविधानको धारा १६ र १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको हनन र आमनागरिकको हक सरोकारको विवादनिहीत हुँदा प्रारम्भिक आदेश भै अग्राधिकार प्रदान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदक मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? आदेश प्राप्त भएका मितिले १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु । साथै निवेदनको विषयवस्तुको गाम्भीर्यता समेतलाई विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई न्याय निरूपण हुनुपर्ने अवस्था देखिँदा अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको २०६६।१०।१३ को आदेश ।

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद् तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय उल्लिखित ऐन तथा नियमावलीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी गराई सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हित कायम राखी कालो बजार, नाफाखोरी, मिसावट र केही अन्य सामाजिक अपराध नियन्त्रण गर्ने एवं उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण गर्ने गराउने आफ्नो दायित्वप्रति अत्यन्त संवेदनशील र सचेत रहेकोले आवश्यकता र उपयुक्तताको आधारमा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ बमोजिमको नियमावली तर्जुमा, दफा २(घ) बमोजिमको मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समितिको गठन, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ र नियमावली, २०५६ को नियम १० बमोजिमको मूल्य निर्धारण तथा नियन्त्रण सम्बन्धी नीति लगायतका कार्य हुने व्यहोरा अवगत गराउँदछु । नीति तर्जुमा गर्ने एवं प्रत्यायोजित विधायनको सिद्धान्तअनुसार नियम बनाई लागू गर्ने विषय

आवश्यकतानुसार कार्यकारीको स्वविवेकीय क्षेत्र भित्र पर्ने हुँदा न्यायिक निरूपणको विषय हुन नसक्ने हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुन पर्ने होइन । उल्लिखित ऐन तथा नियमावलीले निर्धारण गरेको के कस्ता दायित्व यस कार्यालयले पूरा नगरेकोले उक्त ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट उल्लेख नगरी हचुवाका आधारमा विपक्षी बनाएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद् तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

कालोबजार तथा सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को उद्देश्य पूरा गराउन सरकारले आवश्यक ठानेको अवस्थामा नियमावलीको निर्माण गर्ने नै छ । मुद्दा हेर्ने अधिकारीको सम्बन्धमा सरकारको स्रोत साधनको अधिकतम प्रयोग गर्दै प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई जिम्मेवारी तोकिएको र आवश्यकतानुसार मुद्दा हेर्ने अधिकारीको समेत व्यवस्था गर्दै जानेछ । सरकारले आफ्नो साधन र स्रोतले भ्याएसम्म ऐनको कार्यान्वयनमा कुनै कसूर बाँकी राख्ने छैन । ऐनको उद्देश्य पूरा गराउने प्रयोजनका लागि नियमावली निर्माण गर्न गराउन आदेश गरिपाउँ भनी निवेदकले लिएको दावीलाई अन्यथा भन्ने अवस्था छैन तथापि सरकारले आवश्यकतानुसार कानून बनाई त्यसको प्रयोग गर्ने गरेको र नियमावली समेत बनाई कार्यान्वयन गर्दै जाने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध ऐन, २०३२ बमोजिम नियमावली बनाउने, मुद्दा हेर्ने अधिकारी तोकने ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धी काम गर्ने प्रमुख निकाय यस मन्त्रालय नभएको र कानून निर्माणका सम्बन्धमा मन्त्रालयको सहयोगकारी भूमिका मात्र रहने हुँदा असम्बन्धित निकायलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षी कानून मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ लागू गराउन दत्तचित्त रहेको छ। सरकारले उक्त ऐनको दफा ३ अन्तर्गत २९ वटा अत्यावश्यक वस्तुको मूल्य सूची प्रत्येक थोक विक्रेताले राख्नुपर्ने गरी कानूनी व्यवस्था गरिसकेको छ। स्वच्छ बजार प्रतिस्पर्धाको लागि प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ तथा नियमावली २०६६ लाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र नियमावली, २०५६ को कार्यान्वयन गर्न उपभोक्ता संरक्षण परिषद्, वाणिज्य विभाग, केन्द्रीय अनुगमन समिति, जिल्ला अनुगमन समिति, क्षतिपूर्ति समिति जस्ता निकायहरू स्थापित

छन्। नेपाल सरकार ऐनअन्तर्गत बनाउनुपर्ने नियमहरू बनाउन प्रतिवद्ध रहेको र आवश्यकताअनुसार त्यस्ता नियमहरू बनाउँदै पनि गएको छ। कुन नियमावलीको कार्यान्वयन कहिले र कसरी गर्ने भन्ने विषय नेपाल सरकारको नीतिगत विषय हो। मूल्य निर्धारणसम्बन्धी नीति जारी गर्न नेपाल सरकार प्रतिवद्ध रहेको छ। कालोबजारी, नाफाखोरी, जम्माखोरी विरुद्ध वाणिज्य विभागबाट समय समयमा अनुगमन हुँदै आएको

छ। उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ अन्तर्गत वाणिज्य विभागबाट उपभोक्ता शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम पनि सञ्चालन हुँदै आएको अवस्था हुँदा रिट निवेदन आधारहित र खारेजभागी छ। यस मन्त्रालयको प्रत्यक्ष सरोकार नराख्ने विषयमा विनाकारण मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षी वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू डा. गोपाल दाहाल, रामचन्द्र सिंखडा र ज्योति बाँनियाले कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ लागू भएको लामो समय व्यतीत भैसकेको र सो

ऐन दफा २३ ले ऐनको उद्देश्य पूर्तिको लागि नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी नियमाहरू बनाउन सक्ने गरी नेपाल सरकारलाई अख्तियारी समेत प्रदान गरेकोमा सो बमोजिमको नियम विपक्षी नेपाल सरकारले हालसम्म तर्जुमा नगरेको र लिखित जवाफमा समेत त्यस्तो नियम बन्नु नपर्ने कुनै मनासिब कारण प्रस्तुत गर्न सकेको पाइँदैन। ऐनका प्रावधानहरू नियमावली बनाई लागू नगरिने हो भने ऐनमा भएका प्रगतिशील व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन हुन नसक्ने र कानूनी प्रावधानहरू कागजमा मात्र सीमित हुनजाने हुन्छ। त्यस्तै उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ र नियमावली, २०५६ को नियम १० मा नेपाल सरकारले मूल्य नियन्त्रण र निर्धारण नीति तर्जुमा गरी कानूनसरह लागू गर्ने भनी गरेको व्यावस्था समेत विपक्षीहरूको उदासीनताको कारण कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। विपक्षीहरूले आफ्नो कानूनी जिम्मेवारी पूरा नगर्दा नेपाली बजार स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक हुन नसकेको र आम उपभोक्ताले सहज रूपमा गुणस्तरीय वस्तु र सेवा सुपथ मूल्यमा प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था छ। नेपाल विश्व व्यापार संगठन WTO को सदस्य भैसकेको अवस्था र स्थितिमा सोको लागि बजारको पूर्वाधार, कानून र नियमन संयन्त्रहरू तयार गर्नु समेत आवश्यक र अपरिहार्य हुनेमा विपक्षीहरूको अनदेखी र कर्तव्य विमूखताले ऐनको घोषित उद्देश्य पूर्तिमा अवरोध पुगेको हुँदा निवेदन मागबमोजिम कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ बमोजिमको नियमावली तत्काल तर्जुमा गरी लागू गर्नु र सो ऐनलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने अवस्था मिलाउन अन्य आवश्यक कार्य गर्नु गराउनु, ऐनको दफा २(घ) बमोजिम मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समिति तत्काल गठन गरी उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र नियमावली, २०५६ बमोजिम मूल्य निर्धारण तथा नियन्त्रण सम्बन्धी नीति समेत तर्जुमा गरी लागू गर्नु गराउनुका साथै आम उपभोक्तालाई उपभोक्ता शिक्षा दिन दिलाउन आवश्यक व्यवस्था

मिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत आवश्यक आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश थापाले कालो बजारी सम्बन्धी मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ अन्तर्गतको सरकार वादी मुद्दा हो । मुद्दा दायर गर्ने काम प्रमुख जिल्ला अधिकारीको होइन । प्र.जि.अ. ले त्यस्तो मुद्दा हेर्दा बजारमा कस्तो असर परेको छ भन्ने कुराको अध्ययन नगरी रिट निवेदन दायर भएको अवस्था छ । निवेदकले माग गरेको नियमावली र नीतिहरू नेपाल सरकारले आवश्यकता महसूस गरेका बखत तर्जुमा गरीने विषय भएकोले Impact analysis विना कुनै पनि ऐन नियम बनाउनु भनी थोपनु उपयुक्त हुँदैन । उपभोक्ता शिक्षाको मापदण्ड र आधारहरू समेत कार्यपालिकाको नीतिगत क्षेत्रभित्र पर्ने विषय भएकोले अदालतले यो यस्तो शिक्षा दिनु भनी अदालतले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था समेत नहुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस जिकीरलाई मध्यनजर गरी रिट निवेदन सहितको मिसिल हेर्दा यसमा मुख्यतः रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा विपक्षीहरूले कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध र सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ मा व्यवस्था भएअनुसारको नियमावली तर्जुमा गरी लागू नगरेको, सोही ऐनको दफा १५ बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारी नतोकेको, त्यसरी नतोकुन्जेल सम्मको लागि प्रत्येक जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूलाई क्रियाशील नगरेको, ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था नमिलाएको, ऐनको दफा २(घ) बमोजिमको मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समितिहरू गठन नगरेको त्यस्तै उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८

र उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम १० बमोजिम मूल्य निर्धारण तथा नियन्त्रणसम्बन्धी नीति तर्जुमा नगरेको, बजारमा हुने कालोबजारी नाफाखोरी, मालबस्तुको विचलन, जम्माखोरी गरी कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने, भुक्याई बिक्री गरिने बिक्री वितरण गर्ने जस्ता क्रियाकलापका सम्बन्धमा उपभोक्ता शिक्षा नदिए नदिलाएकोले बजार र उपभोक्ता हित साथै आम उपभोक्ता र बजारको सार्वजनिक हक हित र सरोकार निहीत रहेको विवाद हुँदा विपक्षीहरूलाई उल्लिखित विषय सम्बोधित हुने गरी तत्काल आवश्यक व्यवस्था गर्नु गराउनु र लागू गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदकको माग दावी देखिन्छ । लिखित जवाफमा निवेदन मागबमोजिम कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२, उपभोक्ता हित संरक्षण ऐन, २०५४ र उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी गराई सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य सुविधा र आर्थिक हित कायम राखी कालोबजार, नाफाखोरी, मिसावट र केही अन्य सामाजिक अपराध नियन्त्रण गर्ने र उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्ने गराउने आफ्नो दायित्व प्रति अत्यन्त संवेदनशिल र सचेत रहेको भन्दै आवश्यकता र उपयुक्तताको आधारमा ऐनबमोजिमको नियमावली तर्जुमा, मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समिति गठन र उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ बमोजिमको मूल्य निर्धारण तथा नियन्त्रण सम्बन्धी नीति तर्जुमा लगायतका काम हुने भनी विपक्षी नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद् तथा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट लिखित जवाफ पेश भएको पाइयो भने त्यस्तै कालोबजारी, नाफाखोरी जम्मा खोरी विरुद्ध वाणिज्य विभागबाट समय समयमा अनुगमन हुँदैआएको छ । ऐनअन्तर्गत बनाउनुपर्ने नियमावली बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने विषय नेपाल सरकारको नीतिगत विषय भएकोले र उपभोक्ता हित संरक्षण नियमावली अन्तर्गत वाणिज्य विभागबाट उपभोक्ता शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको

हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. यसमा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध र सजाय ऐन, २०३२ को दफा १५ बमोजिम सो ऐनअन्तर्गत कसूर हुने सम्बन्धी मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको अदालत वा अधिकारीलाई हुनेछ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । सो ऐनको दफा १५ बमोजिम मुद्दा हेर्ने छुट्टै अधिकारी र निकाय हालसम्म नतोकिएको सो ऐनअन्तर्गत कसूर हुने सम्बन्धी मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारको प्रयोग वैकल्पिक रूपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरी आएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ समेतबाट स्पष्ट हुन आउँछ । त्यस्तै उक्त ऐनको दफा २३ मा ऐनको उद्देश्य पूर्तिको लागि नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी नियमहरू बनाउन सक्नेछ भन्ने समेत व्यवस्था उल्लेख भएको पाइयो । कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध र सजाय ऐन, २०३२ मिति २०३२।५।२० मा लालमोहर लागी प्रकाशन भएको र ऐनको दफा १(घ) ले उक्त ऐन सोही मितिदेखि नेपालभर लागू भएको हुँदा ऐन लागू भएको पैतिसौं वर्ष व्यतीत भै सक्दा समेत ऐनअनुरूप मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा निकाय तथा ऐनको दफा २३ अनुरूपको नियमावली तर्जुमा हुन सकेको देखिएन । सो सम्बन्धमा विपक्षी निकायबाट कुनै सार्थक प्रयास भैरहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गर्न नसकी आवश्यकता र उपयुक्तताको आधारमा नियमावली तर्जुमा लगायतका उल्लिखित मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समिति समेत गठन हुने र सो विषय न्यायिक निरूपणको विषय हुन नसक्ने भनी लिखित जवाफ पेश गरेको देखिन्छ ।

४. कुनैपनि ऐन तर्जुमा गर्ने कार्य विधायिकाले गर्ने र सोको कार्यान्वयनको उचित व्यवस्था मिलाउने कर्तव्य र दायित्व कार्यपालिकामा

निहीत रहनेमा कार्यपालिकाले तत्सम्बन्धी दायित्व प्रति उदासीन भएर बस्ने हो भने विधायिकाले बनाएका कुनै पनि ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन एउटा कल्पनातित् विषयसम्म हुनसक्ने हो । यथार्थमा ऐनका प्रावधानले उचितरूपमा सार्थकता पाउने अवस्था रहदैन । ऐन बनाउने विधायिकाको मनसाय पनि त्यो होइन । यदि कुनै ऐनमा नै सो ऐनमा भएका प्रावधान लागू गर्ने सम्बन्धमा सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेको अवस्था अन्यथा नदेखिएको स्थितिमा ऐन लागू भएको पैतिस वर्षसम्म पनि नियमावली तर्जुमा नगर्नुका साथै विपक्षीहरूबाट त्यसको कुनै औचित्य समेत पुष्ट्याई हुन सकेको पाइएन । कुनै अमुक विषयमा के कस्तो नीति तर्जुमा गर्ने वा नगर्ने र कहिले कसरी गर्ने भन्ने विषय कार्यकारीको स्वविवेकीय क्षेत्रभित्र पर्नेमा दुईमत नभएपनि सम्बन्धित ऐनले उक्त ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र उद्देश्य पूर्तिका लागि यो यति कुराहरू गर्ने भनी नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेको र सो कुरा सरकारले उदासीनता देखाएका कारण ऐनको पूर्ण कार्यान्वयन हुन नसकी लक्षित उद्देश्य पूर्ण रूपले हासिल हुन सक्ने अवस्था देखिन नआएको हुँदा यस्तो विषयमा निवेदकले देखाएको सार्वजनिक सरोकारलाई अन्यथा भन्न सकिएन ।

५. कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को प्रस्तावनामा प्रस्तुत ऐन सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न कालोबजार, नाफाखोरी, जम्माखोरी, मिसावट र केही अन्य सामाजिक अपराध नियन्त्रण गर्न तर्जुमा गरिएको पाइन्छ भने उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ उपभोक्ताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न, उपभोग्य वस्तु वा सेवाको गुणस्तर, परिमाण एवं मूल्यको अनियमितताबाट उपभोक्ता वर्गलाई संरक्षण प्रदान गरी उपभोग्य वस्तु वा सेवाको गुण वा उपयोगिता घटाउन वा भिक्त नपाउने व्यवस्था गर्न, एकाधिकार एवं अनुचित व्यापारिक क्रियाशीलद्वारा मूल्य अभिवृद्धि हुन

सक्ने अवस्थालाई रोक्न र उपभोग्य वस्तु वा सेवाको उपयोगिता एवं प्रयोगसम्बन्धी भूठा तथा भ्रमात्मक प्रचार प्रसार हुन नदिई सुरक्षित तथा गुणस्तरयुक्त उपभोग्य वस्तु वा सेवाको बिक्री वितरण, निकासी, पैठारी र सञ्चयसम्बन्धी व्यवस्था गर्न तथा उपभोक्तालाई पर्ने मर्काको विरुद्ध उपचार दिलाउने निकायको स्थापना गरी उपभोक्ताको हक, हित र अधिकारको संरक्षण गर्ने व्यवस्था गर्न तर्जुमा गरिएको भन्ने उक्त ऐनको प्रस्तावनाले नै प्रष्ट गरेको पाईदा त्यस्तो आम जनसमुदाय र सर्वसाधारणको कानूनसम्मत हित सुविधा सम्बद्धन र प्रवर्धनको लागि प्रत्यक्ष रूपमा सरोकार राख्ने विषयसँग सम्बन्धित ऐनको रूपमा सो ऐन आएकोमा अन्यथा भन्ने अवस्था रहेन । यसरी जनताको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषयमा सरकारले उपरोक्त कानूनको तर्जुमा गरेको अवस्था प्रष्ट भएकोमा त्यस्तो कानूनको कार्यान्वयन गर्नु सरकारको प्रमुख कर्तव्य नै हुन आउनेमा दुईमत हुन सक्दैन ।

६. कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ मा उक्त ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नियम बनाउन सक्ने व्यवस्था गरेको, दफा १५ मा यस ऐनसँग सम्बन्धित मुद्दा हेर्न अदालत वा अधिकारी तोक्नुपर्ने र दफा २ को खण्ड (घ) मा मूल्य निर्धारण सल्लाहाकार समितिहरू गठन गर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकारले ऐन बनेको यतिका वर्ष व्यतीत हुँदा पनि नियमावली जारी गरेको तथा मूल्य निर्धारण सल्लाहाकार समितिहरू गठन गरेको भन्ने देखिन आएन । त्यसै गरी उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ तथा १० मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसारको काम कारवाही पनि नतिजामूलक रूपमा गरेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन आएको पाइएन । केवल यस्ता नियम बनाउने, नीति निर्माण गर्ने कार्य सरकारको नीतिसँग सम्बन्धित भएकाले न्यायिक निरूपणको विषयभित्र नपर्ने भनी लिखित जवाफ

प्रस्तुत गरी जनताप्रतिको राज्यको दायित्वबाट पन्छिन खोजेको देखिन आयो । कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २० मा सो ऐनअन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश भएको मानिने भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी त्यस्ता मुद्दाको शुरु कारवाही किनारा गर्ने अधिकार तोकिएको अदालत वा अधिकारीलाई हुनेछ र त्यसरी नतोकिएकोमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइएबाट विधायीकाले सम्बन्धित ऐनमा नै त्यस्तो मुद्दा कारवाही किनारा गर्ने प्रयोजनको लागि छुट्टै अदालत वा अधिकारी तोकिनु पर्ने कार्यलाई प्राथमिकता प्रदान गरेको स्थितिमा हालसम्म सो कानूनी प्रावधानअनुरूप त्यस्तो अदालत वा अधिकारी तोक्ने कार्यमा विपक्षीहरू उदासीन रहेको र तदारुखता नदेखाएको देखिन आयो । यस्ता जनसरोकारका विषयमा कानूनमा गरिएका व्यवस्थाहरू कानूनमा मात्र सीमित रहने कागजी खेसा मात्र नभई परिणाममुखी रूपमा लागू गर्ने पर्ने यथार्थ कानून हुन भन्नेमा समेत विमति रहन सक्दैन । जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र हितसँग सम्बन्धित विषयमा बजारबाट हुनसक्ने दूषित कार्यहरू रोकी समाजलाई सुरक्षित राख्न अग्रसर रहनुपर्ने सरकारको कर्तव्य एवं दायित्व हुनेमा सरकारी संयन्त्र त्यस्तो दायित्वबाट पन्छिन पाउने होइन । यस्तो सरकारी संयन्त्र निष्क्रिय वा उदासीन रहेको अवस्था र जनता स्वयं न्यायिक निकायमा शरण लिन आएको अवस्थामा सरकारको मात्र कार्य हो भन्ने नाममा राज्यको एक अंग न्यायिक निकाय समेतले मुकदर्शक मात्र हुने अवस्था हुदैन । यस्ता जनसरोकारका विषयमा सरकारलाई सुभाब दिन अदालतले आफ्नो सक्रियता (Judicial Activism) देखाउनु पर्ने कुरा विश्वका प्रायसः कानून प्रणालीले स्वीकार गरिसकेको र हाम्रो न्याय प्रणालीले समेत अंगीकार गरिरहेको यथार्थलाई मनन् गर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

७. तसर्थ रिट निवेदनमा उठाइएका तथ्यहरू जनस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विशेष प्रकृतिका विषयवस्तु अन्तर्निहित रहेकोमा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ अन्तर्गतको नियमावली बनाएको नदेखिएको, दफा १५ अन्तर्गत मुद्दा हेर्ने अधिकारीको स्थायी रूपमा छुट्टै निकाय वा पदाधिकारी नतोकी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई वैकल्पिक रूपमा मात्र तोकेको देखिएको, दफा २ को खण्ड (घ) अन्तर्गत मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समितिहरू गठन गरेको नदेखिएको तथा उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ तथा १० मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसारको काम कारवाही पनि नतिजामूलक (Result Oriented) रूपमा गरेको भन्ने देखिन नआएकाले उपरोक्त उल्लिखित कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २३ अन्तर्गतको नियमावली ६ महिनाभित्रमा बनाई लागू गर्ने, दफा १५ अन्तर्गत मुद्दा हेर्ने अधिकारी तोक्ने प्रावधान तथा सोही ऐनको दफा २ को खण्ड (घ) अन्तर्गत मूल्य निर्धारण सल्लाहकार समितिहरू गठन गर्ने तथा उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ तथा १० मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसारको कार्य जनसाधारणमा अनुभूत हुन सक्ने गरी ऐनको अक्षरसः पालना एवं प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल कात्तिक २५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृतः अशोककुमार बस्नेत

हरिराज कार्की

निर्णय नं. ८५८६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६६ सालको रिट नं १३०८
फैसला मिति: २०६७/१२/१०/१५

विषय:- उत्प्रेषण ।

निवेदकः का.जि.का.म.न.पा. वडा नं ५ मालीगाउँ
बस्ने गोपाल उपाध्यायको छोरी स्व.
लीलानाथ पन्थकी श्रीमती वर्ष ५९ की
सुशीला पन्थी

विरुद्ध

विपक्षीः ल.पु.जि.ल.पु.उप म.न.पा. वडा नं ६
प्रयागपोखरी बस्ने अं वर्ष ४५ को
सम्शेरकुमार श्रेष्ठ समेत

- विगो भरी भराउ गर्ने क्रममा विगो भराई पाउने व्यक्तिको निवेदनमा उल्लेख गरेका बाहेक अन्य सम्पत्तिबाट विगो भराई दिने काममा अदालत अग्रसर नहुने हुँदा प्रतिवादीको नामको सम्पत्तिमध्ये कुन सम्पत्तिबाट अदालतले विगो भराउने हो भन्ने कुरा प्रतिवादीले रोज्न पाउने अधिकार हुँदैन । तर प्रतिवादीको हक नै नलाग्ने कुनै सम्पत्ति विगो भराउने क्रममा अदालतले लिलाम गर्न लागेको अवस्थामा भने सम्बन्धित जग्गा धनीले उक्त कार्य रोक्न आवश्यक कानूनी उपचार माग गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- विगो भराउने कार्यमा प्रतिवादीको नाममा रहेको भनिएको सम्पत्तिको बजार मूल्य र यस्तो सम्पत्ति सहज रूपमा लिलाम सकार गरी लिने व्यक्तिको नाममा हस्तान्तरण हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने तर्फ पनि अदालतले गम्भीर भएर

हेनुपर्दछ । निवेदकले नै लेखाई दिएको सम्पत्ति मध्येबाट विगो भराउने काम गर्दा उक्त सम्पत्तिको बजार मूल्य र सम्पत्ति हस्तान्तरण हुन नसक्ने कुरामा विगो भराई लिन पाउने व्यक्तिले त्यसबाट हुने नोक्सानी वा आर्थिक असरको मूल्याङ्कन गरेको हुने हुनाले विगो भराउने क्रममा निवेदनमा उल्लिखित सम्पत्ति वा निवेदन दिएपछि पत्ता लगाई निवेदकले अदालतलाई लेखाई दिएको सम्पत्तिमा नै सीमित रहनु अदालतको लागि न्यायसंगत तथा व्यावहारिक हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- बजार मूल्य नै नभएको वा बजार बिक्री मूल्य भएको भएपनि प्रतिवादीबाट यसको स्वामित्व हस्तान्तरण गराई लिन सकिने सहज सम्भावना नै नभएको सम्पत्ति वा विगो भराई लिन पाउने ठहर भएको व्यक्तिको नाममा देखाइ दिने आदेश मात्र अदालतबाट हुने हो भने यसको कुनै मतलब हुँदैन । यसबाट अदालती प्रक्रियाको उद्देश्य र न्यायको मर्म पनि समाप्त हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- धितो बजारको संयन्त्रबाट खरीद बिक्री भएका शेयरहरू खरीदकर्ताले आफ्नो नाममा नामसारी गराई लिन र यसको भोग चलन गर्ने कार्यमा सम्बन्धित कम्पनी वा यसका अन्य शेयरधनीहरूले कानूनी रूपमा कुनै बाधा विरोध गर्न सक्दैन तर प्राइभेट कम्पनीको शेयरहरूको खुल्ला रूपमा शेयर बजारमा किनबेच गर्न नसकिने हुँदा यस्ता शेयरहरूको बजार मूल्य हुँदैन । यस्ता कम्पनीले जारी गरेका शेयरहरू कम्पनीले खुल्ला रूपमा खरीद बिक्री गर्न नसक्ने हुँदा यसको पञ्चकित्तौ मूल्य तय गर्न पनि सम्भव नहुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- कुनै प्राइभेट कम्पनीले जारी गरेको शेयरहरू लिलाम सकारी लिने व्यक्तिको नाममा सहज रूपले नामसारी हस्तान्तरण गर्न सकिने अवस्था नहुँदा यस्तो शेयरलाई फैसला कार्यान्वयनको प्रयोजनको लागि मान्य हुने सम्पत्तिको रूपमा अदालतले ग्रहण नगर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बलबहादुर राई, श्री हरिश्चन्द्र सुवेदी र श्री थम्मलाल शर्मा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५४, ७४, ७५

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) अनुसार यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरूको तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

विपक्षीमध्ये सम्शेरकुमार श्रेष्ठ वादी, दीपक पन्थी प्रतिवादी भएको लेनदेन मुद्दा चली श्री काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१२।४ गते भएको फैसलाबमोजिम विगो रु.२०,००,०००।- विपक्षी सम्शेरकुमार श्रेष्ठले भरी पाउने ठहरी भएको फैसला बमोजिम विगो भराउने सम्बन्धमा म निवेदिकाको हक भोगको कसैलाई बण्डा गर्न नपर्ने साविक का.जि.का.म.न.पा. वडा नं २५(ड) कि.नं. ९५ हाल ऐ.ऐ. वडा नं. ५ को कि.नं. १२३ को क्षे.फ. ०-१५-२-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको २^१/_२ तले घरबाट विपक्षी सम्शेरकुमारले लेना रकम असूलको लागि निवेदन

दिई मिति २०६४।४।९ मा डाँक लिलाम गरेकोले सो बदर गरी पाउन दण्ड सजायको ६९ नं. बमोजिम उजुरी गरेकोमा विपक्षी नं. २ को आदेश नै सदर गरी मिति २०६४।५।७ मा आदेश गरेकोले सो आदेश बदर गराउन अ.व. १७ नं. बमोजिम विपक्षी नं. ३ मा निवेदन गरेकोमा विपक्षी नं. ३ ले मिति २०६५।३।१३ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।५।७ को आदेश बदर हुने ठहरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश अन्तिम छ ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश अन्तिम भएपछि पुनः कि.नं. १२३ कै घर जग्गाबाट लेना रकम असूल गर्न दर्खास्त हाली मिति २०६६।१।१० मा आदेश गर्दा म निवेदिकाको नाममा दर्ता रहेको कि.नं. १२३ को घर जग्गामा दीपक पन्थीले पाउने अंश भागबाट विगो भराउन कार्वाही अगाडि बढाउन आदेश भएकोले सो आदेश बेरीतपूर्वक भएकोले बदर गरी पाउन उजुरी गरेकोमा मिति २०६६।८।५ मा मिति २०६६।१।१० को आदेश नै सदर गरेकोले अ.व. १७ नं. बमोजिम विपक्षी नं. ३ मा निवेदन गरेकोमा २०६६।१०।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश नै सदर गरी आदेश भएछ ।

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०६६।१०।२२ मा आदेश हुँदा म बेरुजु भएकोले सो आदेशबमोजिम मेरो कि.नं. १२३ को घर जग्गाको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन भयो भनी गाउँघरमा हल्ला भएकोले के रहेछ भनी वास्तविक कुरा मिति २०६७।३।२० मा बुझ्न जाँदा २०६६।८।५ को आदेशले लेना विगो भराउने प्रयोजनको लागी मिति २०६७।३।३ मा कि.नं. १२३ को घर जग्गाको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरेको रहेछ । विपक्षीहरूको उल्लिखित काम कार्वाहीले म निवेदिकालाई संविधानको धारा १२(३)(ड), १३(१)१९, ३२ द्वारा प्रदत्त संवैधानिक हक र मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. ले प्रदत्त कानूनी हक समेत हनन् भएकोले यस सम्मानित अदालतलाई संविधानको धारा १०७(२) ले प्रदान गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्र गुहार्न आएको छु । मिति

२०६६।१।१० मा गरेको आदेशलाई सदर गर्ने मिति २०६६।८।५ को आदेश तथा सो सदर गर्ने गरेको मिति २०६६।१०।२२ को आदेश तथा सो आदेशका आधारमा भए गरेका आदेश पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन लगायतका सम्पूर्ण कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? सोको कुनै कारण भए यो सूचना प्राप्त भएका मितिले वाटाका म्यादवाहेक १५ दिनभित्र आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

यसमा अन्तरिम आदेशको समेत माग भएको देखिँदा सो सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०६७।४।११ गतेको पेसी तोकिएको छ । सो अवधिसम्मको लागि पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६६।१०।२२ को आदेश कार्यान्वयन नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील शाखालाई सूचना दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।२२ को आदेश ।

ड्रिमल्याण्ड कन्ट्रक्शन कम्पनी प्रा.लि. साविक अवस्थामा राम्रैसँग चलेको होला । तर हाल लामो अवधिदेखि केवल कागजी रुपमा मात्र सीमित देखिन्छ । पब्लिक लि.को. कारोवार नियन्त्रण, निर्देशन तथा अनुगमन गर्ने छुट्टै निकाय भए जस्तो प्रा.लि. कम्पनीमा त्यस्तो नहुने र प्रा.लि. को सम्पूर्ण काम कारोवार तथा कागजातको नियन्त्रण सञ्चालक विशेषको मात्र रहने भएबाट यसको विश्वसनीयता निश्चित छ भन्न सकिदैन । एउटा सामान्यभन्दा सामान्य व्यक्तिले करोडौं पूँजीको प्रा.लि. कम्पनी संस्थापना गर्न सक्ने र त्यसको कागजात आफ्नै इच्छानुसार बनाई आफ्नो नामको शेयर लगत कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट प्रमाणित गराई आफूलाई करोडपतिको दर्जा दिलाउन सक्ने अवस्था हुन्छ । तर त्यस्तो शेयरलाई मान्यता दिन वा स्वीकार गर्न सकिदैन । ड्रिमल्याण्ड

कन्ट्रक्शन कम्पनी प्रा.लि. र यसमा ऋणी दीपक पन्थीको शेयर यस्तै प्रकृतिको छ । यस्तो शेयरबाट म प्रत्यर्थीको विगो असूल हुन सक्तैन भन्ने कुरा सम्मानित अदालतहरूबाट धेरैपटक भएको आदेशहरूबाट महसूस गरिएको अवस्था छ । यस्तै परिस्थितिलाई स्वीकार गरेर र सम्मानित अदालतबाट भएका आदेशअनुकूल फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा तहसीलदारबाट मिति २०६६।१।१० मा आदेश भएको छ ।

विपक्षी निवेदिका सुशीला पन्थीले आफ्नो नामको घर जग्गामध्ये ऋणी दीपक पन्थीका हक जतिबाट मात्र म प्रत्यर्थीको विगो भराई दिनुपर्छ भनी लिपिबद्ध गरी निवेदन गरेको र सो लिपिबद्ध स्वीकारोक्तिलाई नै आधार मानी पटकपटक अदालतबाट आदेश भई अन्तिम रहन गएको परिस्थितिमा अन्य कुनैपनि दावी जिकीरको अर्थ रहन सक्ने होइन ।

प्रस्तुत विवादको विषयमा धेरै पटक सम्मानित अदालतहरूबाट आदेश भई सकेका छन् । ६१ नं. को निवेदन २ पटक, १७ नं. को निवेदन २ पटक समेतमा आदेश गरिएको र फैसला कार्यान्वयनको समयावधि लामो हुँदै गई रहेको अवस्था छ । तर मैले न्याय प्राप्त गरेको महसूस गर्न पाई रहेको छैन । सम्मानित अदालतबाट दण्ड सजायको ६१ नं. र १७ नं. अनुसार प्रत्येक प्रक्रियालाई लिएर पटक पटक कारवाही गर्दै जाने मनशाय नदेखिने भनी २०५८ सालको रिट नं. ३२०६, लक्ष्मी शाह सुडी वि. दीपनारायण ठाकुर समेतको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट खारेज हुने गरी मिति २०६०।९।११ मा आदेश भएको छ ।

अतः रिट निवेदनमा तहसीलदारको मिति २०६६।१।१० को आदेश बदर गर्ने माग नभएको, पहिलो चरणमा द.स. को ६१ नं. र अ.व.१७ नं.को निवेदनमा सुनुवाई भई पुनरावेदन अदालतको मिति २०६५।३।१३ मा भएको आदेश अन्तिम भएको, पछिको दोस्रो चरणको रूपमा ऐ.नं. हरूको निवेदनमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट

मिति २०६६।८।५ मा र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६६।५।२२ मा सुनुवाई भई आदेश भइसकेको सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूले समेत विपक्षी निवेदिकाको रिट निवेदन लाग्न सक्ने अवस्था नभएको समेतका कारण आधारलाई सुनी बुझी हेरी अन्तरिम आदेश सहित विपक्षी निवेदिकाको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सम्शेरकुमार श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।३।१३ को आदेशबमोजिम दीपक पन्थीले आफ्ना नामको जेथा नदेखाएको कारण कथित ड्रिमल्याण्ड कन्ट्रक्शन कम्पनी कागजी मात्र भएको र कागजी कम्पनीको शेयरको अस्तित्व पनि स्वतः कागजी मात्र हुने हुँदा दीपक पन्थीले पाउनसक्ने अंश भागको सम्पत्ति अर्थात निवेदक सुशीला पन्थीको घर जग्गाबाट विगो असूलीको कारवाही अगाडि बढाइएको हो । निवेदकले उक्त घरजग्गा बकसबाट पाएको निजी सम्पत्ति भनी दावी गरे तापनि उक्त सम्पत्ति निजले मिति २०३३।७।२३ मा बकस पाएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन सातौं संशोधन पूर्व बकसपत्रबाट पाएको चल अचल सम्पत्ति सगोलका सबै अंशियारमा बण्डा लाग्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले बकस पाएको भनी निवेदकले उन्मुक्ति पाउने अवस्था छैन । कम्पनी ऐनअर्न्तगत दर्ता भएका सबै कम्पनीको शेयरबाट विगो रकम उठ्दछ, कम्पनीको शेयर प्राप्त गर्नासाथ सम्पत्तिको प्राप्ति हुन्छ, भनी मान्न मिल्दैन । सैद्धान्तिक रूपमा त्यस्तो कम्पनीको शेयरको मूल्य कायम रहने भए तापनि कतिपय अवस्थामा त्यस्ता शेयरको औचित्य नै रहँदैन । ड्रिमल्याण्ड कन्ट्रक्शन कम्पनी केवल कागजी कम्पनी मात्र भएकोले त्यस्ता कागजी कम्पनीको शेयर वादीलाई दिलाई दिँदैमा फैसलाको मर्म पूरा हुने होइन । यस अर्थमा उक्त कम्पनीको शेयरलाई वादीको लेना रकम असूलउपर गराउने प्रयोजनको लागि सम्पत्तिको रूपमा स्वीकार गर्न नसकिएको हो । वादीले उक्त कम्पनी कागजी मात्र हो । सोको शेयरबाट आफ्नो लेना नउठ्ने

भनी निवेदन गरी रहेको अवस्था र भौतिक उपस्थिति नभएको कागजी कम्पनीको शेयरको प्रमाण पत्र दिलाई दिएर अदालतको फैसलाबमोजिम पक्षले न्याय प्राप्त गर्दैन भन्ने मान्यताअन्तर्गत प्रतिवादीको अंशहक लाग्ने सम्पत्ति पक्राउ गरिएको हो । यस सम्बन्धी विस्तृत कारण र आधार मिति २०६६।१।१० को तहसीलदारको आदेशमा पनि उल्लेख भएको छ । वस्तुतः प्रस्तुत रिट अदालतको अन्तिम फैसलाको कार्यान्वयन हुन नदिने र भए पनि कागजी कार्यान्वयन भै फैसलाको असरबाट निहित उद्देश्यका साथ आएको हो । यस अदालतबाट निवेदकको कुनै पनि हक अधिकारमा आघात पुऱ्याउने काम भएको छैन भए गरेको सबै कार्य कानूनसम्मत छन् । अतः उक्त रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालत र ऐ का तहसीलदारको लिखित जवाफ ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको बेरीतको आदेश नै बदर गरिपाउँ भनी लेनदेन विगो मुद्दामा निवेदक सुशीला पन्थीले यस अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनको प्रतिवेदन नं. ५७५ मा काठमाडौं जिल्ला अदालत के “यसमा त्यस अदालतबाट मिति २०६६।८।५ मा भएको आदेश परिवर्तन गरिरहन परेन । अब यसै पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६५।६।१३ मा भएको पूर्व आदेशलाई समेत मध्यनजर राखी फैसला कार्यान्वयनको कार्यलाई अगाडि बढाउनु होला ” भनी मिति २०६६।१०।२२ मा आदेश भएको यस अदालतमा रहेको प्रतिवेदन दर्ता रजिष्टारबाट देखिन्छ । अतः उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकोले विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन माग बमोजिम रिट जारी हुनु पर्ने होइन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको रिट निवेदन सहितका सम्पूर्ण मिसल कागजातहरूको अध्ययन गरियो । निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बलबहादुर राई,

श्री हरिश्चन्द्र सुवेदी र श्री थम्मलाल शर्माले दीपक पन्थीको नाममा रहेको ड्रिमल्याण्ड कन्ट्रक्शन कम्पनी प्रा.लि.को शेयर बिक्री गर्ने सन्दर्भमा लेनदेन व्यवहार गरेको रकमका सम्बन्धमा निवेदकालाई कुनै जानकारी छैन । निवेदकको जानकारीबेगर थाहा नपाएको विषयमा गरेको कारोवारमा निजको कि.नं. १२३ को घर जग्गाबाट विपक्षीको लेना रकम असुल गर्न कानूनतः मिल्ने होइन । दीपक पन्थी निवेदकको छोरा भएपनि लेनदेन व्यवहारको ९ नं. अनुसार गर्नुपर्नेमा सो विपरीत निवेदकको सम्पत्तिबाट विगो भरी भराउ हुन सक्दैन । तसर्थ, मिति २०६६।१।१० को आदेशलाई सदर गर्ने मिति २०६६।८।५ को आदेश र सो आदेशहरूलाई सदर गर्ने मिति २०६६।१०।२२ को आदेश तथा सो आदेशहरूका आधारमा भएको मिति २०६६।८।७ को आदेश तथा मिति २०६७।३।३ को कि.नं. १२३ को घरजग्गाबाट लेना रकम भराउने सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउन रिट जारी होस भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी सम्शेरकुमार श्रेष्ठको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले रिट निवेदकले आफ्नो माग दावीमा मिति २०६६।१।१० को आदेश बदर गरिपाउन माग लिनु भएको छैन । उक्त आदेश बदर माग नगरिएको अवस्थामा सो आदेश यथावत कायम रहिरहने हुन्छ । निवेदकाले आफ्नो नाउंको घर जग्गामध्ये ऋणी दीपक पन्थीका हक जतिबाट प्रत्यर्थीको विगो भराई दिनुपर्छ भनी निवेदन गरेको र सो निवेदनलाई नै आधार मानी अदालतबाट पटक पटक कानूनसम्मत आदेश भएको हुँदा सो आदेशहरू बदर हुन सक्ने होइनन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी रिट निवेदिका सुशीला पन्थी र दीपक पन्थी आमा छोरा नाताका व्यक्ति भएकोमा विवाद देखिँदैन । विपक्षीमध्येका

सम्शेरकुमार श्रेष्ठ वादी र दीपक पन्थी प्रतिवादी भई लेनदेन मुद्दा चली काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१२।४ गते भएको फैसलाबमोजिम विगो रु.२०,००,०००। (बीस लाख) वादी सम्शेरकुमार श्रेष्ठले भरी पाउने ठहरी भएको फैसलाबमोजिम विगो भराउने सम्बन्धमा निवेदिकाको नाम दर्ता रहेको साविक का.जि.का.म.न.पा.वडा नं २५ (ड) कि.नं. ९५ हाल ऐ.ऐ वडा नं ५ को कि.नं. १२३ को क्षेत्र. ०-१५-२-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घरबाट विपक्षी सम्शेरकुमारले आफ्नो लेना रकम असुलउपर गर्नको लागि निवेदन दिई कारवाही चल्दै जाँदा निवेदिकाको उपरोक्त जग्गाबाट असुलउपर गरि दिनु भन्ने तहसीलदारको आदेश तहतह हुँदै सदर भएको पाइन्छ। आफूले बकसबाट पाएको जग्गा लिंदा कसैलाई वण्डा दिन नपर्ने प्रकृतिको घर जग्गा भएकोले मेरो घर घरानाबाट भरी लिन पाउने होइन भनी निवेदिकाले दावी लिएको पाइन्छ।

यी निवेदिका सुशीला पन्थीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०६४।५।१४ मा दिएको निवेदनको प्रकरण (ड) हेर्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतका जिल्ला न्यायाधीशले आदेशमा उल्लेख गरे अनुसार म निवेदिकाले २०३३।७।२३ का बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिलाई सबै अंशियारको अंश भाग लाग्ने सम्पत्तिका रुपमा स्वीकार गर्ने अवस्थानै आउँदैन। तथापि उक्त घर जग्गा अन्य अंशियारको समेत अंश भाग लाग्ने भएमा म समेतका अन्य अंशियारहरूको अंश भाग अलग भिन्न गरी ऋण लिने खाने कारणीका नाममा पर्ने अंश भाग मात्र अलग भिन्न गरी सो अंश भाग छुट्टयाई निजको अंश भाग जतिबाट मात्र लिलाम गर्नु पर्ने भनी ऋणी दीपक पन्थीको अंश भागबाट विपक्षी सम्शेरकुमारको लेना रकम भराई दिए हुन्छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी यी रिट निवेदिकाले अदालतमा निवेदन दिएको पाइन्छ।

लेनदेन मुद्दामा भएको फौसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६६।१०।२२ को

आदेशसमेत बदर गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदनको माग दावी रहेको देखिन्छ र उक्त लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी दीपक पन्थी प्रस्तुत रिट निवेदिकाको एकाघर सगोलको छोरा भन्ने कुरामा विवाद छैन। उक्त लेनदेन मुद्दाको फौसलाबमोजिमको विगो भराउने सम्बन्धमा निवेदिकाको नामको जग्गा र सोमा बनेको घरमा निजका एकासगोलका छोराको अंश हक नलाग्ने भनी दावी लिएको भए तापनि उक्त घर जग्गा मध्ये निज छोरा दीपक पन्थीको अंश भाग लाग्ने जति हिस्साबाट मात्र विगो असुल गरी लिएमा रिट निवेदिकाको मञ्जुरी छ भन्ने कागज निज निवेदिकाले मिति २०६४।५।१४ मा पुनरावेदन अदालत पाटनमा दिएको निवेदनबाट नै स्पष्ट हुने हुँदा उक्त घर जग्गामा रहेको निज दीपक पन्थीको भाग हिस्साबाट उक्त लेनदेन मुद्दाको विगो भराउन सकिने भन्ने कुरामा विवाद देखिएन। तर उक्त सम्पत्तिबाट विगो असुल गर्ने कारवाही शुरु गर्नु भन्दा पहिले निज दीपक पन्थीको नाममा रहेको भनिएको ड्रिमल्याण्ड कन्ट्रिभेन कम्पनी प्रा.लि (त्यसपछि ड्रिमल्याण्ड भनिएको) को शेयरबाट नै विगो असुल गर्नु पर्ने भन्ने रिट निवेदिकाको माग दावीको विषयमा नै निर्णय गर्नु पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको मूल विषयवस्तु रहेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नु पर्ने देखियो :

- क) देवानी मुद्दाको विगो असुलउपर गर्न आवश्यक पर्ने सम्पत्ति देखाउने जिम्मेवार र यस्तो सम्पत्ति रोज्ने अधिकार फौसला कार्यान्वयन गराई पाउने वादी वा प्रतिवादी कसमा रहने हो ?
- ख) अदालतबाट विगो भरी भराउको कारवाही गर्दा विगो भराई पाउने व्यक्तिले लेखाई दिएको सम्पत्तिको तायदाती वा लिलाम गर्नुको उद्देश्य के हो ? र यस्तो सम्पत्तिको प्रकृति कस्तो हुनु पर्दछ ?

ग) कम्पनी ऐन, २०६३ वा यो भन्दा पहिलाका कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका प्राइभेट कम्पनीले जारी गरेका शेयरहरू अदालतबाट देवानी मुद्दाको विगो भराउन गरिने कारवाहीको क्रममा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४ र ७५ को प्रयोजनको लागि बजार मूल्य भएको चल सम्पत्तिको रूपमा मान्न सकिन्छ वा सकिदैन ?

२. पहिलो प्रश्न अर्थात् विगो भरी भराउ गर्न आवश्यक पर्ने सम्पत्ति देखाउने दायित्व र रोज्ने अधिकार कसको हो भन्ने विषय सँग सम्बन्धित छ । प्रतिवादीको नामको वा निजको हक लाग्ने सम्पत्तिमध्ये कुन सम्पत्तिबाट अदालतले विगो भराउने भन्ने कुरा विगो भराई पाउने व्यक्तिको रोजाई र अदालतको निर्णयमा भर पर्दछ । विगो भरी भराउको कृत्यामा प्रतिवादको नामको वा निजको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति खोजी गर्ने क्रममा अदालतले सहयोग गर्न सक्तछ तापनि हाल प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार विगो भराउन आवश्यक पर्ने सम्पत्ति पत्ता लगाउने दायित्व विगो भराई पाऊँ भनी अदालतमा निवेदन दिने व्यक्तिलाई नै मूल रूपमा रहेको देखिन्छ ।

देवानी मुद्दामा विगो असूलउपर गर्न आवश्यक पर्ने सम्पत्ति अदालतलाई देखाउने जिम्मेवारी र विगो भराउने प्रयोजनको लागि प्रतिवादीको सम्पत्ति रोज्ने अधिकार पनि विगो भराई लिन पाउने व्यक्तिको नै हो भन्ने कुरा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५४ मा गरिएको व्यवस्थाबाट पनि अझ स्पष्ट हुन्छ ।

३. यति मात्र होइन विगो भराई पाउने व्यक्तिले लेखाई दिएको सम्पत्तिबाटनै विगो भराउनु पर्ने, उक्त सम्पत्तिको पञ्चकित्तै मोलमा कसैले पनि सकार नगरेको अवस्थामा दुनियाँको विगोको हकमा उक्त सम्पत्तिको पञ्चकित्तै मोलमा विगो भराई पाउन निवेदन दिने व्यक्तिले उक्त सम्पत्ति सकार गर्नुपर्ने र सकार गरी नलिएमा अर्को पटक लिलाम गर्न नपाउने र तत्सम्बन्धी निवेदन

तामेलीमा राखि दिनुपर्ने भन्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७४(७) मा गरिएको व्यवस्थाको सन्दर्भमा हेर्दा समेत दुनियाँको विगो भरी भराउ गर्ने क्रममा विगो भराई पाउने व्यक्तिको निवेदनमा उल्लेख गरेका बाहेक अन्य सम्पत्तिबाट विगो भराई दिने काममा अदालत अग्रसर नहुने हुँदा प्रतिवादीको नामको सम्पत्तिमध्ये कुन सम्पत्तिबाट अदालतले विगो भराउने हो भन्ने कुरा प्रतिवादीले रोज्न पाउने अधिकार हुँदैन । तर प्रतिवादीको हक नै नलाग्ने कुनै सम्पत्ति विगो भराउने क्रममा अदालतले लिलाम गर्न लागेको अवस्थामा भने सम्बन्धित जग्गा धनीले उक्त कार्य रोक्न आवश्यक कानूनी उपचार माग गर्न सक्तछ तर प्रस्तुत विवादमा यस्तो अवस्था छैन ।

४. फैसलाअनुसार बुझाउनु पर्ने विगोको रकम नबुझाएपछि फैसलाअनुसार तिर्ने बुझाउनु पर्ने रकम प्रतिवादीले नबुझाएको अवस्थामा मात्र अदालतले विगो भरी भराउको प्रक्रिया शुरु गर्ने र यो प्रक्रिया शुरु भएपछि पनि अदालतले फैसलाअनुसारको विगो रकम बुझाउन प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिमको समयवाधि तोकी म्याद दिने र सो समय पछि पनि विगोको रकम नबुझाउने प्रतिवादीले निजको नामको सम्पत्ति मध्ये कुन सम्पत्तिबाट अदालतले विगो भराउने हो भन्ने कुरा रोज्न दिने हो भने फैसला कार्यान्वयनमा विभिन्न प्रकारको व्यवहारिक तथा प्रक्रियागत समस्याहरू आउन सक्तछन् । विगो भरी भराउने कार्यमा प्रतिवादीको नाममा रहेको भनिएको सम्पत्तिको बजार मूल्य र यस्तो सम्पत्ति सहज रूपमा लिलाम सकार गरी लिने व्यक्तिको नाममा हस्तान्तरण हुन सक्तछ वा सक्तदैन भन्ने तर्फ पनि अदालतले गम्भीर भएर हुनुपर्दछ । निवेदकले नै लेखाई दिएको सम्पत्ति मध्येबाट विगो भराउने काम गर्दा उक्त सम्पत्तिको बजार मूल्य र सम्पत्ति हस्तान्तरण हुन नसक्ने कुरामा विगो भराई लिन पाउने व्यक्तिले त्यसबाट हुने नोक्सानी वा आर्थिक असरको मूल्याङ्कन गरेको हुने हुनाले विगो भराउने

क्रममा निवेदनमा उल्लिखित सम्पत्ति वा निवेदन दिएपछि पत्ता लगाई निवेदकले अदालतलाई लेखाई दिएको सम्पत्तिमा नै सीमित रहनु अदालतको लागि न्यायसंगत तथा व्यवहारिक हुन्छ ।

५. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, अदालतले आफ्नो फैसला कार्यान्वयन गरी फैसलाअनुसारको रकम वा विगो भराई दिने कारवाहीमा पनि अदालत आफै संलग्न हुनुको उद्देश्य केहो भन्ने विषयमा विवेचना गर्नु पनि यस सन्दर्भमा प्रासंगिक देखिन्छ । फैसला कार्यान्वयनको क्रममा अदालतबाट विगो भराई दिने कार्य गर्दा वादीले भराई पाउने भनी ठहर भएको कुनै रकम वा विगो वास्तविक रुपमा प्रतिवादीलाई भराई दिने नै यसको मूल उद्देश्य हो । व्यावहारिक प्रयोग वा प्रयोजन नहुने वा बजार मूल्य नभएको कुनै भौतिक वा अभौतिक वस्तुको स्वामित्वको प्रमाण पत्र वा यस्तो वस्तुको कब्जा दिलाएर मात्र अदालतले गर्ने फैसला कार्यान्वयनको उद्देश्य पूरा हुँदैन । फैसला कार्यान्वयन गरी विगो भराउँदा अदालतबाट ठहर भएको विगोको वास्तविक मूल्य नगदमा नै दिलाउने वा नगदमा सजिलैसंग परिणत गर्न सकिने सम्पत्तिको स्वामित्व निवेदक वादीलाई हस्तान्तरण गराई दिँदा मात्र यो उद्देश्य पूर्ति हुन्छ । यसैले बजार मूल्य नै नभएको वा बजार बिक्री मूल्य भएको भएपनि प्रतिवादीबाट यसको स्वामित्व हस्तान्तरण गराई लिन सकिने सहज सम्भावना नै नभएको सम्पत्ति वा विगो भराई लिन पाउने ठहर भएको व्यक्तिको नाममा देखाइ दिने आदेश मात्र अदालतबाट हुने हो भने यसको कुनै मतलब हुँदैन । यसबाट अदालती प्रक्रियाको उद्देश्य र न्यायको मर्म पनि समाप्त हुन्छ । यही सन्दर्भमा नै यो रिट निवेदनमा उल्लेख भएको दीपक पन्थीको नामको प्राइभेट कम्पनीको शेयरबाट अदालतको फैसलाअनुसार विगो भरी भराई दिने भन्ने आदेश गर्न मिल्ने वा नमिल्ने केहो भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ र प्राइभेट कम्पनीले कुनै व्यक्तिको नाममा जारी गरेको शेयरलाई

फैसला कार्यान्वयनको प्रयोजनको लागि बजार मूल्य वा आर्थिक उपयोगिता भएको सम्पत्ति मान्न सकिन्छ वा सकिदैन भन्ने कुरा पनि विचार गर्नु पर्दछ ।

६. प्रचलित नेपाल कानून अनुसार दर्ता भएका कम्पनीले कुनै व्यक्तिका नाममा जारी गरेको शेयरलाई पनि चल सम्पत्ति मानिन्छ र कम्पनीको शेयरलाई कम्पनीको जारी पूँजीको विभाजित अंश मानिने हुनाले त्यस्तो शेयर खरीद गरी लिनेले यसको मूल्य कम्पनीलाई बुझाएर नै यसको स्वामित्व प्राप्त गर्ने हुनाले यसलाई एक प्रकारको सम्पत्ति मान्न सकिन्छ । तर यस्तो शेयरको धनीले यो शेयर अन्य व्यक्तिलाई बिक्री गर्दा यसको सहज बिक्री मूल्य कायम नहुन सक्दछ र यस्तो सम्पत्ति खरीदकर्ताको नाममा सहज रुपमा नामसारी नहुन पनि सक्दछ । कम्पनीले जारी गरेको शेयरको मूल्य कम्पनीको घर जग्गा जमिन वा अन्य मूल्यवान सम्पत्तिहरू जस्तो सुन चाँदी सरह बजारमा किनबेच हुन सक्ने वा बजार मूल्य भएको सम्पत्तिको रुपमा लिन सकिन्छ वा सकिदैन भन्ने सम्बन्धमा पनि प्रस्तुत विवादमा निर्णय गर्दा हेर्नु पर्ने हुन्छ ।

७. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार कुनै पनि सम्पत्तिलाई विगो भराउने उद्देश्यका लागि लिलाम बिक्री हुन सक्ने सम्पत्ति मान्न सकिन्छ वा सकिदैन भन्ने कुरा यकीन गर्दा लिलाम सकार गरी लिने व्यक्तिले अधिकारस्वरुप यस्तो सम्पत्ति आफ्नो नामसारी गरी गराई भोग चलन गर्न सक्दछ वा सक्दैन भन्ने कुरा पनि हेर्नु पर्दछ । तर कुनै प्राइभेट कम्पनीले कुनै पनि व्यक्तिको नाममा जारी गरेको शेयरलाई चल सम्पत्ति मानिन्छ तापनि विगो भरी भराउ गर्ने प्रयोजनको लागि यसको मूल्याङ्कन गर्ने कार्य सहज छैन । सम्बन्धित कम्पनीले सञ्चालन गरेको व्यावसायिक कारोवारको अवस्थालगायत यस्तो कम्पनीको ऋण दायित्वको अवस्थाका आधारमा कम्पनीको शेयरको मूल्य घटबढ हुने वा यसको कुनै बिक्री मूल्य समेत नआउने अवस्था पनि हुन

सकछ । यसैले यसको मूल्याङ्कन गर्ने कार्य अचल सम्पत्तिको जस्तो सरलता छैन तापनि सूचीकृत पब्लिक कम्पनीले जारी गरेका शेयरहरू शेयर बजारबाट किनबेच हुन सकदछन् र यसको खरीद विक्री मूल्य धितोपत्र बजारबाट यकीन हुन सकदछ र धितो बजारको संयन्त्रबाट खरीद विक्री भएका शेयरहरू खरीद कर्ताले आफ्नो नाममा नामसारी गराई लिन र यसको भोग चलन गर्ने कार्यमा सम्बन्धित कम्पनी वा यसका अन्य शेयर धनीहरूले कानूनी रूपमा कुनै बाधा विरोध गर्न सकदैन तर प्राइभेट कम्पनीको शेयरहरूको खुल्ला रूपमा शेयर बजारमा किनबेच गर्न नसकिने हुँदा यस्ता शेयरहरूको बजार मूल्य हुँदैन । यस्ता कम्पनीले जारी गरेका शेयरहरू कम्पनीले खुल्ला रूपमा खरीद विक्री गर्न नसक्ने हुँदा यसको पञ्चकिर्ते मूल्य तय गर्न पनि सम्भव छैन ।

८. अब तेस्रो तथा अन्तिम प्रश्नमा विचार गर्दा हाल विद्यमान कम्पनी ऐन, २०६३ र प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित लेनदेनको फैसला हुँदाको वखत कायम रहेको कम्पनी ऐन, २०५३ मा गरिएको समग्र व्यवस्था हेर्दा यी ऐनहरू अन्तर्गत दर्ता हुन सक्ने कम्पनीहरूलाई मूल रूपमा प्राइभेट कम्पनी र पब्लिक कम्पनी भनी दुई समूहमा विभाजन गरेको पाइन्छ । शेयरहरूको बजार मूल्यको सन्दर्भबाट हेर्दा पब्लिक कम्पनीलाई पनि धितो पत्र बजार (शेयर बजार) मा सूचीकृत गरिएको, पब्लिक कम्पनी र सूचीकृत नगरिएका पब्लिक कम्पनीको रूपमा दुई समूहमा विभाजन गरिन्छ । सूचीकृत गरिएका पब्लिक कम्पनीहरूका शेयरहरू धितो पत्र बजार (शेयर बजार) मा कारोवार हुने र बजारमा भएको कारोवारको आधारमा मूल्य निर्धारण हुने र बजारमा किन बेच पनि हुन सक्ने हुँदा त्यस्ता कम्पनीले कुनै व्यक्तिको नाममा जारी गरेको शेयरको बजार मूल्य हुने र फैसला अनुसारको विगो भराउने क्रममा हुने लिलामको प्रक्रियाबाट यस्ता सूचीकृत पब्लिक कम्पनीले कुनै व्यक्तिका नाममा जारी गरेका शेयरहरू विक्री हुन सक्ने हुँदा यस्ता

कम्पनीले प्रतिवादीका नाममा जारी गरेका शेयरहरूलाई अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गर्दा विगो भरी भराउने उद्देश्यको लागि लिलाम विक्री गर्न सकिने र आर्थिक मूल्य भएको सम्पत्तिको रूपमा मान्यता दिन सकदछ ।

९. तर प्राइभेट कम्पनीको शेयरहरू धितोपत्र बजारमा सूचीकृत गर्न समेत नपाइने हुँदा धितोपत्र बजारबाट यस्ता शेयर खरीद विक्री हुन सकदैन र कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १० मा व्यवस्था गरिए अनुसार प्राइभेट कम्पनीले कुनै व्यक्तिको नाममा जारी गरेका शेयरहरू उक्त कम्पनीका शेयरधनीहरू बाहेक अन्य व्यक्तिलाई सहज रूपमा विक्री गर्न वा नामसारी गर्न पनि सकदैन । सञ्चालक समितिको पूर्व स्वीकृत लिनुपर्ने वा कम्पनीका शेयरधनीहरूले खरीद गर्न नचाहेमा मात्र अन्य व्यक्तिलाई विक्री गर्न पाइने भन्ने लगायतका विभिन्न शर्तहरू समेत शेयर जारी गर्ने प्राइभेट कम्पनीको प्रबन्ध पत्र, नियमावली वा सर्वसम्मत सम्झौतामा उल्लेख गरिएको हुन सकदछ । यस्तो अवस्थामा कुनै प्राइभेट कम्पनीले जारी गरेको शेयरहरू लिलाम सकारी लिन व्यक्तिको नाममा सहज रूपले नामसारी हस्तान्तरण गर्न सकिने अवस्था नहुँदा यस्तो शेयरलाई फैसला कार्यान्वयनको प्रयोजनको लागि मान्य हुने सम्पत्तिको रूपमा अदालतले ग्रहण नगर्न पनि सकदछ ।

१०. अदालतको फैसलाबमोजिमको विगो भराउने सम्बन्धमा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७४ तथा ७५ अनुसारको प्रक्रिया पूरा गर्ने क्रममा अदालतले प्राइभेट कम्पनीले जारी गरेका शेयरहरूको मूल्याङ्कन तथा हस्तान्तरणमा आई पर्ने उपरोक्त प्रक्रियागत भ्रमेलामा फस्न हुँदैन । प्राइभेट कम्पनीको सञ्चालक समितिले वा यस्तो कम्पनीका अन्य शेयरधनीले लिलामी हुन लागेको शेयर विक्रीको स्वीकृत नदिन सकदछ । यसैले प्राइभेट कम्पनीले जारी गरेको शेयरलाई भरी भराई गराई पाउने व्यक्तिले नै स्वीकार गरेको अवस्थामा बाहेक फैसलाअनुसार विगो भरी भराउ गर्ने प्रयोजनको

लागि सम्पत्तिको रुपमा स्वीकार गर्न नहुने कुरा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४, ७५ को व्यवस्थाबाट समेत स्पष्ट हुन्छ ।

११. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिए अनुसार ड्रिमल्याण्ड कन्ट्रक्शन कम्पनी प्रा.लि पनि प्राइभेट कम्पनी हो भन्ने कुरामा विवाद नदेखिएको र यस्तो कम्पनीले प्रतिवादीको नाममा जारी गरेको शेयर अदालतको फैसलाअनुसार विगो भरी भराई लिने प्रयोजनका लागि स्वतन्त्र बजार मूल्य भएको र लिलाम सकारी लिने व्यक्तिको नाममा सहज कानूनी प्रक्रियाबाट हस्तान्तरण हुन सक्ने सम्पत्तिको रुपमा मान्यता दिन नसकिने र उक्त कम्पनीको शेयरलाई विगो भराई लिन पाउनेले विगो असूल गर्ने सम्पत्तिको रुपमा स्वीकार गरी अदालतलाई लेखाई दिएको अवस्था समेत नहुँदा उक्त कम्पनीको शेयर बाहेक अन्य सम्पत्तिबाट प्रस्तुत निवेदनका प्रत्यर्थीमध्येका शम्सेरकुमार श्रेष्ठले भराई लिन पाउने रकम उक्त लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी दीपक पन्थीकी एकाघर सगोलकी आमा यी निवेदिका सुशीला पन्थीको नाम दर्ताको घर जग्गाबाट दीपक पन्थीको अंश भागमा पर्ने भाग हिस्सा छुट्याई सोबाट नै वादीलाई भराई दिनु पर्ने भनी भएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनका आदेशहरूलाई अन्यथा गर्न पर्ने अवस्था देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । साथै यस अदालतबाट भएको मिति २०६७।३।२२ को अन्तरिम आदेश समेत खारेज गरी दिएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल चैत गते १० रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:- परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८५८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६४ सालको दे.पु.नं. ०२०९
फैसला मिति: २०६७।१।२।३

मुद्दा:- लिखत दर्ता बदर, दर्ता कायम ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला मोरङ्ग, विराटनगर
उ.म.प.न.पा. वडा नं. १४ बस्ने पशुपति
सेन गुप्ता

विरुद्ध

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर
उ.म.प.न.पा. वडा नं. १३ घर भै हाल ऐ
बरांगी गा.वि.स.वडा नं ९ बस्ने जगतमान
प्रधान समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या श्री विनोदप्रसाद ढुंगेल

मा.न्या श्री सुरेन्द्रवीर सिंह बस्न्यात

- लेनदेन व्यवहारको १० नं.ले अंशबण्डाको कानूनी प्रावधानहरूसँग अन्योन्याश्रित सम्बन्ध राख्दछ । कुनै अंशियार अर्को अंशियारको दुराशयका कारणबाट अंश हकबाट बञ्चित नहोस् भन्ने मूल मर्म नै लेनदेन व्यवहारको १० नं. को चुरो हो । लेनदेन व्यवहार को १० नं. ले आफूखुशी गर्न पाउने अरुको मञ्जूरी लिनु नपर्ने सम्पत्ति हस्तान्तरण भएकोमा त्यस्तो लिखत बदर नहुने प्रावधान आफूभित्र समाहित गरेको छ । यसै नम्बरले आफ्नो निजी आर्जनको सम्पत्तिलाई पनि आफूखुश गर्न पाउने वर्गमै समावेश गरेको पाइने ।

(प्रकरण नं.७)

- लेनदेन व्यवहारको १० नं. का कानूनी प्रावधानभित्र पस्न उजूर आवश्यक पर्दछ । यस्तो उजूर गर्न सम्बन्धित लिखतमा साक्षी पनि नबसेको वा सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न छुट्टै मञ्जूरीको लिखत पनि नगरी दिएका एकाघरसँगका अंशियारलाई मात्र हक छ । यी दुई क्रिया उजूर अर्थात् फिराद गर्न सक्ने आधार हुन् । यी दुई क्रियामा संलग्न नरहेका एकाघरसँगका अंशियारले रजिष्ट्रेशन भएको १ वर्ष सम्ममा थाहा पाएको ३५ दिनभित्र उजूर गरेपछि सो हस्तान्तरणमा निजको मञ्जूरी थियो वा थिएन भनी हेरिनु पर्ने पृथक विषय हुने ।

(प्रकरण नं.८)

- उजूर गर्न पाउने अधिकार र हस्तान्तरणको कार्यमा अन्य अंशियारको मञ्जूरी रहे नरहेको हेरिनु पर्ने दुई पृथक कुरा हुने ।

(प्रकरण नं.९)

- हस्तान्तरणको क्रियामा मञ्जूरी रहे नरहेको प्रमाणद्वारा स्थापित हुने कुरा हो । हस्तान्तरण भएको लिखत बदरमा दावी नगर्ने अन्य अंशियारको सो क्रियामा स्वतः मञ्जूरी रहेको मानी निजहरूको खण्ड बदर हुन सक्दैन । यसबाट पनि हस्तान्तरित लिखतमा मञ्जूरी र नामञ्जूरीलाई प्रमाणको रोहमा स्वतन्त्र रूपले हेरिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- लिखतमा साक्षी बस्नु वा मञ्जूरीको लिखत हुनुलाई सगोलको आफूखुश गर्न नपाउने सम्पत्ति हस्तान्तरण प्रक्रियामा मञ्जूरी रहेको प्रत्यक्ष प्रमाण हो भने यसका अतिरिक्त मञ्जूरी आचरण तथा अन्य प्रमाणबाट प्रदर्शित हुने कुरा पनि हो । सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेर अर्को उपयुक्त सम्पत्ति आर्जन गरिएको र सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेर कुनै पारिवारिक दायित्व पूरा गरिएको जस्ता कुरा प्रमाणबाट पुष्टि

हुन्छ भने पनि यस्ता कार्यलाई मञ्जूरी नै मान्नु पर्ने भई लिखत बदर गर्नुपर्ने औचित्यको पुष्टि नहुने ।

- लिखतमा साक्षी नबसेका वा मञ्जूरीको लिखत नगरेका अंशियारले सो हस्तान्तरणबाट सामूहिक लाभ आर्जन गरेकै देखिए पनि स्वतः निजहरूको खण्ड बदर गरिदिनु पर्दछ भन्नु यन्त्रिक कुरा हुने ।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारी

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिबहादुर बराल र विनोद शर्मा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लेनदेन व्यवहारको १० नं.
- अ.व. ८० नं.
- अंशबण्डाका १८ र १९ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ख) अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

पिता नोछेमानका ३ भाई छोराहरूमा जेठा प्रतिवादी कृष्णकुमारीका पति लोकमान महिला र कान्छा हामी फिरादी हौं । सगोलबाट आर्जन गरिएको सम्पत्ति दाजुका नाममा दर्ता रहेकोमा बण्डा नहुँदै दाजुको मृत्यु भएकोले सो सम्पत्ति भाउजूका नाममा नामसारी भएको थियो । हामीहरूको बाबु आमा अघि नै परलोक भएका र हामीहरूका बीचमा बण्डापत्र हुन बाँकी नै भएकोमा हामी फिरादीहरूको अंश हक लाग्ने सम्पत्ति हामीलाई थाहा जानकारी नदिई मिति २०५७।३।२८ मा र.नं. ९७६७ बाट दिने

कृष्णकुमारी प्रधान र लिनै पशुपति सेन गुप्ता भै मोरङ्ग हरैचा द(ग) कि.नं १२ को ०-१७-१० ऐ वडा नं द(क) कि.नं. ११८ को ०-७-१५ ऐ द(ख) कि.नं. ३२९ को १-१४-० र ऐ द(क) कि.नं. २९१ को ०-०-१४ जग्गा खरीद बिक्री गरी हाम्रो हक मेटाएकोले लेनदेन व्यवहारको १० नं., अ.व. ८२ नं. बमोजिम फिराद गरेका छौं । उक्त जग्गाको प्रतिवादीमध्येको पशुपति सेन गुप्ताका नाममा दर्ता भएको मध्येबाट ३ भागको २ भाग कि.नं. १२ को पश्चिमतर्फबाट कि.नं. ३२९ को पश्चिमतर्फबाट र कि.नं. ११८ र २९१ को पूर्वतर्फबाट लिखत दर्ता बदर गरी हामी फिरादीहरूका नाममा दर्ता कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको २०५७४१२२ को फिराद दावी ।

विपक्षीहरूले नोछेमान प्रधानको छोरा हौं भने तापनि आफ्नो नाम जंगमान तुलाधर लेखिनुले प्रधानको छोरा तुलाधर हुन सक्तैन । त्यसमा पनि प्रतिवादी कृष्णकुमारीका पति लोकमानका पिता नोछेमान लेखिएको हुँदा कानूनअनुरूप दाजुभाइ हुन् भन्ने कुरा खुल्दैन । दुई जना फिरादीमध्ये को दाजु को भाई खुलाएको छैन । यी फिरादीको मूल पैत्रिक थलो कुन हो, कसरी जग्गा आर्जन भएको हो, लोकमानको मृत्युपछि एकलौटी जग्गा नामसारी हुन किन दिए र कसरी सगोलको सम्पत्ति भयो सो खुलाउन सकेको देखिँदैन । पैत्रिक सम्पत्तिबाट लोकमानका नाममा जग्गा आएको नभै म र मेरा परिवारको नामको जग्गा बिक्री गरी व्यवहार चलाउनु पर्ने भै स्व.लोकमान जग्गा खरीद बिक्रीको कारोवार गर्ने भएकोले मेरै भाई रघुपति सेनबाट २०३३३११ गते बकसपत्र पाई सोमध्ये बिक्री गरी बाँकी रहेको र मेरै छोरी लिपीसेनबाट २०५२१११० गते र नं. १५७९२ बाट राजीनामा गरी लिई विभिन्न व्यक्तिलाई बिक्री गरी कित्ता काट हुँदै बाँकी रहेका जग्गाहरू निज लोकमानको मृत्युपछि निजकी श्रीमती कृष्णकुमारीका नाममा नामसारी भै आएको जग्गा हो । बिक्री वितरणलाई सजिलोका लागि लोकमानका नाममा राखेको र बिक्री भएपछि, हिसाब बुझाउदै आएका थिए । यसरी जग्गा खरीद बिक्री गर्दै आएका र मञ्जुरी नलिएको अवस्थामा निजहरू

अशियार भएको भए खोजी गर्नुपर्ने थियो । मेरो परिवारबाट आएको जग्गामध्ये २०४५११२० मा र.नं. ९७३७ बाट भीमकला मादेनलाई, २०४७१२१४ मा र नं. ७४५९ बाट छलीकुमारी दनुवारलाई त्यस्तै पटकपटक नरवीर सार्की, रामदयाल दनुवार, खड्गबहादुर खड्का, हस्तबहादुर खड्का, विन्दादेवी पोखरेललाई बिक्री भएको जग्गामा यी फिरादीहरूको उजूर परेको छैन । त्यसकारण लेनदेन व्यवहारको १० नं., अंशबण्डाको महलको १८ नं. र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तबाट समेत मैले लिएको जग्गाको लिखत बदर हुने होइन भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५७६१८ को प्रतिवादी पशुपति सेन गुप्ताको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादी कृष्णकुमारी प्रधानका नाममा म्याद जारी भै मिति २०५७६१७ मा म्याद तामेल भएकोमा उक्त म्याद गुजारी प्रतिउत्तर नफिराई बसेको ।

आदेशानुसार दावीको जग्गाको र प्रतिवादीले प्रतिउत्तर साथ पेश गरेको राजीनामाको प्रतिलिपिबमोजिमका जग्गाको राजीनामा प्रतिलिपि मालपोत कार्यालयबाट भिकाई मिसिल संलग्न रहेका ।

आदेशानुसार वादीका साक्षी वसन्त घिमिरेको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको ।

फिराद प्रतिउत्तरको व्यहोरा र मिसिलमा संलग्न रहेको प्रमाणबाट लिखत दर्ता बदर गरी दर्ता कायम गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०१५१२५ मा भएको फैसला ।

शुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन । हाम्रो समेत अंश हक लाग्ने जग्गा हाम्रो मञ्जुरी नलिई विपक्षीहरूले लिनु दिनु गरेको हुँदा दावीबमोजिम लिखत बदर गर्नु पर्नेमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा मिसिल संलग्न मिति २०६०१३६ को गा.वि.स.कार्यालय वारंगीको नातासम्बन्धी

सिफारिश पत्रको विवेचना नगरी भएको शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतको इन्साफ फरक पर्ने देखिँदा विपक्षीहरू भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६१।१।१३ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतको मिति २०६१।४।३१ का आदेशले मुलतवीमा रही मिति २०६२।१।११ का आदेशले मुलतवीबाट जागी पेश हुन आएको रहेछ ।

प्रस्तुत विषय लेनदेन व्यवहारको १० नं.को रहेतर्फ दुवै पक्षले अन्यथा जिकीर नलिएको र सोही महलअन्तर्गत प्रवेश गरिएकामा अंश लाग्ने नलाग्नेतर्फ मिति २०६३।३।२१ को अन्तिम भई बसेको अंश मुद्दाको फैसलाले अंशतर्फ निर्णायक विन्दुमा स्थिर रहेको देखिन्छ । यस स्थितिमा अंशियार मृतक दाजु लोकमानको नामको दावीका उक्त जग्गा मृतककी श्रीमती कृष्णकुमारीले नामसारी गराई प्रत्यर्थीलाई पुनरावेदकहरूको मञ्जूरी नलिई लिखत गरिदिएको प्रक्रिया मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको १० नं. को प्रक्रियागत अवस्थाअनुरूप नरहेको स्थितिमा शुरु वादी दावीबमोजिम ३ (तीन) भागको २ (दुई) भाग लिखत दर्ता बदर गरी पुनरावेदक वादीका नाममा दर्ता कायम हुने ठहर गर्नुपर्नेमा अन्यथा गरी शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतले मिति २०६०।१।२५ मा गरेको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६४।२।२३ को फैसला ।

अंश मुद्दाको फैसलाले अधि परेको लिखत बदर मुद्दालाई असर पार्न मिल्दैन । स्व. लोकमानले बकस पाएको जग्गा विभिन्न समयमा विभिन्न व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गरी सकेको अवस्था छ । त्यसमा विपक्षीले दावी गर्न सकेका छैनन् । मृतकको नाउबाट दाता कृष्णकुमारीले नामसारी गराउँदा आफूलाई मात्र हकदार देखाएकोलाई विपक्षीले बदर गराउन नामसारी निर्णयउपर चुनौती दिन सकेको पाइँदैन । तसर्थ, लोकमानको शेषपछि हक खाने एकमात्र पत्नी रहेको, सम्बन्धित नगरपालिकाले अरु हकदार नभएको भनी

सिफारिश गरेको पत्रको आधारमा निज लोकमानकी पत्नी कृष्णकुमारीको नाउँमा मालपोत कार्यालय मोरङ्ग बेलवारीबाट निर्णय भई नामसारी भएपश्चात् म पुनरावेदकले खरीद गरी लिएको जग्गा लोकमानले आफ्नो पालामा आर्जन गरेको तथ्य प्रष्ट भइरहेकोले स्व. लोकमानकी पत्नी कृष्णकुमारीले आफ्नो खुस गर्न पाउने सम्पत्ति हुँदा लिखत बदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला उल्टी गरिपाउँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

यसमा लिखत बदर मुद्दा शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१।२५ मा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएकोमा सो पूर्व वादी र कृष्णकुमारीबीच अंश मुद्दा दायर भएको भन्ने देखिन आउँदैन । प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दाको फैसलामा बोलिएको अंशियारको विषयको परिणामलाई विचार गरी पछि परेको अंश मुद्दाको फैसलालाई मुख्य आधार बनाई पुनरावेदन अदालत विराटनगरले वादी दावीबमोजिम लिखत बदर हुने ठहराई गरेको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा त्रुटिपूर्ण हुन गई इन्साफमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थीहरूलाई भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।१५ गतेको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरूको अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारीले वादी जगतमान प्रधान र प्रतिवादी कृष्णकुमारीबीचको अंश मुद्दामा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मान्नु छुट्टिएको मिति कायम गरी शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।३।२१ मा भएको फैसला अन्तिम रहेको भन्ने आधार अवलम्बन गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट लिखत बदर हुने भनी भएको

फैसला त्रुटिपूर्ण छ । किनकी लिखत बदर मुद्दाको फैसला २०६०।५।२५ मा अगाडि नै भइसकेको अवस्था छ । जगतमान प्रधान कृष्णकुमारीको अंशमा दावी गर्ने अंशियार भएको प्रमाण विपक्षीहरूले देखाउन सकेका छैनन् । विपक्षीहरू जगतमान र जंगमानको थर नै अलग-अलग र वतन समेत भिन्नाभिन्नै देखिन्छ । विवादित जग्गा स्व. लोकमानले २०३३ सालमा बकसपत्रबाट पाएको हुँदा सो सम्पत्ति आफूखुशी गर्न पाउने सम्पत्ति भएको प्रष्ट हुन आउँछ । अंश मुद्दाले विवादित जग्गा बण्डा लाग्ने ठहर भएको छैन । तसर्थ, दावीको जग्गाको लिखत बदर हुने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला उल्टी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसै गरी प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिबहादुर बराल र विनोद शर्माले अंशियार दाजु स्व. लोकमानको नामको दावीका जग्गाहरू निजकी श्रीमती कृष्णकुमारीले नामसारी गराई प्रत्यर्थीलाई पुनरावेदकको मञ्जूरी नलिई लिखत गरिदिएको प्रक्रिया मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको १० नं. को प्रक्रियागत अवस्थाअनुरूप नरहेको स्थितिमा शुरु वादी दावीबमोजिम ३ (तीन) भागको २ (दुई) भाग लिखत दर्ता बदर गरी वादीका नाउमा दर्ता कायम हुने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिलेकै देखिँदा सोही सदर हुनु पर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

तत्सम्बन्धमा हेर्दा दाजु लोकमान प्रधानका नाउँमा दर्ता कायमी कि.नं. १२, ११८, ३२९ र २९१ का जग्गाहरू हामीहरूको अंशबण्डा नहुँदै उक्त सगोलको सम्पत्ति विपक्षी भाउजु

कृष्णकुमारीको नाउँमा नामसारी भएकोमा प्रत्यर्थीमध्येका पशुपति सेन गुप्तालाई मिति २०५७।३।२८मा राजीनामा पारित गरी दिएबाट सगोलको हाम्रो बण्डा लाग्ने उक्त सम्पत्तिको ३ भागको २ भाग लिखत बदर गरी हाम्रो नाउँमा दर्ता नामसारी कायम गरिपाउँ भन्ने फिराद दावीमा प्रतिवादी कृष्णकुमारी प्रधानले प्रतिउत्तर फिराएको देखिँदैन भने प्रतिवादीमध्येका पशुपति सेन गुप्ताको प्रतिउत्तर जिकीरमा दावीको जग्गा स्व.लोकमानले मिति २०३३।३।१९ मा बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको आफूखुश गर्न पाउने निजी सम्पत्ति हो, पैतृक सम्पत्ति होइन भनी इन्कारी प्रतिउत्तर जिकीर लिएको पाइन्छ । शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराई भएको फैसलाउपर चित्त नबुझी वादीको पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पुनरावेदन पर्दा सो अदालतले शुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्न सक्ने ठहराई भएको इन्साफमा चित्त नबुझी प्रतिवादीको पुनरावेदन यस अदालतमा परी निर्णयार्थ पेश भएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लोकमान प्रधानको मृत्यु मिति २०५४।७।२८ मा भएपश्चात निजकी श्रीमती कृष्णकुमारी प्रधानले विवादित कि.नं. १२, ११८, ३२९ र २९१ का जग्गाहरू स्व.लोकमानको नाउँबाट मिति २०५७।३।२७ मा आफ्नो नाउँमा नामसारी गराई लिएको देखिन्छ । सो जग्गाहरू पैतृकसम्पत्ति भई अवण्डा जग्गाहरू भएकोले हाम्रो मञ्जूरी नलिई भाउजु प्रतिवादी कृष्णकुमारी प्रधानले प्रतिवादीमध्येका पशुपति सेन गुप्तालाई मिति २०५७।३।२८ मा राजीनामा पारित गरी दिएको हुँदा उक्त राजीनामाभित्रका जग्गाहरूमा हाम्रो हक लाग्ने जति लिखत र सोबमोजिम पशुपति सेन गुप्ताका नाउँमा दर्ता कायम भएको कि.नं. १२, ११८, ३२९ र २९१ का चार कित्ता जग्गाहरूको ३ भागको २ भाग बदर गरिपाउँ भनी वादीहरू जगतमान र जंगमानको फिराद परेको देखिन्छ । प्रतिवादी पशुपति सेनले प्रधान र तुलाधर अलग अलग थरका व्यक्ति

अंशियार हुन सक्तैनन् भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ ।

३. जिल्ला अदालतबाट लिखत बदर नहुने तथा पुनरावेदन अदालतबाट फिराद दावी अनुरूप खण्डे रुपमा लिखत बदर हुने फैसला भएको पाइन्छ । यस अदालतमा प्रतिवादी पक्षबाट परेको पुनरावेदनमा पछिबाट भएको अंश मुद्दाको फैसलालाई आधार लिन नमिल्ने भन्ने प्रश्नमा अ.व. २०२ नं. अनुरूपको भ्रगडिया भिकाउने आदेश भई प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतमा विचाराधीन हुन पुगेको छ ।

४. सर्वप्रथम, लिखत बदर मुद्दामा २०६०।१।२५ मा वादी दावी नपुग्ने ठहर भएपछि २०६०।१२।१८ मा यस मुद्दाका वादीहरूले यसै मुद्दाकी प्रतिवादीमध्येकी कृष्णकुमारी प्रधानलाई भाउजू नाता देखाई दायर गरेको अंश मुद्दामा २०६३।३।२९ मा नातालाई मान्यता दिई भएको अन्तिम फैसलालाई आधार लिन मिल्ने हो वा होइन भन्ने कानूनी प्रश्नको विवेचना आवश्यक छ । यस कानूनी प्रश्नमा प्रवेश गर्नुपूर्व पुनरावेदन अदालतमा यो लिखत बदर मुद्दा उक्त अंश मुद्दा दायर भएको कारणले मुलतवी रही सोको फैसलापछि मुलतवी जागी प्रस्तुत फैसला भएको तथ्यले पनि विशेष महत्व राख्दछ ।

५. प्रस्तुत लेनदेन व्यवहारको १० नं. अंगाली दायर भएको लिखत बदर मुद्दामा दाता र फिरादी अंशियार हुन होइनन् भन्ने कुरा केन्द्रीय प्रश्नका रुपमा रहेको थियो । यसको निकर्ण गर्न यही मुद्दामा अ.व. ८० नं. को प्रक्रिया अपनाई नाता सम्बन्धमा यकीन गर्न सकिन्थ्यो र प्रधान र तुलाधर अलग थर लेख्ने व्यक्ति दाजुभाइ हुन सक्ने नसक्ने प्रश्न उठेपछि निरोपण गर्नु पनि पर्दथ्यो । तर पुनरावेदन अदालतले यसै मुद्दामा कारवाही नउठाई अंश मुद्दालाई प्राथमिकता दिई त्यसैबाट यो प्रश्नको निरोपण हुने सम्झी प्रस्तुत मुद्दा मुलतवी राख्यो । यो आदेशमा यी पुनरावेदन पक्षले समेत चुनौती दिएको पाइएन । यस अवस्थामा अंश मुद्दाको फैसला प्रस्तुत लिखत बदर

मुद्दा चल्दाचल्दै सिर्जना गर्न खोजिएको प्रमाण होइन । यो प्रक्रिया गुपचुप रुपमा आफ्ना दाता कृष्णकुमारी र वादीहरूले मिलेमतो गरी आफ्नो हकमा असर पार्न खोजिएका भन्ने लागेको भए यस मुद्दाका पुनरावेदकलाई सो वादीहरू तथा दाताको नाता र अंश खण्डलाई मान्यता दिइएको सो फैसला विरुद्ध अ.व. ८६ नं.को उपचार उपलब्ध थियो । अदालतबाट विधिसम्मत तरिकाबाट भएको फैसला केवल पछिबाट भएको भन्ने आधारमा यस मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले आधार लिन मिल्दैनथ्यो भन्नु न्यायोचित हुँदैन । निश्चय नै कुनै मुद्दा चल्दाचल्दै प्रमाण खडा गर्ने दुराशयले गुपचुप रुपमा कुनै कार्य गरिन्छ भने त्यसको परिणामले चलिरहेको मुद्दामा प्रतिकूल असर पर्न सक्दैन । तर, प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदकलाई समेत दाता र यस मुद्दाका वादीहरूबीच अंश मुद्दा चलेको र फैसला भएको मुलतवी रही जागेको यो मुद्दाको पक्ष भएबाट यथासमयमा जानकारी छ । आफूलाई प्रत्यक्ष प्रतिकूल असर पर्ने सो अंश मुद्दाको निर्णयलाई कुनै चुनौती दिइन्न भने अंश मुद्दाको फैसलाको परिणामलाई निजले स्वीकार्नु पर्ने हुन्छ । अदालतबाट न्यायिक प्रक्रिया अपनाई भएको फैसलालाई विधिवत् चुनौती नदिई अन्तिम भएर रहेको अवस्थामा त्यसको परिणामलाई सहज रुपमा स्वीकार्न यो अदालत समेत बाध्य छ ।

६. अंश मुद्दाको फैसला बाहेक स्वतन्त्र रूपमै हेर्दा पनि कृष्णकुमारी र वादीहरू बीच नाता सम्बन्ध नरहेको भनी प्रतिवादीले दर्शाएका आधारका रुपमा वादीहरू मध्ये एक जनाको थर तुलाधर लेखिनु र वतन अलग हुनु भन्ने रहेका छन् । एक जना प्रधान र अर्को तुलाधर थर लेख्ने वादीहरू आफूलाई दाजुभाइ मान्दछन् । उपनाम र संक्षिप्त नाम लेख्ने प्रचलनको व्यापकता पाइरहेको अवस्थामा कसले के थर लेख्यो भन्ने कुरा मुख्य कुरा नभई निजका पूर्वजको यकीन गरिनु नै न्यायोचित कुरा हो । पिताले शर्मा र उपाध्याय आदि लेख्ने गरेकोमा सन्तानले आफ्नो वास्तविक थर नै लेखे भन्दैमा तिनका बीच सम्बन्ध

नरहेको अर्थ गर्न मिल्दैन । त्यस्तै कसैले बहादुर, प्रसाद र राज आदि मध्ये नाम लेखेनन् भन्दैमा त्यो व्यक्ति नै फरक हो भन्न मिल्दैन । सिफारिश र नागरिकतालगायतका प्रमाणले जंगमानलाई नोछेमानकै छोरा देखाई रहेको अवस्थामा अन्यथा अर्थ लगाउन मिल्दैन ।

७. दाता कृष्णकुमारी र वादी जगतमान र जंगमान अंशी कायम भइरहेको स्थितिमा लेनदेन व्यवहारको १० नं. को प्रयोग के कसरी हुने हो भन्ने अर्को सान्दर्भिक र मुख्य प्रश्न उपस्थित भएको छ । लेनदेन व्यवहारको १० नं.ले अंशबण्डाको कानूनी प्रावधानहरूसँग अन्योन्याश्रित सम्बन्ध राख्छ । कुनै अंशियार अर्को अंशियारको दुराशयका कारणबाट अंश हकबाट वञ्चित नहोस् भन्ने मूल मर्म नै लेनदेन व्यवहारको १० नं. को चुरो हो । लेनदेन व्यवहार को १० नं. ले आफूखुशी गर्न पाउने अरुको मञ्जूरी लिनु नपर्ने सम्पत्ति हस्तान्तरण भएकोमा त्यस्तो लिखत बदर नहुने प्रावधान आफूभित्र समाहित गरेको छ । यसै नम्बरले आफ्नो निजी आर्जनको सम्पत्तिलाई पनि आफूखुश गर्न पाउने वर्गमै समावेश गरेको छ । के कस्ता सम्पत्ति निजी आर्जन तथा आफूखुश गर्न पाउने प्रकृतिका हुन भन्ने कुराको निरोपण अंशबण्डाका १८ र १९ नं. तथा स्त्री अंश धनका १,२ र ५ नं. का आधारमा गरिनु पर्ने हुन्छ ।

८. लेनदेन व्यवहारको १० नं. का कानूनी प्रावधानभित्र पस्न उजूर आवश्यक पर्दछ । यस्तो उजूर गर्न सम्बन्धित लिखतमा साक्षी पनि नवसेको वा सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न छुट्टै मञ्जूरीको लिखत पनि नगरी दिएका एकाघरसँगका अंशियारलाई मात्र हक छ । यी दुई क्रिया उजूर अर्थात् फिराद गर्न सक्ने आधार हुन् । यी दुई क्रियामा संलग्न नरहेका एकाघरसँगका अंशियारले रजिष्ट्रेशन भएको १ वर्ष सम्ममा थाहा पाएको ३५ दिनभित्र उजूर गरेपछि सो हस्तान्तरणमा निजको मञ्जूरी थियो वा थिएन भनी हेरिनु पर्ने पृथक विषय हो ।

९. उजूर गर्न पाउने अधिकार र हस्तान्तरणको कार्यमा अन्य अंशियारको मञ्जूरी

रहे नरहेको हेरिनु पर्ने दुई पृथक कुरा हुन् । लेनदेन व्यवहारको १० नं. को संरचना हेर्दा, "... साक्षी पनि नवसेको र मञ्जूरीको लिखत पनि नभए मञ्जूर नहुनेले रजिष्ट्रेशन भएको मितिले १ वर्षसम्ममा थाहा पाएको ३५ दिनभित्र उजूर गन्यो र ..." भन्ने शब्दहरूपछि "निजको मञ्जूरी ठहरिएन भने निजको हक जति सो सम्पत्ति निजलाई फिर्ता गराई दिनु पर्छ" भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । साक्षी बस्ने वा मञ्जूरीको लिखत हुने अवस्था मात्र सगोलको आफूखुश गर्न नपाउने सम्पत्ति हस्तान्तरणका लागि मञ्जूरी मानिने विधिकर्ताको मनशाय भए 'र' पछिको अन्य शब्दहरू आवश्यक पर्ने थिएनन् । 'र' भन्ने शब्दले दुई पृथक कानूनी पूर्वावस्थालाई इंगित गर्दै दुवै खण्डको स्वतन्त्र न्यायिक परखको आवश्यकता दर्शाउँछ । हस्तान्तरणको क्रियामा फिरादीको मञ्जूरी रहे नरहेको प्रमाणद्वारा स्थापित हुने कुरा हो । हस्तान्तरण भएको लिखत बदरमा दावी नगर्ने अन्य अंशियारको सो क्रियामा स्वतः मञ्जूरी रहेको मानी निजहरूको खण्ड बदर हुन सक्दैन । यसबाट पनि हस्तान्तरित लिखतमा फिरादीको मञ्जूरी र नाममञ्जूरीलाई प्रमाणको रोहमा स्वतन्त्र रूपले हेरिनु पर्ने लेनदेन व्यवहारको १० नं.को मनसाय हो ।

१०. यसरी उजुरी परेपछि मञ्जूरीले नै हस्तान्तरण भएको हो होइन निरोपण गरिनु पर्ने दोस्रो चरणको व्यवस्था पनि समानान्तर रूपमा यसै कानूनले गरेको मान्नु पर्ने हुन्छ । उजुरी गर्नलाई तोकिएको अवस्था एउटा कुरा हो भने मञ्जूरी ठहरिनु नठहरिनु अर्को कुरा हो । सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेर लाभ हासिल गर्ने र पछिबाट लिखतमा सही पनि छैन र मञ्जूरीको लिखत पनि छैन भनी लिखत बदरमा दावी गर्दैमा स्वतः निजको खण्ड बदर गरिदिनु पर्ने मनसाय लेनदेन व्यवहारको १० नं. को होइन । लिखतमा साक्षी बस्नु वा मञ्जूरीको लिखत हुनुलाई सगोलको आफूखुश गर्न नपाउने सम्पत्ति हस्तान्तरण प्रक्रियामा मञ्जूरी रहेको प्रत्यक्ष प्रमाण हो भने यसका अतिरिक्त मञ्जूरी आचरण तथा अन्य प्रमाणबाट प्रदर्शित हुने कुरा पनि हो । सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेर अर्को

उपयुक्त सम्पत्ति आर्जन गरिएको र सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेर कुनै पारिवारिक दायित्व पूरा गरिएको जस्ता कुरा प्रमाणबाट पुष्टि हुन्छ भने पनि यस्ता कार्यलाई मञ्जूरी नै मान्नु पर्ने भई लिखत बदर गर्नुपर्ने औचित्यको पुष्टि हुँदैन । प्रस्तुत विवादमा वादीहरूको सम्पत्ति हस्तान्तरणमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष सहमति रहेको तथा सो हस्तान्तरणको लाभ वादीहरूले पनि प्राप्त गरेको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको पाइन्छ । प्रमाणबाट वादीहरू पनि सो हस्तान्तरण क्रियाबाट लाभान्वित भएको देखिँदैन । लिखतमा साक्षी नबेसका वा मञ्जूरीको लिखत नगरेका अंशियारले सो हस्तान्तरणबाट सामूहिक लाभ आर्जन गरेकै देखिए पनि स्वतः निजहरूको खण्ड बदर गरिदिनु पर्दछ भन्नु यन्त्रिक कुरा हो । यस्तो मनसाय लेनदेन व्यवहारको १० नं.को होइन । वादीहरूले त्यो हस्तान्तरणको क्रियाबाट कुनै लाभ प्राप्त गरेको प्रतिवादीले भन्न नसकेको स्थिति छ । दाता भाउजूको प्रतिउत्तर नपर्नु एउटा शंकाको आधार हुन सक्ने भएपनि प्रतिवादी प्रत्यर्थीले नै जिकीर नलिएको प्रसंगतर्फ प्रवेश गर्न परेन । तसर्थ विवादित लिखत लेनदेन व्यवहारको १० नं.द्वारा वर्णित बदर हुने प्रकृतिमा पर्दछ ।

११. लिखत बदर गरिन आवश्यक देखिएको अवस्थामा त्यस लिखतमा समाविष्ट प्रत्येक सम्पत्तिको प्रकृतिको विश्लेषण गरिन आवश्यक छ । हस्तान्तरित सम्पत्ति पैतृक रहेछ भने त्यो बदर गरिने वर्गमा पर्दछ । पति पिताको आर्जन पत्नी र सन्तानका लागि पैतृक सम्पत्तिकै वर्गमा पर्ने कानूनी मान्यता यस अदालतले स्थापित गरिसकेको भएबाट त्यसको पुनरावृत्ति आवश्यक भएन । अंश बण्डाको १८ नं. को परिधिमा पर्ने सम्पत्ति पत्नी र सन्तान बाहेक अन्य अंशीलाई बण्डा गर्न कर नलाग्ने भएबाट यस्ता प्रकृतिमा पर्ने सम्पत्तिको हस्तान्तरणको लिखत बदर गर्न लेनदेन व्यवहारको १० नं.ले नै निषेध गरेको छ । यस कानूनी संरचनाका कसीमा दाताले हस्तान्तरण गरेका केही सम्पत्ति दाताको स्वर्गीय पतिका नाममा

२०३३३११ मा आएका देखिन्छन् भने कुनै सम्पत्ति २०५२१११० मा आएको देखिन्छ ।

१२. मुलुकी ऐनको २०३३११२७ मा भएको सातौँ संशोधनले अंश बण्डाको १८ नं. का माध्यमले निजी आर्जनको अवधारणा हाम्रो कानूनी प्रणालीले भित्रिएको हो । सो पूर्वको आर्जन जे जसरी भएको भएपनि बण्डा लाग्ने प्रकृतिको सम्पत्ति हो भने सो पछिको सम्पत्तिका हकमा निजी आर्जनको अवधारणा लागू हुने देखिन्छ । लिखतमा समाविष्ट कि.नं. १२ को आर्जन २०५२१११० मा भएको तथ्यमा विवाद देखिएन । यो पैतृक वा पैतृक सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति देखिन पनि आएन । तसर्थ यस कित्ताको जग्गा दाजु र भाईहरू बीच बण्डा गर्न कर लाग्ने प्रकृतिको नदेखिँदा यस कित्ताको हकमा लिखत बदर गरिरहन लेनदेन व्यवहारको १० नं.ले मिलेन । कि.नं. ११८,३२९ र २९१ का जग्गाहरू भने २०३३३१११ मा कृष्णकुमारीका स्वर्गीय पति लोकमानका नाममा आएको देखिएबाट यी सम्पत्ति हस्तान्तरण हुँदा वादीहरूको लिखत तथा आचरणगत मञ्जूरीको अभाव देखिँदा यी तीन कित्ताका हकमा सम्म हस्तान्तरणको कार्य लेनदेन व्यवहारको १० नं. प्रतिकूल देखियो ।

१३. दाता कृष्णकुमारी प्रधानले स्व. लोकमानको २०५४।७।२८ मा मृत्यु भएपश्चात हकदारको हैसियतले आफ्नो नाउँमा मात्र मिति २०५७।३।२८ मा नामसारी गरेको कार्य चुनौती रहित हुँदा लिखत बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकीर तर्फ हेर्दा संगोलको सम्पत्ति कुनै एक अंशियारको नाममा नामसारी भएकै कारणबाट अन्य अंशियारको हक समाप्त भएको भनी निक्कै निकाल्नु कानूनसम्मत देखिँदैन । साथै सो नामसारी प्रक्रियामा यी वादीहरूको संलग्नता रही हक परित्याग गर्ने कार्यमा सहमति जनाएको अवस्था पनि खुल्न आएको देखिएन । विवादित सम्पत्ति पैतृक सम्पत्ति नभएको भन्ने तर्फ हेर्दा दावीको सम्पत्ति प्रतिवादी कृष्णकुमारी प्रधानको नाउँमा स्व. लोकमानको नामबाट नामसारी भएकै

कारणले पैतृक सम्पत्ति नभई कृष्णकुमारीले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति भन्न मिल्ने समेत देखिँदैन । मूलतः यी सम्पत्ति मुलुकी ऐन सातौँ संशोधनभन्दा पहिले अर्थात् २०३३३११ मा लोकमानका नाममा आएका हुन् ।

१४. तसर्थ, माथि विवेचित आधार कारण र प्रमाणबाट स्व. लोकमान प्रधानको नामको दावीका कि.नं. १२ को जग्गा बाहेक कि.नं ११८, ३२९ र २९१ का जग्गाहरू स्व. लोकमान प्रधानकी श्रीमती कृष्णकुमारी प्रधानले नामसारी गराई प्रतिवादी पशुपति सेन गुप्तालाई यी वादीहरू जगतमान र जंगमानको मञ्जूरी नलिई राजीनामा गरिदिएको प्रक्रिया मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको १० नं. को कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नरहेको र कि.नं. १२ को जग्गाको हकमा प्रतिवादी पशुपति सेन गुप्तालाई राजीनामा गरेको प्रक्रिया कानूनसम्मत देखिँदा सो बाहेकका तीन कित्ता जग्गाहरूको हकमा वादी दावीबमोजिम तीन भागको दुई भाग लिखत बदर गरी वादीहरूका नाउमा दर्ता कायम हुने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६४।२।२३ को फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिँदा सदर हुने र कि.नं १२ को जग्गाको हक जतिको लिखत बदर नहुने ठहर्छ । सो ठहराई फैसला गर्नुपर्नेमा वादी दावीअनुसार दावीका सबै कित्ताका जग्गाहरूको लिखत बदर हुने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६४।२।२३ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला केही उल्टी भै दावीको दिने कृष्णकुमारी प्रधान र लिने पशुपति सेन गुप्ता भै मिति २०५७।३।२८ मा र.नं ९७६७ को पारित लिखत र सो लिखतबमोजिम प्रतिवादी पशुपति सेन गुप्ताका नाममा दर्ता कायम भएको जिल्ला मोरङ्ग हरैचा गा.वि.स. वडा नं.८(ग) कि.नं १२ को जग्गाको लिखत बदर नहुने हुँदा सोबाहेकका दावीका ऐ वडा नं ८(क) कि.नं. ११८, ऐ वडा नं. ८(ख) कि.नं. ३२९ र ऐ वडा नं.८(क) कि.नं. २९१ समेतका ३ कित्ता जग्गाहरूको ३ भागको २ भाग लिखत दर्ता बदर भई वादीहरू जगतमान प्रधान र जंगमान प्रधानका नाउमा दर्ता कायम हुने ठहरेकोले सोबमोजिम गरिपाऊँ भनी वादीहरूको दरखास्त पर्न आए कानूनबमोजिम लिखत दर्ता बदर गरी निजहरूका नाउँमा दर्ता कायम गरी दिनु भनी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १

प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ... २

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६७ साल चैत गते ८ रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- परशुराम भट्टराई